L. VILLAND

Kirjanduse lugemik

TÖÖLISNOORTE KOOLIDE

VII-VIII KLASSILE

ARH

L. VILLAND

KIRJANDUSE LUGEMIK

TÖÖLISNOORTE
KOOLIDE
VII—VIII KLASSILE

3. väljaanne

KIRJASTUS «VALGUS»
TALLINN 1966

8E+8V
V65

Kaanekujundus E. Tali

Kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt.

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
66049

ARHIIVKOGU

VII KLASS

RAHVALUULE.

RAHVALUULE MÕISTE JA TEKKIMINE.

Rahva laulu- ja jutulooming tekkis õige kauges minevikus, siis, kui veel lugeda ega kirjutada ei osatud. Juba sel hallil ajal pidas rahvas lugu juttude pajatamisest ja värsiveeretamisest.

Igav on olla iluta,
hale olla laulemata —

ütleb rahvalaulik.

Isegi väga raskeis elutingimusis otsisid inimesed ilu ja püüdsid oma elu jõudumööda kaunistada. See ilupüüe ei piirdunud mitte ainult laulu ja jutuvestmisega — sõnaloominguga, vaid meie esivanemad kaunistasid ka oma tööriistu ja relvi, muretsesid värvirõõmsaid rahvariideid, harrastasid pillimängu ja rahvatantsu. Laiemas mõttes võib sedagi pidada rahva kunstiloominguks.

Rahva sõnaloomingu ja nüüdisaegse kirjanduse vahel on kindlad erinevused ning vahepiirid.

Meile kõigile on teada, et «Sügisene kodu» on Juhan Liivi luuletus, et «Tasuja» autoriks on Eduard Bornhöhe. Nende teoste loomise või ilmumise aegki on kindlaks määratav. Kuid mistahes muinasjutu või rahvalaulu autorit me enam ei tea, nende loomise aega võime üksnes väga umbkaudu arvata.

Siit tuleneb üks rahvaluule peamisi tunnuseid: r a h v a l u u l e l p o l e k i n d l a t, n i m e l i s t a u t o r i t. Kuidas siis seletada rahvaluule tekkimist?

Tõsi küll, kunagi on igal lool ja laulul ka autor olnud. Kuid s u u l i s e l t levides on nende esialgne kuju tunduvalt muutunud. Ei suudetud ju kõike üksikasjaliselt meelde jätta, peale selle mõjustasid sisulisi muutusi ühiskondlikud olud, edasijutustajate huvid ja maitse. Sedamööda, kuidas aegade jooksul muutus ühiskondlik kord ja kogu rahva elu, muutus ka rahvaluule sisu. Ajapikka võtsid rahvaluule loomisest osa paljud inimesed. Seepärast võime öelda, et r a h v a l u u l e o n k o l l e k t i i v n e l o o m i n g, rahva kunstiline ühisvara.

Klasside-eelses ühiskonnas oli rahvaluule ainukeseks tunnete ja mõtete väljendamise vahendiks. Feodaalajal muutub rahvaluule varasalv palju rikkamaks; selle sisus astub tähtsale kohale võitlus rõhumise ja orjuse vastu. Võitlus rahvaste vabaduse ja parema tuleviku eest ongi kõigil aegadel olnud rahvaluule peamiseks sisuks. V. I. Lenin, kes rahvaloomingut väga kõrgelt hindas, märkis, et selle põhjal võiks kirjutada suurepärase uurimuse rahva ootustest ning lootustest.

Eesti rahvaluule on rikas ja mitmepalgeline. See annab üksikasjalise kujutluse rahva elust ja tööst paljude põlvkondade jooksul.

Vormiliste tunnuste alusel jaotame rahvaluule rahvajuttudeks, rahvalauludeks ning rahvaluule lühivormideks (vanasõnad, mõistatused, kõnekäänud).

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Andke seletus rahvaluule tekkimise kohta. Nimetage selle olulised tunnused ja erinevused nüüdisaegsest kirjandusest.
2. Mis on rahvaluule peamiseks sisuks?

RAHVAJUTUD.

Juba muistsetest aegadest peale on rahvad loonud lugusid, mis pajatavad mitmesugustest juhtumustest, tõekspidamistest ning kujutlustest. Kuna eri rahvaste elutingimustes oli palju ühist, leidub ka nende jutuloomingus palju sarnaseid jooni. Juttudega on toimunud seesama mis rahvaluulega üldse: põlvest põlve ja paigast paika levides on nad suuresti muutunud — uusi aineid on juurde tulnud, mõndagi on välja jäänud.

Rahvajutud omakorda jagunevad muinasjuttudeks, muistenditeks ja naljanditeks.

MUINASJUTUD.

Muinasjutus jutustatakse väljamõeldud sündmustest — nii nagu rahvas neid omal ajal kujutles ja mõistis.

Klasside-eelses ühiskonnas oli inimene loodusjõudude ees abitu, suhtus neisse kartuse ja umbusuga. Oma juttudeski kujutas ta neid hirmuäratavate ning koletislike tegelastena. Mõttekujutuses lõi rahvas nendest jagusaamiseks mitmesugused abimehed ja imettegevad vahendid. Mida vanemad muinasjutud, seda rikkamad on nad fantastiliste kujude poolest.

Mida paremini inimene loodust tundma ja valitsema õppis, seda enam vähenes üleloomulike jõudude osa, seda enam astus esiplaanile elu ja looduse tõepärasem mõistmine.

Valdav osa eesti muinasjuttudest on pärit feodaalajast. Seepärast on mõistetav, et nende peamiseks aineks on raske orjatöö ning võitlus rahva põlisvaenlaste — mõisnike, mõisasundijate ning pastorite vastu. Muinasjuttudes on nad õelad ja salakavalad rõhujad nagu eluski, kelle üle tööinimesed ometi võidu saavutavad. Meie armastatumaks muinasjutukangelaseks on tugeva jõuga ja nupukas sulane, kes mõisasaksa nii või teisiti üle trumpab. Sageli lastakse muinasjutus õnne maitsta vaesellapsel, kelle hädapõlv elus oli eriti väljakannatamatu. Üldse on muinasjuttudele iseloomulik see, et siin headus pääseb võidule kurjuse üle. Sel alusel jagunevad ka tegelased kahte leeri: ühel pool nupukas sulane, teisel pool kuri ja rumal peremees (mõisnik), või siis heasüdamlik vaenelaps ja õel peretütar jne. Meelsasti kujutatakse muinasjutus seda, kuidas eriti vaevarikkad tööd (näit. käsikivil jahvatamine) heade abiliste ja imevahendite kaasabil ladusasti laabuvad. Selles peitub rahva tulevikulootus, unistus paremates aegadest. Muinasjuttude peamiseks sisuks ongi rahva elu ja tema võitlus parema tuleviku eest, soov kergendada oma töövaeva. Nendes on kõrgele tõstetud inimese positiivsed omadused — ausus, töökus, kaastunne, abivalmidus, kuna halvad omadused — upsakus, laiskus, kasuahnus jms. hukka mõistetakse.

Maailmakuulsad on H. Ch. Anderseni ja vendade Grimmide, samuti A. Puškini muinasjutud. Eesti kirjanikest on muinasjutte loonud Fr. R. Kreutzwald, J. Kunder, E. Peterson-Särgava, A. Jakobson jt.

Vaeselapse käsikivi.

(Muinasjutt.)

Üks vaene vanemateta tütarlaps oli kui lambatall järele jäänud ja õelasse peresse kasvandikuks saanud, kus tal muud sõpra ei olnud kui perekoer Krants, kes mõnikord leivakoorukese vaeselapse käest sai. Tütarlaps pidi hommikust õhtuni perenaisele käsikivil jahvatama, ja kui tal väsimust puhates kivi mõnikord seisma jäi, oli malk kohe kihutajaks lapse kannul. Õhtul olid vaeselapse käed kui puunotid tuimad, aga kes sellest hoolis. Palukest, mis vaestelelastele armust antakse, peab suurem osa enamasti vere ja higiga perevanematele tasuma. Kes küll kuuleb vaestelaste ohkamist ja loeb nende silmapisaraid, mis palgeid mööda alla veerevad?

Ühel päeval, kui meie nõder tütarlaps jälle rasket käsikivi ümber ajas ja väga nukral meelel oli, et perenaine teda hommikul söömata oli jätnud, tuli üks närakas riides ühe silmaga lonkur sant sinna. Aga ta ei olnud kogunisti mitte kerjaja, vaid kuulus Põhja tark, kes enese sedapuhku sandiks oli moondanud, et rahvas teda ei tunneks. Sant istus ukselävele maha, vaatas tera-

selt lapse rasket tööd, võttis palukese leiba oma kaelkotist, pistis lapsele suhu ja ütles:

«Lõuna on veel kaugel, võta pisut leiba kehale karastuseks.»

Vaenelaps näris kuivanud palukest, mis magusam kui sai maitses. Ta tundis sedamaid jõudu kätes kasvavat.

Sant ütles:

«Sul, vaesel, võivad käed küll väsinud olla ühtepuhku rasket kivi ümber ajades?»

Tütarlaps vaatas kahtlaselt vanataadile silma, nagu oleks tahtnud tunnistada, kas küsimine tõsi või pilkamine pidi olema, ja kui ta näo lahke ja tõsise leidis, siis kostis ta:

«Kes vaeselapse kätest lugu peab! Veri on alati küünte all ja malk mõõdab selga, kui nii palju ei jõua teha, nagu perenaine tahab.»

Sant käskis lugu pikemalt rääkida, et ta lapse elu põhjani tundma saaks. Kui vaenelaps jutu oli lõpetanud, võttis vanamees kotist rätikuräbala, andis lapsele ja ütles:

«Seo õhtul magama heites see rätik oma pea ümber ja ohka südame põhjast: «Magus unenäoke, kanna mind sinna, kust käsikivi leian, mis ise jahvatab, et minu, nõdra abi pikemalt tarvis ei oleks!» Kirstu kaant ei tohi sa aga iial lahti teha, sest see oleks sulle surmaks.»

Vaenelaps pistis rätikuräbala põue ja tänas anni eest vanameest, kes sedamaid oma teed läks. Õhtul magama heites tegi vaenelaps, nagu sant teda oli õpetanud.

Ta sidus rätiku pea ümber ja ohkas silmaveega soovimise sõnu, ehk tal küll enesel palju lootust ei olnud. Ta uinus kergema südamega magama kui muidu. Kaetud silmade ette tuli kentsakas unenägu, mis tütarlapse pikale teele rändama viis, kus mitu imelikku juhtumist sündis. Viimaks jõudis ta sügavale maa alla, mis ehk põrgu võis olla, sest kõik näis kole ja võõras. Õueväravad seisid laiali, kus ühtegi elavat looma liikumas ei nähtud. Edasi minnes tõusis mürin, nagu oleks käsikivi jahvatamas. Vaenelaps kõndis mürina juhil argsel sammul edasi, kuni ta aida ulualt suure kirstu leidis, kust seest kivimürin temale kõrvu kostis. Lapse jõud ei võinud kirstu liigutada, veel vähem paigast tõsta. Seal nägi ta tallis sõime küljes ühe valge hobuse ja mõnus mõte tuli talle sedamaid pähe: hobune tallist võtta, kõiega kirstu ette rakendada ja sedaviisi kivi ära viia. Ta tegi mõtte tõeks, pani hobuse kõiega kirstu ette, istus ise kirstu kaanele, võttis pika vitsa kätte ja hakkas tuhatnelja kodu poole kihutama.

Teisel hommikul unest ärgates tuli tähtis unenägu talle meelde, mis nii elav näis, nagu oleks ta tõesti kirstu kaane peal tüki maad sõitnud. Silmi laiali sirutades nägi ta kirstu aseme kõrval enda ees. Asemelt karates võttis ta kehikutäie otri, mis eile õhtul jahvatamata jäänud, puistas terad auku, mille ta kirstu

kaanelt leidis, ja vaata rõõmsat imet: kivid hakkasid sedamaid mürisema! Natukese aja pärast oli valmis jahu kotis.

Nüüd oli vaesellapsel hõlpus põli. Salakivi kirstus jahvatas, mis talle anti, ja tütarlapsel ei olnud suuremat vaeva, kui viljateri pealt sisse puistata ja jahu alt välja võtta.

Perenaine sai mõne aja pärast märku, et kirst jahvatusel vaeselapse abimees oli. Ta hakkas salanõu pidama, kuidas tütarlast majast ära ajada ja jahvatamise kirstu tema asemele võtta, mis süüa ei tahtnud. Esiteks tahtis ta jahvataja kirstuga ennast ligemalt tutvustada, et näha saada, kus imelik jahvataja pidi seisma. Himu kihutas naist ööd ja päevad taga ja ei andnud talle kusagil mahti, enne kui saladust tundma saaks.

Ühel pühapäeva hommikul käskis ta vaesellapsel külasse minna ja lubas ise koduhoidjaks jääda. Seesugust lahket lubadust polnud vaeselapse kõrv enne veel kuulnud. Ta pani rõõmuga puhta särgi selga ja paremad hilbud ümber ning ruttas siis minekule.

Perenaine vahtis talle niikaua ukselävelt järele, kuni tütarlaps tema silmist kadus. Siis võttis ta aidast kehikutäie viljateri, puistas need kirstu kaanele, et kirst jahvatama hakkaks, aga kirst ei teinud seda. Naisel oli palju vaeva ja tööd, enne kui ta raske kirstukaane pealt jõudis kangutada. Viimaks läks kirstu kaas nii kaugelt praokile, et eideke silma sisse usaldas pista, — aga oh õnnetust! elav tuluke kargas kirstust välja ja sütitas perenaise põlema, nagu oleks ta takukoonal olnud; ega jäänud temast suuremat üle kui kamalutäis tuhka.

Kui leskmees hiljem teist naist tahtis võtta, tuli tal meelde, et kasvandik vaenelaps juba inimese-ealiseks oli jõudnud ja seepärast tarvis ei olnud kaugemat kosjateed ette võtta. Pulmad peeti vaiksel kombel ja kui naabrirahvas õhtul koju oli läinud, läks ka mees noorikuga magama. Teisel hommikul leidis noorik aita minnes, et kirst käsikiviga tükkis öösel aidast oli ära kadunud ja et mingit jälge vargast polnud nähtavale jäänud.

Ehk küll igalt poolt otsiti, ligemalt ja kaugemalt järele kuulati, kas kuskilt kadunud asja inimeste silma pole tõusnud, siiski ei ole tänapäevani sellest midagi nähtud ega kuuldud. Imelik käsikiviga kirst, mille ükskord unenägu maa alt välja oli toonud, võis niisama imelikult tagasi läinud olla.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Meenutage varem õpitud ja mujalt loetud muinasjutte. Nimetage muinasjutule iseloomulikke jooni («Vaeselapse käsikivi» ja teiste muinasjuttude alusel).

2. Millist rahva tõekspidamist kajastab muinasjutt «Vaeselapse käsikivi»?

MUISTENDID.

Muistend on kunstiline väljamõeldis, mis tavaliselt on seotud kindla koha ja konkreetse tegelasega. Rahva arusaamade kohaselt on see tõsilugu, mis seletab elu- ja loodusnähtusi, ehkki see seletus enamasti fantaasial põhineb. Eesti rahvaluules on rohkesti tekke- ja seletusmuistendeid, kohamuistendeid ja vägilasmuistendeid.

Tüüpiline seletusmuistend on näiteks «Miks jõed on kõverad»:

«Kui Vanaisa muiste vee jõena jooksma ajanud, siis pannud ta kõige esiti jänese veele teed näitama. Kuid vesi jooksnud hirmus kiiresti ja ähvardanud jänest, kes otsejoones edasi lipanud, ära uputada. Siis pannud Vanaisa rebase veele teed näitama. Rebane olnud kavalam, jooksnud siira-viira ja kõverdi-käverdi, ei olevat teda siis vesi enam kätte saanud.

Ja sellepärast olevatki kõik jõed ja ojad seal väga kõverad, kus rebane teed näidanud, seal aga sirged, kus jänes ees jooksnud.»

Kohamuistendid on seotud mõne kindla koha või loodusliku moodustisega, näiteks «Võhandu jõe kaevamine», «Jutt Võrtsjärvest».

Vägilasmuistendid pajatavad peaasjalikult kahest eesti vägilasest — Kalevipojast ja Suurest Tõllust. Olgu siinkohal näitena toodud muistend «Kalevipoeg pulmas»:

«Kalevipoeg oli noore poisina Venemaale pulma läinud. Seal teiste vene vägilaste ehk kangelastega vägikaigast vedanud. Pulgaks otsitud kõige suurem puu metsas. See murdunud pooleks. Mindud vägikive pilduma, aga neid ei leitud parajas suuruses. Nõnda jäänud võit teadmata, kes kõvem olnud, kas Kalevipoeg poisikesepõlves või vene vägilaste lapsed.»

Muistendid jutustavad rahva uskumustest ja kommetest, sellest, kuidas inimesed omal ajal elu ja loodust mõistsid. Seepärast on nad rikkalikuks allikaks rahva mineviku tundmaõppimisel.

*

Rahvajuttude, eriti muinasjuttude ülesehituses ja sõnastuses on palju sarnaseid jooni. Juba alguslause on enamasti ühesugune: «Oli kord . . .», «Kunagi ennemuistsel ajal . . .» jms. Harilikult lõpeb muinasjutt sõnadega: «. . . elavad veel praegugi, kui nad mitte surnud ei ole» või: «. . . ja elasid veel kaua õnnelikult». Iseloomulik on veel tegevuse kordumine (harilikult esineb kolmekordne kordus). Tegelased jagunevad kahte vastasleeri — head ja kurjad.

1. Selgitage muinasjuttude ja muistendite ühiseid ning erinevaid jooni. Milliseid muistendeid tunnete? Kuidas kajastuvad neis rahva omaaegsed arusaamad ja tõekspidamised?

2. Nimetage looduslikke paiku, mille kohta rahvasuus lugusid liigub.

NALJANDID.

Eesti rahvaluules leidub rohkesti jutte, milles naerdakse välja mitmesuguseid pahesid ning sarjatakse töörahva vaenlasi. Selliseid rahvajutte nimetatakse naljanditeks.

Rahva naeruobjektiks on sagedasti mõisnik, keda rahvanaljandis armastatakse täbarasse olukorda asetada. Samasuguses osas esineb sagedasti silmakirjalik pastor või agar mõisasundija.

Toome seda laadi naljajutu näitena võrumurdelise «Ussõ alate vallalõ»:

Räpinä keriko ligidäl elli üts känksep, kes kunage kerikoh es käü ja ka kerikomassu es massa. Ütskõrd läts tä opõtajast müüdä ja opõtaja ütel tälle: «Kulõ, veli, misperäst sinä kerikomassõ ärä ei massa?»

«Misjaos ma sis kerikomassõ massa, kui ma ei olõ jo kerikoh käänüke.»

«Ega tuu ei putu as'as, et sinä kerikoh ei käü, keriko ussõ omma kõigilõ vallalõ.»

Tõõnõkõrd nägi känksep, et opõtaja läts timä tarõst müüdä, juusk vällä, kumard maani ja ütel: «Opõtajaherr, maskõ uma saabastõ tüüraha ärä!»

«Mina ei olõ jo kunage sino tüüd tarvitanu ja sis ei olõ ka sinoga võlga.»

«Ega tuu midäge ei tähendä. Mino tüükua ussõ ommava alate vallalõ.»

Pilke alla võetakse naljandites ka mitmesugused pahed ümbritsevast elust, nagu rumalus ja hooplemine, ihnsus ja kasuahnus, laiskus ja kasimatus. Toome sellekohaseks näiteks naljandi «Suvine kasukas»:

Isa läks pojaga metsa heinu tooma. Olnud vilu talveilm, poeg hakanud teel külma kaebama.

«Sõidame ruttu,» ütleb isa, «suvel heinaajal jäi mul kasukas küüni heinte sisse, sealt võid ta endale selga panna, kui külm on.

Sõidavad heinaküüni juurde. Isa ütleb pojale: «Hakka sa mulle heinu kätte tõstma, ma teen koormat. Mida kiiremini sa tõstad, seda rutem saad kasuka kätte.»

Poiss aga tõstab suure agarusega heinu koormasse, kuid kasukat ei leia ega leia. Viimaks, kui heinakoorem peal, on poisil ka täitsa soe.

«Noh,» ütleb isa pojale, «see ongi see kasukas, mille ma suvel heinaajal siia küüni jätsin. Alati on see nii: seisjal külm — töötegijal soe.»

RAHVALAULUD.

Rahvalaulud on eesti rahvaluule kõige rikkalikum liik. Kui jutuvestmine sündis peamiselt puhkeajal — videvikutundi pidades, õitsitule ääres, karjas olles, siis laul seevastu oli saatjaks kõikjal, nii tööd tehes kui kasinat puhkust pidades. Rahvalaulud — see on meie esivanemate elu: töö ja orjus, ühiskondlikud ja perekondlikud sündmused, tähtpäevad jm. Rikka ja mitmekülgse lauluvara põhjal õpime tundma, mida rahvas mõtles ja tundis, kuidas suhtus töösse ja orjusesse, kodusse ja vanematesse. Üle kõige on laulud rahva iluarmastuse ja elutarkuse tunnistajad.

Eesti rahvalaulu põhivara on tuntud v a n a r a h v a l a u l u nime all, mida esitati mitte lugedes, vaid leelutades (koos viisiga). Sisu järgi jagunevad laulud järgmistesse tähtsamatesse rühmadesse: laulud laulust ja laulikust, töölaulud, orjuslaulud, laulud kodust ja lapsepõlvest, vaeselapselaulud, linnulaulu jäljendused. Vanal rahvalaulul on mitmeid iseloomulikke tunnuseid, olulisemad neist on järgmised.

Vanas rahvalaulus ei jagune värsid stroofideks. Iga värsirida on mõtteline tervik, mida järgmistes värsiridades korratakse või teisendatakse. Sellist kunstilist võtet nimetatakse m õ t t e k o r d u s e k s ehk p a r a l l e l i s m i k s, näiteks:

Oh meie vaesed ostuorjad,
ostuorjad, päästupärjad,
kinniköidetud sulased,
rahal pandud palgalised!

Mõttekordus aitab mõtet sügavamalt ja piltlikumalt esitada ning annab laulikule mahti uut mõtet leida.

Vanal rahvalaulul puudub lõppriim, mis siin asendatakse hoopis teistsuguse kunstilise võttega: mistahes vana rahvalaulu puhul paistab silma, et ühes värsis algavad sõnad sageli samade häälikutega:

Helise, **he**lise, metsa,
kõlise, **kõ**lise, **kõ**rbe...

Niisugust nähtust, kus ühe värsirea kahes või enamas sõnas esineb sõna algushäälikute (niihästi täis- kui ka kaashäälikute) kokkulangemine, nimetatakse a l g r i i m i k s.

Rahvalaulu värsil on k i n d e l r ü t m, mis seisneb rõhulise

ja rõhuta silbi (—⏑) korrapärases vaheldumises. Harilikult koosneb värss kaheksast silbist:

Karjapõli kadakane,
orjapõli ohakane.

Mõnikord esineb mõnes värsijalas, tavaliselt esimeses, ka rohkem silpe:

Uni aga tule uksest sisse.

Kuna rahvalaulu esitati koos viisiga, säilisid rahvalauludes vanad keelevormid, mida muus keeletarvituses enam ei esine. Alljärgnevalt toome näiteid rahvaluules esinevate vanade keelevormide kohta:

1) nimisõnadel esineb mõne käände lõpus täishäälik, mis hiljem on kadunud: hiisi suuri (suur hiis) — nimetav; noorta meesta (noort meest) — osastav; suuressa sõjassa (suures sõjas) — seesütlev; kenaksi peiuksi (kenaks peiuks) — saav jne.;

2) **ma**-tegevusnime tunnuseks on **-maie** (kui mina hakkan laulemaie);

3) keskvõrde tunnuseks on praeguse **-m** asemel **-mbi** (suurembi, vägevambi);

4) mõnedes sõnades esineb sõna keskel täishäälik, mis hiljem on kadunud (mõttelema, võttelema, tüttered);

5) sisseütleva käände lõpuks on **-je** või **-ie** (kes toob muldaje õluta, kabelie keedukalja);

6) esineb **ne**-tunnusega kõneviis, mis väljendab kahtlust (kuulunekse = ehk kuuldub).

RAHVALAULE.

Lapse tänu.

Isakene, taadikene,
emakene, memmekene,
küll sa nägid suure vaeva,
kui sa minda kasvatasid,
kasvatasid, kallistasid,
üles tõstsid, hüpitasid,
maha panid, mängitasid,
suu juures suisutasid,
kahel käel kiigutasid,
süles hoides süüessagi,
käe pääl käiessagi,
rüpes rukist lõigatessa.

Viisid põllel põllu pääle,
panid parmaste vahele,
sületäie keske'elle,
et ei tulnud tuuli pääle
ega veerend vihmahoogu.

Ole terve, eidekene,
teiseks terve, taadikene,
minda nõnda kasvatamast,
kasvatamast, kallistamast,
tänu teile hauassagi,
musta mulla katte alla!

Kannel.

Kannel armas, kannel kallis,
kannel kulla keeleline,
avab hääle ärkamaie,
lugusida lendamaie,
laulusida lõõrimaie.

Tule, tuuli, tuulekene,
vii minu kandle häälekene
rõõmsa rahva'a ridaje,
lustiliste laua taha,
kussa pulmi peetanekse,
kussa lustil luisatakse,
et saaks häälta ärgitama,
et saaks südant sütitama!
Tule, tuuli, tuulekene,
vii minu kandle häälekene

leinaliste keske'elle,
et saaks vaeva vaigistama,
kurvastusta kustutama,
leinamista lepitama,
nutu ohku uinutama!

Kellele ketran?

Ketran kõik kevadised päevad,
tallan vokki kõige talve —
ei saa särki sääselegi,
palakat ei parmulegi.
Ketran rüüdi röövelille,
peenta särki peksijalle,
siidi silmapistijalle.

Käsikivil.

Kivikene, hallikene!
Eks võinud meres mürada,
mere kalda'as kasuda:
meri oleks sind meelitanud,
mere kallas kasvatanud.

Kivikene, hallikene!
Eks võinud meres mürada,
mere kalda'as kõrada,
ennem kui toodi me tubaje,
kanti meie kamberie,
meie neidiste vedada
ka'okeste katkestada.

Kivikene, hallikene!
Nüüd sa rikud rinnaluida,
katki murrad kaelaluida,
nüüd minu kä'ed kuluvad.
Kivi rihma rikub rinnad,
kivi vitsa väänab kaela,
käsipuu kä'ed kulutab.

Uni ei anna uuta kuube.

Neiukene, noorukene,
ära heida uneregeje,
lase rammu ratta'aile!
Uni saadab hulkumaie,
magamine marssimaie,
tukku teeda kõndimaie.
Uni ei anna uuta kuube,
magamine maani särki.

Karjasepõli.

Karjapõli kadakane,
orjapõli ohakane.
Kesse kiidab karjapõlve,
karjapõlve, orjapõlve,
saagu see karja katsumaie,
kannukast kaelas kandemaie.
Vesi tal virtsub varvastessa,
kriiksub kinga tärgetessa.

Ikka peab ori ujuma.

Tuleks või tulista lunda,
sajaks raudasta raheta,
tilguks tinavihmukesta:
ikka peab ori ujuma,
ikka vaene vänderdama,
orjalaps läbi ujuma,
palgapoiss läbi pugema.
Küll teen tööda — ei tänata,
näen vaeva — vannutakse.

Ori lahkub.

Peremees, peremeheke,
perenaine, naisukene.
otsi uusi orjasida,
katsu uusi karjatsida,
laena uusi leivalisi,
kes sul söömata elavad,
riide'eta teevad tööda!
Ma'p või söömata elada,
riide'eta teha tööda.
Otsas on minu aasta,
näpus on minu nädala,
pihu peal on päevakene.

Mõis rikas valla vaevast.

Aiu, aiu, vaeva näeme.
Miksa vaesed vaeva näeme,
talupojad tööda teeme?
Sest me vaesed vaeva näeme,
talupojad tööda teeme,
et meil saksad saia söövad,
et meil härrad heada joovad,
prouad-preilid peenest käivad.

Saksad põrgusse.

Millal, millal, õekene,
millal pääsen vaemuasta,
vaemuasta, põrguasta,
kuradi koja seesta,
põrgu keeru keske'elta.
Kurat koppis kuusikussa,
pagan paugutas pajussa,
tegi tõlla ratta'aida,
miska prouad põrgu viia,
emandaid elutulesse.

Tuule tuba.

Kus on kurbade koduke,
kus on halbade aseme,
vaestelaste varjupaika?
Seal on kurbade koduke,
seal on halbade aseme,
vaestelaste varjupaika,
kus on tuul ju toa teinud,
vesi palgid veeretanud,
sadu seinad sammaldanud,
udu uksed ette pannud,
päev on peale katuseksi,
kuu ette akenaksi.
Seal on kurbade koduke,
seal on halbade aseme,
vaestelaste vihmavarju.

Ööbik.

Kiri-küüt, kiri-küüt,
vaole, vaole!
Laisk, laisk!
Tüdruk, tüdruk,
too piits, too piits!
Plaks, plaks!

Pääsuke.

Midli, Madli,
Kudli, Kadli,
kudusin kangast,
tegin riiet,
läksin metsa kännu otsa,
tõmbasin lõhki
sirts, sirr!

XVIII sajandi lõpul hakkas trükisõnalise luule mõjul tekkima nn. uuem ehk riimiline rahvalaul. Nendes rahvalauludes rõhutatakse rohkem kaasaja ühiskondlikke olusid ja sündmusi: vahekorda mõisa ja kirikuga, peremehe ning sulase suhteid. Veelgi hilisemates lauludes kajastub juba töölisklassi võitlus ja revolutsioonilised sündmused.

Uuema rahvalaulu iseloomulikuks vormiliseks tunnuseks on lõppriim, mis vanal rahvalaulul teadupärast puudub. Needki laulud esinevad harilikult koos viisiga, kuid neid võis ka lugedes ette kanda.

Esitame uuema rahvalaulu näitena katkendi tartumurdelisest laulust «Eesti mees ja tema sugu»:

Rohkemb aastat säitsesada
sai see alustus ja häda,
kui see riisja sugu tuli,
kõrgin mäkkin eesmalt oli.
Oh te peris murijaani,
eesti rahva verekaani!
Maa ja mõtsa mõisas teeva,
eesti rahva vaiva sööva.
Esmalt usku meile anti,
perast orjust pääle panti.
Siis me jäime neide võrku
nii kui kiskja hundi kurku.
Oh sa kaval sivvusugu,
hirmus oli neide tegu!
Alati na teiva sõda,
rahval oli nälg ja häda.

Neide au ja neide riigi —
nooli, püssi, pika piigi
teiva eesti rahval' hirmu,
ei na leidnu kuskil armu.

Isamaa tend nimetatas,
meid see üle manitsetas.
Kui siis ütskord ära koole,
siiski isamaad ei ole.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Mis on rahvalaulude peamiseks sisuks? Millisteks rühmadeks jagunevad rahvalaulud sisu järgi? Rühmitage selle alusel lugemikus leiduvad laulud.

2. Nimetage vana rahvalaulu peamised iseärasused. Leidke lauludest näiteid parallelismi kohta.

3. Kirjutage järgnev rahvalaulukatkend vihikusse. Märkige ära algriim ning rõhulised ja rõhuta silbid.

Hellakene, vennakene,
ära sina kipu kilteriksi,
ära astu aidameheks!
Kibe surm on kilterilla,
hale surm on aidamehel,
vali surm on vandujalla.

Näide: Hellakene, vennakene.

4. Kirjutage rahvalaulust «Kannel» välja vanu keelevorme, mis tänapäeva keelest erinevad.

5. Meenutage, mida nimetatakse teose teemaks ja ideeks. Määrake rahvalaulude «Mõis rikas valla vaevast», «Käsikivi» ja «Ikka peab ori ujuma» teema ning idee.

6. Mille poolest erineb vana rahvalaul uuest rahvalaulust?

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID RAHVALUULE LÜHIVORMIDE KOHTA.

1. Lugege V—VI klassi õpikust läbi seletused vanasõnade, mõistatuste ja kõnekäändude kohta. Tooge igaühe kohta näiteid.

2. Süvenege alljärgnevate vanasõnade mõttesse.

Kus mägi, seal mõis,
kus küngas, seal kõrts —
talud soo ja raba sees.
Mitmed pead — mitmed mõtted, mitmed käed — mitmed tööd.
Õppimine on valgus, rumalus — pimedus.
Täks täna, täks homme — ükskord ikka suur puu langeb.
Austa vanu inimesi, sa lähed ise ka vanaks.
Puhas süda — julge silm.
Pisut õigusega on parem kui palju ülekohtuga.
Kui käe adra külge paned, siis ära vaata enam tagasi.
Parem noores eas õppida, kui vanas eas kahetseda.
Raamat on tarkuse allikas.
Sõpradest tuntakse sind ennast.
Lubaja on hea mees, aga sõnapidaja veel parem.

3. Valige üks esitatud vanasõnadest kirjandi teemaks. Põhjendage eluliste näidetega, et enamik neist vanasõnadest on paikapidavad ja väärtuslikud ka tänapäeval.

4. Mis osa etendasid rahva sõnaloomingus mõistatused? Tooge omapoolseid näiteid mõistatuste kohta.

EESTI RAHVALUULE RIKKUSTEST.

Eesti rahvaluule on rikas niihästi mahu kui ka sisu poolest. Tänu rahvaluule kogujate pikaajalisele hoolsale tööle on sellega tänapäeval võimalik tutvuda kirjapandud kujul.

Esimesed silmapaistvamad rahvaluule kogujad olid eesti soost kirjanikud ja haritlased, nagu Kr. J. Peterson, Fr. R. Faehlmann ja Fr. R. Kreutzwald. Eriti suured teened on Kreutzwaldil, kes rahvasuust kogutud materjali alusel kirjutas eepose «Kalevipoeg» ning andis ümbertöötatud kujul välja valimiku eesti rahvajutte pealkirja all «Eesti rahva ennemuistsed jutud».

Sajandi teisel poolel elavnes sellealane töö veelgi. Tuntud rahvusliku liikumise aja tegelase ja rahvaluule põhjaliku tundja Jakob Hurda innukal eestvõttel loodi üle maa rahvaluulekogujate ning -uurijate laialdane võrk. Tema äratusel kujunesid silmapaistvateks rahvaluuleuurijateks M. Veske, M. J. Eisen jt.

Nõukogude võimu aastail tegeleb rahvaluule kogumise ja uurimisega Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum Tartus. Teaduslikele keskustele on abiks olnud asjaarmastajad-rahvaluulekogujad, sealhulgas kooliõpilased. Kirjandusmuuseumi kogudes leidub ühtekokku enam kui 778 000 lk. kirjapandud rahvaluulet (umbkaudu 200 000 rahvalaulu ja 90 000 rahvajuttu).

«Ei saa tunda töötava rahva tõelist ajalugu, kui ei tunta suulist rahvaloomingut,» on öelnud Maksim Gorki. Suur kirjanik on pidanud rahvaluulet ka sõnakunsti alguseks.

Need targad sõnad ei pea innustama üksnes rahvaluule kogumisele ja hoolsale säilitamisele, vaid ka loovale kasutamisele. Eesti kirjandus, helilooming ja koreograafia ongi rohkel määral rahvaluule rikkusi kasutanud ning nende täieõiguslikuks pärijaks saanud.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID KORDAMISEKS.

1. Mis on rahvaluule ja kuidas ta tekkis?

2. Kuidas liigitub rahvaluule vormiliste tunnuste alusel? Iseloomustage rahvaluule põhiliike ja tooge vastavaid näiteid.

3. Missugused on rahvaluule peamised teemad? Põhjendage sellekohaste näidete alusel, et rahvaluule väljendab rahva ootusi ja lootusi ning on olnud tema võitlusrelvaks.

4. Nimetage vana rahvalaulu tähtsamad vormilised tunnused ja tooge sellekohaseid näiteid.

5. Missugune on rahvaluule side kirjandusega? Nimetage teoseid, milles on kasutatud rahvaluule aineid.

6. Kirjutage kirjand ühel järgmistest teemadest: «Uni ei anna uuta kuube, magamine maani särki», «Ole terve, eidekene, teiseks terve, taadikene», «Rahva muistsed unistused ja nõukogude kaasaeg».

7. Missuguste rahvalaulude meloodiat tunnete? Nimetage rahvaluule aineil loodud muusikalavastusi.

II

EESTI RAHVUSLIKU KIRJANDUSE TEKKIMISEST JA ARENEMISEST XIX SAJANDIL.

ESIMESED VAOD EESTI KIRJANDUSE PÕLLUL.

Tänapäeval tundub uskumatuna, et meie esivanemad olid sajandeid orjad — isanda pärisomandus, et veel möödunud sajandi alguses valitses Eestimaal pilkane orjaöö. Ometi oli pärisorja ning mistahes töölooma vahel tollal vaid see erinevus, et orja ei tohtinud lausa tappa. Ühes riimilises rahvalaulus meenutati seda aega järgmiselt:

Vanast olime kõik orja,
härra oliva meil kurja,
iga päeva palju pesti,
ihunahka maha kisti.

Pennega meid vahetati,
odavasti ära müüdi,
kingiti, kui veel es taha,
tapeti kui koeri maha.

Tõsi küll, sajandi teisel kümnendil kaotati pärisorjus (Eestimaal 1816. ja Liivimaal 1819. aastal). Talupojad said isiklikult vabaks — neid ei tohtinud enam müüa, osta ega vahetada. Kuid põlastusväärne ihunuhtlus ja muud orjaaja hädad jäid püsima. Ka maa jäi endiselt mõisniku omandiks ja selle eest tuli tasuda ränga tööga — teoorjusega. Ses sünges orjaöös puhkesid aegajalt mõisavastased rahutused. Üks ägedamaid talupoegade vastuhakke leidis aset Pühajärve mõisas 1841. aastal.

Ehkki viletsus oli suur ja kooliolud armetud, levis ärksamate talupoegade hulgas hariduspüüe ja lugemisoskus, mida omakorda edendas eestikeelsete raamatute sagenev ilmumine. Need olid algupärase eesti kirjanduse tekkimise tähtsad eeldused.

Trükitud eestikeelset kirjandust oli ju mõnel määral olemas, kuid sisu poolest oli see peaasjalikult kirikukirjandus, mille olid soetanud saksa pastorid. Leidus ka üksikuid ilmaliku sisuga raa-

matuid, kuid nende autorid olid enamasti needsamad pastorid, kes jäid rahva hädade suhtes kurdiks ning manitsesid jumalat kartma ja mõisavanemate sõna kuulama. Toome siinkohal väikese näite ühest seesugusest raamatust:

Ei pea ka mitte waidlema; waid innimenne peab keik ommad asja-aiamissed targaste Jummala ilma järrele seadma. Seeb se keigesurem innimeste tarkus on. Agga sedda tarkust ei woi ükski kätte sada, kui ta essite ei olle õppind, keige Jummala seädustega rahhul ollema ja neid heaks arwama.

Neid moonutatud keeles raamatuid ei saa nimetada veel päriskirjanduseks, mis sisuliselt rahva huvidele vastaksid. Küll tuleb neid hinnata rahva lugemisoskuse edendajaina. Üksikud teisest rahvusest kirjamehed suutsid siiski ka sisuväärtusi pakkuda. Üks sellistest oli Otto Wilhelm Masing. Ta andis välja «Maarahva Nädalalehte», mis püüdis rahvale hea nõu ja tulusate näpunäidetega kasu tuua. Tähelepandav on Masingu ladus ja rahvalik keelepruuk.

Tõelisest eesti kirjandusest võime rääkida alles ühenduses Kristjan Jaak Petersoni ja Friedrich Robert Faehlmanniga, nende nimed tähistavad eesti rahvusliku kirjanduse algust.

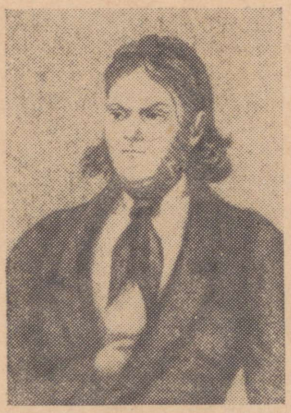

Kr. J. Peterson (1801—1822) on esimene eesti soost haritlane ja luuletaja. Tema elu oli lühike, kuid üllatavalt saavutusterikas. Tänu erakordseile vaimuandeile õnnestus Petersonil Tartu ülikooli pääseda. Nooruk suutis palju keeli omandada ja neid uurida ning rahvaluulega tegelda. Majanduslik kitsikus ja õppimispingutus murdsid andeka noormehe tervise, mida ta otsekui ette aimas:

Surma varjule minema
peab maarahva laulja:
järele jäävad tema
laulud armsale rahvale...

«Maarahva laulja» elutuli elab edasi ta lauludes. Need kõlavad võimukalt, kuulutades usku oma rahva tulevikku ja tema keele kaunisse kõlasse:

kas siis selle maa keel
laulutuules ei või
taevani tõustes üles
igavust omale[1] otsida?

[1] igavikku endale

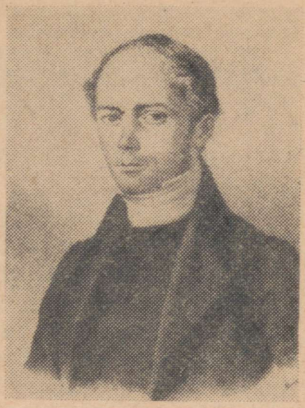

Nii julgete värssidega polnud põlatud maakeeles veel keegi luuletanud. **Fr. R. Faehlmann** (1798—1850) oli esimesi eesti noormehi, kes Tartu ülikooli lõpetada suutis. Veel enam — temast sai õpetlane, kirjanik ja väsimatu võitleja oma rahva huvide eest.

Temagi jõuab hariduse juurde raskusi trotsides. Ülikoolis õppis Faehlmann arstiteadust. Tohtriks saada olnud Faehlmanni lapsepõlveunistuseks ja selle viis ta täide raudse tahte ning kustumatu õpihimuga.

Arstitöös ilmutas Faehlmann piinlikku kohusetunnet ja inimsõbralikkust, omandades vaestearsti kuulsuse. Pingsa arstitöö kõrval leidis väsimatu töömees aega eesti keele ja rahvaluule uurimiseks ning kirjanduslikuks loominguks. Faehlmanni nimega on seotud Õpetatud Eesti Seltsi asutamine ja tegevus ning «Kalevipoja» koostamise algatamine.

Faehlmann oli neid väheseid eesti haritlasi, kes oma rahvale ustavaks jäid. Tema veendumus oli, et eesti maarahvas pole sündinud üksnes orjatööks, vaid ka ilust ja kunstist osa saama. Seda usku sisendas talle eestlaste rikas rahvaluule. Siit tärkaski mõte eepos luua, millega enneaegne surm lubas vaid algust teha. Seesama õhin innustas Faehlmanni ka m u i s t e n d e i d looma («Emajõe sünd», «Vanemuise laul», «Koit ja Hämarik» jt.), millest enamik on tema enda looming, ainult mõnes on kasutatud eesti rahvaluule ainet.

Oma orjusse surutud rahvast armastades vihkas Faehlmann samavõrd tema rõhujaid — balti mõisnikke. «Kui meie eesti rahvas sakslaste poolt vallutati, siis oli ristiusu levitamine ainult ettekäändeks; tõeliseks tõukejõuks oli vallutusiha. Eestlane tehti orjaks ja see orjus hakkas kehtima kogu ajaloos küll täiesti ennekuulmatul kujul.» Need julged sõnad verise ajaloolise ülekohtu kohta pani Faehlmann kirja ühes ülikooliloengus.

Üheaegselt Faehlmanniga alustas oma haridusteed ja kirjanduslikku tegevust **Friedrich Reinhold Kreutzwald** (1803—1882) — Faehlmanni sõber ja mõttekaaslane. Tema viljakas elutöös arstina ja rahvavalgustajana on eriti tähtsal kohal eepose «Kalevipoeg» loomine, Faehlmanni algatuse lõpuleviimine.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Millistes tingimustes aeti esimesed vaod eesti rahvusliku kirjanduse põllul? Mille poolest erinesid Kr. J. Peterson ja Fr. R. Faehlmann eelnevaist kirjameestest?

2. Süvenege Petersoni luuletusesse «Laulja» (vt. VI kl.) ja õppige seda ilmekalt lugema (soovitav peast). Leidke õpiku luulekatkendite mõte.

3. Iseloomustage Faehlmanni vaateid. Kuidas need avalduvad tema kirjanduslikus tegevuses. Milliseid Faehlmanni muistendeid tunnete?

EESTI KIRJANDUSE NOORUSAEG.

Pärisorjusest vabastamine ei toonud talupoegadele priipõlve — nad jäid endiselt mõisaorjusesse ja mõisniku voli alla.

1858. aastal tehti teatavaks uus talurahvaseadus, millest loodeti suuri kergendusi. Peatselt aga selgus, et seadus oli ikkagi koostatud mõisnike huvides ja pidi alles 10 aasta pärast jõusse astuma. Pettumus oli nii ränk, et puhkesid ägedad talurahvarahutused. Mainitud aasta suvel leidis Mahtra mõisas aset talupoegade ülestõus, mis ajaloos on tuntud Mahtra sõja nime all. Ehkki need rahutused (mis ei piirdunud üksnes Mahtra sündmustega) lõppesid talupoegade metsiku karistamisega, oli neil suur tähtsus. Tsaarivalitsus ja mõisnikud pidid mõnesuguseid järeleandmisi tegema: laiendati talupoegade liikumisvabadust, algas üleminek teoorjuselt raharendile ja talude päriseksostmine. Feodaalkord hakkas pikkamisi taanduma uue, kapitalistliku korra ees.

Ent mõisnikevastane võitlus hoopiski ei vaibunud, vaid aina hoogustus. Ainult et nüüd toimiti juba teadlikumalt ja organiseeritumalt. Rahvas hakkas ühiselt nõudma endale majanduslikke, poliitilisi ja kultuurilisi õigusi, sest siiani säilis mõisnike ülevõim veel kõigil elualadel.

Teadlikum võitlus aga eeldas rahva vaimse silmaringi avardumist. Haridusepüüe ongi vaadeldavale ajajärgule väga iseloomulik. Viimase aastakümne jooksul oli kirjaoskus edusamme teinud. Oma osa etendasid koolid, ehkki need olid viletsad, ja rahvaraamatute kasvav levik. Väga tähtsat osa etendas ses suhtes rahvakeelne ajakirjandus, mille laiem levik algab 50-ndail aastail. Nimelt hakkas 1857. aastal Pärnus ilmuma «Pärnu Postimees ehk Nädalaleht», mille väljaandjaks oli Johann Voldemar Jannsen.

Selle esiknumbrit juhatas sisse luuletus, mis algas järgmiste värssidega:

Tere, armas Eesti rahvas!
Mina, Pärnu Postimees,
Kuulutama olen vahvas,
Kõik, mis sünnib ilma sees...

«Pärnu Postimees» oli üsnagi huvitavalt koostatud ja pakkus mitmekesist lugemismaterjali. Seetõttu oli ta levik laialdane. Kahtlemata oleks see väljaanne rahvale veelgi lähedasemaks saanud, kui ta oleks üles tõstnud tolle aja kõige erutavama küsimuse — talurahva võitluse oma õiguste eest. Paraku püüdis

Jannsen mõisnike ja pastoritega häid suhteid hoida ning hiilis seesugustest küsimustest mööda.

Möödunud sajandi 60.—80. aastad tähistavad niisiis eesti rahva ühist võitlusseastumist oma põlisvaenlase vastu. Seepärast nimetatakse seda ajajärku meie rahva ajaloos rahvusliku liikumise ajajärguks. Ühtlasi toimus sel ajal üleminek feodaalkorralt kapitalismile.

Rahvusliku liikumise eesotsas olid eesti soost haritlased, kes olid otse talurahva hulgast tulnud ning tundsid ta muresid ja vajadusi. Nendesamade haritlaste eestvõttel korraldatakse kõnealusel ajajärgul mitmeid suuri, ülemaalisi üritusi, mis nii või teisiti väljendasid rahvusliku ühtekuuluvuse tunnet ja teisi taotlusi.

Eriti hoogsalt arenes rahvuslik liikumine jõukamal ja haridus-likult enam edenenud Viljandimaal. Siin sai alguse üks laialdase-maid ja julgemaid rahvusliku liikumise ettevõtteid, nimelt palvekirjade saatmine tsaarile (palvekirjades kurdeti talurahva raske olukorra ja balti mõisnike omavoli üle). Seda algatust toetasid Peterburi eesti haritlased, eesotsas maalikunstnik Johann Köleriga, kes oli rahvusliku liikumise energilisemaid juhte.

Kõige ilmekamalt väljendas rahva vaimustust ja ühtekuuluvust esimene eesti üldlaulupidu (1869), millest võttis osa 789 lauljat. Siiani andetuks ja vaimupimedaks peetud rahvas ilmutas mitte ainult suurt organiseerimis-, vaid ka tähelepandavat kunstivõimet. Juba varem, 1865. aastal asutati Tartus laulu- ja mänguselts «Vanemuine» ja Tallinnas samal aastal «Estonia». Suure liikmete arvuga oli Eesti Kirjameeste Selts, mis seadis ülesandeks rahvaluule kogumise ning eestikeelsete õpikute väljaandmise.

Rahvusliku liikumise nimekamaid tegelasi oli J. V. Jannsen. Ta toetas oma ajalehes talupoegade majanduslikku ja kultuurilist edenemist, kuid, nagu eespool juba märkisime, manitses kokkuleppele mõisnikega ja kartis otsustavat võitlust nendega. Ligikaudu samasugusel seisukohal asus Jakob Hurt, silmapaistev rahvaluule uurija ning selle laialdase kogumise algataja.

Rahva laiadele hulkadele polnud seesugused vaated vastuvõetavad. Rahvas vajas julget ja põhimõttekindlat juhti. Selleks sai **Carl Robert Jakobson** (1841—1882).

Jakobson võitis rahva poolehoiu oma esimese isamaakõnega, mille ta pidas Tartus «Vanemuise» seltsis 1868. aastal. Ta ütles muu hulgas järgmist:

«Austatud kuulajad! Minu nõu on siin täna eesti rahva valguse-, pimeduse- ja koiduajast rääkida...

Tõesti, see aeg oli eesti rahva valguse-aeg! Ei oleks mitte söödikute parved selle valguse kui paksude pilvedega kinni katnud ja oma teravate küüntega eesti elusoontesse igal pool kui ämblikud kinni hakanud, tõesti, eesti rahvast nimetaks maailm

nüüd seesamasuguse auga, nagu ta praegu kõige ausamaid Euroopa rahvaid nimetab!

Seesugusel rahval aga, kellel peale tema seitsmesaja-aastase vangipõlve veel seesugune keel ja veel seesugused laulud on, nagu nad meie «Kalevipojas» kokku on pandud, — seesugusel rahval, ütlen ma, on tõesti kord ka paremad ajad, on üks valguse-aeg olnud, millest aga meie endale enam üht täielikku pilti ei või teha. Mis meie teame, on siis lühidalt see, et vanad eestlased kui üks prii rahvas hoolsasti põldu harisid, mere peal palju kauplesid ja vahvate sõjameeste nime all kõigis põhjapoolseis maades kuulsad ja kardetud olid...»

Siitpeale pühendab Jakobson kogu jõu võitlusele rahva õiguste eest. Tema võitlusprogramm on lihtne ja selge: eestlastel ja sakslastel olgu võrdsed õigused! See poliitika vastas rahva laiade hulkade huvidele. Jakobson leidis abi ja toetust ka Peterburi eesti haritlastelt, eriti Kõlerilt. Ta mõistis, et võitluses balti mõisnike vastu on ainuõige toetuda vene rahvale. Jakobsoni vaateid jagasid ja toetasid ka tolle aja silmapaistvamad kirjanikud, nagu Fr. R. Kreutzwald, M. Veske, J. Kunder jt.

Samal ajal muutusid aina teravamaks tema lahkhelid Jannseni ja Hurdaga. Kui Jannsen viimaks sulges Jakobsonile «Eesti Postimehe» veerud, hakkas viimane kiiresti nõutama luba oma ajalehe väljaandmiseks, mis tal paljude sekelduste järel lõpuks ka korda läks. 1878. aastal hakkas ilmuma ajaleht «Sakala», mis sai Jakobsoni häälekandjana laialdaselt loetavaks.

Poliitilise võitluse kõrval rikastas Jakobson ka eesti kirjandust, avaldades kooliraamatuid ja ilukirjanduslikke teoseid, peaasjalikult luuletusi. Tema «Kooli lugemise raamat» sai rohkem kui poole sajandi jooksul üldkasutatavaks õpperaamatuks. Luulelooming, eriti luuletus «Veel pole kadund kõik» väljendab luuletaja poliitilisi vaateid. Jakobsoni võitlejahing sütitas paljusid sõnarelvaga võitlusse astuma.

1882. aasta kevadel levis kogu Eestimaal teade Jakobsoni ootamatust surmast. See oli suur kaotus. Jakobsoni matused kodukohas Kurgjal kujunesid ülemaaliseks leinapäevaks.

Rahvuslik liikumine tähistas ka kirjanduse ja kogu kultuurielu jõudsat arenemist. Tõeliselt rahvuslik kirjandus sündis alles neil aastail, ehkki Kr. J. Peterson, Fr. R. Faehlmann ja Fr. R. Kreutzwald sellele juba sajandi esimesel poolel teed rajasid. Tähtis on

veel see, et kirjaoskuse laialdasema leviku tõttu leidis kirjandus juba avarama tee lugejate juurde. On päris mõistetav, et sisu ja ideede poolest oli selle aja kirjandus rahvusliku liikumise ideede ja probleemide otseseks kajastuseks. Seda enam, et enamik kirjanikest sellest liikumisest juhtivalt osa võttis.

Vaatleme alljärgnevas rahvusliku liikumise ajajärgu tähtsamaid kirjanikke ja nende loomingu põhijooni.

Fr. R. Kreutzwald õhutas juba «Kalevipojas», samuti teistes teostes, rahvusliku liikumise ideid. Tema viljakas tegevus ja looming toovad talle Lauluisa auväärse nime. Kreutzwaldil oli suur mõju teiste kirjanike — Koidula, M. Veske, A. Reinvaldi, E. Bornhöhe — vaadete ja loomingu kujunemisele.

Ajastu tundeid ja ideid väljendas kõige mõjuvamalt l u u l e, milles kätkevad rahvusliku liikumise kirjanduse peamised väärtused. Luule põhiteemadeks olid muistne priius, isamaa ja selle looduse ülistamine, viha ja võitlusvaimu õhutamine saksa orjastajate vastu, töökuse ja hariduse rõhutamine.

Särava tähena astub eesti luuletaevasse esimene naislüürik **Lydia Koidula.** Igast tema värsireast õhkub palav isamaa-armastus:

Süda, kuis sa ruttu tõused
kuumalt rinnas tuksuma,
kui su nime suhu võtan,
püha Eesti kodumaa!
Head ma olen näind ja paha;
mõnda jõudnud kaota',
mõnda elus jätta maha —
sind ei iial unusta'!

Koidula luule — see on kogu meie rahvuslik ärkamine: piiritu kiindumus isamaasse ja orjuse põlgamine. Sellest vaimust on kantud tema paremad luuletused — «Mu isamaa on minu arm», «Sind surmani», «Miks sa nutad?», «Eesti muld ja eesti süda» jt. Koidula luule paremik ilmus kogus «Emajõe ööbik».

Üldjoontes samas laadis luuletab **Mihkel Veske.** Ta ülistab kodumaa loodust, kutsub üles armastama isamaad. Tema luulest on üldtuntuks saanud «Ilus oled, isamaa!» («Minge üles mägedele») ja «Kodumaa» («Kas tunned maad...»), mis on tänapäevani lauldavad.

Talupoja-lauliku **Ado Reinvaldi** luuletustes manatakse mõisaorjust ja meenutatakse muistset vabadust. Tähtsal kohal on usuja kirikuvastane teema. Üldtuntuks ja lauldavaks on saanud Reinvaldi luuletused «Kuldrannake» (A. Lätte viisistatud) ja «Müts maha!» («Mats alati on tubli mees...»). Esitame Reinvaldi luule näitena luuletuse «Unusta?»:

Ma peaksin seda unustama,
mis kannatasid, isamaa?
Oh ei, su möödaniku [1] põrgus
veel kannatan ma sinuga!

Ma näen su piina verevermeid
veel täna selge silmaga,
su ahastus ja valukisa
mu kõrvu kostab otsata!

Ei lepita mind ajalugu
su riisuja, su röövliga,
kes põrgut valmistasid sulle,
neid näeks ma põrgus põlema.

See muistne ohakane seeme
su õues õitseb, lokkab veel,
mu südames on valus viha —
neid kiitku kuri, kaval keel!

Jutukirjandust viljelesid Kreutzwald, Koidula ja Bornhöhe. Kreutzwaldi sulest ilmusid allegoorilised jutustused «Reinuvader Rebane» ja «Kilplased», milles taunitakse mitmesuguseid pahesid. Koidula jutustustes («Enne ukse lukutamist», «Ainuke» jt.) on esiplaanil tolle aja elulised probleemid, nagu vastuolud vaeste ja rikaste vahel, väljarändamine jm.

Bornhöhe ajalooliste jutustuste «Tasuja», «Villu võitlused», «Vürst Gabriel» kaudu sai seni ilma ajaloota talurahvas kuulda oma kaugemast minevikust ja võitlusest saksa orjastajate vastu.

Esimesed vaod näitekirjanduse ja eesti teatri põllul ajas L. Koidula, kes kirjutas näidendid «Säärane mulk», «Kosjakased» jt., mis tema eestvõttel «Vanemuise» seltsis ka lavale toodi. Näitekirjanikuna sai tuntuks ka Juhan Kunder, kelle näidend «Kroonu onu» oli väga populaarne. Niihästi Koidula kui ka Kunderi näidendite põhiteemadeks on vaimupimeduse ja tagurlikkuse väljanaermine, hariduse ülistamine ning külarikaste varaahnuse ja upsakuse hukkamõistmine.

Kirjanduse kõrval sündisid kõnealusel perioodil ka rahvuslik helikunst ja kujutav kunst.

Eesti rahvusliku kirjanduse noorusaeg oli kantud võitlevatest, demokraatlikest ideedest. Selleaegsele kirjandusele on iseloomulik orjuse vihkamine, vene ja eesti rahva sõpruse rõhutamine, isamaa, looduse, töökuse ja hariduse ülistamine.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Kirjeldage talurahva olukorda möödunud sajandi keskpaiku. Millest olid tingitud talurahva ülestõusud? Mis tähtsus neil oli? Lugege läbi vastav peatükk ajaloo õpikust.

2. Missugused olid rahvusliku liikumise tähtsamad üritused? Nimetage rahvusliku liikumise juhte. Iseloomustage C. R. Jakobsoni tegevust ja poliitilisi vaateid. Mille poolest need erinesid Jannseni ja Hurda seisukohtadest?

3. Nimetage rahvusliku liikumise aja tähtsamaid kirjanikke. Milline kirjandusliik eriti tähtsale kohale tõusis? Milliseid Koidula luuletusi olete varem õppinud? Lugege neid ilmekalt või esitage peast. Nimetage teisi selle aja poeete ja nende luuletusi. Millised neist on üldtuntud ja viisistatud?

4. Nimetage jutu- ja näitekirjanikke ja nende teoseid. Missugused on rahvusliku liikumise aja kirjanduse põhiteemad?

[1] mineviku

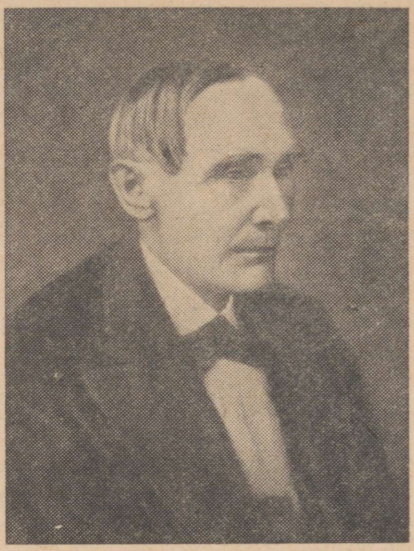

Friedrich Reinhold Kreutzwald

(1803—1882)

Möödunud sajandi esimesest poolest hakkas Eestis sirguma mehi, kes püüdsid maarahvast pilkasest orjaööst parema elu poole juhtida. Üks silmapaistvamaid neist oli Friedrich Reinhold Kreutzwald, orjakütkes rahva esimesi teadvusele äratajaid, eesti kultuurile ja kirjandusele alusepanijaid.

Fr. R. Kreutzwaldi elulugu aitab meil mõista, millises tuhmhämaras suitsutares kiikus eesti kultuuri häll.

Aida-Vidri.

Tulevase Lauluisa noorusmaa paiknes Virumaal. Ta sündis 26. detsembril 1803 Kadrina kihelkonnas Jõepere mõisas pärisorjast kingsepa pojana. Tema vaarisa olevat vahetatud Tartumaalt künnihärja vastu Jõepere mõisa viinapõletajaks. Peatselt siirdusid ta vanemad lähedal asuvasse Kaarli mõisa, kus isa hakkas aidameheks, ema pereemandaks. See ilusa looduse rüpes asuv mõis sai tulevase kirjaniku lapsepõlvekoduks. Seal oli metsa, sihvakaid mäeseljandikke, helkivaid järvekesi. Mõis ise oli nagu tolleaegne mõis ikka — härrastemaja, aitade, viinaköögi, tallide, rehtede ja muude kõrvalhoonetega. Siin oli Aida-Vidri ja teiste mõisalaste mängumaa.

Kõigest paeluvam aga oli igasuguseid muinaslugusid kuulata, mida sealne rahvas rohkesti tundis. Pikad sügisõhtud möödusid rehetoa ahju paistel lugude saatel vägilastest, Kalevipojast, tontidest, nõidadest. Hinge jäid helisema vokke vuristavate orjatüdrukute nukrad leelutused.

Aida-Vidri lahutamatu sõber oli mõisateener Kotlep, suur muinaslugude tundja; tema tutvustas poisikest Kalevipoja paikadega — künnivagude, hobuse jalajälgede, vägilase peaasemega, mida ümbruskonnas ohtralt leidus. Oma esimesest tutvumisest rahvaluule varaaidaga kirjutas Kreutzwald hiljem: «Juba lapsepõlves tegi mulle rõõmu vanaaegseid lugusid, laulu ja juttu sõnas tundma õppida, ehk ma küll sel ajal veel seda ei osanud ära tunda, mis jutu varre otsas kui kaun, ehk mis kui iva kasvas. Niisugune vahetegemine ilmus vast mõni hea aasta hiljemini, ja seal pidin sagedasti kahetsema, et mõnda järku polnud paremini tähele pannud.»

See kõik oli ta lapsepõlve päikesepoolne külg. Pilvitust oli märksa rohkem. Rahva orjapõlve vaevad ei jätnud vastuvõtlikku poissi puudutamata. Talupoegade hädapõlv, nende julm kohtlemine sundis hiljem sõnama:

Mis silm mul nägi orjakütke sõlmest,
kuis pärispõlves rahvast piinati.

Enne teda polnud ükski eesti kirjamees rahva kannatustesse nii vahetult sisse elanud. Eks seepärast oskas ta näha ka neid lätteid, mis rahvale õnne võisid tuua. Rahva vaimupimeduse vastu võitlemine oli üks neist.

Hariduse ja valguse poole.

Kreutzwaldi vanemad, kirjaoskajad inimesed, oskasid hinnata kirjatarkust ja pühendasid selle saladustesse ka poja. Salamisi unistati isegi tema koolitamisest. Selle unistuse teokssaamisele aitas omajagu kaasa isa priikskuulutamine. Nimelt 1815. aastal, veidi enne pärisorjuse ametlikku kaotamist, sai isa «kauaaegse ustava teenistuse» eest vabakirja.

Poiss pandi Rakverre kooli, esmalt alg-, siis kreiskooli. Algasid pingerikkad õppimisaastad. Suhteliselt nõrga ettevalmistusega maapoisil polnud hoopiski kerge õppida koolis, kus õpetus oli saksakeelne ja muidugi ka saksameelne. Ent püüdlikkus viis kõigi takistuste kiuste edasi.

Katkema pidi Kreutzwaldi koolitee ometi. Pärast algkooli lõpetamist sai ta ainult aasta kreiskoolis õppida, sest «siis oli vanemate varanduslik jõud otsas», kirjutab ta oma eluloos. Pealegi asusid vanemad elama uude kohta. Kreutzwaldil tuli lahkuda

armsaks saanud Rakverest, mis oli meelde jäänud oma kaugele paistva Vallimäe ja veetleva tammikuga. Kurb oli hüvasti jätta ka koolitööga.

Vanemad siirdusid Harjumaale Ohulepa mõisa (praegu Rapla rajoon), poiss aga pandi Tallinnas kaupmehe õpipoisiks. Et tal selleks kutsealaks huvi ega kalduvusi polnud, loobus kaupmees tema õpetamisest.

Kuid mis saab edasi? Koolitee jätkamine mõlkus meeles ja mõttes, kuid perekonna kehvus ei võimaldanud esiotsa muud kui vanemate juurde Ohulepale minna.

Kaarli mõisa ümbrusega võrreldes oli Ohulepa loodus kitsi. Lopsaka ja vaheldusrikka maastiku asemel laiusid siin kehvapoolsed, ühetoonilised väljad ja hõredad soostunud metsad. Elugi tundus siin esialgu igavavõitu. Suurt vaheldust pakkus sõprus endise mõisa toapoisiga, keda rahva seas tunti lihtsalt Toapapana. See oli suur laulu-, pilli- ja jutumees, kelle paunikus leidus lõputul hulgal igasuguseid lugusid. Kreutzwaldi sõnade järgi oskas ta kuulajaid nii kõita, «et ema pidi meid lapsi ja vana toapapat mitu korda vägisi sängi ajama, enne kui magamise rahu tuppa sai».

Toapapa oli ümbruskonnas tuntud veel hea tohterdajana, aadrilaskjana ja soonetasujana. Paljude muistendite ja lugudega, sealhulgas ka Kalevipoja-lugudega, elustas ta Kreutzwaldis Kaarli mõisa rehetoas kuuldud muinaslood, lisades omalt poolt mõndagi uut. Pealegi oli huvi rahvaloomingu vastu nüüd sootuks teadlikum. Kreutzwaldi esimesed rahvaluule kirjapanekud algavadki siin. Ka huvi tulevase arstiameti vastu pärineb vanalt toapoisilt, kelle tohterdamisprotseduure Kreutzwald nii mõnigi kord jälgis.

Ootamatu juhus viis Kreutzwaldi jälle koolipinki, seekord Tallinna saksa kreiskooli, kus tast kavatseti jumalakartlikku koolmeistrit kasvatada. Kuid külavainul kuuldud leelutused olid võõrastest kirikulauludest armsamad. Ja Kaarli mõisa rehetoas ning Ohulepal kuuldud lugude hulgas olid nii mõnedki sellised, mis mustakuuemeeste tõelist palet tutvustasid. Usulist tõrksameelsust soodustas omajagu ka eesrindlike saksa kirjanike, nagu J. W. Goethe ja Fr. Schilleri teoste lugemine. Otsekui kristliku kasvatuse kiuste sai just temast hiljem usumeeste kui rahva pimestajate karm hukkamõistja. Pärast kreiskooli lõpetamist küpses hulljulge mõte — võidelda end välja ülikoolini, saada arstiks.

Aga kuidas selleni jõuda? Vanemate jõud oli liiga kasin, et poega ülikoolis koolitada. Tuli loota vaid iseendale. Et end majanduslikult kindlustada, hakkas ta töötama kooliõpetajana, esmalt Tallinnas ja seejärel koduõpetajana ühes Peterburi aadliperekonnas.

1826. aastast arvataksegi ta pärast eksamite sooritamist Tartu ülikooli üliõpilaste nimekirja. Nüüd siis seisis Kreutzwald oma unistuste täitumise lävel. Algasid aastad täis visa tööd ja heit-

lusi. Puudulikud eelteadmised vajasid tasandamist, majanduslik olukord kindlustamist.

Suurt moraalset tuge leidis ta Fr. R. Faehlmannilt, kes oli õpingutega temast eespool. Neid sidusid ühised huvid eesti kirjanduse, rahvaluule ja keele vastu. Faehlmann oli kindlameelne isiksus, kellel oli suur lugupidamine selle rahva vastu, kelle hulgast ta ise põlvnes. Kreutzwaldi ja Faehlmanni vaheline sõprus kestis kuni viimase surmani.

Ülikoolis oli teisigi eestlasi. Kuid enamik neist läks rahvale kaduma, sest nad salgasid oma päritolu ja võtsid omaks saksa keele, kombed ja isegi mõtteviisi. Kreutzwald ei salanud kuskil ega kunagi oma suitsutarelist päritolu. Teda köitsid nähtamatud niidid oma rahvaga. Seda süvendasid veelgi suvised rahvaluule kogumise matkad. Mida rohkem ta rahvaluulet tundma õppis, seda enam ta rahva hädapõlvele kaasa elas. Kreutzwald mõistis hästi, et niisugustes tingimustes pole tema rahval juurdepääsu nende teadmiste juurde, milleni ta ise õnnekombel jõudis. See teadmine virgutaski teda vaimupimedust ja usuvõimu vihkama ning visalt teadmisi omandama. Ta ei piirdunud ainult erialaloengutega. Ülikoolis sai uut hoogu juba varem tärganud huvi kirjanduse vastu.

1831. aastal jõudis ta oma õpingutega lõpule. Lõpueksamite sooritamisele ei saanud ta aga asuda. Puhkes laialdane koolera-epideemia, mille vastu suunati võitlema ka arstiteaduskonna vanemad üliõpilased. Kreutzwaldi jaoks oli see tõsiseks sissejuhatuseks tulevasele arstitööle.

Arstina ja kirjamehena Võrus.

Pärast ülikooli lõpueksamite sooritamist asus Kreutzwald 1833. aastal linnaarsti kohale Võrru, tol ajal soise ümbrusega väikelinna. 44 aasta pikkust arstitööd Võrus iseloomustab kirjandusteadlane Endel Nirk järgmiselt:

«Pikad vintsutavad väljasõidud maale, eriti kevadistel ja sügisestel põhjatutel teedel — aga siis just oli tõbesid kõige rohkem — kestsid sageli terveid päevi ja öid. Mõru huumoriga ütles Kreutzwald vahel end peaaegu kogu aeg vankris elutsevat. Aga mis võis ta oma vaestelt abitarvitajatelt tasuks saada, oli tal südant korbatanud peopesal ulatatud viletsaid kopikaid igakord vastugi võtta? Vahel tuli hädalisele veel omalt poolt tasuta rohtu anda... Murelikul meelel ronis tohter mudasele vankrile. Selg kühmus, pea norus, istus oma lihtsa puust arstiriistadekasti kõrval. Mäest üles, mäest alla viis jälle rööplik ja veerjas tee.»

Oma vastutulelikkuse ja abivalmiduse tõttu sai Kreutzwald varsti vaesema rahva seas «helde arstina» väga populaarseks. Jõukas koorekiht aga suhtus vaestearstisse sallimatult. Perekond

sattus majanduslikku kitsikusse. Selle tagajärjel tekkinud kord isegi mõte Eestist lahkuda. Faehlmann, saades sellest kuulda, kirjutas: «Ja kõrvale jättes kõik muud asjad — sinu isik on su kodumaale koguni tähtis.» Tõepoolest — Faehlmanni väide osutus ülimalt ettenägelikuks: Kreutzwaldist saab esijoones rahva hinge ravija, kes hakkab talle kätte näitama teid võitluseks eluõiguste, vabaduse ja kultuuri eest.

Kreutzwald mõistis paremini kui keegi teine, kuidas orjus oli rahva ilma jätnud kõige algelisematestki teadmistest, mis on vajalikud mitmesuguste maailma nähtuste mõistmiseks, nagu tervishoid, terved eluviisid, laste kasvatamine, geograafilised mõisted jne.

Ja kas saab vaimupimeduse kütkeis heitlev rahvas loota paremale tulevikule? Kreutzwald oli esimene, kes hakkas inimesi sellest vaimupimedusest teadlikumale elule äratama. Selles seisnebki tema hindamatu teene. Niipea kui arstitöö ja majanduslikud mured vähegi mahti annavad, sukeldub ta viljakasse rahvavalgustuslikku tegevusse.

Tema sulest ilmub rida õpetlikke jutte, milles arst ja teadlane püüab kaasa aidata rahva raske olukorra parandamisele. Ta astub välja tõe eest, et oma kannatavat rahvast aidata. Jutustus «Viina katk» taunib joomist kui ühiskondlikku pahet ja rahva viletsuste üht kaassüüdlast. Rahvaraamat «Sipelgas» annab mitmesuguseid asjalikke juhatusi, kuidas veidigi inimlikumalt ära elada (kuidas toiduainete nappusest üle saada, kuidas tervist hoida, lapsi kasvatada jms.).

Kreutzwald püüab rahva silmaringi avardada ja teadmiste taset tõsta populaarteaduslike väljaannetega «Maailm ja mõnda, mis seal sees leida on» ning «Maa ja mere pildid».

Sellel tõsisel töömehel leidus ka omajagu naljasoont, mida ta osavasti kasutab oma satiirilistes juttudes. Tähelepandavamad neist on «Reinuvader Rebane» ja «Kilplased». Ehkki mõlemal jutustusel on võõras algupära, on nad osavalt kohandatud meie oludele, teenides tähtsaid eesmärke. «Kilplastes» näiteks võideldakse inimeste nürimeelsuse ja rumaluse vastu, õpetatakse neid mõtlema, lugu pidama teadmistest ja tarkusest.

Kreutzwaldi võitlus rahva eluliste vajaduste eest ei piirdunud ainuüksi rahvavalgustusliku kirjanduse viljelemisega. Veelgi olulisem on tema üha süvenev tegevus rahvaluule alal. Rahvaluule sai tema loomingu ammendamatuks allikaks. See oli aluseks tema loomingu tippsaavutusele — eeposele «Kalevipoeg». Selle suurteose materjalide kogumine, läbitöötamine ja trükkitoimetamine nõudis kirjanikult ligi kaheteistkümne aasta jooksul pingelist tööd.

Pärast «Kalevipoja» ilmumist Kreutzwaldi töö rahvaluule alal jätkus. Ta avaldab oma rahvajuttude kogu pealkirja all «Eesti

rahva ennemuistsed jutud» (1866), mis sisaldab 43 muinasjuttu ja 18 lühimuistendit. Kreutzwald hindas õigesti rahvajuttude ühiskondlikku osatähtsust — ta nägi neis talurahva elu, mõtete ja lootuste peegeldust. Kogumiku kõige väljapaistvamaks muinasjutuks on «Kullaketrajad» (E. Kapp lõi selle alusel samanimelise koreograafilise poeemi).

Samal ajal saavutab kõrgeima taseme ka Kreutzwaldi lüüriline luulelooming.

Vanul päevil.

Kreutzwald elas Võrus 44 erakordselt töö- ja pingerikast aastat. Ehkki väliselt tundus ta elu tagasihoidlikuna, oli ta ometi rahva vaimseks juhiks, kelle mõju ulatus peaaegu igale meie ühiskondliku ja kultuurielu alale. Kirjavahetuse kaudu oli ta kontaktis kõigi eesti ärksamate inimestega. Kreutzwald oli otseseks teenäitajaks niisugustele silmapaistvatele kirjanikele ja ühiskonnategelastele, nagu C. R. Jakobson, L. Koidula, A. Reinvald, J. Kunder jt.

J. Kunder kirjutab: «Kui me lauliku ja kirjaniku Kreutzwaldi nime nimetame, siis nimetame ... selle mehe nime, kes eesti vaimuelu ülestõusmise hommiku on toonud ...»

Kreutzwaldi teened eesti rahvusliku kirjanduse ja folkloristika rajamisel, kirjakeele kujundamisel ja valgustuslike ideede levitamisel olid põhjapaneva tähtsusega. Kirjandusteadlane E. Nirk hindab seda järgmiselt: «Kreutzwald oli oma ajast ees, sest rahvuslik liikumine polnud veel algust saanud. Ta oli eelkäija ja ettevalmistaja — seetõttu just ongi tema osa nõnda suur. Suur, ent mitte kerge.»

Niisuguse pärandiga jõudis Kreutzwald oma eluõhtusse.

Raske töö ja üle jõu käivad pingutused olid röövinud talt tervise. Ta loobub arstiametist ja siirdub 1877. a. Tartusse oma tütre juurde vanaduspäevi veetma. Töö ja harrastused jäid talle elu lõpuni lahutamatuteks kaaslasteks. Jätkus kirjavahetus, aastatepikkuse arstipraktika põhjal sündis tervishoiu-alane käsiraamat «Kodutohter», esimene sellelaadne eesti keeles. Ta saatis kaastööd «Sakalale» ja rõhutas vene keele õpetamise vajadust eesti koolides ning pidas väga tähtsaks eesti ja vene rahva sõprust.

1882. a. maikuus tegi ta reisi Peterburi, misjärel haigestus ja suri sama aasta 25. augustil. Lein oli suur — manalasse oli varisenud eesti rahva lauluisa.

Ta maeti Tartu Jaani kalmistule.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Kirjeldage Lauluisa sünnipaika. Jutustage Aida-Vidri lapsepõlvest. Mida väärtuslikku oli tal neist aegadest kaasa võtta?

2. Jutustage teemal «Noor Kreutzwald teel hariduse ja vaimuvalguse poole». Mis sidus kaht eesti soost noormeest — Faehlmanni ja Kreutzwaldi?
3. Kirjeldage Kreutzwaldi tööd arstina Võrus. Millistest eesmärkidest lähtus tema arstitöö ja kirjanduslik tegevus?
4. Iseloomustage Kreutzwaldi kui kirjamehe ja ühiskonnategelase vaateid ning tähtsust kaasajal.

«KALEVIPOEG».

Eepose «Kalevipoeg» sünnilugu.

Rahvasuus liikus rohkesti lugusid hiiglasest Kalevipojast. Need lood olid enamasti seotud mitmesuguste looduslike moodustistega, nagu vägilase visatud kivirahnud, tema künnivaod, heinakaared, magamisasemed jm.

See rahvaluuleline ainestik paelus Fr. R. Faehlmanni tähelepanu. Tal tärkas mõte laialipillatud lood tervikuks ühendada ja selle kaudu allasurutud rahva enesetunnet äratada. Ometi kulus paar aastakümmet, enne kui esimestest argsetest katsetustest trükitud eeposeni jõuti.

1839. aastal pidas Faehlmann Õpetatud Eesti Seltsis saksakeelse ettekande, milles jutustas Kalevipoja vägitegudest ja traagilisest surmast. See esimene katse äratas edumeelsete haritlaste hulgas elavat huvi ja innustas autorit edasi pingutama. Suure töökoormuse tõttu ei jõudnud Faehlmann esialgsest kavandist palju kaugemale ja varsti tõmbas varane surm kõigest kriipsu läbi. Nüüd tegi Õpetatud Eesti Selts eepose koostamise ülesandeks Faehlmanni sõbrale ja mõttekaaslasele Kreutzwaldile, kes töötas tol ajal Võrus arstina.

Sobivamat isikut vaevalt olekski leitud. Pärines ju Kreutzwald Rakvere ligidalt, rikkalt muinaslugude maalt. Tema lapse- ja noorpõlv möödus katkematus läbikäimises talurahvaga. Seeläbi tundis ta hästi rahva keelt, kombeid, muinaslugusid. Pealegi tuli ilmsiks Kreutzwaldi enda luuleanne. Veelgi tähtsam oli see, et Kreutzwald tundis südamest kaasa rõhutud rahvale ning pidas eepost rahva vaimujõu näitajaks ning tõhusaks võitlusvahendiks orjastajate vastu.

Ometi oli eepose koostamine raske ja keeruline ülesanne, seda enam, et kogu eesti kirjanduse põld oli veel vähe haritud. Rahvasuust pärinev materjal ei olnud mingi terviklik lugu; omavahel seostamata katked tuli alles ühtseks luuletööks vormida. Mõnevõrra eeskuju pakkusid karjala eepos «Kalevala» ja antiikeeposed. Jäi üle toimida nii, nagu autor ise ütles:

Laulik, luues lugusida,
Veerevaida värssisida,
Võtab pihu võltsivallast,

Tüki teise tõsitalust,
Kolmandama kuulukülast,
Laenab lisa meelelaekast,
Mõttemõisa magasista.

Eepose koostamisse suhtus Kreutzwald kui oma elutöösse. Ta palus vaid, et «paikene surm kulla» talle niikaua elupäevi kingiks, kuni töö valmis saab. Väsitavast arstitööst ülejäänud öötunnid veetis Lauluisa oma ärklitoa vaikuses. Siis libises hanesulg kärmesti üle paberi. Niimoodi sündis eesti eepos.

Kuid veel palju takistusi tuli võita, enne kui eepose avaldamiseni jõuti. Tõsist tüli sünnitas punane tsensoripliiats: kõik, mis rääkis orjusest ja muistsest priiusest, tõmbas see armutult maha. Pealegi ei lubanud Võru linnatohtri majanduslik järg eepose väljaandmise kulusid katta. Ses olukorras osutasid Kreutzwaldile tõhusat abi ja toetust Peterburi teadlased ning Teaduste Akadeemia, kes hindas eepost kõrgelt ja määras autorile selle eest auhinna.

Aastatepikkuse töö ja vaeva tulemusena ilmus lõpuks aastail 1857—1861 «Üks ennemuistne eesti jutt Kalevipoeg» ühes saksakeelse paralleeltrükiga. See oli puhtteaduslik väljaanne, mis väikese tiraaži (500 eks.) ja kalli hinna tõttu ei jõudnud rahva kätte, kelle jaoks ta oli loodud. Raskuste kiuste läks korda 1862. aastal avaldada Soomes puhteestikeelne väljaanne. Mõte, mis rohkem kui kaks aastakümmet tagasi argselt idanema hakkas, oli teoks saanud — eesti rahval oli oma eepos. Selle eessõnas ütleb Kreutzwald: «Kes siin sündinud eestlastest «Kalevipoja» kätte võtab ja loeb, sellele soovitame, et ta seda niisuguses armastuses teeks, kui raamatu väljaandjal nende vanapõlve mälestuste kokkuseadmise juures oli, kes seda tööd endale kõige ülevamaks arvab, mis ta tänini oli jõudnud toimetada.»

Kuid algusest peale leidus ka neid, kes eepost halvustama ruttasid. Need olid saksa soost kirjamehed ja pastorid, kelle kohta Kreutzwald ise eepose XV loo alguses ütleb:

Kullid tulid kiskumaie,
Kaarnad sulgi katkumaie,
Kiriku-hakid kiusama,
Enne kui lapsi lagedalle,
Pojukene päevapaiste,
Väeti veeres vainulle.

Kaasaja eesrindlikud inimesed hindasid eepost kõrgelt ja mõistsid tema tähtsat osa rahva vabadusvõitluses. C. R. Jakobson ütles: «Seda laulu peab iga eesti poeg tundma ja mõistma! Ta on meie vabaduse nurgakivi.»

«Kalevipoeg» ongi läbi aegade eesti rahvusliku kultuuri nurgakiviks ning rahva töö ja võitluse innustajaks olnud. Alles nõukogude korra ajal on eepos moonutamata kujul paljudes väljaannetes rahva kätte jõudnud ning vene keelde tõlgituna ka teiste vennasrahvaste juurde tee leidnud.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Milliseid eesmärke Kreutzwald ja Faehlmann eepose loomisel silmas pidasid?
2. Kuidas katkend «Laulik, luues lugusida» selgitab eepose koostamise põhimõtteid?
3. Milliste raskustega tuli eepose loomisel ja väljaandmisel kokku puutuda?
4. Milliseid Kalevipoja nimega seotud looduslikke moodustisi olete näinud?

«KALEVIPOEG».

SÜNDMUSTIK JA TEKSTINÄITEID.

(Eepos koosneb 20 loost, millele eelnevad «Soovituseks» ja «Sissejuhatuseks».)

Soovituseks.

Laena mulle kannelt, Vanemuine!
Kaunis lugu mõlgub meeles,
Muistse põlve pärandusest
Ihkan laulu ilmutada.

Seesuguse pöördumisega laulujumala Vanemuise poole algabki eepos «Kalevipoeg».

Sissejuhatuseks.

Rahva minevikus on olnud palju leina ja valu, piina ja pisaraid, veriseid võitlusi maa ja vabaduse eest:

Isamaa ilu hoieldes,
Võõraste vastu võideldes
Varisesid vaprad vallad,
Kolletasid kihelkonnad
Muistse põlve mulla alla.

Mineviku mureaegadest räägitakse mõistu:

Vaata! laanes puie peidus,
Puie peidus, põõsa varjus,
Lepa leina-hõlma alla,
Kurbus kase katte alla
Seisab seitse kalmuküngast,
Seitse sammeldanud sängi —
Seitse küngast servad lagund,
Kel ei kasva kohendajat,
Sõbralikku seadijada,
Valvsail silmil vahtisida,
Õrnal armul kaitsejaida.

Üks on sängi hädaohtu,
Teine sängi orjakütkes,
Kolmas sängi sõjakurnas,
Neljas sängi näljapiinas,
Viies sängi viletspõlves,
Kuues sängi katkusurmas,
Seitsmes Tautsi[1] tappe-sängi.

See'p see Eesti muistepõli
Enne Vene valitsuse
Armutiiva kaitsemista. —

Minevikumälestused julgustagu järelpõlvi, virgutagu kangelasmeelt ja vabaduspüüet. Palju lugusid on loodud muistsest kangelasest Kalevipojast. Mis veel on säilinud, selle tahab laulik laululõngaks veeretada.

KÜSIMUSI.

1. Mis eesmärgil kõneleb Kreutzwald eepose soovituses «muistse põlve pärandusest», «parematest päevadest» ja armsate «aegade ilust», vahvate meeste tegudest ja Kalevite käikudest?
2. Kuidas hinnatakse Eesti ala ühendamist Vene riigiga?

Esimene lugu.

Kalevi tulek Viru randa. Salme ja Linda. Pulmad.

Kauges Kalevalas seisis muiste talu, kus sirgusid kolm poega. Üks Kalevitest sõitis põhjakotka seljas üle Läänemere V i r u r a n d a ning hakkas siin riiki rajama.

Läänemaal aga võrsus Kalevile eluseltsiline. Luulelugu pajatab sellest järgmist.

Lesk talunaine leidis kord kana, tedremuna ja varesepoja. Kodus pani ta muna villavakka ja kana muna peale hauduma. Varesepoja aga viskas kirstu taha. Kanast kasvas Salme, tedremunast Linda, varesepojast vaene orjapiiga.

Salmet käisid kosimas Kuu, Päike ja Täht. Viimase kosjad võetigi vastu ja peeti uhked pulmad.

Pulmapill meelitas Lindalegi mitmeid ja mitmeid kosilasi. Kuid ei üks ega teine olnud piigale meele järele. Kõige viimases järjes ilmus uhke täku seljas kange mees Kalev. Nüüd oli Linda otsus kindel:

See mul meesi meele pärast,
Sellel kihlad kinnitame.

[1] T a u t s — Kreutzwaldi järgi katkude ja taudide saatja (haldjas).

Pärast pulmi viis Kalev mõrsja saani ning alustas üle lagendike ja läbi metsade kojusõitu.

Teine lugu.

Vana Kalevi haigus ja surm.
Kalevipoja lapsepõlv.

Kalev ja Linda elasid õnnelikus abielus. Kalev valitses kange käega riiki, Linda kasvatas poegi. Enne surma seadis valitseja oma pärijaile tähtsa nõude: riik peab jääma jagamata, ühe poja voli alla. Kes jääb riigi valitsejaks, see olgu liisu otsustada. Pärast seda suikus vana Kalev surmale.

Linda valas sügavas leinas kibedaid pisaraid. Kadunud kaasale kaevas ta kümne sülla sügavuse haua ning kandis igavesti magaja mälestuseks nii palju kive, et neist tekkis Toompea mägi. Kord kukkus tal jalge ette maha üks kaljurahn, mida väsinud lesk enam ei jaksanud üles tõsta; ta istus kivile ja puhkes kibedasti nutma. Pisaraist tekkis Ülemiste järv, mille kalda lähedal kivi veel praegugi näha võib.

Vana Kalevi puhkepaigas

Muru kasvas mulla peale,
Aruheina haua peale,
Kasteheina kaela peale,
Punalilled palge peale,
Sinililled silmadelle,
Kullerkupud kulmudelle.

Pärast Kalevi surma sündis Lindale veel üks poeg. See oli pere pesamuna Kalevipoeg, kes juba lapsena ilmutas vägilasejõudu: pillutas mitmele poole laiali kurnipakke, loopis merepinnal suurte kivilahmakatega lutsu ja tegi muid jõuharjutusi. Noorukist näis isale igati vääriline järglane sirguvat.

Lindal hakkasid käima uued kosilased, kuid ta lükkas nad kõik tagasi. Kõige tülikam kosilane oli Soome Tuuslar, kes lahkus ähvarduste ja mõnituste saatel.

Kolmas lugu.

Kalevi pojad jahil. Tuuslar röövib Linda. Vendade kojutulek.
Ema otsimine.

Kolm venda otsustasid kord jahile minna. Agarate koerte Irmi, Armi ja Mustukese abil saadi kätte karu, põder ja metshärg. Hunte, rebaseid ja jäneseid aga lausa tosinate kaupa.

Vendade jahil olles tungis Soome Tuuslar Kalevite tallu ja röövis nõidussõnade abiga Linda. Jumalad kuulsid ema hädahüü-

deid ja saatsid lesele appi äikese. Tuuslar oli saagiga parajasti Irumäel, kui kõu ägedasti kärgatas. Tuuslar langes minestusse. Linda muutus samal hoobil kivisambaks, mida rahvas I r u ä m m a k s nimetama hakkas.

Kalevi pojad kogunesid pärast kordaläinud jahti puhkepeatusele ja lõid ajaviiteks laulud lahti.

Märkamatult jõudis õhtu, oli aeg koju tõtata. Kodus leidsid vennaksed eest jahtunud kolde. Ema polnud kusagil. Kust pojad ka ei otsinud, kuid kadunuks ta jäigi. Pikemata langes kahtlus Tuuslarile. Kui vanemad vennad panid ette otsimisega hommikuni oodata, siis noorim lausus:

Tänasida toimetusi
Ära viska homse varna!

Enne otsimisteekonnale asumist tõttas Kalevipoeg taadi kalmule nõu küsima. Vastuseks kostis taat vaid järgmist:

Tuuled juhtigu sul teeda,
Õhud õrnad õpetagu,
Taevatähed andku tarkust!

Siis tõttas kangelane mere kaldale ja jäi mõtlikult randa veerevaid laineid vaatlema.

Laine veeres laine jälgel,
Vetevooge veeretusel,
Kiigel kalda kalju vastu
Lõhkes vahtus kalda vastu!

Neljas ja viies lugu.

Kalevipoja ujumisreis. Saarepiiga. Laul lainetest. Kalevipoja saabumine Soome. Kättemaks Tuuslarile.

Kalevipoeg hüppab voogudesse ja hakkab otsejoonelt Soome ujuma, et ema vabastada ja röövijale kätte maksta.

Öösel jõuab ta saarele, kus otsustab pisut hinge tõmmata. Enne unele suikumist kuuleb kangelane kütkestavat laulu. Laulja osutub neiuks — Saarepiigaks. Kalevipoja ja Saarepiiga vahel sigineb jutt. Jutuajamisest selgub, et võõras on Kalevi poeg Viru rannast. Seda kuuldes Saarepiiga kohkub ja libiseb kaljult merre. Kalevipoeg sööstab neidu päästma, ent ei suuda teda vete sülest enam leida ning jätkab reisi Soome.

Kangelase ujumine on võimas:

Tugev käsi peksis laineid,
Peksis laineid merepinnal,
Kiigutava vetekätki
Veereteles virka meesta,
Usinada ujujada
Langevate lainte turjal
Kaugemalle põhja poole,
Kaljuranna kallastelle.

Saarepiiga vanemad rehitsevad tütart otsides merd. Voogudest kostab neiu lohutuslaul. Merepühkmete hulgast leidsid vanemad tamme, mille istutasid tütre mälestuseks.

Reisiväsimusest puhanud, tõttas Kalevipoeg sisemaale, et emast mingeid jälgi leida. Pärast pikki ekslemisi silmas ta Tuuslari talu. Tuuslar, kes parajasti murul põõnas, ärkas Kalevipoja rasketest sammudest, kuid põgeneda polnud enam kuhugi. Puhkes äge võitlus, milles Tuuslar alla jäi. Hädas pihtis ta kogu röövimisloo, kuid Kalevipoeg ei uskunud Tuuslari seletust ja lõi ta ägedushoos surnuks. Tuhninud läbi kogu Tuuslari talu, ei leidnud kangelane emast ometi jälgegi. Ema ilmutas end ainult unenäos, andes mõista, et ta on tõepoolest surnud.

Kuues lugu.

Kalevipoeg Soome sepa juures. Mõõga ostmine. Liigupidu. Soome sepa poja tapmine. Mõõga needmine sepa poolt. Suure tamme raiumine.

Kõik lootused ema leida on põrmu varisenud. Kangelast valdavad lein ja kojuigatsus. Koduteel aga tärkab mõte kuulsalt Soome sepalt mõõk muretseda.

Alles kolmandal päeval leiab Kalevipoeg üles sepapaja ning selle osava meistri.

Sõjariista valitakse ja proovitakse hoolega. Mitmed ja mitmed mõõgad purunevad Kalevipoja kanges käes. Lõpuks tuuakse erilisest hoiupaigast välja seitsme aasta jooksul nõidusvahenditega valmistatud mõõk, mille oli kunagi tellinud vana Kalev. See oli kõigiti kangelase kohane sõjariist.

Mõõgaliikude juures tekkis riid Kalevipoja ning sepa vanema poja vahel. Enne kui kartagi osati, tõmbas Kalevipoeg viinauimas ja vihahoos tupest vastse mõõga ning surmas sepa poja. Õnnetu isa sajatas tapjat ja ennustas talle mõõga enda kaudu kättemaksu:

Tõuse, rauda, tappejaksi,
Kasva kaelalõikajaksi,
Maksa võlga mõrtsukalle . . .

Kalevipoeg tuikus pooluimaselt õuest välja, kuni jõudis ühele künkale, kuhu heitis kurnatud keha välja puhkama.

Seitsmes lugu.

Tagasisõit Soomest. Laul merest. Ema laul Irumäel. Vendade otsimislood. Otsus minna liisku heitma. Isa haual.

Päike oli õhtusse kaldumas, kui Kalevipoeg raskest unest ärkas.

Süda on rahutu, jalg kipub kodu poole. Mere kaldalt leiab kangelane Tuuslari lootsiku ja alustab selles sõitu kodu poole. Saarest mööda purjetades kostab merest kangelase kõrvu Saarepiiga laul, milles laulja heidab ette sepa poja tapmist. Kahetsus ängistab ka kangelase enda rinda.

Hommikuks paistab juba kodurand. Irumäest möödudes on kuulda ema laulu, mis tuletab meelde veretööd ja hoiatab mõõga eest.

Kodus jutustavad vennad üksteisele otsimiskäikudest ja juhtumustest. Kalevipoeg räägib küll Tuuslarist, mõõgaostust ja liigujoomisest, ent sepa poja surmamisest ei lausu sõnagi. Noorima venna ettepanekul teevad vennaksed tähtsa otsuse: järgmisel päeval minnakse isa viimset soovi täitma — liisuõnne katsuma.

Öö varjul astub noorim vend isa hauale nõu küsima ja troosti otsima. Isa lubab poja alatiseks valvajaks olla ning lohutab ja õpetab:

Kogemata kurja tegu
Püüa jälle parandada.

Kaheksas lugu.

Liisupaiga otsimine. Liisuheitmine. Kalevipoja kuningaks vihtlemine. Künd. Hundid murravad hobuse.

Päeva koites lähevad vennaksed sobivat liisupaika otsima. Kolmandal päeval jõuavad nad järve äärde. See oli Saadjärv, ja selle ääres liisupaik leitigi.

Algab liisuheitmine. Valitsejaks pidi saama see vendadest, kes kivi kõige kaugemale lennutab. Selgub, et noorima venna kivi oli kõige kaugemale lennanud.

Kombe kohaselt vihtlesid vanemad vennad Kalevipoja kuningaks ja lahkusid laia maailma. Värske valitseja aga asus oma kohustusi täitma. Noore kuninga esimeseks tööks oli kündmine. Pärast väsitavat künnitööd heitis vägilane puhkama. Sel ajal tungisid hundid hobusele kallale ja murdsid ta.

1. Meenutage 6. klassis õpitud katkendit «Künnilugu». Mis eesmärk oli noore valitseja esimesel suuremal tööl — kündmisel? Kuidas rõhutatakse Kalevipoja töö suurejoonelisust? Tooge selle kohta näiteid.

2. Mida noorima venna juures peale tugeva jõu on veel rõhutatud?

Üheksas ja kümnes lugu.

Kättemaks huntidele. Sõjasõnumid. Õine võõras. Seiklus Kikerpära soos.

Ärgates märkas Kalevipoeg sedamaid kriimsilmade õelat tegu. Vihahoos nottis ta metsapenisid armutult ja heitis siis magama.

Saanud vaevu sõba silmale, saabus Viru rannast sõjasaadik appikutsega — vaenlane ähvardavat suure väega maale tungida. Kalevipoeg lubab, kui häda kibedaks läheb, appi tulla. Seniks aga heitku sõjasaadik ööpuhkusele.

Varahommikul sõjasaadik lahkus. Kalevipoeg jagas juhatusi ja lubas appi tõtata, kui viimane kibe käes. Sõda jäi seekord siiski tulemata.

Huntide murtud hobuse asemele oli hädapärast vaja uus otsida. Sellel hobuse otsimise teekonnal juhtus kangelase ja tema kaaslastega mitmesuguseid lugusid.

Kikerpära soos satub ta kokku paharetipoiste ja Vetevaimuga. Kavalpea Alevipoeg tüssab viimast osavasti. Vastutasuks katsub Vetevaim omakorda mitmesuguste riugastega õnne. Viimaks otsustatakse tüli lahendada kiviviskamisega ja vägipulga vedamisega, milles Kalevipoeg on vastasest tublisti üle.

Seejärel küpseb kangelasel tähtis otsus: vaenlase ootamatute kallaletungide puhuks on tarvis linnuseid ehitada. Selleks aga kulub suurel hulgal laudu. Nende muretsemiseks seab Kalevipoeg sammud Peipsi taha.

Kustap leian kindlat kohta,
Pajateleb kange poega,
Varjupaika väetitelle?
Veereb vaenu-vägesida,
Sõjameeste seltsisida
Viru laia väljadelle,
Järva raatmaa radadelle,
Siisap tarvis kindlat seina,
Mõnusamaid müürisida
Varjupaigaks vanadelle,
Rahu-urkaks raukadelle,
Peidupaigaks piigadelle ...
Leinakojaks leskedelle.
Kalevite kange poega
Mõtles aga targal meelel:
Lähen laudu lunastama,
Hoone tarbeks ostemaie,
Tahan linnad tugevuseks
Ilusasti ehitada ...
Homme vara hommikulla
Tõttan teeda tallamaie
Peipsi järve piiridelle.

Üheteistkümnes ja kaheteistkümnes lugu.

Lauatoomine Peipsi tagant. Sorts varastab mõõga. Mõõga needmine. Võitlus laudade abil ja siili õpetus. Silla ehitamine. Vaeselapse tall.

Koidikul hakkab Kalevipoeg Peipsi suunas sammuma. Tee viib üle lagendike, läbi metsade ja soode.

Paati leidmata sammub kangelane, lauakoorem seljas, otsejoones läbi Peipsi.

Rannas aga valvas põline vaenlane sorts, kes puhus järve lainetama. Ometi pääseb Kalevipoeg õnnelikult kaldale ning tõmbab vöölt mõõga, et sortsi õela teo eest õpetada. Ent paharet pääses padrikusse põgenema.

Tööst ja sortsidega kemplemisest väsinud kangelane heidab liivast sängi puhkama. Seal aga hiilib juurde sorts, tõstab nõiasõnade varal magaja kõrvalt vägeva mõõga. Üle Kääpa jõe hüpates pillab sorts mõõga voogudesse, kust ta teda enam kätte ei saanudki.

Unest ärganud Kalevipoeg leiab mõõga vajaka olevat ja hakkab kadunud kaaslast hüüdma. Kuid mõõk ei kosta vastu. Lõpuks leiab ta siiski koha, kuhu sorts oli mõõga pillanud. Mõõk jutustab kõigest, mis temaga juhtunud, meenutab aegu, mil ta vägeva mehe käes vahvaid tegusid toime pani. Ometi ei saavat ta unustada ka seda, kuidas äkiline meel teda kuritööle sundis. Kalevipoeg laulab mõõgale lahkumislaulu: läikigu mõõk vastu tugevatele meestele, laulgu vastu neile, kes on Kalevite soost, tõusku laineist abiks sellele, kes on kangelase vääriline. Lõpuks tahtis ta öelda kättemaksusõnad mõõga vargale, kuid siin segas sõnu Soome sepa needus ja Kalevipoeg lausub:

Kui aga juhtub käidanessa
Jalakanda pistma jõkke,
Kes sind enne i s e k a n n u d:
Siisap, mõõka, sõbrakene,
Murra tal jalad mõlemad.

Kalevipoeg tahtis öelda: «Kes sind enne s i i a kannud», kuid keel vääratas ja pööras needmise iseenda pihta.

Kalevipoeg ruttab lauakoormaga edasi kodu poole. Äkitselt kargasid metsast välja mõõgavarga sortsi pojad ja kippusid ägedasti piitsadega kangelase kallale. Too tümitab neid esialgu palja vemblaga, aga kui see murdus, hakkas vemmeldama laudadega. Kuid lapiti lüües ei pidanud ka lauad vastu. Järsku kuulukse põõsast peenikest häält: «Servitie, servitie, kallis Kalevite poega!» Sedaviisi Kalevipoeg ka talitab, ja varsti pistsid sortsipoisid punuma.

Tark nõuandja oli väike siil, kes ei söandanud põõsast välja tulla, sest et tal hilpugi seljas polnud. Kalevipoeg kisub oma kuuehõlmast tükikese, millest siil sai tänapäevani tuttava okaskasuka.

Kalevipoeg leiab, et mõistlikum on minna uut lauakoormat tooma, kui üksikuid terveks jäänud laudu korjama hakata. Tagasiteel juhtus veel mõndagi: kangelane viskab kiviga surnuks hundi ja päästab sel viisil tema küüsist lamba — vaeselapse ainsa vara.

Et hõlpsamini üle Peipsi pääseda, kavatses Kalevipoeg silla ehitada, aga lained lõhkusid pooliku töö. Seekordki jäi üle läbi järve sammuda.

Järgneb lugu vaesestlapsest, kes talus karjapoisina peremeest teenis. Kuri oli peremees, kuri perenaine, perepoeg ja peretütargi. Isegi karjapeni elu oli parem kui vaesellapsel, kes laulus kurtis kibeda põlve üle:

Oh mina, isata lapsi,
Oh mina, emata lapsi,
Vanemata vaenelapsi!
Igaüks ütleb minusta:
Lööge seda, see isata,
Lööge seda, see emata.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Süvenege IX ja X loost esitatud katkendisse, mis kirjeldab laudade toomist Peipsi tagant. Missugune eesmärk oli Kalevipoja ettevõttel? Kuidas see teda kui valitsejat iseloomustab?

2. Mida näitab Kalevipoja retk Peipsi taha (sortside kimbutuste kiuste)? Mis eesmärk oli silla ehitamise katsel? Missugused suhted olid Kalevipojal Peipsi-taguste Vene aladega? Tooge näiteid selle kohta, kuidas on rõhutatud Kalevipoja üleolekut sortsidest.

3. Millised Kalevipoja omadused ilmnevad viimati vaadeldud (IX—XII) lugudes?

Kolmeteistkümnes, neljateistkümnes ja viieteistkümnes lugu.

Teekond laudadega. Esimene põrguskäik. Põrgupiigad. Põrgu vaatamine. Võitlus Sarvikuga. Põrgust lahkumine. Tagaajajad. Kohtumine Olevipojaga ja otsus linn ehitada. Piigade saatus.

Kalevipoeg alustab uue lauakoormaga taas koduteed. Pika rännaku järel jõudis ta koopasuu ette, kus kolm meest leent keetsid. Need olid põrgukokad. Koopa-ava viis aga otseteed allmaailma. Sinna julge vägilane minna otsustaski.

Võitnud mitmed takistused, jõudis ta ukse juurde, mille taga istus vangis piiga. Uks oli sedavõrd tugev, et isegi Kalevipoja

ramm sellest jagu ei saanud. Alles siis, kui neiu õpetas kätt jõudu suurendavasse vedelikku kastma, jaksas ta ukse maha murda. Hiljem seltsisid piigale veel tema kaks õde. Kalevipoeg lubas nad kõik põrgust päästa ja neile peigmehedki soovitada.

Kalevipoeg uurib piigade juhatusel põrgu vara ja rikkusi. Käiakse läbi rauast, vasest, hõbedast, kullast, siidist, sametist ja poordist tehtud toad. Piigad annavad seletusi.

Rauast tuba on Sarvik-taadi sulaste töötuba, orjapoiste varjupaik, teopoiste pärispaik, kus «neid vaeseid vaevatakse, mitmel puhul piinatakse».

Jõuti vasest tuppa:

See on vana Sarvik-taadi
Tütarlaste töötuba,
Orjapiiga varjupaika,
Vaimutüdrukute nurka:
Siin neid vaeseid vaevatakse,
Mitmel puhul piinatakse,

kurdab vanem piiga.

Hõbedast tuba on Sarvikule puhkepaigaks, hõlbupõlve pidamiseks. Kullast toas toimuvad lustipeod. Õues on seitse aita vara täis, tagaõuedes aga kariloomade karjad. Põrgu varandustel ei näi olevat otsa ega äärt.

Piigad pajatavad, et «Sarvikul on suured vallad, laialised valitsused». Seepärast olevat vanatühjal tublisti teekäimisi. Sügaval maa all pidi peituma veel seitse maailma, kõik täis surnute hingi. Nende hulgast valivat Sarvik endale sulaseid ja tüdrukuid, kes nuhtluse hirmul toimetavad raskeid töid:

Sestap vana Sarvik-taati,
Teolisi tarviteleb,
Abilisi ajab välja:
Sunnib korra sulaseida,
Teise korra tütarlapsi,
Teopäevi tegemaie.

Noorim piigadest manitses Kalevipoega õigel ajal põrgust lahkuma. Nemad ise on kurvaks näiteks, kui raske on orjapõli põrgus:

Ehk tuleks tulista lunda,
Sajaks rauasta raheta,
Valaks vihma varda'asta:
Ikka peab ori olema,
Ikka mineja minema,
Kohe käima korraline,
Varsti käima vaenelapsi,
Enne koitu koovitaja,
Enne muida musta lindu,
Pärast päeva pääsukene.

Kuid Kalevipoeg ei mõtlegi põrgu peremehe eest putku pista.

Piigad aga vahetavad rammujoogid ning võtavad teised nõidusvahendid endi valdusse. Ja siis kuuldigi Sarvikut saabuvat.

Algas äge võitlus, mis pani maa vappuma. Kaua ei andnud heitlus selget otsust. Siis moondas Kalevipoeg enda·küünekübara abil suureks tagasi, haaras Sarviku kui takutordi, tõstis ta kümne sülla kõrgusele ja lõi teritatud teiba kombel üle põlve maasse. Kalevipoeg kavatses just vaenlast raudu hakata panema, kuid Sarvik hakkas ootamatult kokku vajuma, kuni jäi ainult loiguke sinist vett suitsema. Kangelane pilkas põrguvürsti arguse pärast ning lubas peatselt tagasi tulla ja siis juba Sarvik-taadi aheldada. Siis võttis ta varnast mõõga, viskas varakambrist selga kullakotte, pani nende otsa neiud ning jõudis soovikaabu abil ühel hoobil koopasuhu. Seal haaras selga veel lauakoorma ning astus neidude lustiliku laulu saatel edasi.

Kodu poole tõttavat Kalevipoega tulid põrgusellid Sarviku kälimehe Tühja juhatusel taga ajama. Põgenejaid aitasid nõidusvahendid: nõiavitsa abil sündis ette sild, taha meri, nii et Tühi enam edasi ei pääsenud.

Koju jõudnud, tutvus Kalevipoeg osava ehitusmeistri Olevipojaga, kelle endale linnaehitajaks kauples.

Kalev kandis koormakaupa
Linna tarbeks laudasida
Pikal teel Peipsi tagant,
Kandis kokku tarbepuida,
Tüvikuida tuhandella
Vana Taara tammikusta . . .
Jättageme sellikesed
Uhket linna ehitama,
Varjupaika valmistama,
Kust saab kodu kuningalle,
Peavarju vanemalle,
Kustap Kalev kange käega
Valda suurta valitsema,
Targalisti toimetama,
Sõjakära sulgumaie,
Vaenuviha vaigistama,
Rahva õnne õilmendama,
Kasupõlve kasvatama!

Valitsejal endal tuli koormate kaupa Peipsi tagant laudu tassida ning muudki materjali kohale toimetada.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Jutustage põrgu rikkustest ja elust-olust. Mida on eriti rõhutatud?

2. Võrrelge katkendit «Ehk tuleks tulista lunda . . .» rahvalauluga «Ikka peab ori ujuma». Mida järeldate?

3. Mida meenutab põrgu tervikuna? Keda Sarvik tema valitsejana? Meenutage samasuguseid võrdlusi rahvaluulest.

Kuueteistkümnes lugu.

Reisivalmistused ja sõidu algus. Laputark Varrak. Sädemete saarel. Hiiglaste maal.

Kord tuli Kalevipojal tahtmine sõita maailma otsa, kuhu pole veel astunud ühegi inimese jalg. Suure sõidu tarvis meisterdatakse hõbelaev, mis saab nimeks «Lennuk». Kõik reisivalmistused tehtud, võib kangelane oma tublimate sõprade ja kuulsamate tarkade seltsis teele asuda. Laeva tüür usaldatakse keeletarga hoolde, kes tundis kõigi inimeste, lindude ja loomade keeli.

Teekonna algul puhuvad Soome sortsid maru möllama ja vee vihaselt vahutama. Siis särab jälle päike ja reisimehed jõuavad Lapu randa, kus Kalevipoeg ohtra tasu eest Laputarga Varraku endale teejuhiks kaupleb. Tema targa nõu järgi toimides pääseb laev ohtlikust neelukohast ja purjetab tuuletiivul aina põhja poole.

Jõutakse Sädemete saare juurde, kus mäed lausa tulesambaid purskavad. Varrak manitseb mehi mitte ohtlikule saarele astuma. Sulevipoeg üksinda seab sammu salapärasele saarele. Ent palavus teeb temalegi peatselt liiga ja julge mees pöördub tagasi laeva.

Varsti jõuavad mehed sellele maale,

Kus need kuked sõivad kulda,
Kuked kulda, kanad karda,
Haned haljasta hõbedat,
Vareksed vana vaskeda,
Pesilinnud penningida,
Targad linnud taalderida,
Kus need kasvud kasvasivad,
Kapsad kuuse kõrguseni.

Kalevipoeg saatis keeletarga koos viie mehega võõrast kohta vaatama. Ise aga heidab natukeseks suigatama. Keeletark sammus meestega suure hulga maad, kohtamata ühtki lindu ega looma. Päikese loojudes sirutavad väsinud mehed end põõsa varju puhkama. Järgmisel hommikul leidis nad Hiiglaneitsi, kes mehed põlle sisse pistab ja koju viib. Hiiglataat tahab meeste tarkust proovida ning annab neile mõistatuse:

Kes see kõnnib kõrta mööda,
Astub aiaääri mööda,
Piirab pilliroogu mööda?

Keeletark kostab kohe vastu:

Mesilane, linnukene,
See'p see kõnnib kõrta mööda,
Astub aiaääri mööda,
Piirab pilliroogu mööda.

Annab Hiiglataat meestele teisegi mõistatuse:

Mis sealta jõesta jooneb,
Katsub küla kaevudesta,
Kivikildude keskelta?

Keeletark omakorda vastu:

Vikerkaar jooneb jõesta,
Katsub küla kaevudesta,
Kivikildude keskelta.

Antakse meestele veel kolmaski mõistatus:

Mõistke, mõistke, mehikesed,
Mis tuleb ammudes arusta,
Singudes sinisalusta?

Ja oskab keeletark sellelegi mõistatusele vastuse anda:

Vihm tuleb ammudes arusta,
Singudes sinisalusta.

Nüüd sai Hiiglataat aru, et tegemist on inimestega, ja käskis tütrel võõrad sinna tagasi viia, kust ta nad leidnud oli. Keeletark aga palus Hiiglaneitsit, et see nad otse laeva kannaks. Neiu oli palvega päri ja puistas mehed põllest otse laeva.

Kalevipoeg andis käsu purjed üles tõsta ja edasi sõita.

Katkendeid.

Sädemete saarel.

Laeva oli lainte lennul,
Vetevooge veeretusel
Palju aega purjetanud
Põhja piirde pöörusella,
Sealap Sädemete saare
Tulisambad tõusemaie,
Suitsupilved paisumaie.
Kalevipoeg kippumaie
Sädeme saart silmamaie,
Varrak vastu vaidlemaie,
Koledat teed keelamaie.
Sulevipoeg sõnaldama:
«Laske minda minemaie
Tuliteeda tallamaie,
Suitsulista sammumaie,
Kuhu, kes seal enne käinud,
Nõrgematest palju nõrkend,
Väetid läinud viletsusse!»

Aeti laeva lainetelta
Sädemete saare serva,
Kus see mägi mängis tulda,
Teine suitsu sünniteles,
Kolmas keetis kuuma vetta;
Suland kive sügavusest
Orgu saatsid ojamaie.
Sulev sammus suitsu juhil,
Tallas tule tähendusel
Põrgu lee ligemalle,
Imelikku ilmumista
Sa'alikult silmamaie.
Tulekivi kildusida
Sadas suitsus sagedasti,
Tuiskas aga tuhkadessa
Lumehange lagedalle,
Rohkest raatmaa radadelle.
Raudakuube raksatelles
Kippusivad kivitunglad
Sulevida surmamaie.
Õnnetusest hoolimata
Kõndis kangelase poega
Põrgu leeaugu poole,
Kuni kuube kõrvetelles
Keha kippus küpsetama,
Ripsmekarvad läksid krimpsu,
Kõrbe hiuksed, kulmukarvad.
Sulevipoeg pajatama:
«Kurat võtku tulekünka,
Kust ei kasu kellelegi!
Kodu võiks ta rehekütjaks,
Saunameestel küljesoojaks
Mitmes kohas mõnus olla.
Kus üks süld ehk pere kohta
Ärmu poolest annetakse.
Praegu pole mul paremat:
Pistan piibu põlemaie.»
Siisap sammu sulgemaie,
Tuli-teelta taganema.
Vaevalt pääses laeva peale
Haigeid külgi arstimaie,
Põlend viga parandama.
Kalevipoeg küsimaie:
«Kas ehk nägid kannupoissi,
Kes sul jälgel jooksenekse?»
Sulevipoeg salgamaie;
Teised kadund kannupoissi
Ühel suul hüüdemaie.
Vaata, ilus valge lindu
Laskis maha laeva peale;
Keeletarka kuulamaie,
Kas ehk kadund kannupoissi
Sulgiline silmanenud.
Valge lindu vastamaie:
«Teisel pool jäämägesida,
Lumelista lagedada
Kenam kevadine kohta,
Soojem ala suve paika;
Mullas munad keedetakse,
Liivas liha küpsetakse:
Sinna poissi eksinessa
Näkineitsi meelitusel,
Ühtepuhkust ilu-aega,
õnnelikult elamaie.
Minge teele, mehed targad,
Kannupoiss ei tule kaasa!»

Hiiglaste maal.

Mehed jõudsid sinna maale,
Kus need kuked sõivad kulda,
Kuked kulda, kanad karda,
Haned haljasta hõbedat,
Vareksed vana vaskeda,
Pesilinnud penningida,
Targad linnud taalderida,
Kus need kasvud kasvasivad,
Kapsad kuuse kõrguseni.

Koerakoonlaste maal.

Kalevipoeg andis käsu
Laeva purjed lahutada,
Tahtis kohe kaugemalle
Põhja poole purjetada;
Ehk küll külma väga käre,
Jää seal kattis jälgesida,

Kõrge jää küngastesta
Lõikas «Lennuk» lustilikult
Purjetelles põhjateeda.
Vaata! virmaliste vaimud
Taeva alta taplusella
Hõbe-oda välgutelles,
Kuldakilpi kõigutelles
Paistsid laeva punetama.
Juba kadus meestel julgus,
Poistel püksid püülimassa.
Aga Kalevite poega
Tulist nalja naerateles:
«Laske virmaliste vehid,
Hõbe-oda välgutused,
Kuldakilbi kõigutused
Tule-kaaret meile teha,
Kust me valge kumendusel
Kaugemalle näeme käiki!
Kuu ei tahtnud kaasa tulla,
Päike läinud ammu peitu;
Armu-andeks pannud Uku
Virmalised vehklemaie.»
Viimaks veeres võõras randa,
Tõusis rahvas tundemata
Meie sõpradelle silma;
Poistel poolelt koera kehad,
Pikad penisabad taga,
Tempudesta tondilased,
Näosta nii kui inimesed.
Penisabalised sellid
Kurjast vastu kiusamaie,
Tulijaida tonkimaie,
Et ei keegi kallastelle
Saanud laevast sammumaie.
Kalevite kange poega
Kargas laevast kalda'alle
Penilasi pillutama,
Vaenulasi virutama;
Surmas neida sadadella,
Tappis teisi tuhandeida.
Õnnekombel leidis hobu,
Tugevama täkukese,
Kargas kõrvi laudijalle
Sõjateeda sõitemaie,
Penilasi puistamaie.
Võõras väike mehikene
Vaenuköita[1] kinnitama
Ristiks ratsu sammudelle.
Hüva hobu hüpateles
Vaenuköita kohkudessa,
Komisteles kogemata,
Langes laia lagedalle
Surnuks maha samblasoosse.
Kalevipoeg kahetselles
Hüva hoosta ohkamaie,
Võrgutajat vandumaie,
Sidujada sajatama.
Siisap võttis suisapäida,
Tõmbas maasta tüvikuda
Tugevamast tammepuusta,
Miska sooda sahkamaie,
Kuivikuida kündemaie,
Et ei põhjapõllukesed
Kasusid peaks kasvatama,
Viljaivi valmistama.
Sealtmaa tarka sõitlemaie,
Künnimeesta keelamaie:
«Miks sa vihas, vennikene,
Kurjas lähed kündemaie,
Meie maada moondamaie,
Samblasooksi sajatama,
Kust ei kallist karjamaada
Ega lastel leivamaada?»
Kalevipoeg kostemaie:
«Vaenuköis mul võtnud hobu,
Suretanud sõidujala,
Enne kui ma tarka teeda
Õnnelikult lõpetanud.»
Tarka taati tähendama:
«Kuidas võid sa, kulla venda,
Tarkusteeda toimetada,
Kui sa rahvad raske käega,
Nõude-andjad nurmedelta
Eesta ära hävitanud?»
Kalevipoeg kahetsema
Vihaduse vandumista,
Miska surmand sigidused
Põhjapõllu peenderalta.

---

[1] Vaenuköis — vaenusääse tõugud, kes roomavad koos mitmemeetrilise köiena.

Hüüdis hädas Üku poole:
«Anna kasvu kaladelle,
Sigi Soome silkudelle,
Üle-rohkust hüljestelle,
Sulgislinnu sugudelle!
Lase puida lainetelta
Vetel kalda veeretada,
Et nad tulev-põlve tuluks
Kasu saaksid külvamaie!»
Tarka mõistis, kostis vastu:
«Sõber, et sa õnne soovid,
Tahan sulle tõelikult
Hüva nõu ja otsust anda,
Kuidas teed saad kaugemalle.»
Kalevite poega kostis:
«Kaarna kodus kuulutanud,
Tarka lindu annud teada:
«Kus sa silmad sinivetta,
Laialisi lainesida,
Kalda veeres kõrkijaida,
Võhumõõku vete ääres,
Seal saab varjul hoitud värav
Ilma otsa sulle näitma.»»
Tarka taati kostis vastu:
«Kaarnalind on kuulutelles
Petist sulle pajatanud.
Kus sa silmad sinivetta,
Laialisi lainesida,
Kalda veeres kõrkijaida,
Võhumõõku vete ääres,
Sealtap leiad salasuuda,
Varjul hoitud väravada,
Mis sind põrgu pettemaie,
Surma suhu sundimaie.»
Kalevite kallis poega
Kodu poole kippumaie,
Sõpradelle sõnaldelles
Laskis laulu ladusasti:
«Lähme, lähme, lustivennad,
Käime, käime, kullakesed!
Lähme jälle lõuna alla,
Käime kiirest' kodu poole,
Kus meid tundvad kodukoerad,
Tuttavamad teretavad!»
Varrak kohe küsimaie:
«Vennike, kes veovaeva,
Palka mull' saab paiskamaie,
Kui sa kodu poole käänad?»
Kalevite poega kostis:
«Kõik peab sulle keelamata
Palga-hinnaks paisatama,
Kuidas kaupa sobitime.
Sa ei ole eksind sammult,
Teelt ma ise taganesin.»
Läksid mehed laeva peale
Kodu poole purjetama.

Kojusõit.

Lainte kiigul langevalla,
Tuule tiivul tuisatessa
Lõhkus Kalevite laeva
Vahtus veele vagusida.
Paati veeres Viru poole,
Laeva lustil lõuna alla.
Kalevite kallim poega
Seadis sõnad sõudevalle:
«Ei või tarkust enam tulla,
Mõistust olla meestellagi,
Kui on loodud loomadella.
Tühi tee meil läinud tuulde,
Ilma ots jäi otsimata,
Kätella jäi katsumata.
Laske «Lennuk» Lalli[1] alla,
Lindanisa lahe peale,
Kuhu Olev teinud hooned,
Kõrged tornid kasvatanud!»
Keeletarka kostemaie:
«Kes see pärast seda käiki
Tahab minna tallamaie,
Ilma otsa otsimaie,
Toimetagu targemalta,
Enne käiki asjad käima:
Pangu andeid kivi peale
Õnneandjale Ukule,
Viigu värsket vahtidelle,
Ohverdusi hoidjatelle,

[1] Lalli — Tallinna ligidal oleva Laagna kalju muistne nimetus.

Lepitusi lindudelle!»
Kalevipoeg kostanessa
Laulis vastu ladusasti:
«Tulles tõuseb suurem tarkus,
Mis ei minnes mehikesel.
Tuisa tõstsin tühja teeda,
Tuulelista tallamaie.
Läksin lustil lainetelle,
Tahtsin taeva tagant-seina
Käsil minna katsumaie,
Ilma otsa otsidelles
Sõrmiella sorkimaie.
Ärgu tehku teised mehed,
Tehku teised naisepojad,
Mis ma tühja olen teinud,
Kallist aega kulutelles;
Lootsin kasu kasvamaie,
Pidin kahju kahetsema.
Ei olnd isa õnnistamas,
Eite armul hellitamas,
Sõsaraid ei soovitamas;
Külma kalmu keske'elta,
Sõmerliivade sülesta
Ei saanud taati tõusemaie,
Eite armu andemaie.
Kahetsusta, kulla vennad,
Käigist ei või kasvaneda!
Ülemaks kui hõbevara,
Kallimaks kui kullakoormad
Tuleb tarkus tunnistada;
Eks me leidnud eksiteelta,
Vale-vainu radadelta
Tõelikke tunnistähti,
Et ei suurel ilmal otsa,
Taara tarkusel ei rada
Kusagille kinnitatud,
Tõkkesida pole tehtud.
Mis ma muidu võõralt maalta
Kasulikku olen künnud,
Salalikku sahkanenud,
Sellest saab elu otsani
Mehel meeles mõtlemista.
Kellel Looja õnneks loonud,
Põue ise peitu pannud,
Vaimu võimel vägevamaks,
Tarkusella terasemaks,
Keha rammul kangemaksi
Teiste üle lasknud tõusta,
Veerenegu võõramaile
Suurt maailma silmamaie,
Taara tarkust tunnistama,
Jumalikku imedusi
Valvsail silmil vaatamaie!
Aga teised äbarikud,
Nõdremate naiste pojad
Jäägu koju kasvamaie,
Oma kopli õitsemaie!»

Lasti «Lennuk» Lalli alla,
Lindanisa lahe peale,
Kuhu Olev teinud hooned,
Kasvatanud kõrged tornid.
Paati aeti parve äärde,
Laeva kalda ligidalle.
Mehed läksid murudelle,
Veeresivad vainiulle,
Astusivad alla õue.
Lindu laulis lepikusta,
Kägu kuldakuusikusta:
«Omal maal õitseb õnni,
Kodus kasvab kasu parem!
Kodus tundvad õuekoerad,
Tuleb tuttav teretama,
Sugulane soovimaie:
Paistab lahkelt päevakene,
Paistvad taevatähekesed.»

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Koostage XVI loo üksikasjaline kava ja jutustage sisu.

2. Kirjutage sellest loost välja mõistatusi ja tarkusesõnu. Mida selles loos teistega võrreldes eriti hinnatakse?

3. Leidke mõtteriime, eriti selliseid, mis osava ütlemise poolest meeldivad.

4. Süvenege katkendisse alapeatükist «Kojusõit», alates värsist «Kahetsusta, kulla vennad» kuni «Mehel meeles mõtlemista». Millised tuntud värsid katkendis võtavad kokku kogu loo peamõtte?

TRÜ Raamatukogu

5. Koostage kirjand teemal «Ülemaks kui hõbevara, kallimaks kui kullakoormad tuleb tarkus tunnistada». Tõestage kirjandis nende värsside mõtte erilist tähtsust meie kaasajal.

6. Kuidas selle loo sündmused iseloomustavad Kalevipoega? Mõtelge hoolikalt läbi kõik asjaolud ja tõestage, et siin ilmnevad kangelase head omadused, aga ka puudused.

Seitsmeteistkümnes lugu.

Sõjaratsu sõit. Assamalla[1] lahing. Põrgukatla juures.

Kalevipoja kange käe all õitses õnnepõli seitse aastat. Olevipoja agaral eestvõttel ehitati kindlad kantsid. Vägev linnus rajati Kalevi kalmule, mille Kalevipoeg ema mälestuseks nimetas Lindanisaks.

Kui tööd olid täies hoos, ilmusid Viru randa suured vaenuväed. Kalevipoeg ratsutas koos sõdalastega vaenlasele vastu. See oli uhke sõjasõit.

Marutormina laastab Kalevipoeg Assamallas vaenlase väge. Ja polekski keegi kallaletungijaist pääsenud, kuid kangelase hobune sai ühelt mäelt teisele hüpates otsa.

Pärast võitu pöördus valitseja oma sõdalaste poole järgmiste õpetussõnadega:

Mehed olgu nii kui müüri,
Seisku nii kui raudaseina,
Teraksesta tehtud tornid,
Seisku vahvast sõjasõidul
Tammemetsa tugevusel,
Kaljurünka kindelusel
Varjuks vaenu tungi vastu,
Kui tuleb tapper tabamaie,
Vaenlane kinni võttemaie,—
Siis ei ole karta sõda,
Karta võõra võitemista,
Kurjemate kiusamista.
Meie maa, see jäägu mõrsjaks,
Priipõlve pärijaksi!
Kangem saagu kuningaksi,
Vahvam teiste vanemaksi!
Võimus jäägu ühe voliks,
Ühe kätte kuningriiki,
Muidu hulgaliste meelil
Tuulest tüli tõusemisi!

Koduteel sattusid Alevi-, Olevi-, Sulevi- ja Kalevipoeg koopasuhu, kus vanaeit leent keetis. Näljased sõjamehed tahtsid ka toidust osa saada ja lubasid järgemööda leemepada valvata. Ent alati, kui leem valmis sai, ilmus väike mehike ja palus pisut leent maitsta. Uskumatul kombel tühjendas ta paja ühe sõõmuga. Lõpuks asus valvama Kalevipoeg. Alles temal läks korda tüütust osanikust jagu saada ja nimelt sel teel, et ta nõudis pandiks kuldkella, mis härjapõlvlasel kaelas rippus. See aga oli Sarviktaadi rammuandja kelluke.

[1] Assamalla — küla Rakvere rajoonis, kus olevat toimunud lahing Kalevipoja ja raudmeeste väe vahel ja kus rüütlite vägi purustati. Neilt nurmedelt on leitud vanu relvajäänuseid.

Viimaks said sõjamehed süüa ja võitlusväsimusest puhkama heita. Magavaid kangelasi piiravad tantsuringis kaunid muruneiud ning jagavad neile mitmeid õpetusi.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Millised tähtsad mõtted sisalduvad Kalevipoja õpetussõnades? Pöörake eriti tähelepanu värssidele:

Võimus jäägu ü h e voliks,
Ü h e kätte kuningriiki,
Muidu hulgaliste meelil
Tuulest tüli tõusemisi!

2. Meenutage eestlaste muistset vabadusvõitlust. Kuidas see peegeldub eeposes?

Kaheksateistkümnes ja üheksateistkümnes lugu.

Teine põrguskäik. Lahing põrgus. Võitluse algus Sarvikuga. Sarvik-taadi aheldamine. Põrgust tagasitulek. Õnne-aeg ja pidu. Tarkuseraamatu kaotus. Sõjateated.

Üle tõrvajõe viival sillal sünnib äge heitlus põrgulaste väega. Kalevipoja mõõk rabab Sarviku selle rängalt, mitte ainustki neist ei jää ellu.

Põrgu eestoas istus voki taga eidekese vari, kes meenutas leinapõlves Lindat. Varjueit juhatas poega eluvedelikku jooma, mille järel kangelane salakambri seina purustas. Selle taga tallas Sarviku eit kangasjalgu. Põrguperenaise mesikeelel meelitused jättis Kalevipoeg targu tähele panemata.

Lõpuks ilmus Sarvik ise, kes pärast pikka sõnelemist soostus Kalevipojaga otsustavasse võitlusse astuma.

Vanapõlve piiridelle
Varisenud võitlemiste
Järeljäänud jälgesida
Paksemalt kui meie päevil;
Siiski Kalevite käigilt
Paistab kui päike heledam
Kõigist kuulsam rammukatse,
Võimsam võitlemise-mängi
Põrgu peremehe talust.
Mets ja mägi märkasivad,
Kaljukünkad kuulasivad,
Sood ja rabad saivad sõna,
Vetelaine läkitusi:
Sest et maapind müdinaga,
Meri vahtus valendades
Tugevat tööd tunnistasid.
Vainiulle valmistati
Õue alla paras paika
Rammukatsumise kohaks.
Vanal viisil võtetie
Käsilla siis niudest kinni,
Võeti püksivärvelista
Kümne küüne kangusega
Keha võimu katsutella.
Veri valgus küünte alla,
Sinipaisul sõrmedesse.
Ehk küll võimuvõttev vesi,
Närtsitava kruusi märga

Kurjal rammu kurnanekse,
Võimust väga väsiteleb,
Kalevite kangel pojal
Kahekordne kanguskaste
Kehavõimu karastanud,
Siiski vältas võitlemine,
Meeste võidumängimine
Seitse päeva seisemata,
Seitse ööda lõppemata,
Enne kui nad selget otsust
Võitlemise võidul' saivad.
Sarvik-taat küll salamahti
Katsus kiusamise kombel
Põiki jalgel pillutada
Kallist Kalevite poega,
Kes kui tugev tammetüvik,
Raskem raudakivi-rahnu
Kohalta ei komistanud.
Kordamisti kergitasid
Teineteista tõusemaie,
Rabasivad raksatelles.
Müta-mäta! maha jälle,
Mis kui Kõue kärgatused
Põldusida põrutasid,
Kaljusida kõigutasid,
Vetta tõstsid vahutama.
Kalevite kaval poega
Oskas ennast hoidaneda,
Suutis siuna pealta sõrmi,
Angerjana alta sõrmi
Põrgulase pihust päästa,
Kookus jalal kohe kanda
Toeks vastu valmistada;
Siiski kippus kange võimus,
Rammu viimaks raugenema.
Eide vari valvsail silmil
Nägi poja nõrkemista,
Võttis kätte vokikoonla,
Keeriteles kümme korda
Üle pea ümberpööri,
Paiskas prantsti! põrandalle
Eeskujuks Kaleville.
Kalevite kange poega
Mõistis eide mõttesida
Targalikult tähendada,
Sasis kinni säärte-paelust,
Sarviku põlve-värvelist,
Tõstis teda tuulekiirul
Koonla kombel kõrge'elle,
Keeriteles kümme korda
Taadikest kui takutopsu,
Viskas võimurohke väega
Matsti! maha muru peale;
Pani põlved rinna peale,
Kamaluga kõrist kinni,
Kippus taati kägistama.
Võttis vöö niude ümbert,
Miska kurja köitemaie.
Siisap vedas vaenumehe
Kütkes raudakamberie,
Köitis teda kammitsrauda,
Pani ahelate paelu
Käed ja jalad kütkendusse,
Köitis kolmandama kütke
Rõngastpidi kaela külge,
Neljandama niuetesse;
Kinniteles kütke otsad
Kaljuseina seisemaie;
Veereteles vainult kivi
Saunasuuruse uksele,
Kuhu külge kaelakütked
Sidemella sõlmitie,
Raudakambril kinnitati,
Et ei sarvik toasta sammu,
Kanda saanud kamberista.
Kalevite kange poega
Pühkis higi palgeilta,
Pilkamisel pajateles:
«Ära lase, leinalindu,
Kammitsjalgel kukekene,
Aega minna igavaksi
Vangipõlves valvatessa!
Kaeba kurbust kaljudelle,
Meelehaigust metsadelle,
Raskust kivirahnudelle,
Viletsusi virnadelle!
Saada soovid rabasoosse,
Ohkamised ohakaisse,
Kaebamised kadastikku!
Võlg meil tasa, vennikene,
Kõverused kohendatud;
Õnni teinud õigus-otsa,
Annud võitu võimsamalle.»

Võidu palgaks viskas Kalevipoeg neli kotitäit kulda turjale ja alustas koduteed. Koopasuus ootas teda hirmu ja igatsusega Alevipoeg. Selgus, et põrguskäik oli kestnud kolm nädalat.

Kalevipoeg korraldas Lindanisas lustilise võidupeo. Ja oli ka põhjust pidutseda: Sarvik oli aheldatud, maal valitses rahu ja õnnepõli. Kuid just kõige ülevamas piduhoos saabus sõjateade — vaenlane olevat taas maale tunginud. Kalevipoeg ei lasknud halva sõnumi pärast veel pidu katkeda, vaid lõi ise vägevasti laulu edasi.

Siis astus tervitades tuppa Lapu tark ja palus kätte lubatud vaevatasu — seina külge kütkestatud tarkuseraamatut. Sellesse olid talletatud vana Kalevi elutarkused ja õpetussõnad: «Kallim veel kui kuld ja hõbe / seisis kütkendatud kirjas / vanaaegne vaba põli, / meie meestepoege priius.» Kalevipoeg, olles lubadusega seotud ja tundmata raamatu sisu, oli pikemata nõus seda ära andma. Nii see sündiski, olgugi et Olevi- ja Sulevipoeg soovitasid raamatut lähemalt uurida.

Kohe seejärel olid käsukandjad väravas: rannast on tulnud raudmehed, sõda on valla päästetud. Kalevipoeg seadis sammud taadi kalmule, et tarka nõu pärida. Kuid taat ei kostnud vastu ja kangelane läks kurval meelel koju.

Kahekümnes lugu.

Ettevalmistused sõjaks. Lahingud ja sõprade surm. Raudmeeste saadikud. Kalevipoja surm. Kalevipoeg põrgu väravas.

Öö-ilm ja udukuub katavad maad. Surmaorg ja vaenuväli on tapluse ootel. Kalevipojale ennustatakse õnnetust:

Sind ei võitnud vaenuvägi,
Saand ei sõda suretama;
Kurvastuse kütkendused
Võtsid enneaegu võimu,
Soome sepa sajatused,
Omad õnnetumad sõnad
Mõtlematult mööga kohta
Saivad sulle surmajaksi.

On aeg otsustavaks tapluseks valmistuda. Saadikud läkitati sõjamehi kokku kutsuma.

Koidu ajal istus Kalevipoeg ratsu selga ja seadis suule sõjasarve, kutsudes sõjamehi lahinguteele:

«Tutu-lutu, tutu-lutu!»
Hüüdis Kalevite sarvi.
Mägi märkas, metsa ärkas,
Tuulehoog jäi tukkumaie,
Merekohin mõtlemaie,
Kaljud kohkel kuulamaie
Kalevite kutsumisel;
Kohkel vastu kostelesid,
Käsuhäälta kasvatelles
Kaugemalle kannetie.

Esimene kokkupõrge raudmeeste väega oli nii äge, et surnute virnad katsid muru. Ometi suudeti vaenlane tagasi tõrjuda. Paar päeva puhatud, haavu ravitud ja sõjariistu teritatud, algas uus taplus, seekord Võhandu jõe ääres. Siingi rabati vastast raskelt, kuid ka omad kaotused olid rängad. Seitsmepäevases lahingus leidsid otsa paljud vaprad sõjamehed, nende hulgas Sulevipoeg. Võit tuli kalli hinnaga. Pärast lahingut uppus õnnetul kombel veel Alevipoeg.

Valusad kaotused ja lähedaste sõprade surm kurvastasid Kalevipoja meelt sedavõrd, et ta andis valitsuseohjad üle Olevipojale ja siirdus üksindusse. Kuid ikkagi ei antud talle asu:

Rannast tulnud raudalased
Kolmekesi käidanessa
Juhtusivad õnne jahil
Koiva jõe kallastelle,
Kuhu Kalevite poega
Varjupaika valmistanud.
Võõrad mehed meelitama
Kalevida kavalasti:
«Kallis Kalevite poega,
Virust võõrdund valitseja,
Sõbrustele meie seltsi!
Kangus seisab sinu käessa,
Võimuvoli sinu väessa;
Tarkus meie taskutessa,
Mõisterikkus meie kotis.
Kui me ühes käidaneme,
Venna-ikkes atra veame,
Ei või ükski vaen meid võita,
Sõda iial suretada.
Anna valitsuse võimus
Kavalama kaitsuselle!»
Kalevite kange poega
Kena kõnet kuulatessa
Pööras silmad jõe poole,
Laskis laud lainetelle,
Selga petislaste poole —
Ega sahand sõnakesta.
Veepinnalt veersid paisteks
Selgest Kalevite silma
Kaldal kõneljate kujud,
Kui nad mõõgad mõrtsukana
Salanõude sünnitusel
Tuppedesta tõmbasivad,
Miska meeste mõrtsukana
Tagantselga tahtsid tappa.
Kalevite kange poega
Pettust nähes pajatama:
«Mõõka alles müüdamata,
Terav rauda tehtamata,
Käsi alles kasvamata,
Sõrmeliikmed sündimata,
Miska minulista meesta
Veristelles vigastakse.
Põrgu pärijate pojad,
Tagaseljalised tapjad!»

Ja Kalevipoeg sasis seljatagused kallaletungijad kinni, paiskas neist ühe rinnuni, teise suuni ja kolmanda üle pea maasse.

Veel kord saadetakse raudmeeste leerist saadik Kalevipoega meelitama. Seekord näitab kangelane märke eelmiste saadikute saatusest ja lausub järgmist:

Olen võimusel vägevam,
Kehakangusel tugevam,
Pikkusel teist palju pikem;
Teod ei kõlba teenijaksi,
Ega suurus sulaseksi,
Ega pikkus päiliseksi,
Võimus võõra voli alla.
Ennemini elan üksi
Kehva mehikese kombel,
Kui et sulgun sunni alla,

Võõra voliduse alla.
Kalevite kanget kaela

Saa ei kütke kinnitama,
Orjaike omandama.

Vaenlaste tüütavad käigud sundisid kangelast Koiva kaldailt lahkuma. Sihitult rännates sattus ta Peipsi lähistele Kääpa jõe äärde, sinnasamasse, kus lamas ta mõõk. Niipea kui kangelane jõkke astus, lõikas mõõk tal mõlemad jalad alt. Niiviisi läks täide Soome sepa needus.

Haavatud vägilase valukisa tõusis taevalisteni. Kangelane suri, kuid tema vaim lendas linnuna taevasse. Vanaisa pidas kaua aru, missugune tähtis ülesanne Kalevite kangele pojale anda. Lõpuks otsustas taevaliste nõukogu ta põrguvalvuriks saata, et Sarvik enam kunagi välja ei pääseks. Kalevipoja vaim sunniti uuesti juba hangunud kehasse. Siis asetati jalgadeta kangelane valge hobuse selga ja saadeti põrgu väravasse. Sinna jõudnud, kuulis ta ülevalt hüüet: «Raksa kaljut rusikaga!» Võimas käsi rabas kaljut, rabas nii, et kalju lõhkes, ent sinnasamasse jäi ka kangelane ise kättpidi kütkesse. Seal valvabki Kalevipoeg, et Sarvik ei pääseks välja kurja sünnitama.

Kangelasloo lõpuvärssides ennustas Kreutzwald sõnaselgelt, et kunagi saabub aeg, mil rahvas on vaba orjusest ja rõhumisest ning võib õnnepõlve maitsta:

Aga ükskord algab aega,
Kus kõik piirud kahel otsal
Lausa lähvad lõkendama;
Lausa tuleleeki lõikab
Käe kaljukammitsasta —
Küll siis Kalev jõuab koju
Oma lastel' õnne tooma,
Eesti põlve uueks looma.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID KORDAMISEKS.

1. Jutustage kokkuvõtlikult eepose saamisloost. Mida taotles Faehlmann eepose loomist algatades ja Kreutzwald seda tööd jätkates ning lõpule viies?

2. Millist aega eesti rahva ajaloos eepos kujutab? Mida tuleb mõista Kalevipoja surma ja põrgu väravasse aheldamise all? Mida ennustasid eepose lõpuvärsid?

3. Koostage Kalevipoja iseloomustus. Võtke seejuures aluseks alljärgnevad küsimused ja ülesanded.

a) Nimetage Kalevipoja tähtsamad tööd. Mis on nende peaeesmärgiks? Kuidas iseloomustab Kalevipoega Faehlmanni ütlus: ta on «üks meie seast», kes «tegi töed ja kannatas koos meiega»?

b) Nimetada Kalevipoja vaenlasi. Mille nimel käib võitlus vaenlastega? Süveneda Kalevipoja sõnadesse pärast võidukat Assamalla lahingut («Mehed olgu nii kui müüri . . .»).

c) Millised Kalevipoja omadused tulid ilmsiks raskel ja ohtlikul merereisil?

d) Kuidas iseloomustavad Kalevipoega järgmised episoodid: appitõttamine vaeselelapsele, põrgupiigade vabastamine, käigud isa kalmule, valu ema kaotamise pärast, masendus kaaslaste hukkumise puhul.

4. Nimetage eepose tähtsamad ideed.

EEPOS.

Eepos on ulatuslik värsivormiline jutustav teos, mille aluseks on rahvaluuleline materjal. Eeposed jutustavad ajaloolistest sündmustest rahva elus, väljendades rahva püüdeid ja taotlusi. Neis peegelduvad inimese parimad omadused: kangelaslikkus, tööarmastus, ausus, suuremeelsus, ilumeel, viha ülekohtu ja rõhumise vastu. Nende omaduste kandjateks on eepostes tavaliselt rahvalikud vägilased — rahvakangelased. Sellepärast nimetatakse eeposi r a h v a e e p o s t e k s (sageli ka kangelaseepos-teks).

Kõige täiuslikumad eeposed pärinevad antiikajast, näiteks muinas-kreeka eeposed «Ilias» ja «Odüsseia».

Eesti rahvaeepos «Kalevipoeg», samuti karjala eepos «Kalevala» on tekkinud hilisemal ajal. Need on koostatud vastavalt Kreutzwaldi ja Lönnroti poolt r a h v a l u u l e l i s e a i n e s t i k u p õ h j a l. Vene rahvaeeposeks on bõliinad.

Peale rahvaeeposte on veel k u n s t e e p o s i, mis kujutavad endast kindla autori loomingut ja kus on kasutatud rahvaeeposte eeskuju, neile iseloomulikke kunstilisi võtteid. Kunsteepose väljapaistvaks näiteks on gruusia rahvapoeedi Šota Rustaveli eepos «Kangelane tiigrinahas».

ÜLESANDEID.

1. Andke seletus eepose kohta, illustreerides seda näidetega «Kalevipojast».
2. Meenutage, milline tähtsus oli «Kalevipojal» tema ilmumise ajal ja hilisemail aegadel.

Lydia Koidula

(1843—1886)

Argselt astub sinu ette,
Eesti rahvas, isamaa,
Laulik; usaldab su kätte
Lauluannet pakkuda.

— — — — — — — —

Ööbik, mine leia sõpru,
Emajõe linnuke!
Ja mis südamest tuln'd, mingu,
Jälle mingu südame!

Seesuguste värssidega astus oma rahva ette isamaalaulik Lydia Koidula. Tema luule on olnud paljude aastakümnete jooksul meie rahva murede ja rõõmude lahutamatuks kaaslaseks, on teda elama õpetanud ja võitlema õhutanud.

Lapsepõlvekodu Vändras.

Lydia Koidula (kodanikunimega Jannsen) sündis 24. detsembril 1843 praeguse Vändra aleviku lähedal asunud omaaegses kihelkonna köstrimajas.

Loodus oli tema kodukohta kaunistanud vaheldusrikkuse ja iluga. Maja paiknes lille- ja viljapuuaias, mille ilu rõhutas eriliselt pajudega palistatud tiik. Kaugemal laiusid viljapõllud ja nende taga suured laaned. Siinses kaunis ümbruses mängis tüdruk oma esimesed mängud, siit on pärit tema esimesed teadmised ja elamused ümbritsevast maailmast. Lapsepõlve mängumaade pilt elustub südamlikus luuletuses «Kodu»:

Meil aia-äärne tänavas,
Kui armas oli see!
Kus kasteheinas põlvini
Me lapsed jooksime.
— — — — — —

Luuletuse esimene salm on raiutud mälestustahvlile, mille Lydia Koidula nimeline kolhoos püstitas 1958. aastal luuletaja sünnikoha jäädvustamiseks.

Koidula isa Johann Voldemar Jannsen, ametilt köster-kooliõpetaja, tegeles kutsetöö kõrval kirjandusega. Lapsele ei jäänud tähele panemata isa harrastused. Kord toimunud viieaastase tüdrukukese ja kirjutuslaua taga töötava isa vahel järgmine kõnelus:

«Isa, pai isa, kellele sa kirjutad?»

«Ma kirjutan eesti rahvale, mu laps, neile rõõmuks ja õpetuseks.»

«Aga isa, kui sina pisukeseks jääd ja mina suureks saan, kas lubad mind ka neile kirjutada ühe tillukese raamatu. Isa, kas lubad?»

Lydia huvi ümbritseva elu vastu oli maast-madalast suur. Sinna mahtus muinaslugude kuulamine, laulmine, kirjatarkus ja palju muudki.

Kooliaastad Pärnus.

1850. aastal kolis perekond Pärnusse, kus isa sai endale kooliõpetaja koha. Isa näpunäidete järgi hakkas Lydia siin oma huvisid sihipärasemalt rahuldama. Algõpetuse saigi ta isalt, kes lisaks lugemis- ja kirjutamisoskusele ei jätnud sööti ka tütre laulu- ja muusikahuvisid.

Perekonna aineline olukord oli kehvapoolne, mida suurendas veel pereema põdur tervis. Lydia õlule langesid perenaisekohustused: majapidamise korrashoidmine, nooremate õdede-vendade eest hoolitsemine.

10-aastase tütarlapsena alustas ta õppimist Pärnu tütarlaste gümnaasiumis. Tänu hoolikale õppimisele omandas ta koolis põhjalikke teadmisi. See võimaldas juba koolipõlves eratunde anda, peamiselt vene ja prantsuse keele alal.

Koolis hakkasid ilmnema Koidula silmapaistvad kirjandusli-

kud kalduvused. Siin saavad alguse tema esimesed kirjanduslikud katsetused, milleks andis tähelepanuväärset tõuget isa abistamine ajalehe «Pärnu Postimees» toimetamisel. Ta koostas sõnumeid ja teateid, kohandas Eesti oludele võõrkeelseid jutukesi, kirjutas ümber isa töid. Alati leidsid tunnustust Lydia sisukad koolikirjandid. Neid seati kaasõpilastele eeskujuks. Lõpetanud kooli, sooritas Koidula Tartu ülikooli juures eksamid, mis andsid talle õiguse töötada kodukooliõpetajana. Ühtlasi oli see ka hariduse kõrgeim piir, mis naistel oli tol ajal Baltimail kättesaadav. Kodukooliõpetaja elukutsele ei saanud Koidula end kunagi pühendada: tema tegevusväli osutus sootuks avaramaks ja vastutusrikkamaks.

Ajakirjanikuna, ühiskonnategelasena ja kirjanikuna Tartus.

1863. aastal asuvad Jannsenid elama Tartusse, kus J. V. Jannsen hakkab välja andma ajalehte «Eesti Postimees». Toimetamistöö pearaskus langes isa haiguse tõttu Lydia õlule. Ajalehetöö sidus teda ühiskondliku eluga ja viis lähemasse kokkupuutesse rahvusliku liikumise tegelaste ning probleemidega. Tema poliitiline silmaring avardub, eriti Fr. R. Kreutzwaldi ja C. R. Jakobsoni mõjul, kes suunavad ta kõrvale tagurlikult meelestatud isa mõjupiirkonnast. Koidulal on küllaldaselt selget pilku ja iseseisvust, et neid mõjustusi vastu võtta. Ta ise tähendab (kirjas C. R. Jakobsonile):

«Ärge siis arvake, et mina igast tuulest teise olen puhuda ja alati valmis seisan küpselt vastu võtma, mis mulle küpse eest ette pannakse! Ma olen pikk küllalt i s e mõtlema — see'p ju mu suur viga lapsest saadik on olnud — ehk ma küll ka head nõu vastu oskan võtta ja selle eest tänada.»

Koidula teotahe hakkab viljakalt avalduma paljudel aladel. «Eesti Postimehe» toimetamistöö kõrval on ta tegev «Vanemuise» laulukooris, võtab osa esimese üldlaulupeo ettevalmistamisest, paneb aluse eesti teatrile, on mitmete nimekate isikutega (näit. Kreutzwaldiga) kirjavahetuses.

Kogu Koidula elu on suurepäraseks näiteks naise aktiivsest tööst ja loomingust ühiskonna hüveks. See on seda imetlusväärsem, et tema kaasajal oli naine surutud kodu kitsastesse raamidesse. Kõige selle tõttu ümbritseb teda eesrindlike inimeste seas kirjaneitsi kuulsusesära. C. R. Jakobson nimetab teda Koidulaks, mis muutub tema üldtuntud varjunimeks.

Kõige väärtuslikum Koidula elutöös ongi tema kirjanduslik looming — luuletused, näidendid, jutustused. Tema luuletuskogu «E m a j õ e ö ö b i k» õhutab feodaalses orjuses vaevlevat rahvast oma põlisvaenlase vastu võitlema.

Koidula ühendas end jäägitult oma kannatava rahvaga. Ta laulab:

Sind surmani küll tahan
Ma kalliks pidada,
Mu õitsev eesti rada,
Mu lehkav isamaa!
Mu eesti vainud, jõed
Ja minu emakeel,
Teid kõrgeks kiita tahan
Ma surmatunnil veel!

Nii südamlikult polnud oma maast ja rahvast kõnelnud veel ükski eesti kirjanik. Koidula patriootilised luuletused, nagu «Mu isamaa on minu arm», «Sind surmani», «Eesti muld ja eesti süda», «Miks sa nutad?» jt. kutsusid esile üldise vaimustuse. C. R. Jakobson märkis, et need «... laulud saavad ikka kõlama ja elama, kuni eesti keel elab».

Koidulat masendas rahva madal haridustase, milles oli süüdi sajandeid kestnud orjus:

Orjapaelus oled ohand
Kaua — rasked olid nad —
Rumaluse orjapaelad,
Need on palju raskemad!

Paljusid Koidula luuletusi on viisistatud, mis veelgi süvendas nende levikut rahva hulgas. Lausa rahvalauludeks on muutunud «Meil aia-äärne tänavas», «Emasüda», «Mu isamaa on minu arm» jt.

Koidula romantilisel isamaaluulel oli täita suur ülesanne. See äratas võitlusvaimu, armastust kodumaa vastu ja enesest lugupidamist. Just seda aga oligi vaja, et võitlust aktiviseerida.

Viljakas oli Koidula looming ka näitekirjanduse alal. Mõistes, milline tähtsus on teatril, kirjutas ta Kreutzwaldile: «Missugune hindamatu vahend rahva kasvatamiseks võib olla sobiva repertuaariga varustatud lava!» Teatritööd aga takistas repertuaari puudumine. See ajendaski Koidulat näidendeid looma. 24. juunil 1870. a. esitati «Vanemuises» ühevaatuseline naljamäng «Saaremaa onupoeg», Koidula esimene näidend. Näitejuhiks ja laulude loojaks oli näidendi autor ise. Ta saatis ka klaveril etenduses esitatavaid laule. See teatrietendus tähistabki eesti teatri sündi.

Esimese näidendi edu tiivustas Koidulat ka edaspidi draamažanri viljelema, ja juba samal aastal valmib tal komöödia «Kosjakased». Ehkki mõlemad näidendid on kirjutatud võõrastel eeskujudel, kujunesid nad menukateks lavapaladeks.

Koidula parimaks ja ühtlasi esimeseks eesti algupäraseks näidendiks on «Säärane mulk ehk Sada vakka tangusoola». Näidend tugineb probleemidele, mis tolleaegsetes Eesti

oludes väga aktuaalsed olid — hariduspüüdele, mõisa ikkest vabanemisele talude päriseksostmise teel, noorte õigusele elukaaslase valikul. Näidend on oma aja kohta küllalt lavaline, selles on rohkesti paeluvat pinget. Autor on hästi tabanud oma tegelasi ja need rahvapäraselt kõnelema pannud.

«Säärane mulk» püsib tänapäevani täie eduga eesti teatrilaval. Viimane näidend «Kosjaviinad» on eelmisega võrreldes kahvatum.

Koidula jutuloomingus sündis peaasjalikult ajalehetöö vajadusi täites. Tema jutud valgustasid mitmesuguseid kaasaja probleeme: Eesti küla kihistumist rikasteks ja vaesteks, väljarändamist, mõisnike ülekohut. Ta puudutas ka koloniaalset rõhumist, kõrvutades seda Eestimaa orjastajate metsikustega. Koidula jutustustest on nimetamisväärsemad «Ojamölder ja tema minia», «Tammiste küla «veskitondid»», «Enne ukse lukutamist» jt.

Kroonlinnas.

Koidula elu Tartu-perioodi iseloomustas pidev arenemine ja täiustumine. Selle katkestas Tartust lahkumine. Abiellumise tõttu siirdus ta 1873. a. Kroonlinna, kus tema abikaasa töötas mereväearstina. Esialgu mõjus elu kasarmu- ja kindluselinnas väga rusuvalt. Koidula teotahe ja aktiivne loomus ei mahtunud kuidagi ainuüksi koduseinte vahele. Lauludeski hakkab helisema nukker toon.

Kuid nukrusele Koidula ei alistu: ta on veendunud, «et inimene ei ole maailma loodud söömiseks, joomiseks». Ta hakkab otsima rahuldust käsitöötundide andmisest koolis, kõnedega esinemisest kohalikus naisteseltsis, kaastööde koostamisest ajalehele, kirjanduslikust loomingust. Ehkki emakohustused nõuavad palju energiat, piisab seda siiski lemmikharrastustele. Ta on end taas leidmas, kuid ohtlik haigus — vähktõbi — hakkab teda kurjaennustavalt varitsema. Sellele vaatamata valmib hulgaliselt luuletusi ja jutustusi. Haiguse süvenedes hakkab Koidula vaistlikult tunnetama oma peatset elulõppu. Surm tababki teda 11. augustil 1886.

Paljudes Koidula luuletustes esineb soov puhata pärast surma kodumaa mullas. Sellest unistab ta ka oma lahkumisluuletuses «Enne surma Eestimaale»:

Hinge pisaratest sulle
Püüdsin pärga punuda:
Hõlmad lahti hoia mulle,
Hinge ilu — Eestimaa!

See Koidula soov sai teoks alles nõukogude korra ajal: 11. augustil 1946. a., Koidula 60. surma-aastapäeval, toodigi

Emajõe Ööbiku põrm Kroonlinnast Tallinna ja maeti ümber Metsakalmistule.

* * *

Lydia Koidula loomingul, eriti luulel, on olnud läbi aegade eesti kultuurielus tähtis koht. Fr. R. Kreutzwald toonitas, et Koidula suutis «Emajõe ööbikus» ära ütelda selle, mida teised ainult tundsid. Ta märgib: ««Emajõe ööbikut» lehitsedes leidsin ma midagi, mis mind ahelatesse sidus... Jah, selle kätki ääres on Vanemuine juba laulnud ja seda kiigutanud.»

Koidula lüürika ei jäänud oma aja raamidesse, vaid ulatus palju kaugemale. Tema luuletused innustasid meie töörahvast revolutsiooniliste võitluste palangus, vaimustasid võitlejaid Suure Isamaasõja lahinguis, olid eeskujuks hilisematele kirjanikele, kuidas rahvast teenida. Austaval kohal seisab Koidulauliku luule ka tänapäeva nõukogude inimese lugemislaual, see on saanud rahva aegumatuks ühisvaraks.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Jutustage Koidula lapsepõlvest ja kooliaastaist. Mille poolest Koidula elukäik juba noorpõlvest peale iseäralikuks kujunes?

2. Millised asjaolud mõjutasid tugevasti Koidula vaadete ja kirjandusliku tegevuse kujunemist?

3. Nimetage Koidula harrastusi ja tegevusalasid. Milline ajajärk tema tegevuses oli kõige viljakam? Seostage seda tolle aja ühiskondliku ja kultuurielu põhisündmustega.

4. Missugune on Koidula luule peamine teema ja aine? Nimetage sellekohaseid luuletusi.

5. Nimetage Koidula kirjandusliku tegevuse teisi külgi.

MIKS SA NUTAD?

Miks sa nutad, lillekene,
nupud sul täis pisaraid?
Kas sa rasket hingevalu,
hellake, ka tunda said?

On sull' Eesti pind ka rääkind,
vaikne öö sull' teada ann'd
ennemuistsest rõõmupõlvest?
Kadund õnnest pajatand?

Tõsta pead, õiekene!
Koit on saanud isandaks!
Oma terad[1] hiilgvalt saadab,
et nad nutu kuivataks!

Kui ta lõunavalgust puistab
üle õitsva Eestimaa,
oh, kuis tahame tall' tänu,
õis, siis vastu õhata!

[1] Siin: kiired.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Jälgige luuletuse sõnastust. Missugune sügavam sisu peitub sõnade «nutad» ja «lillekene» taga? Milliste kõnekujunditena nad esinevad? Leidke luuletusest veel teisigi niisuguseid kõnekujundeid, põhjendades nende otstarvet ja selgitades nende tabavust.

2. Missugused on Koidula tunded kodumaa mineviku ja tuleviku suhtes? Missugune tunne jääb kõlama?

3. Mis on luuletuse «Miks sa nutad?» idee? Kuidas aitavad tunderõhulised laused (need sisaldavad küsimusi ja hüüdeid) ideed ilmekamalt esile tuua? Tooge näiteid.

4. Meenutage, mis on värss, salm (stroof) ja värsimõõt. Mitu salmi ja värssi on kõnealuses luuletuses?

5. Määrake luuletuse värsimõõt.

6. Õppige luuletust ilmekalt esitama.

JUTT.

«Mis mulle jutustad, koidiku tuul?»
Eestimaalt tulen,
väsinud olen:
kõikusin kodumaa latvade lehtes,
kevade ehtes
hiilgavad vainud ja väljad ja aas!
Lilleke maas,
tammed ja kase ja lõhmuse õied
olid mul õrnasti õhkuvad köied,
nägin neid mängivat kevadega.
Mis kaebad sa,
Eestimaa tütre helisev huul?

«Pilveke, kallike, kuhu sa reisid?»
Eestimaa üle
lendab mu süle,
karastab põldu ja peenart ja metsa.
Kõik minu otsa
vaatab kui taevase allika pool'.
Olgu ka hool
vaikne ja tasane; siiski mu vägi
silmad kõik rahvale rõõmuseks tegi.
Rahul on Maarjamaa pühane pind.
Mis surub sind,
Eestimaa tütar, et nutune seisid?

«Viibi, lind, ära nii rutates sõua!»
Eestimaal' tiivad
koju mind viivad.
Eestimaa õitsvate õilmete vahel
armsam mu ahel:

rõõmu- ja leinalaul, kodumaa viis!
Eestimaa hiis
varjas mu pesakse, seal tahan surra!
Kodumaa kullane kõlin ei murra!
Surmani tänan ma lauludega!
Mis viibid sa,
Eestimaa tütar, et järel' ei jõua?

Eestimaa tütar! Mis viibin ma siis?
Lennake, päevad,
mida veel jäävad
piireks mull' kodumaa kallaste ette!
Jõua oh kätte,
jõua, sa igatsev, õnnistav tund!
Päeva ja und
küsin ma: «Millal mind viite ta pinda?
Lootuse silin, kas petab ta rinda?
Millal sind teretan, laulude rand?»
Ei vastust ann'd
õhu, ei pilve, ei linnukse viis!

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Missugusel eluperioodil kirjutas Koidula luuletuse «Jutt»? Kuidas selles peegeldub igatsus sünnimaa järele?

2. Süvenege luuletuse ülesehituse iseärasustesse. Jälgige, kelle poole luuletaja pöördub. Millise kõnekujundi abil on need pöördumised väljendatud (näit. «Mis mulle j u t u s t a d, koidiku tuul?»)? Põhjendage niisuguse võtte mõjuvust.

3. Jälgige luuletuse lausekujundeid ja selgitage nende ülesannet kirjaniku tundmuste avamisel.

4. Õppige luuletust ilmekalt ette kandma.

Eduard Vilde

(1865—1933)

Aidamehe Eedi.

Virumaal Simuna kihelkonnas (praegu Rakvere rajoon) asus Pudivere mõis. Siin sündis 4. märtsil 1865 eesti kirjanduse suurkuju Eduard Vilde. Oma eluteed alustas ta madalas muldpõrandaga moonakamajas, mida valgustas pisitilluke aknasilm.

Mõni aeg pärast poja sündi sai isa lähedal asuvas Muuga mõisas aidamehe koha. Selles ümbruskonna kõige esinduslikumas ja suursugusemas mõisas möödus E. Vilde muljeterikas lapsepõlv.

Hallide talumajade ja mõisateenijate viletsate hurtsikute kõrval oli Muuga mõisa härrastemaja tõeline palee. See asetses keset kaunist parki. Lossi viis marmortrepp, selle kõrval seisid kivist raiutud lõvikujud. Saali kaunistasid maast laeni ulatuvad maalid ja skulptuurid. Loss ja selle ümbrus on tänapäevalgi huvitavaks vaatamisväärsuseks.

Aidamehe Eedil (nii hüüti Vildet lapsepõlves) oli kokkupuuteid omaealise parunipojaga. See olnud pikka kasvu, tüse, jämeda

häälega julm poiss, keda mõisas ei sallitud. Kui aiatöölised parki puhastanud ja pearätid ning pluusid põõsastele pannud, olevat parunivõsu nad maha tallanud ja öelnud: «Ei tohi põõsaste peale panna, need on minu isa põõsad!»

Temas pole raske ära tunda «meresõja kangelast», keda Vilde hiljem oma jutustuses «Minu esimesed «triibulised»» nii elavalt kujutas.

Võib arvata, et siit, mõisamiljööst, sai poiss esimesi aimusi ühiskonnas valitsevatest ebakõladest, mis peaasjalikult väljendusid talurahva kisendavas vaesuses ja mõisnike muinasjutulises rikkuses. 6-aastase poisikesena nägi ta ühel hommikul mõisaõuel relvastatud soldateid seismas. «Neid olla mõisahärra külarahva vastu sõtta kutsunud,» seletas ema pojale. Alles palju aastaid hiljem sai ta aru, et «sõda» tähendas talupoegade peksmist, kes oma õiguste eest välja astusid.

Aidamehe Eedi meeli erutas mõisaelu jälgimine. Elavaloomulisel ja terasel poisikesel oli mõisa igapäevases liikumises ja askelduses palju vaadelda. Mõis ja selle ümbrus kihas alati mitmesugustest töödest ja toimetustest. Seal tõtlesid mõisateenijad, teomehed ja päevilised. Tuli inimesi kaugemaltki: kiisamüüjaid Peipsi äärest, Avinurme mehi puunõudega, kausikaupmehi Mustveest ja Räpinast ning kõiksugu muid kaupmehi ja käsitöölisi. «See oli midagi m i n u l e — see oli teater! Ma ei väsinud nende talitamist, liikumist, kõnelemist, näomuuteid, söömist ja joomist jne. vahtimast ning nende üle emalt ikka jälle seletust pärimast,» meenutab Vilde hiljem.

Tugevaid mõjustusi sai Vilde kodunt, eriti emalt, kes pärandas tulevasele kirjanikule luuleande, rõõmsa ja püsimatu loomuse ning rändamiskire. Luulemeelse naisena teadis ta peast paljusid rahvalaule ning oskas paeluvalt jutustada. Isa seevastu oli vaikne, rahulik, sõnakehv inimene. Mõlemaid aga ühendas huvi kirjasõna vastu. Küllap koduses lugemisringis tärkaski Vildel suur huvi ja armastus raamatute vastu. «Olin alles 6-aastane, kui ema mulle lugemise selgeks õpetas,» on kirjanik ise meenutanud. Sellega Vilde eestikeelne haridus piirduski.

Kui Eedi ema poolt pakutavast raamatutarkusest üle hakkas ulatuma, pandi ta koos paari teise omaealisega metsaülema proua juurde kirjatarkust õppima.

Koolipingist kirjanikuteele.

Vilde edasine haridustee jätkus Tallinnas saksa elementaar- ja kreiskoolis. Kooliaastail elas ta oma tädi juures ja kasvas koos endast paar aastat vanema tädipoja Eduard Brunbergiga (Bornhöhega), kes 17-aastaselt kirjutas oma populaarse jutustuse «Tasuja». Mõlemad tädipojad olid elava fantaasia ja kirjandus-

like huvidega. Mõttevahetused mitmesuguste probleemide ja loetud raamatute üle soodustasid erksa nooruki vaimset arenemist. Õpetus kreiskoolis tundus Vildele igav ja «kõrbekuiv». «Nagu koolis valitsev vaim, nii hõõgus ka terve õpetus sakslusest...» meenutab Vilde. Õpetajad olid enamasti purutagurlikud balti sakslased ja eesti soost õpilased ei tohtinud isegi omavahel emakeeles kõnelda. See tekitas protestivaimu. Vilde kirjutab: «Kreiskooli esimeses klassis olin ma juba hõõguv eesti rahvuslane. Ma lugesin vahel «Sakalat», muidu veel «Kalevipoega», Koidulat, rahvalaulusid...» «Kalevipoeg» avaldas noorukile sügavat mõju ja ta kandis seda saksikute kooliõpetajate ärritamiseks koolis kaasas. Kõige meelepärasem oli poisile kirjandite kirjutamine, milles ta oli silmapaistvalt võimekas.

Juba kreiskooli päevil tekkis Vildes vastumeelsus kiriku ja usu vastu. Koolis oli usuõpetus tähtsal kohal. Veider oli aga see, et usuõpetuse tunnis seletati maailma loomist sootuks teisiti kui loodusõpetuse tunnis, mis sisendas õpilastesse tõsiseid kahtlusi usudogmade suhtes.

Koolipõlves luges Vilde väga palju. Teda huvitasid eriti reisikirjeldused, geograafilised, etnograafilised ja ajaloolised raamatud.

Neist aastaist pärineb ka kiindumus teatri vastu. Vilde ise meenutab seda järgmiselt: «Ma käisin kingitud piletiga sugulaste seltsis ühel õhtul Tallinna Saksa teatris ja tulin sealt otse nõiutult tagasi. Ma olin imederiiki näinud.» Teatriharrastus jätkus tänu sellele, et Vilde endine koolikaaslane muretses talle vastutasuks lugemiseks antud raamatute eest priipileteid üles teatrigaleriile, nn. «kanapööningule». Teatrimuljed virgutasid samu autoreid veel koduski lugema. Armastus teatri vastu elas Vildes elu lõpuni.

Kreiskool jäi Vildel lõpetamata. Konfliktid õpetajaskonnaga viisid selleni, et poiss pidi 1882. aastal enne lõpueksameid koolist lahkuma.

Leidmata sobivat tegevusala, siirdus Vilde vanemate juurde Keila Karjaküllа, kuhu isa oli saanud valitsejakoha. Vaatamata paljudele rännakutele jäi Karjaküla talle mitme aasta jooksul püsivamaks elukohaks.

Vanemad soovisid, et poeg mingi kindla elukutse valiks. Isa lootis pojast endale järglast mõisavalitseja ametis, ent nooruk ei ilmutanud selleks mingit kalduvust. Teda paelus raamatute maailm. Lugemine kujuneski tema peamiseks harrastuseks. Lektüüri moodustas esijoones eestikeelne kirjandus. Vilde ütleb hiljem: «Eestikeelseid ajalehti ja teoseid lugedes omandasin kirjaoskuse eesti keeles... Ma leidsin ühel heal päeval lihtsalt, et ma eesti keeli kirjutada oskasin.»

Sügav huvi kirjanduse vastu viis peatselt ka isiklike suleproovideni. Nii valmiski 17-aastasel noorukil jutustus «Kurjal teel» ja

seejärel «Musta mantliga mees». Viimane võitis põneva ainekäsitluse tõttu kohe suure populaarsuse.

Andekas nooruk pälvis ajalehe «Virulane» toimetaja tähelepanu, kes kutsus ta 1883. aastal toimetusse tööle. Algas ajakirjanikutöö mitme ajalehe toimetuses, mis kestis üle kahekümne aasta.

Ühteaegu hoogustus üha enam ka ilukirjanduslik looming. Mõne aastaga sai ta üle maa tuntuks põnevus- ja naljajuttude — «Vigased pruudid», «Teine Joosep», «Kuhu päike ei paista», «Kaks sõrme» ja paljude teiste autorina. Tagantjärele on öeldud, et ainult Vilde nimetamine võis omal ajal kividki naerma panna. Nende ladusate ja põnevate seiklus- ja naljajuttude suurim väärtus seisnes lugemishuvi äratamises laiades rahvahulkades.

Loomingulises täis-eas.

90-ndail aastail tekib Vilde loomingus pööre. Senise põnevusetaotluse ja naljavestmise asemele astub tõsisem ellusuhtumine, hakkab kõlama protest valitsevate ühiskondlike olude vastu. Sellise suunamuutuse peamiseks põhjuseks on tutvumine marksismi õpetusega, algul Tartus üliõpilaste salaseltsis, seejärel Berliinis, kus kirjanik mõnda aega viibis. «Berliinis huvitas mind poliitika. Ma käisin sotsiaaldemokraatide koosolekuil ja lugesin sotsialistlikku kirjandust, Karl Marxi töid ja muidu... mu maailmavaade sai kindla aluse,» märgib kirjanik ise.

Uutest vaadetest tiivustatuna kirjutab ta Tartus «Postimehe» juures töötades romaani «Külmale maale» (1896). Sellega ütleb ta uue ja julge sõna eesti kirjanduses, paneb aluse ühiskonda teravalt arvustavale kirjandusele. Romaan tõestab, et ühiskondlikud väärolud viivad inimese kõlbelisele langusele.

Sedasama suunda jätkab Vilde oma järgnevas loomingus. Vahetute muljete alusel Kreenholmi Manufaktuuri tööliste elust (kirjanik töötas lühemat aega Narvas ajalehe toimetajana) sündis romaan «Raudsed käed», esimene tööstusproletariaadi elu käsitlev teos eesti kirjanduses. Romaan algab maata jäänud talupoja siirdumisega linna, vabrikutööle. Teda võtavad vastu vabrikute «raudsed käed», mis laostavad tervise ja nüristavad vaimu. Romaani peamine väärtus seisabki tõepärastes piltides tapvast tööst suurtes tehasekorpustes ja süngest elust tööliskasarmuis.

Vilde oli leidnud oma loomingule mõtte: võidelda sotsiaalse ülekohtu vastu, vabastada inimene neist köidikuist, mis takistavad teda inimväärset elu elamast. Selle arusaamise pinnal loob ta edaspidi oma parimad teosed, esijoones ajaloolise triloogia, mis koosneb romaanidest «Mahtra sõda», «Kui Anija mehed Tallinnas käisid» ja «Prohvet Maltsvet».

Romaanide «Mahtra sõda» ja «Kui Anija mehed Tallinnas käisid» sünnilugu on seotud tööga Tallinna ajalehe «Teataja» toimetuses. Toimetuse koosseisus oli peale Vilde veel teisi üldtuntud kirjanikke, nagu A. H. Tammsaare, H. Pöögelmann jt.

Mõlemad romaanid sündisid tal ajalehetöö kõrval ja avaldati esmalt joonealuste lisadena, hiljem eri raamatutena.

Triloogia parimaks teoseks on «Mahtra sõda», romaan Mahtra mõisa talupoegade kangelaslikust võitlusest oma õiguste eest möödunud sajandi keskpaiku. Küllap seda teost kavandades elustus lapsepõlvest mällusööbinud pilt hambunirelvastatud soldateist mõisaõues, kes olid kutsutud kaitsetuid talupoegi karistama.

Romaani kirjutamisele eelnesid hoolikad ettevalmistustööd, põhjalik tutvumine kõigi vajalike algallikatega. Kirjanik külastas Mahtra ümbruse ajaloolisi paiku, usutles vanemaid inimesi ja kuulas nende endi suust sõjamälestusi. Nii hakkas Mahtra meeste vaprast võitlusest tõepärane pilt kujunema. Pärast matka järgnes Mahtra sõjaga seotud dokumentide uurimine arhiivis. Ja alles siis loomistöö.

Aega oli napilt, sest loominguks jäid ainult hilised õhtu- ja öötunnid. Hommikul kella 6—7 paiku ootas käskjalg juba ukse taga, et sageli veel tindist märg käsikiri trükikotta ladumisele viia. Nii ilmuski kogu romaan osade kaupa mõne kuu jooksul ning avaldati veel samal aastal (1902) ka eri raamatuna.

«Mahtra sõda» annab elava pildi eesti talurahva ränkraskest elust XIX saj. keskel. Talupoeg oli mõisniku jaoks odav tööjõud, kes masinana pidi ära tegema kogu mõisatöö. Iga tema väiksemgi eksimus tõi kaasa verise peksukaristuse. Samal ajal elavad mõisnikud ja nende truud abimehed — kirikuõpetajad — parasiitidena rahva tööst ja vaevast.

Autor kujutab talurahvast ja mõisnikke kui lepitamatuid klasse. Tööloomadeks alandatud talurahva põline viha puhkebki Mahtra ülestõusus ereda leegina lõkkele.

«Mahtra sõja» menu innustas Vildet järgmisel aastal looma veel teisegi ajaloolise teose «Kui Anija mehed Tallinnas käisid», milles muu hulgas räägitakse Anija talumeeste metsikust peksmisest Tallinnas.

Mõlemad teosed ilmusid 1905. aasta revolutsiooni künnisel, mil saksa parunitel oli meie maal veel täielik võim ja voli. Ses olukorras mõjusid Vilde romaanid sütitava üleskutsena.

Revolutsionäär ja pagulane.

Marksistliku õpetuse omaks võtnud kirjanik veendus senise ühiskonnakorra kõlbmatuses ja läks puhkenud revolutsiooniga kõhklematult kaasa. Revolutsiooni ajal töötas ta Tartus ajalehe «Uudised» juures. Ta esines rahva ees revolutsiooniliste kõnede,

artiklite ja kirjandusteostega. Ühes oma artiklis kirjutas ta: «Meie võit on kindel. Ainus lipp, mille ümber proletariaat ka meil ilmatul enamusel koguneb, kui ta on äratatud ja organiseeritud, on sotsiaaldemokraatia lipp... Kõigi maade proletaarlased, ühinege!»

Revolutsiooni mahasurumiseks rakendas tsaarivalitsus kogu oma laialdase vägivallaaparaadi. Inimesi vangistati massiliselt. Sama saatus oli ootamas ka Eduard Vildet ning tema abikaasat ja võitluskaaslast Linda Jürmanni. Vahistamise vältimiseks sõitsid nad Peterburi ja Helsingi kaudu Šveitsi. Peatselt hakkasid sinna saabuma teated karistussalkade metsikustest kodumaal, inimeste peksmistest, piinamistest ja mahalaskmistest.

Vilde ei mallanud revolutsiooni kaugeks pealtvaatajaks olla. Ta sõitis abikaasaga Helsingisse ja hakkas siin välja andma poliitilist pilkelehte «Kaak», mida salaja Eestisse toimetati. Kuid kolmanda numbri järel tuli töö katkestada ja Helsingist põgeneda, sest politsei oli taas kirjaniku kannul.

Masendavad sündmused andsid ainet revolutsiooniliste jutustuste loomiseks, millest silmapaistvamad on «Seadusemees» ja «Nimekiri».

Algas Vilde pagulusperiood, mis kestis kuni 1917. aastani. Ta viibis mitmes Lääne-Euroopa riigis, õppides tundma nende ühiskondlikke olusid ja kultuuri.

1911. aastal siirdus kirjaniku abikaasa New Yorki sealse eesti ajalehe toimetajaks. Järgmisel aastal sõitis sinna ka E. Vilde. Kuid ligi kuu aja jooksul hoiti teda ebaseaduslikult kinni «pisarate saarel» — Ellis Islandil — Ameerikasse sissesõitnute vanglas. Esimesest kokkupuutest alates jäi kõik sellel maal kirjanikule ebameeldivaks. Vildet ärritas ameeriklaste kultuuripuudus, upsakus ja maailmavalitsemise iha. Nende muljete mõjul avaldas ta mitu ameerika elulaadi piitsutavat jutustust («Jack Brown», «Minu esimene bisness»).

Suurema osa oma pagulasaastaist veetis Vilde Kopenhaagenis, kus ta süvenes tõsiselt kirjanduslikusse loomingusse. Siin valmisid tema kolm näidendit — «Tabamata ime», «Pisuhänd» ja «Side», mitu jutustust, romaan «Mäeküla piimamees» ning ajaloolise triloogia kolmas osa «Prohvet Maltsvet».

Eluõhtul.

Pärast 11-aastast paguluses viibimist, tsaarivõimu kukutamise järel tuli Vilde taas kodumaale.

Uut loomingut andis Vilde oma elu lõpuaastail vähe. Kirjaniku aeg ja energia kulub neil aastail oma loomingu redigeerimisele ning selle väljaandmisele kogutud teostena. See oli raske ja vaevarikas töö, sest Vilde ulatuslik looming oli paljude aastate jook-

sul tükeldatud arvututes eri väljaannetes. «Kogutud teosed» ilmusid aastail 1923—1935 kolmekümne kolmes köites.

Üsna peatselt sai Vilde aru kodanliku vabariigi rahvavaenulikkusest. Tema võitlejaloomus, mis emigratsioonitingimustes oli palju oma teravusest kaotanud, ärkas taas ja võttis kodanliku korra pahede suhtes leppimatu hoiaku.

1933. aastal, s. o. oma viimasel eluaastal, kui Eestis hakkas pead tõstma fašism, asus elatanud kirjanik viimast korda võitluspostile. Mahtra ülestõusus langenud talupoegade auks püstitatud monumendi avamisel 1933. aasta juunis pöördus ta rahva poole sütitava fašismivastase kõnega, milles muu hulgas ütles: «Mahtra sõjamehed, Ants Tertsiusega eesotsas, ütlevad, et nad samuti mälestavad täna allmaailmas Mahtra veriseid sündmusi, ja nad soovivad, et see veri ei oleks valatud asjatult...»

Tulisõnalise fašismivastase üleskutsega pöördus ta eesti rahva poole veel haigevoodilt. See oli aastatelt vana, kuid hingelt noore kirjaniku mehine käepigistus oma rahvale, mis jäi ka viimaseks.

Kirjanik suri kaua aega kestnud silma- ja südamehaiguse tagajärjel 26. detsembril 1933. Ta põrm sängitati Tallinna Metsakalmistule. Eduard Vilde surma puhul öeldi: «Mändide vahel, lumises üksinduses, palukavarsi ja kanarbikku kasvatava mullakamara all liivakünkas lamab nüüd ta põrm. Ent see, mis on määratud ta surematuks osaks, ta sõnavõim, ta õiglust ja tõde kirglikult teeniv vaim — ei kao kunagi meie rahva südamest.»

Need sõnad olid nagu ennustuseks Vilde vaimse pärandi saatusele. Erilist kinnitamist leiab see nõukogude võimu aastail. Rohkem kui kunagi varem on nüüd Vilde teoseid trükitud nii eesti kui ka vennasrahvaste keeltes.

Eduard Vilde viimases elukohas Tallinnas (Koidula 34) rajati memoriaalmuuseum. Kirjaniku nime järgi on nimetatud Tallinna Pedagoogiline Instituut, kolhoose, linnade ja asulate tänavaid.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Mis mõjustas E. Vilde teadvust lapsepõlves? Jutustage sellest lähemalt. Meenutage jutustust «Minu esimesed «triibulised»».

2. Jutustage tulevase kirjaniku kooliteest ja selleaegsetest huvidest.

3. Millest räägivad Vilde paremad teosed? Kuidas need aitasid rahvast revolutsioonivõitlusele õhutada?

4. Kuidas võttis Vilde osa ühiskondlikust võitlusest kodanliku Eesti päevil? Nimetage teisi kirjanikke-antifašiste.

5. Koostage kirjand «Külaskäik Eduard Vilde muuseumi».

See võib ju olla ainult pöörane, äraräägimata pöörane eksimus, mis peab selgeks saama! Ega niisugune ülekohus siis kuigi kaua kotis seisa! Vaikse küla kallale tikkuda, hulka inimesi kinni võtta ja püsside vahel minema viia — tule taevas appi, õigus peaks ju maa pealt sootuks kadunud olema, kui see ei ole verine eksitus, mis peab ilmsiks tulema! Kui mitte enne, siis sõjakohtu ees. Ei, juba ennemini — juba poole tunni pärast! Kõige hiljemalt poole tunni pärast! Sest kas ei viida meid kirikualevi ja mõisa poole? Muidugi! Noh, eks komissarihärra, või maakonnaülema noorem abiline, või ka mõisasaks ise — eks nad ju tea, kas me oleme mässajad või mitte! Kas me oleme liiga teinud ühelegi ametnikule või mõisnikule, või kirikuõpetajale! Kas me oleme kellegi varasse puutunud! Kas me oleme keisripilti või kohtukulli teotanud! Ei midagi säärast... Mis mujal on sündinud, nagu lehed räägivad — Lätimaal, kus valitsusele sõjariistus vastu hakatud, Tallinna ligemal, kus mõisaid põletatud ja rüüstatud — mis on meil sellega tegemist! Meie naabruses paaris vallas olevat küll ka midagi ette tulnud, millega ülemus ei või leppida: vanad vallaametnikud lastud lahti ja valitud teise hääleõigusega uued, monopol ja paar õllekõrtsi pandud vägisi kinni, keiser võetud vallamaja seinalt maha, kogukonna rahaga otsustatud muretseda sõjariistu ja ei tea, mida veel... Aga meil — mitte kõige vähemat! Mitte sõrmegi pole me liigutanud... See on jõle eksitus, mis ei või selgumata ega karistamata jääda! Sest muidu oleks see meeletu vägivald, päris röövlite tegu, ja meie ei ela ju mitte Hiinas ega Türgimaal!

Ja ta tõstab, kuna see mõttevool mässates ta ajust läbi mühab, parema käe kõrvale, et naisi ja lapsi vaigistada, kes nuttes ja ulgudes rongile järele jooksevad, ja hüüab neile valjusti, et see olevat ju eksimus, mis varsti selgeks saavat. Pahema käega äigab ta oma otsmikul üle suure veripunase muhu, mille lõi vihane tragun talle püssipäraga, kui Kadaka Jaan aru ei tahtnud saada, et ta on tema vang, kes teistega peab ühes minema. Ja kui ta uimaselt naise kaenlasse tuigerdas, murdsid soldatid kapi lahti ja võtsid sealt ta raha ära ja andsid talle toibutamiseks veel ühe võmaku, millest ta sai kuklasse veel teise muhu.

Kõik, mis meil tehti, kui anti vabadused, oli kõnelemine — arutab hämmastunu oma mõtteid edasi. Et meile kooskäimiseks ja kõnelemiseks õigus oli kingitud keisrihärra armuliku käsukirja läbi, siis tegid inimesed ka suu lahti ja igaüks kõneles, mida arvas õigeks, ehk see minu meelest vahel küll oli võõriti... Pea — kas ehk kõned?...

Ta peatab äkitselt sammu, nii et järel tulija tema vastu põrkab.

Aga siis peaksid kõnelejad üksi olema püsside vahel, aga mitte ka tummad pealtkuulajad. Ja mitte ka pealtkuulajad, kes

kõnedega nõuski ei olnud! Kuidas tulen näiteks m i n a vangide hulka? Miks on m i n u l muhud peas ja miks võeti m i n u raha ära? Kuidas sattus Kadaka peremees mässajate kilda?

Ühe käega katab ta lauba-, teisega kuklamuhu, sest tal on tundmus, nagu seisaks ta pea pragisevais leekides ja nagu soritaks ta aju tuletangidega.

Kõigepealt m i n a. Mina, Kadaka peremees... Kõnet ma ei pidanud, sest avalikult hulga rahva ees ma kõnelda ei saagi. Pole ma koosolekuil niuksatanudki. Minu arvamine on aga teada. Mida ma hulkadele ei öelnud, seda olen öelnud üksikuile. Ma olen seadusemees. Läbi ja läbi seadusemees. Alati olen olnud palumise poolt, mitte iialgi nõudmise või kättevõitlemise poolt, liiati kättevõitlemise poolt vägivallaga! Truualamliku palumise poolt olen olnud, ma mõistan hukka iga vägivalla, kardan ja austan valitsust ja iga ülemust. Ja ma olin ikka selle poolt, et palutakse v õ i m a l i k k e asju, et paludes peetaks targu m õ õ t u, ja tormajaid olen hoiatanud ja neile öelnud, et nad annaksid valitsusele ometi aega, ega kõike või korraga saada, vabadusi ja õigusi ei või pimesi pihust puistata... Ja inimesed teavad ka, et olen liiga suure vabaduse vastane, sest see kasvataks kõiksugu vallatust ja üleannetust, ja viimaks ei tea enam, kes on peremees, kes sulane ja kes peab sõna kuulama, kui kõik tahavad käskida ja valitseda...

Ei, see on eksitus, see õnnetu eksitus — ta tuleb ju välja! Poole tunni pärast. Kõige hiljemini poole tunni pärast. Kadaka Jaaniga pole neil midagi pistmist. Kadaka Jaani nad kinni ei pea. Sest võhivõõrad vene soldatid ei tunne ju inimest, ei tunne ühtegi hinge külas, ja rääkida ei saa nendega ka mitte — umbkeelsed kõik ja pooljoobnud.

Ning jälle viipab ta käega — seekord oma naisele ja pojakesele, kes tema ligidale on jõudnud, sõrkides tragunite hobuste kõrval sügava lume sees — ja valju häälega kuulutab ta, et eksitus tulevat ilmsiks, nad olgu üsna rahul ja mureta. Kadaka Jaani kinni ei peetavat — t e d a mitte!...

Aga ka teisi käsi kerkib üles rahustama ja vaigistama ja ka teised kahvatanud suud paistetanud ja kriimustatud nägudes kogelevad eksimusest, millele järgnevat varstine selgumine, p i d a v a t järgnema; ja ainult vallakirjutaja, kes rääkis oma kõnedes nõudmisest, ja metsavaht, maatainimeste kõnemees, kes välja astus kättevõitlemise eest, sammuvad tummalt ning hämaralt rongis, ehk küll ka nende naised-lapsed on järeljooksjate ahastavas salgas, ning mõned noored mehed, kes on tegemist teinud kihutavate lendlehtedega, vaatavad tühjal pilgul üksteise otsa ja hoiduvad ligistikku kokku, ning üks neist kiristab kuuldavalt hambaid, kui tragunihobuse puristamine tema põske niisutab.

Eksituseuskujaid ja naistetrööstijaid ei lasta aga kaua käsi tõsta ja hõikuda. Poliitilised kurjategijad peavad keeletud ja kur-

did olema, ainult süda võib neil karjuda, niipalju kui tahab. Püssipäradelt sajab hoope igasse külge, ja uued muhud ning kriimud seltsivad endistele juurde, ja siin neelab keegi verd suust ja ninast, ja seal sülgab teine oma hambaid lumme.

Ei hõika varsti enam keegi ega tõsta kätt. Ka Kadaka rentnik mitte.

Sest sel on nüüd veel kolmas muhk ja poolik nina.

Eksitus kestab edasi — sedapuhku pole teha midagi.

Aga varsti hõiguvad jälle. Karjatavad. Ulguma panevad. Seisma jäävad. Käsi ringutavad.

Ka seda veel!

Mitte ainult, et tikutakse vaikse valla kallale, võmmitakse inimesi püssipäradega, röövitakse nende raha ja tehakse nad vangideks — ei, nende küla pistetakse ka veel põlema!

Kahe talu õlgkatusest pahvatavad üles nõgised sambad, mustad nagu põrgu vanded, veriste vöötidega nagu kuradite keeled. Säherdusi põrgulippe nähti eile õhtul paaris naabervallas lehvivat, ja siis ütles Kadaka peremees üleaedsetele: ennäe, mis tuleb mässamisest! Kes käskis seadusi rikkuda! Vaata nüüd!

Ametlikud tulesüütajad, salgake traguneid, kõik joobnud, jõuavad nelja ajades rongile järele, huilgavad läbisegi ja näitavad üksteisele lõbusat tulevärki.

Ja talupojad vahivad üles taeva poole, käed ristis ja ahastav ootus silmis, nagu peaks hall vaip kärisema ja mingi keelav ning õigust mõistev ilmutis välja raksatama. Aga taevas näitab neile tumeda türanni jääkülma kinnist palet. Tuhmilt ja sapiselt haub ta kõige häda üle nagu kuri südametunnistus. Ainult lumi vägistatud väetite tuikuvate jalgade all kriuksub kaastundlikult ning vihaselt ja külmetunud maapinnast hoovab üles nagu emalikku ägamist, ja üks vares saadab heledal kraaksumisel halli hulka, milles on näod talle viimaseni tuttavad.

Nad jõuavad kirikualevi lähedale, pöörduvad aga paremat kätt kõrvale — teed mööda, mis viib mõisa juurde.

Noh, eks parunihärra tea, ja ametnikud pole kaugel, ja hingekarjane, kui peaks tarvis olema, ka mitte.

Ta pole küll talurahva sõber, see mõisasaks, ja mitte pehme isand, kuid ega ta või salata. Ja valetada ammugi mitte. Seks on asi liiga tõsine.

Ja nõnda jõuavad nad mõisa juurde usalduse ja haljendava lootusega. Kõik vaikivad. Naised ei nuuksu enam ja lapsed kuivatavad silmi. Hingetu põnevus nöörib nende kurgud kinni.

Jõuk kasakaid peatub mõisaõues — parunihärra ihukaitsevägi, siia kutsutud juba rahutuste alguses. Nende punsunud näod vaatavad ükskõikselt vangide rongile vastu; selles aga läbib külm võbin kehad peast jalgadeni — hoolimata süütusest ja kindlast usust, et eksitus saab ilmsiks. Ilmsikstegijaist, päästjatest ei ole aga ühtegi näha, ka parunihärrat mitte. Ainult üksikuid mõisa-

teenijaid, silmad suured ja näod valged, piilub nurkade tagant välja; neetutele läheneda nad ei julge.

Rong juhitakse loomalauda ja hobusetalli vahelt puiestiku taha, kus see on plankaiaga lagedast väljast lahutatud. Tragunid hüppavad sadulast, noor ohvitser sammub kõlisevail kannuseil üles härrastemaja poole, kasakad lähenevad jalutades.

Vangide ja nende omaste hulk, kokku rudjutud, hunnikusse rüsitud, on seisma jäänud — äkitselt, ühe nõksuga, nagu oleks elu kõigist neist kehadest k o r r a g a põgenenud, nagu oleksid kõik südamed, kõik veresooned ühel ja samal sekundil tuksumise lõpetanud... Surnud, tardunud, rühm seisvaid laipu... ja hauavaikus — see vaikus, mis sunnib elavaidki vaikima...

Puusärgid!

Viis — kuus — seitse puusärki.

Hööveldamata laudadest suurte naeltega toorelt kokkuklopsitud kirstud.

Ja vitsad ning kepid, korralikult pinusse laotud, kaks kihti kõrvuti, natuke maad eemal kirstudest...

Mitte elu, mitte liikumine, mitte ringivoolav veri ei pöördu tardunud inimestehunnikusse tagasi, aga üks toon rebeneb lahti tema keskelt, tema ühisest suust, ta kokkukasvanud kehast — toon nagu tagakihutatud ja äkitselt kuristiku äärele jõudnud jahiloom summutatud, korisemiseni tasandatud möire — ehmatuse ja surmaviha ühiskisa, koondatud peaaegu hääletuist häälist...

Sellest pilgust peale algab unenägu.

Unenägu, millest sa unes tead, et see on unenägu.

Ja mida sa edasi unistad, sest et sa tema võimusest ei suuda vabaneda.

Sest et ärkamine ei taha tulla...

Unes ütleb Kadaka peremees enesele, kui ta kirste ja keppe küllalt on tunnistanud: «Eksitus läheb ju ikka suuremaks!... Mitte pokri pista ei taheta meid, vaid peksta ja maha lasta!... Otsekui mässajaid!... Otsekui inimesi, kes on mõisaid põletanud ja sõjaväele vastu hakanud... Nagu nad teevad lätlastega ja Tallinna poolt mässajatega... Ja siin peab see sündima — siin, mõisa külje all? No kas siis parun sellest midagi ei tea? Ja politsei?... Kus see sõjakohus peaks olema? Kas ehk ülal mõisamajas?... Noh, küllap me paruni käest kuuleme...»

Äkki tuksatab ta kõbavast ajust läbi ja nagu nähtamatu valgusejuga puudutab see paljusid teisigi:

Vigur!... Hirmutamisvigur! Et ka meie mässama ei hakkaks... Ehk ka, et me arvatavad ülesässitajad eneste hulgast üles annaksime... Vigurdamine kõik see siiaajamine ja kõik need kepid ja puusärgid!...

Ja halvatud hunnikusse sigib natuke elu, hangunud kehasse ilmub pisut liikumist... Ainult vallakirjutaja seisab paigal nagu tulp, ja metsavaht vahib silmi pilgutamata, ja noormehed, kel

lendlehed süüks, seisavad õõnsa vaatega koos, ja üks neist, kes silmitseb kirste ja keppe, kiristab kuuldavalt hambaid.

Unelm kestab edasi. Eksitus suureneb.

Või on see ainult vigurliku naljamängu järg, ta teine vaatus?

Noor traguniohvitser ilmub jälle näitelavale. Ja temaga ühes kirikuõpetaja ametikuues. Veel üks kolmas härra — paruni vilajas kogu tuntakse ära — läheneb härrasmaja poolt, jääb aga vaatepaigast natuke maad eemal seisatama.

«Kordon sulgeda!»

Veltveeblile ja lipnikule annab ohvitser hiljukesi käskusid, mis näikse käivat teatavate ettevalmistuste kohta, sest mõlemad astuvad vitsa- ja kepihunnikute juurde.

«Kindralkuberneri-härra käsul —»

Vaeh, noor tragunileitnant oskab korraga eesti keelt!

Aga kui nad temaga külas püüdsid kõnelda, tõrjus ta neid vene keeli tagasi nagu mõni umbkeelne! Kodumaalane siis! Võsuke omade härraste hõimkonnast ...

«Kindralkuberneri-härra käsul saate teie mässamise eest ihunuhtlust ja seitse meest teie seast (ta loeb nimed sedelilt ära — need on metsavahi, vallakirjutaja, kooliõpetaja ja nende nelja omad, kes on levitanud lendlehti) lastakse siinsamas maha.»

Hingetu vaikus.

Kas peaks ka see veel vigurdamine olema? Ei, ei!

Õpetaja-härral on liiga pühalik nägu, ja ohvitserihärral liiga kale pilk, ja parunihärra läheneb nii huvitatult ... Politseid aga pole nähagi — see on andnud ametitalitused nähtavasti sõjaväe hoolele. Sõjaväe ja mõisniku hoolele.

Ei, see ei või enam mäng olla.

Ja ka eksitus ei või see enam olla.

Ainult üks inimene on veel, kes veel ei kaota usku eksitusse. Hoolimata sellest, et kaks seletuseandjat ja päästjat seisavad nende juures ja kuulavad kohtu otsust pealt, ainust seletavat sõna lausumata. Und nägev Kadaka peremees on see üks. Oma verekriimu silmnäoga, millest lihatu ninaluu välja valendab, astub ta ohvitseri ette ja ütleb:

«Meie ei ole mässajad, aulik härra, meie oleme süütud ... Eksitus on, aulik härra, — kõik puhas eksitus ...»

Aulik härra teeb, nagu ei näeks ega kuuleks ta teda.

«Mina, Kadaka peremees, mina pole mässaja — ma olen seadusemees! Ma vannun seda kolmainsa jumala nimel!» Ja vanaldane mees langeb noore ohvitseri ette põlvili.

Otsekui niidetud kõrred laskuvad ka kõik teised vägevale jalgade ette, üksnes mitte metsavaht, vallakirjutaja ja see noormees, kes kiristab hambaid. Ja nad kordavad kooris:

«Meie ei ole mässajad, auline härra, me oleme süütud!» Ja seda vannub endast igamees veel üksikult!

Pahaselt, varjund suursugust jälkust suu ümber, taandub

aadlik timukas nendest. Aga nad nihkuvad põlvedel temale järele ning püüavad ammu-unustatud orjakombel tema reisi kaabata. Ja nendega seltsivad põlvitades ja anudes ka naised ja lapsed.

«Armu, kõrgeauline härra! Jeesukese nimel armu!»

Vaene kooliõpetaja, kel jooksevad läikivad pisarad üle põskede, palub jumalakeeli, et ta antaks sõjakohtu kätte — ainult seda!

«Sõjakohus olen m i n a!» müristab noormees talle vastu.

Vallavanem, üpris allaheitlik mees, suudleb vägeva saapanina ja ägab hambaid lõgistades paluda, et viidagu tema kui hallpea peksu asemel pigemini vangi.

«Sõjakohus» aga tõmbab oma lakksaapa tema suu eest ära ja tõukab ta sellega põlglikult tagasi.

Noorim surmamõistetud poistest tuleb palvega, saadetagu tema Siberi kaugemaisse paigusse: suremiseks — võtku kõrge härra seda armulikult tunda — suremiseks olevat ta ju liiga noor.

Elu ja surma üle otsustama pandud noorisand hoiab teda mõõgaga endast eemal.

Kadaka peremees anub vaid ülekuulamist, üsna väikest ülekuulamist siinsamas kõrge, armuliku härra enese poolt. Eksitus, õnnetu eksitus pidavat siis kohe selguma, eriti mis puutub temasse. Kunagi pole ta mässumõtteile oma peas ruumi andnud, ei kunagi sihukest sõna suust pillanud, ammuks siis säärast tegu teinud või teha kavatsenud. Alati hoidunud ta keisri ja tema seaduste poole, austanud iga liiki ülemust ning alistunud selle korraldustele. Seda võivat igaüks kogukonnas tunnistada ja selle peale vanduda. Tema, Kadaka peremees, olevat truu ja ustav seadusemees läbi ja läbi...

Ning lumes lamav, põlvedel nihkuv rahvahulk, kes nurus ühega sõjakohut, teisega vangipõlve ihunuhtluse asemele, nuuksub nüüd Kadaka peremehega koos ülekuulamist, üsna väikest ülekuulamist siinsamas kõrgeaulise armulise härra poolt, keda nimetavad paljud oma hädas kindralihärraks.

«Rahu! Mulle on küllalt teie armulise mõisahärra ja politsei tunnistustest!»

Naiivsed rahvahulgad teritavad kõrvu. Naiivsed ja mitteteadjad, need, kes ei ole kursis sündmustega kaugemal ega ole veel kuulnud, mäherdust osa mängivad parunid «kohalikkude rahutuste summutamises», või kes seda ei tihka uskuda. Ka Kadaka peremees jääb kuulatama... Või siis see mees, kelt nad lootsid eksituse selgitust, kaitset, päästet, — otse see on tunnistanud nad mässajaiks, tõugates neid kepi ja püssipära, kuuli alla! Ülekohtuselt, parema teadmise vastu!... Ja ta seisab nende ees kui õige mees kunagi — rahulikult, uhkelt, ühe inimese iseteadvusega, kelle tunnistus teeb ülearuseks kohtuliku ülekuulamise, — kelle tunnistusest piisab, et seitsme inimese elu kustutatakse t ä i e s t i

ja sajal peaaegu!... Ta seisab nende ees näoilmega, nagu oleks ta korda saatnud hea ja kasuliku teo!...

Järsu nõksuga tõstab Kadaka peremees üles oma parema jala — ta põlvitab ainult veel vasakul. Siis järgneb seegi ja mees taarub otsejoont mõisniku poole... Temale järele sõgedal, märatseval võisturoomamisel kõik need ikka veel naiivsed!

Ja nüüd, kus ta märkab nende tahet, ehib see õiglase näoga mees oma nägu ka veel helduse ilmega ja tuleb neile vastu. Ta ei ole kõrk, ta võtab nad jutule.

«Jaa, armsad inimesed,» algab ta, «leeme, mis te enestele keetsite, peate nüüd ära sööma. Ei saa osa võtta mässulistest mürgeldustest ja jääda karistamata...»

«Härra,» kostab Kadaka peremees, «kas meie oleme puutunud teisse või teie omandusse —?»

«Küllap te oleksite puutunud, kui mul neid seal poleks olnud,» — ja ta näitab põidlaga üle õla kasakate poole.

«Ei, seda me poleks mitte teinud, sihukest mõtet meil kellelgi ei olnud —»

«Teil oli ju veel palju pahemaid mõtteid,» naeratab heldemeelne leplikult. «Kas te eneste miitinguil mitte täie tõsidusega ei nõudnud, maavalitsus ja ka riigivalitsus mingu rahva, see on talupoegade, tööliste ja kõiksuguste pättide kätte?»

«Meil kõneldi üldisest valimisõigusest, parunihärra.»

«Ja kas te ei tahtnud mõisnikult tema vanad seaduslikud õigused ning kirikuõpetajalt ta kirikumõisa ära võtta?»

«Ühetaolisest õigusest kõigile olen kuulnud kõneldavat, härra, ning eesõiguste kaotamisest.»

«No kas sellest siis küllalt ei ole? Kas te seda mässuliseks ei peagi?... Ja vägivallaga tahtsite seda läbi viia, kui muidu ei saa —»

«Mina pooldasin palumist, truualamlikku palumist,» pudendab kooliõpetaja nuttes vahele.

«Jaa, aga, kas siis mässulisi asju himustada ei tähenda mässuline olla? Jäta sihuke põidamine ja jõhvipoolitamine, kulla mees!... Oma palvetega olete riigivalitsust muide juba küllalt tülitanud. Küünrapikkuse palvekirja saatsite kolme kuu eest Peterburi, täis ülekohtusi kaebusi mõisahärra ja maavalitsuse üle, ja selle kirja koostajad olid vallakirjutaja ja sina!»

«See sündis ju ministrihärra soovil, ja mitte üksnes meie, vaid enamasti kõigi valdade poolt —»

«Pidi aga sündima üksnes nende valdade poolt, kel tõesti asja on kaevata — nälgivate vene talupoegade poolt. Aga teie — tule jumal appi! — mis häda on siis õieti teil, — kõhud on teil kõigil täis?»

Heldet mõisavanemat, kes suvatses talupoegadega vaidlusse laskuda, ei söanda ses punktis keegi vastulausega tusastada...

Meest, kel käsutada sõjavägi kuulide ja keppidega, ei maksa targu ärritada... Seepärast piirdutakse vaid enesekaitsega.

«Vägivalda, parunihärra, — vägivalda pole meil keegi tahtnud appi võtta,» haarab sõna vallavanem, võbisedes kõigest kehast, käed rinnale risti pigistatud.

«Soo-oh? Aga kõnemeestele, kes teid üles kutsusid vägivalda tarvitama, — sellele ässitajale linnast ja me metsavahile ja kirjutajale — neile plaksutasite ometi kuuma kiitust — eh?»

«Ei, seda me ei teinud!» hüüavad paljud rahva seast.

«Aga olite nendega täitsa nõus.»

«Ei! Ei!»

«Kuidas? — Ja keegi ei vaielnud neile vastu?»

«Ei saa ju igamees avalikult kõnelda, härra!»

«Ohoo, aga minuga saate vaielda küll... «Pea lõuad!» oleks teist igaüks osanud hüüda — eks?»

«Pidi ju olema kõnevabadus, parunihärra.»

«Rumalus! Kõnevabadus pole ässitajate ega mürgeldajate jaoks, vaid korra-austajaile ja käsutäitjaile... Ja teie ei visanud neid rüüste-apostleid mitte uksest välja, ei toppinud neid mitte kotti, ei hassetanud mitte koeri nende peale, ei löönud seda mässulist linnavurlet mitte kaigastega surnuks — ega, teie vaesed süütud?»

«Meie hülgame iga vägivallategu, armuline parunihärra.»

«Vägivallategu?... Mässajat hävitada ei tähenda mitte vägivaldset tegu teha, vaid korda kaitsta! Mässajat sallida ja säästa tähendab aga korda põlata, ja korra põlgajaid kutsutakse mässajaiks... Siin te kohtuotsus ongi — sähke!... Aga teil on veel enamgi patte soolas... Need poisid seal, kes teile kätte sokutasid mässulisi lendlehti ja raamatukesi — kas andsite nad politsei kätte või klobisite läbigi? Võta näpust! Hoopis vastupidi. Te võtsite kihutuskirjad vastu, lugesite ära ja sallisite nende levitajaid, neid võllaroogi, otsekui korralikke kaasinimesi eneste seas!... Ja Tartu kongressile, kus vastu võeti need tulipunased otsused, sinna läkitasite teiegi omad saadikud — vallakirjutaja ja metsavahi...»

«Meie neid otsuseid ei teostanud, parunihärra.»

«Selle eest ka see pehme karistus teile: tinanööbid ainult ninameestele, teistele punased püksid, nagu nad mässajaile omased... Jah, armsad inimesed, teil oleks asja küllalt oma mõisavanemat tänada selle — selle armuandmise eest...»

Otsegu räpane käsi laksatab see künism inimestele näkku: nad võpatavad tagasi ja vaikivad. Üksnes Kadaka peremees jääb visaks. Pidevalt und nähes on ta rumaldunud. Ta kuulis juba kõik, aga õieti taibanud pole ta veelgi. Üsna ligidale pealekaebaja ette nihkub mees; oma õudse näo verise ninajäänusega tõstab ta laialt ta poole üles, vahedalt lööb ta silma tema silma ja ütleb:

«Härra, mina olen korra-austaja ning käsutäitja. Kui karistate mind, siis karistate s e a d u s e m e e s t!»

Rahulikult vaatab junkur talle otsa, aeglaselt vastab temale: «Noh, loodetavasti teeb karistus sinust veelgi suurema seadusemehe... Muide: mispärast sa siis õieti nii suur seadusemees oled? Kas tegid midagi, mis teised jätsid tegemata, ja jätsid midagi tegemata, mis teised tegid?»

Kadaka peremehel pole midagi ette tuua. Kõnelejaid ta maha ei karjunud, maha ei löönud samuti mitte, ei viinud proklamatsioonide levitajaid seotult politseisse ning märgukirjale, mis saadeti kohalikkude agraarolude üle ministeeriumile, oli temagi alla kirjutanud.

«Kas näed? Veel natuke enam seadusemehelikkust ei teeks sulle kahju — mis?» arvab parun.

Ja ta tahab talle selja pöörata. Kuid talupoeg tõstab jala talle ette. Veel kauem peab ta nägema tema veriselt irvitavat lõusta.

«Härra, ma olen juba raskesti küllalt karistatud: vigaseks on mind löödud, mu raha on röövitud, mu maja põlema pistetud...»

«Jaa, vaata, kulla mees, need on nii-öelda karistuse mittelõbusad kaasnähtused, millega peab juba leppima...»

«Härra, ma olen nigel ja põdur mehike. Peks teeks mu eluaegseks sandiks. Surmgi poleks võimatu. Ja ma olen nelja väeti lapse isa... Härra, siin ma põlvitan su ees ja palun sind oma süütute laste ja vaese naise nimel: jäta mind nuhtlemata! Kui sa inimene oled, härra, ja sul on süda rinnus, siis jätad mu nuhtlemata!»

Ja kuumas, kiimalises kooris kostab kõikjalt ja tõuseb otsekui pilv anuvat hädа põlvitajate tihnikust:

«Kui sa inimene oled, härra, ja sul on süda rinnus, siis jätad meid nuhtlemata!»

Ning surmamõistetute omaksed — noori naisi hälbiva vaatega, raugalisi isasid ja emasid tudisevate peadega, vendi ja õdesid külmunud pisaratega veretuil nägudel — nad trügivad kallis kasukas mõnuleva mehe juurde, ja nagu palve kõigekõrgema poole paiskub nende tukslevailt huulilt:

«Kui sa inimene oled, härra, ja sul on süda rinnus, siis kingid neile elu!»...

Aga kui nad seejuures hingetul põnevusel üles vaatasid, oodates innukalt ta suust inimlikku sõna, haarab neid äkki nimetu jälestus. See inimene nende ees naeratas. Endamisi, vaevu märgatavalt. Ta oli lasknud pilgu käia üle maharõhutud, põrmusse tallatud rahvahulga ja — naeratas... Kõvade, puremisvalmite hammaste põgus välgatus... Ja nüüd pole see enam inimlik nägu, mis vaatab nende peadele maha, vaid see on murdja nägu... Jäleda murdja nägu... Klassimurdja nägu... See on see murdja, kes millestki ei hooli ega midagi ei kingi...

Ja et neil selle juurest midagi ei ole otsida, siis pöörduvad nad selle poole, kes on hakanud vahemeheks jumala ja inimese, inimese ja inimliku murdja vahel — lootusnõrgal südamel, kuid püüdega kasutada pääsuks kõiki vahendeid, kas või õlekõrt.

Kuid see püha maakler[1], see piirivalvur hea ja kurja vahel, see armu ja armastuse apostel — ta tõstab näo ette lähenematu ülivääriikuse maski ning deklameerib jäise paatosega, kuna ta pilgud maiste võimude kiitust kosivad:

«Mitte teie ihude jaoks pole ma siin, vaid teie hingede jaoks! Teie patuste ihude üle otsustab ilmlik õigus, minu ülesandeks on muretseda teie vaeste, eksinud hingekeste eest.»

Ning ilmlikud võimud, kes esindavad maist õigust — junkur ja sõdur, — nad noogutavad talle mõistmisagarat pooldust ja maine õigus asub tegevusse...

Kadaka peremehe suust vallandub tasane karjatus. Karjatus otsekui pimeda suust, kes äkki on nägijaks saanud.

Ta ärkas. Unelm oli otsas.

Uskumatu usub...

Ja tema paksus, hämaras unikolbas idaneb ja tärkab võimsasti, võimsasti.

Mitte minule, mitte sinule — mitte Jürile, mitte Jaanile — see on määratud m e i l e!... See on määratud neile, kes lõid astla vastu üles, — see on määratud neile, kes seda teha tahtsid, — see on määratud neile, kes seda edaspidi veel võiksid teha... See on määratud meile — massile — massidele... Astel ja ike — nad peavad j ä ä m a. Kes neisse puutub, selle sööb murdja nahka. See murdja, kes millestki ei hooli ega midagi ei kingi, kes ei tunne armu ega halastust...

Need seitse siin, need tundsid murdja varemini ära kui mina ja võitlesid ta vastu. Mina aga olin rumal ja sõge ja uinusin. Ja kuna uinusid teisedki minutaolised, sai murdja võitjaks ja nüüd murrab ta ärksad ning tahab uinujaile ajada verise ähvarduse, igavese hirmu liikmeisse...

Ja Kadaka peremees sülgab verd, sappmõru, ta viskab metsa lume, millega ta jahutas oma haava, ja ta käed krambivad rusikaiks.

Roomasin ja kiunusin nende ees kui koer. Nad aiva irvitasid, põlglikult ja pilksalt. Nagu koer seda on pälvinud... N e e d sellevastu, need nägijad ja võitlejad — metsavaht ja kirjutaja, isegi poistest teine — seisavad uhkelt ja sirgelt, alandamatult. Nad ei nõtkutanud oma põlvi tapjate ees, ükski palvetoon ei pagenud nende huultelt. Ja surm istub neil juba kukil. Ning neil on naine ja lapsed nagu minulgi, või isa ning ema... Uhkesti seisavad püsti, teades, et nad õieti on teinud, ja et nad endid ei ole roojastanud nagu mina — nagu kõik teised... Oi, kuis nad võivad koeri põlata!...

Peied algavad. Elavate surnute peied. Seitse laipa juhitakse eraldatult nende puusärkide juurde ja kirikuõpetaja matab nad elusatena fraasikruusa ja sõnaliiva künka alla. Leinalaulu nuuksu-

[1] M a a k l e r — kaubavahendaja.

vad nende mahajäänud omaksed, orelimängu teevad tragunite mõõgad, kannused, puristavate hobuste suurauad... Üksnes koolmeister ja kaks poissi võtavad surisakramendi vastu, teised hülgavad. Ja usklik Kadaka peremees leiab, et need teevad õieti; sest mehelt, kes seisab viha teenistuses, kuna ta kiitleb, et ta teenivat armastust, ei võtaks temagi vastu lunastaja püha ihu.

Tragöödia lõppvaatus algab. Seitse surmalast viiakse pisut eemale, puiestiku äärde, ja seatakse seisma lattaia najale. Kuna teised oma silmad lasevad siduda, tahavad metsavaht, kirjutaja ja see noormees, kes kiristab vihases võimetuses hambaid, kustuda nägevate silmadega. Need kolm seisavad ka sirgelt ning kindlalt jalul, kuna nelja teist, kes tikuvad tuikudes lõdvalt kössi langema, köitega kinni peab seotama. Need surmatavad ongi juba surnud.

Tardunud ja hangunud on kõik inimlikud helid ringi. Rinda tardunud, kurku lämbunud on iga nuuksatus, iga õige toon ja ühestki silmast ei piiska enam pisar. Hukatavad on tummad, liikumatud, ka nende jäsemeist näib iga elu välja nõrgunud olevat.

Kuid ei! Sest niipea kui kajab ohvitseri komandosõna ja püssid praksatades tõusevad, niipea kui viimaste sinised rauad neile näkku sihivad, ärkab elu nende seas ja põues — visa, hävimatu elu, mis kolmest kurgust kähiseva võidukusena välja murdub:

«Elagu vabadus! Elagu vabadusevõitlus! Maha ——»

Prahvatav kogupauk matab lõpu... Põlved nõtkuvad... pead vajuvad... verejoad sööstavad esile... Põlved nõtkuvad... Pead vajuvad...

Kuid halvasti on sihitud. Visa eluga kolmest on ainult ühe suu kinni pandud: teised mõlemad täiendavad hüüdu — vihakuumalt, tasulõõmavalt keeb neil vahuste huulte üle:

«Maha mõrtsukad!»

Ja isegi pärast teist raginat seisab veel keegi püsti ja liigutab suud: metsavaht, maata inimeste, hoopis paljaste juht... Ta tahab midagi öelda, aga ta suu täitub sooja, soolase märjaga, ja kuna ta selle laseb laias auravas kaares välja voolata, sirutab ta käe ülespoole nagu vandudes ja paljud arvavad kuulvat, kuidas kõik kolm hüüdu vabisevad õhust läbi ja hõljuvad laiali üle kauge lumise lagendiku... Hääletu hüüdja aga variseb kummuli aurava purpuri sisse...

Surma vägeva vaikuse, mis selle sündmuse järel heidab verise vaatepaiga üle, käristab korraga lõhki lühike, röögatav möire.

Selle tõukas välja Kadaka peremees.

Ta on hüpanud suure kivi otsa, mis vitsavirnade kõrval lumest välja paistab. Tema ninata nägu, must paatunud verest, punane auk keskpaigas, sarnaneb õudsele maskile. Ta kaelasooned on paisunud, ta kiiskavad silmad tikuvad aukudest punades välja ja

sasiste salkudena ripuvad juuksed tal üle otsmiku. Parema käe on ta aia poole sirutanud, mille ääres ja küljes lamavad ja kõlguvad tapetud.

Mida ta tahab, see inimene?

Keegi ei saa sest aru.

Kas ehk kõnelda?

Kõnelda ta ju ei oska!

Siiski! Kadaka peremees oskab kõnelda. Korraga oskab... Elu, hävitamata elu, välja pitsitatud nende ihudest seal aia ääres — ta on Kadaka peremehe sisse pugenud. Mässavalt käärib ta üles tema põue sügavusest, ta vihas voogavast hingest ja murrab endale hoolimatult ja hirmumatult tee vallale:

«Elagu vabadus! Elagu vabadusevõitlus! Maha mõrtsukad!... Õige oli, mis nad kõnelesid, need keeletud seal aia ääres! Õieti kõnelesid surmas, õieti kõnelesid elus. Mina aga ei mõistnud seda, ja teie, mehed, teie ei mõistnud seda ka. Nüüd ma mõistan ja ka teie peate hakkama mõistma... Vabadust ihaldate ja õigusi? Ja arvate, et seda saate? Te usute, et seda teile antakse, kingitakse! Ei, ebausulised, teile ei kingita. Sest k e s peab kinkima? Need, kes teilt on riisunud selle kalli vara, et hoida seda enestele üksi? Need, kes teid külmavereliselt maha kõmmutavad, sest et teie julgesite ilmutada paljast soovi selle vara väikesegi osa järele? Valitsus, kes koosneb aina säherdustest?... Minge ikka, mehed, ärge unistage! Vabaduse peate endile kätte v õ i t l e m a, õigused peate endile v a l l u t a m a! Ja tasu andma tapjaile — silm silma vastu, hammas hamba vastu! Ja jala vajutama neile kaela peale, et nad teid inimesteks tunnistaksid ja õpiksid teie inimeseõigusi austama! Ja kõri peate neil vereimejail kinni nöörima, et nad kauemini ei saaks endid teie elumahlast nuumata!... Talupojad, põllutöölised — —»

Kolm pauku kõmmuvad, Kadaka peremees kukub kivi otsast. Üks mõõgahoop lõhub ta pea pooleks.

Lööja oli uniformeeritud mõisnik isiklikult.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Jutustage E. Vilde tegevusest 1905. aasta revolutsiooni päevil.

2. Kuidas on «Seadusemehes» iseloomustatud karistussalkade tegevust?

3. Miks pidas Kadaka Jaan enda vangistamist ajutiseks eksituseks? Kirjeldage tema mõtteid, tundeid ja elamusi. Miks kirjanik nimetab Jaani seadusemeheks?

4. Kuidas Jaan oma eksivaadetest vabanes?

5. Kirjeldage revolutsiooniliste võitlejate (vallakirjutaja, metsavaht ja noormehed) kindlameelsust.

6. Põhjendage tekstinäidetega kirjaniku suhtumist a) parunisse, b) ohvitserisse ja c) kirikuõpetajasse.

7. Missugustes sõnades väljendub novelli idee?

8. Jälgige novelli ülesehitust, lähtudes järgmistest momentidest: tegevus-

aja kestus, tegevuse arenemise pinge, sündmustiku keskendatus, peategelase iseloomustuse ulatus ja ootamatu lõpplahendus.

9. Põhjendage, kuidas niisugune ülesehitus soodustab teose mõjulepääsu.

10. Meenutage, missugustest elementidest koosneb karakteristika. Selgitage, missuguseid iseloomustamise võtteid on kasutanud E. Vilde «Seadusemehes».

VABRIKUNAISE SURM.

(Katkend romaanist «Raudsed käed».)

Aastal 1889, nädal pärast jüripäeva, astus Villem Luik Rakke jaamast raudteerongi, et Narva sõita. Kui viimane kell helises ja rong liikuma hakkas, käis Villemi rõhutud südamest valus piste läbi. Kellal oli nii kurblik leinahääl ja vedur ähkis nii raskesti, et reisija pidas seda nagu oma kurbuse kajaks. Talle tuli meelde kirikukell, mille kaeblikul helinal ta kolme nädala eest oli oma kallima mulda sängitanud; see metalline nutt värises tal sestsaadik alati põues, pea tasemini, pea valjemini. Vaguniratastе nobe veeremine, hoonete, puude ja põõsaste möödavilksamine soetas talle ühtlasi näriva lahkumisvalu rinda. Imelik! See tundmus sai temas just nüüd, rongi põgeneva sõiduga, eriti elavaks; ta meelest oli, nagu algaks alles praegu, samal silmapilgul, päris lahkumine. Talle sai alles nüüd õieti teatavaks ja tunduvaks, et ta kalli kodukoha kõigega, mis talle armas oli olnud, maha jättis ning võõrale, tumedale tulevikule vastu tõttas. Ja ometi oli tal juba paarkümmend versta lahkumisteed seljataga. Teadagi, Siimu Jüri väsinud märake sõitis pikkamisi, tee ja ümberkaudsed kohad olid veel enam-vähem tuttavad; küüdimehega võis meelelahutuseks juttu ajada, mõlkuvad tunded olid kõik veel kodused. Aga nüüd korraga on kõik muudetud: võõrad näod, võõrad hääled, võõras õhk. Pealegi istus Villem esimest korda aurutõllas, nii imelik kui see ka on kuulda. Kuhu siis kaugel metsanurgas elaval talupojal raudteega sõita ongi. Kõik see võõras, ükskõikne, kalk ümbrus mõjus nüüd korraga nii rõhuvalt reisija pehmesse loomusesse, et tal silmad niiskeks läksid. Ta surus oma kaheaastase tütrekese, kes ta põlvedel istus ja suure villase räti seest teraselt nagu nirk välja vahtis, tugevasti rinna vastu. See lapsuke ja kolm kompsu vagunipingi all olid Vahtra Villemi ainus varandus, mis tal tulevasse elukohta oli kaasa viia. Kõik muu oli maha jäänud: truu naine Simuna kiriku surnuaiale, talu uue rentniku kätte, loomad, majakraam võlanõudjaile, kelle sunnil Vahtra talus armu heitmata oksjonihaamrit oli koputatud.

— —

Miinakest käekõrval talutades sammus ta nüüd üle raudtee ja siis Joa laia, hästi prügitatud teed mööda selle suure ja toreda hoonetekogu poole, mida talle kui Kreenholmi vabrikut juba

vaguniaknast oli näidatud. Isa ja tütar silmitsesid nägusaid hooneid, mille vahele nad varsti jõudsid, ning puhtaid avaraid tänavaid suure uudishimuga. Pilt, mis külamehe silma ees seisis, käis suurepärasuse poolest üle kõigist kodus tehtud ettekujutustest. See polnud ju paljas vabrik tööliste hurtsikutega, nagu Villem oma meeles umbkaudu oli soninud, vaid see oli linn, ja veel milline ilus linn! Uulitsad ristirästi, seejuures laiad, sirged ja siledad, kahe-, kolmekordsed kivi- ja puumajad, korralikult värvitud või krohvitud, numbrid küljes, paljudel aiad ja aiakesed akende all ja kõigil korstnad peal!... Tänavatega vaheldusid ruumikad, hästi prügitatud platsid; jalgteed ja isegi suurem osa päris uulitsaid olid kõvaks hangunud tõrvakarva ollusega kaetud, mille nimegi külamees ei tundnud, — siledad ja libedad nagu tantsupõrand. Kõrgete tulpade otsas uulitsate äärtel seisid nägusad gaasilaternad linnakese valgustuseks; kui need õhtul kõik põlevad, siis kõnni ju nagu päikese paistel!

Vabrikualevi lähemaks vaatlemiseks polnud Villemil praegu aega; kompsud rõhusid raskesti õlgadele, nii et kuum higi tal mööda palgeid veeres, olgu küll, et aprillikuune ilm oli veel kaunis vilu. Nad tõttasid edasi. Miinake jooksis isa järel traavi, hakates vahetevahel tema hõlmast või käest kinni. Eemalt hoonete tagant kostis kose tume müha. Taevas oli selge ja raagus puud tõstsid oma puhkevaid pungi, majad oma valgeid korstnaid õhtuse päikese kollaka helgi sisse. Ümberkaudne pilt hingas rõõmsat rahu.

Et oli paras tööaeg, siis tuli mõlemale teelisele vähe täisealisi inimesi vastu. Seevastu kubisesid aga tänavad, platsid, majade esised lastest, iseäranis pisemaist. Nad olid parvede kaupa koos nagu varblasedki puudel ja katustel. Laste ja varblaste kevadkisa täitis ümberringi õhku. Villem sammus üle ruumika, korralikult prügitatud turuplatsi ning jõudis päratu pikkade, suuremalt osalt kahekordsete hoonete juurde, mis seisid mitmes reas üksteise kõrval. Majad olid enamasti puust ja punasest telliskivist. Need osutusid tööliste kasarmuteks. Paar terast poisikest juhatasid Villemile teed selle kasarmu juurde, kus ta sugulane pidi elama ja mille number tal oli teada. See oli pikk kolmekordne paekivist hoone, mille otsast sisse mindi. See näis olevat üks vanemaist Joal, sest see oli seest tume, mustunud seinte ja kulunud trepiastmetega.

Esimene ruum, kuhu külamees jõudis, oli põhjatu suur kivipõrandaga köök, mis näis olevat terve alumise majakorra tarvis määratud. Keset suurt, tahmast ja aurust tuhmiks vindunud ruumi seisis nelinurga kujul päratu pliit, üleni kaetud igasuguste ja igasuuruste keeduriistadega. Tihe segadik kõiksugu vängeid lõhnu ja haise lõi tulijaile pilvena vastu. Ilmatu köök kajas naiste vadast, laste nutust ja keeduriistade plaginast. Vist küll kuni viiekümnele perekonnale keedeti ses ühises ruumis toitu; siit käi-

sid läbi ka kõigi perekondade liikmed, korteritest tulles ja sinna minnes; siia jooksis küll sada ja rohkem last emadele virisedes või kilgates järele.

Külamees ja ta tütreke jäid kohmetult ja võõrastades seda omapärast kohta vaatlema. Neid ei pandud tähelegi. Vene naised, punased või sinised kotimoelised tanud peas, sekeldasid ja sahkerdasid eesti emadega läbisegi; mõlema rahva keeled kajasid üle ruumi. Ainult mõni pealiskaudne ja ükskõikne pilk käis ühe või teise silmast mõlema võõra poole, kes ukse alla olid seisma jäänud. Nende soovi üle ei tulnud keegi küsima.

Villem pidas ühe möödamineva tütarlapse kinni ja küsis, kus on Eeva Saare korter. Laps tuletas nime asjata meelde ja pöördus viimaks küsides ühe naise poole. Ka see ei teadnud ja küsis kolmandalt.

«Eeva Saar? Vist teisel või kolmandal korral,» vastas viimane hooletult, andudes jälle oma pliidile.

Tütarlaps viis nad tohutu pikast, kitsast ja poolpimedast vahekojast läbi, milles päikesevalgusest tulnud külaliste silmad esiotsa midagi ei seletanud. Vahekoja otsast viis trepp teisele korrale. Ülemisel astmel tuli neile üks vanaldane naine vastu, kellelt Villem jällegi Eeva Saare järele küsis.

«Eeva Saar? — Mis te temast soovite?»

«Olen ta sugulane maalt ja tahtsin —»

«Siis tulete hilja,» ütles naine osavõtlikult. «Eeva on surnud.»

«Surnud? — Aga see ei või ju olla!» hüüdis Villem Luik ja vabastas enda kotikoormast, mille ta laskis trepi ülemisele astmele maha langeda. «Ehk mõtlete mõnda teist?... Eeva Saar, Mart Saare lesk; mees suri paari aasta eest. Eeval olla kaks last — tütar üheteistkümne, väike poeg poolteiseaastane —?»

«Õige — kõik õige,» vastas vanaldane naisterahvas. «Eeva Saar on siiski surnud.»

«Aga ta kirjutas meile veel mõne nädala eest maale,» ütles Villem kohkunult.

«Jah, ega ta kaua haige olnudki — umbes poolteist nädalat. Kopsupõletik — see tapab meid, vabrikuinimesi, ruttu.»

Villem oli tükk aega tumm. Ka Miinake vahtis oma rätikmundri seest ehmunud silmadega võõra naise suu peale, mis nii kurba uudist kuulutas.

«Või surnud,» kohmas Luik viimaks ja pühkis käeseljaga higi otsaesiselt. «Kus siis lapsed nüüd on?»

«Need on oma korteris. Kas tahate neid näha saada?» küsis naine.

«Oh heldeke — muidugi!» kostis Villem. «Oleme ju Eeva sugulased, — tuleme otsekohe tema juurde... Või surnud! Eevake surnud!...»

«Ma võin teid nende korterisse juhatada,» ütles naine kaastundlikult. «Tulge aga minu järele!»

Villem haaras oma kompsud jälle selga, naine hakkas Miina käekesest kinni, ja nüüd astusid nad teise, tänavapikkusesse tumedasse koridori, mille mõlemad seinad olid nummerdatud uksi reastikku täis nagu mõnes võõraste- või vangimaja vahekojas. Ka siin oli terve majakorra joaks seesugune päratu köök-täis inimesi, lõhnu, kära ja müra. Väikese Miina käeke tudises võõra naise pihus ja suust viiksatas nutlik luks.

«Ära karda ühtigi, laps,» vaigistas teda lahke teejuht, «siin majas elab palju lapsi, veel pisemaid, kui sina oled, ja need jooksevad siin iga päev ümber — uksest sisse, teisest välja, trepist üles, trepist alla ... Ära karda, laps!»

Ta peatus viimaks ühe ukse ees, mille kõrval seisva söögikapi küljes, nagu kõigil teistelgi korteritel, rippus tahvlike toa elanikkude nimega, kuna üleval ukse peal seisis korteri number. Naise seletuse järgi oli määratus hoones kolme korra peale kokku tervelt sada kolmkümmend kaks korterit niisama paljude perekondadega; et aga perekondade juures veel palju üksikuid inimesi üüril oli, siis elas kasarmus ühes lastega umbes viissada hinge koos ... Naine avas ukse ja nad saabusid kaunis kõrgesse pikergusse kambrisse, kus sängid ja muud kõige tarvilikumad majariistad peaaegu tervet ruumi täitsid.

Korteris esines sisseastujaile isevärvi liigutav pildike. Mõlemad alaealised elanikud istusid söögilauas. Lauaks oli puust põhjaga vana tool keset tuba ja selle ees madal järg. Järil istus väike tütarlaps, pisike poiss süles, keda ta puust lusikaga kausist söötis. Sülelapsele oli põlleke lõua alla seotud, et mitte leent kuuekesele ei kukuks. Kuna tütarlapse pahem käsi poisikest põlvel kinni hoidis, käis parem ühtelugu kausi ja lapse suukese vahet ning osavasti kaabiti lõuga mööda mahatilkuvad piisad lusikasse ja pisteti ikka jälle pisikesele mehele suhu. Seejuures kõneles väike ema lohutavaid ning meelitavaid sõnu, sest poisike nuttis ja ta pisarad veeresid tihti lusikasse tangusupi sekka. Tütarlaps ise oli kas nii sügavasti iseendas või oma emalikus tegevuses nii agar, et ta külaliste sisseastumist tähelegi ei pannud. Ka tema enda silmad olid nutust punased ja ta kitsas kahvatu näoke kurb nagu leinainglikesel.

«Söö, Volli, söö ja ära nuta enam,» ütles ta rõhutud häälega. «Mamma on nüüd Jeesukese juures ja tal on seal hea olla. Eks Volli tea, kui raske töö oli mammal — ta tahab natuke puhata, siis tuleb meie juurde jälle tagasi.»

«Milla mamma tuleb?» küsis poisike, lusikas hammaste vahel, silmad pisarais.

«Küll ta tuleb varsti, kui sa enam ei nuta ja Juulile nii palju muret ei tee. Ja küll ta toob Vollile kõiksugu ilusaid asju kaasa; mamma on ju nüüd rikas, väga rikas ...»

«Tas mamma tuleb omme?» päris Volli edasi.

«Vist homme — või tunahomme,» — aga seejuures hakkas

trööstija ise uuel hool nutma, nii et pani lusika värisevast käest kaussi ja kattis peoga silmi; vist tuli talle meelde, et ema läheb homme alles viimsele maisele teekonnale — surnuaia poole.

Villem Luik ja vabrikunaine heitsid niiske pilgu teineteise peale, siis ütles viimane:

«Tere, korterirahvas, — näe, ma toon teile võõraid!»

Tütarlaps vaatas ruttu ümber ja jäi külalisi tummalt tunnistama. Siis tõusis ta vanainimese kombel pikaliselt ja tõsiselt üles, pani vennakese järile istuma ja astus võõrale mehele sammukese lähemale. Ta suured tumehallid silmad käisid uurides külamehe näolt tema käekõrval oleva lapsukese peale ning sealt kompsude poole, mis mehel õlal rippusid.

«Ei tunne?» ütles ta küsivalt.

«Küll sa tuttavaks saad,» naeratas naabrinaine; «eks mamma rääkind veel enne surma, et teile maalt üks djadja tulla, — küllap ta vist rääkis, tuleta aga meelde!»

«Djadja maalt —?» kordas Juuli pikkamisi — «jah, ma mäletan, ema rääkis, kui ta laskis maale kirjutada. Jah, ta rääkis ka, kui ta juba hospidalis oli . . .»

Tütarlaps astus külalisele veel ligemale, rahulikult ja arguseta, ning sirutas käe teretuseks. See sündis nii loomulikult, nii «täiselaliselt», et Villem pisikest kätt peaaegu aupaklikult pigistas, nagu seisaks korteri perenaine ta ees, ei mitte üheteistkümne-aastane lapsuke.

«Tere, noor sugulane,» ütles ta liigutatud häälel. «Juhtume kurval tunnil teile külalisteks, aga ka meie mõlemad, minu Miinake ja mina, teame, mis on leinakurbus: alles kolme nädala eest viisime hauda Miinagi ema . . .»

Juuli lõi pilgu külalise tütrekese peale ja ta silmad täitusid suurte läikivate pisaratega; nende vastu vaprasti võideldes oli ta natuke aega tumm, siis ütles vägisi muudetud toonil:

«Eks pange kotid maha ja istuge; olete vist mõlemad küll väsinud.»

«Kas meile siis ka öökorterit tahate anda, väike perenaine?» küsis Villem.

«Miks mitte? Ruumi küll vähe — meil on veel kaks vabrikutüdrukut korteris —, aga eks ikka leia.»

«Juuli on tubli perenaine — seda peate teadma,» ütles naabrinaine ja paitas tütarlapse pead; «meie kõik paneme imeks, kui terane ja virk ja tark on see lapsuke . . . Kas teate, et Volli seal, ta väike vend, on justament Juulikese kasvatatud? Ta on teda hoidnud ja kasinud, söötnud ja jootnud — ning paremini ja mõistlikumalt kui nii mõnigi päris ema ja täiskasvanud inimene . . . Mina küll veel kaua siin kasarmus ei ela ega kõike ei tea, aga mulle on teised sellest tütarlapsest rääkinud päris imeasju . . . Mõtelge, külamees, ise: mõni kuu pärast isa surma sünnib Juuli emale laps. Niipea kui nurgavoodist tõuseb ja omal jalal vähe lii-

kuda suudab — mine tööle, sest tööinimene elab peost suhu, ega tagavara ole. Mine tööle ja jäta kahenädalane laps kätkisse! Ainsaks hoidjaks ja kaitsjaks jääb talle üheksa-aastane tütar. Aga mitte üksi tillukese hoidjaks — Juuli peab ka perenaine olema: peab süüa keetma, ahju kütma, tuba kasima... Ja kas arvate, et tütarlaps sellega korda ei saa? Kõik, kõik teeb ära, kõik on kodus korras, ja ise ei nurisegi! Lapsel on kuivad mähkmed alati ümber, ta on hoolikalt toidetud, emalgi lõuna- ja õhtusöök valmis... Aga Juuli pole mitte ainult vennakese kasvataja — kes teda ennastki kasvatas? Ta on iseenesegi ema ja isa... Ema käis ka enne isa surma ja enne Volli sündimist tööl. Siis oli Juuli jumalaüksi kodus. Minu õde elas tol ajal siin kasarmus ja Saare korteri kõrval. Paluti siis teda taoti väikese Juuli peale silma heita. Seda polnud aga vajagi. Pisike tütarlaps elas nagu vana inimene vagusalt ja mõistlikult oma korteris. Muidugi ei saanud ta kannide ega nukkudega mängida, ei teistega väljas kepsu lüüa — ta pidi juba siis perenaine olema, kes tööst väsinud ema eest mõnegi koduse talituse ära tegi, süüa muretses, pesugi pesi ja käis väljas ostmas, mis vaja... Kuldne laps, tõesti! Ja kuida ta käes kõik käib, kuida ta igast tööst kohe aru saab! Justkui täis inimene!»

Jutukas eit silitas tütarlapse ruugeid juukseid; Juuli püsis häbelikus kohmetuses nii kõlava kiituse pärast võõra mehe kuuldes ning tegi jälle väikese vennaga tegemist, kes supilusika kätte oli saanud ja selle otsa näris, kuna ta seejuures uudishimulikult võõrast tütarlast külamehe kõrval silmitses.

«Paku siis võõrastele ka istet, Juuli, ja otsi pärast kehakinnitust,» lisas naabrinaine juurde, kuna ta käe ukselingile pani. «Kes teab, ehk võib külaonu teid, vaeseid varrekesi, vähe aidata — olete ju nüüd nagu linnukesed oksal, ei abi-armu kuskilt loota. Jah, sa heldeke, kui hale! Isa-ema mõlemad surnud — kuhu jäävad niisugused väetikesed, kui helded inimesed ei aita, — lageda taeva alla ja nälga!»

Silmi pühkides ja head päeva soovides ruttas sõbralik eideke minema. «Küll Juuli jutustab teile oma kurva loo ise pikemalt,» tähendas ta veel ukse vahelt; «ta oskab ju rääkida nagu vana inimene.»

Villem Luik seadis oma kompsud ukse kõrvale nurka ja vaatas taas arupidaval pilgul ringi.

«Kui siin pisikeses kambris elab veel kaks inimest, nagu ütlesid, Juuli, siis ei täi sul ju meile öökorterit andagi,» pajatas ta. «Siia ei mahu nii palju hingelisi äragi.»

«Oh, pole viga,» naeratas tütarlaps, «küll me ruumi leiame; meie mamma elas ju ka veel siin. Pisikese tüdruku paneme Volli juurde magama... Võtke aga kuub seljast.»

Seejuures lähenes ta ise ruttu Miinale ja hakkas teda ta suure räti ja paksu jaki seest osavasti välja koorima. See sündinud, tõmbas Juuli külaonu tarvis ühe tooli nurgast, teise pealt võttis

supikausi ja lusika ära ning viis koridori, kust tagasi tulles ta väikese venna suu puhtaks pühkis ning Miinale istmeks madala järi isa kõrvale lükkas. Kõik see sündis väledasti ja sihikindlal teadvusel. Nagu näha, tundis tütarlaps end oma talitsuses loomulikul paigal ja näis olevat kõigega vilunud... Kui ta ühest sängist oli rätiku toonud, mille ta endale pea ümber lõi, küsis külaline, kuhu ta nüüd läheb.

«Natuke poodi,» oli kiire vastus.

«Ja miks sinna?»

«Mul — mul pole soolast kodus.»

«Jää aga paigale, hea laps,» vastas Villem liigutatud naeratusel. «Mul on kottides kõiksugu toitu, ka soolast mitmeks päevaks. Küll ma otsin kõik välja, kui söömaaeg kätte jõuab. Meie sõime teel, meil pole veel häda... Tule parem meie juurde ja ajame paar sõna juttu. Räägi meile oma vaesest emakesest, kui süda lubab. Räägi, kuida ta haige oli ja kuida ta suri.»

Juulike näis olevat kahevahel, kas on sünnis võõra lahket pakkumist vastu võtta või mitte; ta punastas kergesti ja jäi seisatama.

«Aga — meil omal ka vaja,» tähendas ta.

«Saame sellest kõik, mis mul on,» vastas Villem, «jää aga koju, pai laps.» Ja ta võttis väikesel perenaisel rätiku jälle peast.

Juuli najatas voodi veerele ja hakkaski emast jutustama. Ta kõneles ladusasti, asjast kõrvale kaldumata, järge kinni pidades. Ta hääl oli tõsine ja rahulik. Kui Villem teda enda ees ei oleks näinud seisvat, vaid teda ennast nägemata ainult ta juttu oleks kuulnud — ta oleks kõnelejat küpse vanusega inimeseks pidanud.

«Eks ta vaene köhinud juba terve talve, aga kes seda teadis tähele panna,» vestis Juuli. «Köhime siin ju vahel kõik. Pole ka ime: vabrikus kole palav, kõik palja jalu ja poolalasti, higised ja topased. Mine siis sedaviisi lõunale või õhtule, välja külma kätte... Noh, eks mamma hakand köhatama, köhatama — köhima, köhima, viimaks nii läkastama, et läks näost siniseks ja hing jäi kurku kinni. Ta läkastas vahel nii, et mina hakkasin suure häälega nutma ja karjusin: «Mamma, mamma, sa sured!» — — Aga siis sai korra paremaks. Köha jäi vähemaks. Köhatas aga veel nii» — ja Juuli tegi järele, kuidas ema oli köhatanud: kerge, kuiv ehetamine... «Jumal teab, kuida see õieti oli — külmetas vist uuesti —, tuli vabrikust tööajal koju ja heitis voodisse. Lõdises kõigest kehast, külmavärinad ja palavahood käisid vaheldumisi. Keetsin talle kummeliteed, jõi kuumalt, ja matsin ta tekkide ja kuubede alla. Juba teisel ööl hakkas jampsima. Ajas niisukesi juttusid, et mulle tuli hirm peale... Jäi raskemaks ja raskemaks ning viidi hospidali. Seal käisin teda vaatamas — ei tundnud mind enam äragi! Nii võõrad silmad, — ja vahtis aga lakke ja rääkis segast juttu. Ma hüüdsin: «Ema, kas sa mind ei tunne? Juuli olen!» Tema aga vahtis lakke ja hakkas suure

häälega naerma, nii õudse häälega, ega tundnud mind enam ära — ei tundnud enam — —»

Tütarlaps pigistas alumise huule tugevasti hammaste vahele, ta kõhn rind hakkas tuksuma, lõug värisema ning kuumad läikivad piisad tilkusid tal silmadest.

Villem ei eksitanud teda ta valus. Ta endagi pilgu ette kogunes udu.

«Suri ära — meie ei näinudki — meie ei teadnudki — mina ja Volli. Tuldi aga ja öeldi: mamma surnud... Hospidalist viidi kabeli — seal saime alles näha... Kui puusärki pandi, viisin Volli kaasa. Volli näeb puusärki, sirutab käe ja ütleb: «Ilus äia — Volli vii toju!»» Ja Juuli näo üle pühkus naeratus — õrn, kurb, puhas nagu pilve tagant vilkuva päikese pagev helk... «Äiaks hüüab Volli kätkit,» lisas jutustaja seletades juurde; «Vollil oli enne kätki, aga kui suuremaks sai, müüsime ära... Noh, ta ei näind veel, kes oli «äia» sees. Tõstsin ta sülle ja näitasin. Puusärgis oli meie vaene ema. Ei tahtnud teda enam ära tunda: silmad aukudes, mustad ääred, nägu kollane kui vaha ja paljas luu ja nahk. Ning missugused kortsud kätel ja sõrmedel ja otsaees! Ja kuida ta peanahk juuste all kollendas, ja kuis olid ta mokad sinised — peaaegu mustad — tõesti mustad!... Jah, mina ei tundnud teda hästi äragi, aga Volli — — vahib, vahib suurte silmadega, ise ehmunud, nii et lööb küüned mulle palgesse, sosistab siis tasahiljukesi: «Mamma!» Vahib, vahib veel, viimaks karjub kõigest jõust: «Mamma, mamma!» ja hakkab täie häälega nutma...»

See, kellest jutustati, oli vahepeal väikese võõra neiukesega hakanud tutvust sobitama. Majaisanda julgusega seadis Volli enda Miinakese ette, suu suu vastu. Vahtisid ja tunnistasid siis teineteist tummalt tükk aega. Viimaks kaapas poisike neiu õlga, siis ta nina, siis äigas tema peast üle. Et ta seejuures naeratas, siis järeldas sellest piigake, et tal mingit paha nõu ei ole, ja kaapas vastu. Mõlemad naersid. Paar minutit hiljem seisid nad käsi käes — tutvus oli küps. Ja pilguke veel hiljem ajasid nad, ümber järi joostes, juba teineteist mängides taga...

Aga kui Juuli oma jutus sinna kohta jõudis, kus ta Volli ahastushüüet mamma järele kordas, ajas poisike korraga kõrvad kikki ja astus õe poole.

«Mamma,» tegid ta huuled, ilma et oleks häält kuuldavale tulnud, ja ta jäi mõttesse; natukese aja pärast küsis ta aga, nutuvõru suu ümber: «Tas mamma tuleb varsti?»

«Ää päri ühtepuhku,» ütles Juuli silmakirjaks tõreldes; «ma ütlesin sulle ju, et ta saab varsti terveks ja siis tuleb koju... Mine mängi parem Miinaga!»

Villem ja Juuli kõnelesid siis veel summutatud häälel homseist matuseist. Kas emal on selle tarvis raha järele jäänud?

Just nii palju, aga mitte rohkem. Puusärk saanud makstud, matusekuludeks olevat raha Jaan Veineri, ühe naaberkorteris

elava vana töölise käes, kes ka terve matusetoimingu enda peale võtnud. Juuli ütles punastades kogu oma kassaseisu olevat poolteist rubla.

«Ja mis pidi sinust ja su väikesest vennast siis nüüd saama?» küsis Villem Luik. «Mis nõu oli sul enesel?»

«Oo, ma oleksin kellegi juurde nii kauaks tüdrukuks läinud, kuni saan nii vanaks, et võin vabrikusse minna.»

«Tüdrukuks?» küsis Villem imestades.

«Jah — söögikeetjaks ja lapsehoidjaks, — kellegi juurde, kes tööl käivad ja kel on väikesed lapsed kodus.»

«Vahva tüdruk!» naeratas maaonu. «Millal sind siis vabrikusse võetakse?»

«Noh, juba aasta pärast.»

«Ja Volli — mis temast pidi saama?»

Juuli nägu tõmbus kurvaks, ta kulmude vahele tekkis korts. «Veiner ütleb, et peab katsuma teda kuhugi ära anda — kasvandikuks või mis, — ehk leidub heldeid inimesi... Ta tahab kirikuõpetajat paluda — see ehk soovitab... Aga mina — mina ei taha, ei või — ma ei lase teda, —— mitte ei anna võõraste inimeste juurde!...»

Villem pani tähele, kuidas ta käed salaja rusikasse läksid, kuidas ta pale õhetama lõi ja kuidas ta silmad vihase valuga ning ühtlasi kirjeldamatu õrnusega väikese venna poole loitsid.

«Ja mis nõu sul siis Volliga oleks?» küsis Luik.

«Ma tahan teda ise toita ja kasvatada — oma teenistusest!»

Seda öeldes ajas ta enese poolteadmatult sirgemaks ja pööras oma õhetava näo julge läikiva pilguga küsija poole.

Villem Luik tõusis istmelt. Ta suu ümber tuksus midagi, ta silmade ees seisid niisked kaed. Ta pani ristis käed oma pea peale kokku ja vaatas kaua tütarlapsele otsa. Siis langes ta pilk mõlema lapse peale, kes tema jalge ees rõõmsasti kilgates mängisid — nagu õde ja vend ... Villem vaatles neid mõttes, pöördus siis järsku Juuli poole, kelle väikese, tööst kareda käekese ta pihku tõmbas.

«Võta mind appi,» ütles ta, vaadates tütarlapsele sügavasti silma.

«Appi?»

«Appi — neid mõlemaid seal toitma ja kasvatama...»

«Ooo!» tegi Juuli, sest ta mõistis; ta tõstis silmad üles enda ees seisva tugeva mehe poole ja jumestus. Siis pigistas kergesti tema kätt — tummalt, tänulikult...

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Millisesse Vilde loomingujärku kuulub romaan «Raudsed käed»?

2. «Vagunirataste nobe vuramine» tõi Villem Luigele lahkumisvalu rinda. Miks ta oli sunnitud kodupaigast lahkuma?

3. Süvenege tööliskasarmu kirjeldusse. Mis on selle kirjelduse otstarve?
4. Missuguse olukorra leiab Villem Luik eest tuttavas töölisperekonnas? Püüdke selgitada romaani pealkirja tähendust.
5. Meenutage kriitilise realismi olemusjooni.

KIRJANDUSE PÕHILIIGID JA ŽANRID.

Kirjandusteosed jagunevad kolme põhiliiki: e e p i k a, l ü ü r i k a ja d r a m a a t i k a, viimased omakorda alaliikideks ehk žanrideks. Eepika žanrid on näiteks romaan, jutustus, novell; dramaatika žanrid — komöödia, tragöödia ja draama; lüürika žanride hulka kuuluvad ood, epigramm, eleegia jt.

EEPIKA.

Eepilised teosed jutustavad sündmustest inimeste elus. Nad on harilikult ulatuslikud, mis tuleneb sellest, et neis elunähtusi laialdaselt ning mitmekülgselt kujutatakse. Eepilistes teostes kasutatakse harilikult kõiki väljenduse põhiliike — jutustust, kirjeldust ja dialoogi. Tähtsamaiks eepika žanrideks on romaan (A. H. Tammsaare «Tõde ja õigus»), jutustus (E. Bornhöhe «Tasuja»), novell (A. Tšehhovi «Kameeleon»), eepos («Kalevipoeg»), muinasjutt («Kullaketrajad»), muistend («Võhandu jõe kaevamine»).

Alljärgnevas vaatleme lähemalt kolme eepika žanri — romaani, jutustuse ja novelli — iseloomulikumaid tunnuseid.

Romaan on eepiline proosateos, mis erineb lühematest proosažanridest (jutustus, novell) ulatuslikuma mahu poolest. Romaanis esineb harilikult suurearvuline tegelaskond, kelle elukäiku ja karaktereid jälgitakse erinevais olukordades ning pikema aja jooksul. Romaanis on tavaliselt mitu tegevusliini. Temaatiliste tunnuste poolest eristatakse ajaloolisi, sotsiaalseid, seiklusromaane jne.

Romaan on tänapäeval levinumaid eepika žanre; esinedes ulatuslikult kõigi rahvaste kirjanduses. Eesti kirjanduses on silmapaistvamad romaaniviljelejad E. Vilde, A. H. Tammsaare, A. Hint.

Novell on lühem eepiline teos, mille aluseks on kitsapiirilisem sündmus, mis areneb sirgjooneliselt ja hargnemata. Novelli tegevus lõpeb tavaliselt järsku ja üllatavalt. Maailmakuulus novellikirjanik on A. Tšehhov. Eesti kirjanduse silmapaistvamaid novelliviljelejaid on Fr. Tuglas ja P. Vallak.

Jutustus on ulatuse ja ülesehituse poolest romaani ning novelli vahepealne žanr. Ta hõlmab mitut sündmust ühe või mitme tegelase elust. Näiteks A. Puškini jutustuses «Dubrovski» kujutatakse mitmeid juhtumusi nimikangelase elust ning tema kokkupõrkeid paljude tegelastega. Eesti kirjanduse silmapaistvamad jutustuste autorid on E. Peterson-Särgava, E. Männik, A. Jakobson jt.

Lisaks eelnimetatuile kuulub eepikasse veel rida teisi žanre, nagu eepos, muinasjutt, muistend, olukirjeldus, reisikirjeldus jt.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Nimetage eepika iseloomulikud tunnused.
2. Millised žanrid kuuluvad eepikasse? Nimetage nende tähtsamad tunnused.
3. Esitage iga žanri kohta mõned näited.
4. Selgitage erinevust ühelt poolt romaani ja jutustuse ning teiselt poolt jutustuse ja novelli vahel.
5. Meenutage kolme varem õpitud eepika žanri — eepost, muinasjuttu ja muistendit.
6. Millisesse žanri kuulub A. Hindi «Mees omal kohal»? Andke seletus selle kohta.

Juhan Liiv

(1864—1913)

Kes pisutki tunneb Juhan Liivi loomingut, näiteks jutustusi «Vari», «Käkimäe Kägu», luuletusi «Sügisene kodu», «Sügis», sel on kirjaniku koduümbruse miljööst üsnagi elav ettekujutus.

Liivi kodupaik, nagu ilmneb ülalnimetatud teostest, on vahelduv, omapärane ja kaunis. See asetseb Tartumaal Alatskivi lähedal (praeguses Tartu rajoonis). Alati on see pälvinud matkajate ja rändurite tähelepanu. Loodusteadlane J. Piiper kirjeldab seda järgmiselt:

«Päike oli vajunud õhtutaevasse, kui jõudsime Rupsi külla, mis asetseb ligi neli ja pool kilomeetrit Alatskivist lõuna pool. Peatusime talu kohal, kus kõrgelt maanteeveerelt paistis kauaigatsetud Peipsi. Uniselt ja nukralt kumasid ta sinihallid laigud udusse looritatud kauguses... Kallaste suunas aga peitus kauge järvemaastik kõrge kaasiku taha, mille saledad tüved helkisid lehestiku tumedal taustal piimvalgete vöötidena rohelises kangas.

All lähedal aga laiusid avarad puisniidud ja soised luhad. Siin läikis Lahepera järve peegeljaid laike ja punetas õhtu ootel mäletsevaid veiseid. Kõrgmikul aga, mis levis lääne poole maan-

teed, roomasid ruuged kõrrepõllud ja uneles õhtutaeva leebes valguses tumenev talu...

Üllatunult kuulsin, et viibime ülihuvitavas paigas. Vallseljakul asus taluhoone, millest paistis ainult pikk katus, osalt hall pilpane, osalt vana, õlgne, rohekaspruuni sammalvaibaga. See talu pidi olema meie tuntud luuletaja Juhan Liivi kodupaik. Mahajäetult seisis ta seal, peitudes ruugesse kõrrepõldu riietatud maakünnise taha, kus õhtupäike kuldas kahte rasket viljarõuku. Leinates seisis talu taga tornikaid kuuski, sagarjaid pärni ja kaski, kõrgevõralisi ja pikis oksakiharais.

Suur sanglepp seal all, teisel pool maanteed, pidi olema kirjaniku armsaim puu, mille all ta tavatses istuda...

Ei tihanud siit lahkuda Juhan Liivi armsaimat puud külastamata... Puu oli tõesti haruldaselt ilus, laiavõraline ja kahara-oksaline. Ta koor oli hall ja lõhutud loendamatuist lõhedest ning tema tüvi nõnda jäme, et kaks meest hädavaevalt ta ümbert haarata oleksid ulatanud. Puu all olevat pink olnud, kus õnnetu luuletaja armastanud mõtiskella. Nüüd polnud siin midagi. Rahutu tuuleiil sasis maarjasõnajalgade säbrulisi kimpe ja pööras pahupidi angervaksade kortsunud lehti.»

Ometi tuli inimestel selle looduseilu rüpes kehvuses virelda. Kirjaniku isa, vaene kandimees, heitles kogu elu, et oma lasterikast perekonda kuidagi toita.

Juhan, vanemate viies laps, sündis 30. aprillil 1864.

Valusaid mälestusi on tal jäänud oma perekonna raskest saatusest. Kahel korral kihutas mõisnik nad oma kodust välja:

Seda tean, kuis isatalu
vanast võetud võimuga:
härra tema mõisa külge
võttis kavalusega.

Kuidas asemele anti
metsast kehva söödike;
kuidas sealtki ära aeti —
sööti vaja mõisale!

(*«Emale»*.)

Lõpuks saab tulevase kirjaniku koduks Rupsi külas olev Oja renditalu. Perekonna eluasemeks oli armetu teoorjuseaegne suitsutare, mille kohta Liiv hiljem maalis tabava luulepildi:

Must lagi on meie toal,
on must ja suitsuga,
seal ämblikuvõrku, seal nõge,
on ritsikaid, prussakaid ka.

Haiglase, füüsiliselt nõrga, unistava ja üksildase poisina oli ta sügavalt kiindunud oma perekonnasse. «Minu südamest on vast üheksa kümnendikku mu kodust koos,» on ta kord öelnud. Heldimusega kirjutab ta luuletuses «Üks suu» oma emast:

Üks suu, nii vana
kui mullake;
ja mõttes nägu,
nii vagune.
— — — — — — — —

See on mu ema,
mu mullake,
see on mu ema,
mu kullake!

Hoolimata oma üksindusele kalduvast iseloomust jälgis ta tähelepanelikult ümbritsevat elu. Märkamata ei jäänud ka teravalt avalduvad ühiskondlikud ebakõlad: mõisnike härraslik peremehetsemine, lähedal asetseva vaesteküla, nn. Kitselinna ahastama panev vaesus, talupoegade suitsutarede viletsus ja ehitatava Alatskivi lossi muinasjutuline hiilgus. Nende ühiskondlike arusaamade poeetiliseks kokkuvõtteks on eelnimetatud luuletuse «Must lagi on meie toal» viimane salm:

Must lagi on meie toal
ja meie ajal ka:
ta nagu ahelais väänleb,
kui tema saaks kõnelda!

Liivide peret iseloomustas lugemishuvi, musikaalsus ja hariduspüüe, kuid seda ei saadud kehvade majanduslike olude tõttu kuigivõrd rahuldada.

Juhan Liiv, kes esimesed sammud kirjaõppuses oli astunud vanemate vendade kõrval, pandi lähedal asuvasse Naelavere külakooli. Poisi anded ja arenevad huvialad nõudsid aga haridustee jätkamist. Pärast külakooli lõpetamist nõustusidki vanemad poja edasikoolitamisega Kodavere kihelkonnakoolis, ehkki see valmistas neile tõsiseid raskusi. Seal õppis Liiv vaheaegadega 1879. aastast kuni 1884. aastani.

Tänu eesrindlikule koolijuhatajale oli Kodavere kool oma aja kohta küllaltki silmapaistev õppeasutus. Siin oli loodud kultuurihuviline õhkkond, mis avaldas kasvandikesse viljakat mõju, eriti kirjanduslikul alal. Siin on hariduse saanud mitmed hilisemad kirjamehed, muu hulgas ka Juhan Liivi vend Jakob, tuntud eesti luuletaja.

Juhani lemmikharrastuseks oli sel ajal muusika, eriti viiulimäng. Õppetöös aga tekkisid lüngad. Alatoitlus nõrgendas tervist, halvas töötahet ja meeleolu. Kool jäigi lõpetamata.

Juhus pakkus Liivile võimaluse sõna otseses mõttes ellu astuda. Väike-Maarja kihelkonnakoolis töötavat venda Jakobit sundis raske haigus pikemaks ajaks õpetajatööst loobuma. Tema kohusetäitjaks sai 17-aastane Juhan.

Väike-Maarja kultuurierksal õhkkonnal oli Liivi edasisele elule suundaandev tähtsus. Ta õppis siin tundma tolleaegset poliitilist elu, C. R. Jakobsoni juhtimisel toimuvat üldrahvalikku võitlust aadli eesõiguste vastu. Siin tekivad ta «kindlad ja tulised

püüdmised ükskord selle ärarõhutud ja põlatud rahva eest tööd tegema hakata».

Venna eeskujul hakkas ta värsse sepitsema. Need õnnestusid esialgu üsnagi tagasihoidlikult ja said venna karmi kriitika osaliseks. Juhani meeleolu see aga ei rikkunud ning ta jätkas luuletuste kirjutamist, lootuses, et tuleb kord aeg, millal ta oma mõjuva sõna ütleb.

See aeg tõepoolest tuligi, ehkki vaevarikkam ja okkalisem, kui seda keegi kujutleda oskab. Et Liivist ei saanud mänguriista puudumisel muusikameest, on kuidagi mõistetav. Lausa uskumatuna tundub aga, et tal palju aastaid hiljem, küpses kirjanikueas ei jätkunud paberit ja pliiatsitki.

Pärast Väike-Maarjas viibimist katsetas Liiv veel oma haridusliкke lünki tasandada, mida kahjustatud tervis ja kitsad majanduslikud olud ometi ei võimaldanud. Puudulik kooliharidus sai aga tõhusat täiendust lugemise teel, mis kirjanikku oli köitnud juba poisikesepõlvest alates.

Juhan Liivile pakuti kooliõpetaja kohta, kuid ta ei söandanud oma nõrga tervise tõttu seda ametit pidama hakata. Ajalehe «Virulane» toimetaja oli tutvunud ta mõningate luuletuste ja mõttesalmidega. Leidnud neist lootustandvat talenti, kutsus ta autori ajalehe toimetuse liikmeks. Algab Liivi ajakirjanikupõlv. Ta töötas mitme ajalehe juures, kõige rohkem ja viljakamalt aga Tartus «Oleviku» toimetuses. Seega Liiv, nagu enamik teisigi eesti kirjanikke, on ajakirjanduse kaudu kirjandusse astunud.

Tartus töötamine mõjus Liivisse arendavalt, seda enam, et ta puutus seal kokku silmapaistvate kirjandusinimestega. Kuigi vaevarikas ajakirjanikupõli oli Liivi nõrgale tervisele ebakohane, lõi ta siin oma paljud õnnestunud proosapalad, nagu «Muldmäe Mats», «Pildikene Peipsi rannalt», «Peipsi peal» jt., mis ta hiljem koondas kogusse «Kümme lugu».

Sellest edust tiivustatuna otsustab Liiv ajakirjanikutööst hoopis loobuda ja proovida oma võimeid kutselise kirjanikuna.

Ta üüris endale linnaäärses majakeses vaikse katusekambri ja asus kirjutama jutustust «Vari», mis valmis ebatavaliselt kiiresti — kaheksa päevaga. «Varjust» on saanud eesti kirjanduse üks populaarsemaid teoseid.

See lugu on kootud kirjaniku lapsepõlveunistustest ja karjapoisipäevade igatsustest metsa taga kohiseva Peipsi järele. «Kui seda metsa ees ei oleks!» heliseb ikka ja jälle peategelase Villu huulil. Sellel motiivil on teose idee ja sisu seisukohalt sügav tähendus. Kirjanik kirjutas oma vennale Jakobile:

««Vari»... räägib 60 aasta eest olnud asjust ja on rüütlitele mõõgaks tõesti. Seal sees on kõik minu lapse- ja karjapoisipõlised igatsused ja kannatused, mu enese norutaja igatsev figuur, kellel Peipsi kohin südant piinab. See on jutu mõte. Kangelane aga langeb selle aja ohvriks.»

Jutustuse igalt leheküljelt õhkub vastu hella ja valulist kaasaelamist tegelaste karmile saatusele. Villu traagiline saatus esitas küsimuse: «Kas nii peab olema?» ja pani lugeja mõtlema inimeste elutraagika üle feodaalses orjuses.

Oma südameverega kirjutatud tööle ei leidnud Liiv mitme aasta jooksul kirjastajat, mis teda sügavalt masendas. Teos ilmus alles kaks aastat pärast valmimist — 1894. aastal.

Suur tööpinge ja viletsad elutingimused laostasid sedavõrd kirjaniku tervist, et närvihaigus juba tõsiselt tunda andis. Kurnatuna ja vaimselt muserdatuna läks ta maale vanemate juurde. Seal suutis ta veel siiski luua jutustused «Käkimäe kägu» ja «Nõia tütar». Tõsiselt haigena toodi ta 1894. aastal Tartu närvikliinikusse, kust vabanes parandamatu vaimuhaigena.

Algas kirjaniku kõige kurvem eluperiood. Räbaldunud vallavaesena rändas ta ühest kohast teise. Tal puudus kindlam elu- ja peatuskoht. Kord pidi ta isegi sattuma Kitselinna, sellesse «Varjust» tuntud Kukulinna. Liivi traagikat suurendas see, et ta oli teadlik oma olukorrast, mille parandamiseks ta aga polnud suuteline midagi ette võtma.

Ent just niisuguses seisundis, ehkki see kummaline tundub, lõi Liiv selgematel hetkedel oma paremad luuletused, mis on saanud eesti kirjanduse raudvaraks. Liiv ongi esijoones just luuletaja. Enamik tema luuletustest on sündinud tingimustes, kus kirjanikul polnud kirjutamiskohta ega vajalikke kirjutamisvahendeidki.

Liiv ühendas iseenda kannatused oma viletsuses vaevleva rahva kannatustega. Ta kirjutas:

Mitte igale õnneks ei antud
selgesti näha,
mitte kõigile õnneks ei antud
selgesti kuulda,
armastada palavalt
isamaad,
kannatada temaga . . .

Ehkki Liivi isamaa oli vilets ja vaene, on kirjanik siiski veendunud, et inimene võib õnne leida ainult seal:

Isamaa!
Sinuga olen õnnetu ma,
õnnetum ilma sinuta!

Seesama mõte leiab poeetilise väljenduse ka luuletuses «Ta lendab mesipuu poole».

Väga tabavalt on Liivi kohta öeldud, et ta ei luuletanud, vaid elas oma kannatused luuleks. Sellesse valas ta kogu oma hingejõu, mis helises armastusest kannatava kodumaa, tema inimeste

ja kauni looduse vastu. Sellest leiame õnnetu kirjaniku suured mured ja kasinad rõõmud.

Luuletaja tahab ja oskab oma ümbrusest leida lihtsaid tööinimesi, kelle põues tuksub õrn, tundlik süda. Luuletuses «Rändaja» kohtame näljast ja väsinud tööd otsivat teelist, kes hilisel õhtutunnil leiab lahke vastuvõtu vaeses saunas.

Piinavat masendust tunneb kirjanik klassiühiskonnas valitsevast ülekohtust ja silmakirjalikkusest. Luuletuses «Kerjaja» elab ta sügavalt kaasa kodutule kerjusele. Kodanlik koorekiht, kes inimsuse ja südamlikkusega hoobelda armastab, ei pea ometi võimalikuks vaest inimest aidata.

Oma loodusluuletustega on Juhan Liiv maalinud kauni ja värvirikka, ent ometi lihtsa pildiraamatu Eesti loodusest. Kes kordki on lugenud luuletusi «Sügis», «Sügisene kodu», «Hommik», «Lumehelbeke», see vaevalt neid kunagi unustab.

Paljudes luuletustes esineb autor ise looduse lahutamatu osana, mis loob lugejaga erilise kontakti. Näit. luuletus «Lauliku talveüksindus»:

Lumi tuiskab, mina laulan,
laulan kurba laulukest,
lumi keerleb tuulehoodest,
minu süda valudest.
— — — — — — — —
Lumi tuiskab, mina laulan,
laulan kurba laulukest,
laulan, kuni hauas kaetud
olen jääst ja lumedest.

Viimastel aastatel käis kirjaniku tervis peatamatult allamäge. Uskumatult rasked elutingimused lisandasid vaimuhaigusele veel kopsutiisikuse, mis viiski kirjaniku hauda. Ta suri 1. detsembril 1913 ning sängitati Alatskivi kalmistule.

Eesti proletaarne kirjanik V. Buk kirjutas, et J. Liiv andis elule rohkem, kui ta oli kohustatud andma, ja sai vastu vähem, kui kirjanik iial saada võib.

Kahetsusväärselt väikest tähelepanu pöörati Liivi loomingule tema eluajal. See jõudis säilinud ulatuses rahvani tunduvalt hiljem, eriti nõukogude ajal.

Liivi kümnendal surmapäeval püstitasid Tartu töölised armastatud kirjaniku hauale monumendi. Selle tagakülge kaunistab luuletaja üks südamlikumaid luuletusi «Kui tume veel kauaks ka sinu maa», millesse kirjanik on valanud kirgliku unistuse oma paljukannatanud rahva helgemast tulevikust:

Kui tume veel kauaks ka sinu maa
ja raske su koorem kanda,
kui enam ei jõuaks, ei jõuakski ka
sa soovide siniranda,

täht süttib ehk taevas su üle veel,
lill tärkab su haua pinnast,
ja sinu mõte ja sinu meel
kord tuksub su rahva rinnast —

ja liigub ja loob ja lehvitab,
ja kauneid radasid rajab,
su rahva koda see ehitab
ja põlvest põlveni kajab.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Milliseid J. Liivi luuletusi ja jutustusi olete varem lugenud?
2. Kirjeldage kirjaniku kodupaiga loodust.
3. Jutustage lähemalt Liivide perekonna eluraskustest. Missuguseid jälgi on see jätnud kirjaniku loomingusse?
4. Selgitage Liivi kirjanikuteele asumist.
5. Nimetage Liivi proosateoseid.
6. Millistes tingimustes on sündinud J. Liivi luule? Nimetage selle peamised teemad.
7. Kuidas suhtus kaasaja ühiskond luuletajasse?
8. Missugused J. Liivi luuletused on ainet andnud eesti heliloomingule?

TA LENDAB MESIPUU POOLE.

Ta lendab lillest lillesse,
ja lendab mesipuu poole;
kui kõuepilv tõuseb ülesse,
ta lendab mesipuu poole.
Ja langevad teele tuhanded —
neist koju jõuavad tuhanded.
Ja viivad vaeva ja hoole
ja lendavad mesipuu poole.

Nii hing, oh hing, sa raskel a'al —
kuis ihkad sa isamaa poole;
kas kodu sa, kas võõral maal:
kuis ihkad sa isamaa poole!
Ja puhugu sulle sealt surmatuul
ja lennaku vastu surmakuul:
sa unustad surma ja hoole,
kui kotkas tõused ta poole!

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Selgitage, kuidas isamaad armastava inimese võrdlemine mesilasega aitab rõhutada luuletuse sügavat tundemõju.
2. Õppige luuletust ilmekalt esitama.

RÄNDAJA.

Tulin linnast. Lumesadu.
Tööd ei leidnud kusagilt —
lumesadu. Jalad väsind.
Läbi, läbi näljane.

Kuskil teed, ei tulekiiri,
aeg ju hiline.
Ennäe, tulukene siiski
vilgub viimati.

Koputan ja astun sisse —
lahkelt lahti tehakse.
Tüdruk võtab ahjust leiba,
sooja leiba — mõtelge!

Soe saun ja lõhn nii armas —
tühi kõht — «kas soovite,
külamees, vast sooja leiba?»
Murdis tüki minule.

Suure tüki sooja leiba!
Oh küll maitses magus see!
Soe leib ja soe süda,
perenaine tasane.

«Kust sa tuled, kuhu lähed?
Kas sul naine, võõras mees?»
Sealt ma tulen, sinna lähen,
olen vaene reisimees.

«Mitu venda sul või õde?
Isa, ema elavad?»
Mina üksi! Kibe tõde,
kõik nad ära surivad.

«Tibi-tibi, tibi-tibi —
suurem neist on kukeke —
mul on neli kanapoega,
jutt neid ajas ülesse...»

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Seostage luuletus J. Liivi eluloo teatud etappidega. Mida võib järeldada?
2. Jälgige meeleolude vaheldumist luuletuses.
3. Õppige luuletust ilmekalt esitama.
4. Koostage kõnealuse luuletuse alusel kirjand, mõeldes juurde vastavad eel- ja järellood. Pealkirjaks «Rändaja».

SÜGIS.

Igav liiv ja tühi väli,
taevas pilvine;
jõuan tulles metsa äärde,
tuleb nõmmetee.

Männi roheline samet,
üksik metsatee,
pedak heleroheline,
kask kuldkollane.

Pedak heleroheline,
kask kuldkollane!
Nõmm on sügisele
langend kaenlasse.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Leidke kõnekujundeid, mis loovad elava ja värvika pildi sügisesest loodusest. Pange tähele luuletuse napisõnalisust.
2. Koostage sügismaastiku kirjeldus vahetute muljete või pildi alusel.

PEIPSI PEAL.

Kui kesktalvel külm õige pakaseks läheb, raputab vangistatud Peipsi oma ahelaid. Ta tummast, jää kütke all vaikivast põuest kõlavad suurtüki-sarnased paugud ja mõõtmata lumelagedal tulevad sinised viirud nähtavale — sinav vesi paistab rannas olevale vaatajale silma, esiti lai kraavisarnane, läheb aga kaugemale jõudes ikka kitsamaks ja kaob viimaks kui sinine niit, kui juuksekarv halli taevalaotuse sisse ära. Need on praod, mis külm jää sisse on sünnitanud. Imestades jääb võõras vaataja lõikavast külmast hoolimata silmapilguks järvede järve kaldale seisma. Kuula! Paukumine ja ähkimine ja siis jõrin, nagu sõidaks Kalev kuue-hobuse-saanis raksudes üle jää. See on Soome külmataat, kes seal põristab, põhjatuul ees, jääsaan taga. Ei, see on liikumata, kühmas, tormist sügisel kokkuvisatud jäätükkide hunnik. Üks raks käib, ja otse vaataja jalge kohalt jookseb vaevalt arusaadav kriips nool-otse üles järve peale. Pea aga läheb ta laiemaks ja mõne tunni pärast on ta lai pragu.

Niisugused praod on ju nii mõne inimese elu nõudnud. Häda ülesõitjatele, kui nad kaugel järve peal prao ette jõuavad, millest hobused üle ei jõua hüpata, ja öö kätte tuleb. Sagedasti on nad üle järve sõitjaid ja kalamehi ööks või kaheks vangi pannud, sagedasti ka — kui loom hilja pragu märkas, et enam seisma ei saanud jääda — hobuse, sõiduriista ja mehe tükkis neelanud. Ja need olid praod, ainult Peipsi praod!

Veel kardetavam on Peipsi jäälagunemise ajal. Siis on teda raske uskuda, raske uskumata jätta. Mõnikord ei taha ega taha jää järele anda. «Tänavu ei jõua veel Jürigi[1] Peipsist jagu saada!» ütleb randlane, kui Peipsi õige kauaks kinni jääb ja jüripäev ju käes on. Teinekord aga ei küsi ta sugugi kalendri järele. Kui talv mitte väga äge ei olnud, kui lõunatuul, mis Ema põue, see on jõesuu poolt tuleb, ärkab surmaunes suikuja hiiglase rind üle öö elule ja murrab äkitselt oma ahelad ja ta vihane müürgamine kuulutab kalameeste küladele rannas, et ta oma vangikütkeid lõhub. Hommikul paistab sinav vesi ujuvate ja randa visatud jäätükkidega randlase silma.

Häda sellele, kes niisugusel ööl noodale läks, või veel enam sellele, kes sarnasel ajal ülereisi ette võttis!

Kahekümne aasta eest seisid ühel märtsikuu hommikul kaks jalameest sealpool Peipsi kaldal, Oudova linna lähedal, ja pidasid aru. Mehed olid Lohusuust pärit, Kirsimäe Jaak ja Ristiotsa Rein, kes paar nädalat tagasi Peipsi tagant maad olid läinud kuulama. «Venemaalt» oli sel ajal kerge väikseid mõisaid rendi peale saada, ja muud Venemaad Lohusuu ega Kodavere mehed ei tunne kui see, mis Peipsi «taga» on. Hirm ja igatsus oli meeste

[1] Jüri — jüripäev, 23. aprill.

tõsistelt nägudelt näha, kui nad kodu poole vaatasid, kus neid omaksed ootasid. Soe ilm, sula lõunatuul ja Peipsi pealmise jää vesine rabe kord ei kuulutanud meestele head. Äkilist järve lagunemist oli karta, sellepärast olid mõlemad kaubaga rutanud — laguneb järv ära, mis siis ilma rahata võõra maa sees, võõra rahva seas teed? Aga järv näitab väga kahtlane — mis teha? Küll ju pool tundi vaatavad mehed kodu poole, teineteise silmi, kumbki ei taha esimest sõna ütelda.

«Lähme, Rein!» Jaak vaatab taeva poole — tal oli raske seda ütelda.

Ta seltsimees vaatab küsides ta otsa — mitte sellepärast, mis ta ütles: ta ise tahtis sedasama praegu Jaagule ütelda, — vaid et seltsimehe otsa vaatamine talle tröösti annab.

«Meie upume, Jaak.»

«Kui upume, siis upume jumala nimel, Rein.»

Ja jälle mõõdavad mehed lagedat jäävälja. Tee on märgitud, nad on mõlemad tublid käijad, nad jõuavad õhtuks koju.

«Mina lähen, Jaak.»

«Mina ka!»

«Upume või ei, Jaak.»

«Elu või surm, Rein. Minu naine jäi koju nõnda — ta võib sellesse surra ja ma ei saa teda enam näha, kui ma jää äraminekut ootama jään.»

Südilt ja teineteise käest kinni hoides alustavad Jaak ja Rein teekonda. Vali lõunatuul puhub külje pealt ja paks pilv katab taevast, aga nende süda on südi, liikmed tugevad ja jõudsalt jääb ikka enam maad nende selja taha. Kõik näib hästi minevat. Pilves ilm neid ei hirmuta, lõuna ajal on nad ju arvata kesk järve. Jää on küll vesine, aga üle ja üle lõhkemata.

Nüüd hakkab paksu lumeräitsa sadama. Tuul ulub kangemini ja ajab lund meestele vastu silmi. Nad suudavad vaevalt teemärkisid, vitsaraagusid tähele panna. Mehed löövad veidi kohkuma, astuvad aga vapralt edasi. Aja järgi arvata on nad ju üle poole järve, aga hirmus ränk on käia kange tuulega. See raputab nende riideid, kisub nende hõlmasid, nagu oleks ta vihane, et tema võimule järele ei anta.

Seal — mis see on — kaugel kohab midagi! Nagu halvatud jäävad Jaak ja Rein kuulatama — tõesti, kaugel tuule peal kohab — vesi! Järv on lagunemas. Mehed ei näe küll veel ta lagunemist, aga nendele on see tuntud, mis seal kaugel sünnib: vesi vahutab, jäätükid tantsivad ja raksudes murravad lained üht tükki teise järel lahti — hirmus, hirmus!

«Meie oleme kadunud, Jaak!» hüüab Rein, võtab mütsi peast, loeb issameie. — «Edasi, Jaak!» hüüab ta siis.

Mehed ruttavad, kõvemaks läheb mühin. Jää ähib ja vabiseb jalgade all. Edasi, edasi, ruttu, ruttu!

Silmapilgu seisatavad mehed. Vööd võetakse vöölt, sõlmitakse

kokku, ja kui arvatud pikkus välja ei anna, lõigatakse leivakotid ribadeks, keeratakse kokku ja jätkatakse otsa. Teine mässib teise otsa enesele ümber käe. Kui üks sisse langeb, võib teine teda välja tõmmata — jää jalge all ei või enam kaua lõhkemata jääda. See kõik sünnib tulise rutuga. Nad tõotavad vastamisi teineteise naise ja laste eest hoolt kanda, see on, kui nendest teine peaks pääsema. Edasi, edasi! Mühin läheb suuremaks, tuul täiesti tormiks, lund tuleb nagu kotiga — oh jumal, oh jumal!

«Ma kingin kirikule kroonlühtri, kui ma pääsen!» hüüab Rein. Oh jumal, jumal!

Jaak ei vasta midagi, aga ta lubab oma südames iial enam naist peksta, kui jumal teda veel päästab, iial linaleisikasse vett raputada, et kaupmeest petta, iial naabri heinamaal öösi hobust sööta, iial kirikus jutluse ajal tukkuda, iial magaski teradesse aganaid panna — ei midagi, ei millalgi midagi niisugust enam.

Oleks mõni truu hingekarjane sel silmapilgul nende meeste südamesse võinud vaadata, küll ta oleks rõõmustanud.

«Ruttu, ruttu, oh jumal, oh jumal!»

«Oh jumal, oh Jeessuke!»

Kui veel tund aega antaks, siis pääseks hingega. Juba on selgesti jää raginat kuulda — kui veel tund aega antaks! Maa ei või enam kaugel olla. Ruttu, ruttu! . . .

Vesi kargab saabaste alt üles, teda on ju nii rohkesti jää peal. Juba — oh, juba mustab Lohusuu kiriku torn, aga juba paistab ka vesi!

Veel umbes viis versta . . .

Jää põrub, ähib, jooned löövad sisse. Kui veel pool tundi aega antaks — oh jumal!

Verst . . .

Jää paindub jalge all — selgesti on tunda, et ta tüma kui puder on, aga veel koos hoiab — üksainus kõva laine, siis võib ta lagunud olla! Üksainus sõna on meeste huultel, üksainus: jumal.

Pool versta . . .

Ühe jäätüki pealt teise peale hüppavad mehed, enam kui üks kord on teine teist veest välja tõmmanud, veel on elu ja surm teineteisega võitlemas.

Veel —?

«Aa, kurat, maa!» hõikab Rein, põlvini vee sees, kuhu ta jäätüki pealt kukkunud, — «Jaak, maa, kurat, jalad on juba põhjas!» — —

— — — — — — — —

«Lühter on lühter,» mõtleb Rein ja kingib kroonlühtri asemel väikese küünlajala.

Kui Jaak nädala pärast kaupmehele linu läheb ära viima, siputab ta vihaga igale leisikale natuke kastet peale: «Maksud suured, — kaupmehel see üks-kaks rubla enam või vähem.»

TEGEVUSE ARENEMINE EEPILISES TEOSES.

Eepilises ilukirjanduslikus teoses jutustatakse inimestest, s. o. teose tegelastest, ja sündmustest, mis tegelastega juhtuvad. Jutustavat teost lugedes märkame, et sündmused ei esine selles mitte juhuslikult, vaid on omavahel seotud: üks sündmus kasvab välja teisest. Võtame näiteks kas või teile tuttava «Tasuja». Esimesed peatükid jutustavad Jaanuse vanaisast ja isast. Edaspidi areneb tegevus ühes kindlas suunas: üks sündmus teise järel toob peategelase ja mõisa vahekorda aina uut pinevust (esimene tüli Oodoga, Maanuse peksmine, rüütlite tungimine Metsa tallu), kuni Jaanusest saab Tasuja. Niimoodi juhib kirjanik lugeja suure lõppsündmuse — talurahva ülestõusu juurde.

Teose sündmuste käiku nimetatakse harilikult t e g e v u s e k s. Sageli ei alga teos kohe mõne sündmusega. Enamasti tutvustab autor lugejat eelnevalt olukorra, tegevuskoha ja tegelastega, kes teoses esinevad. Lühijutus «Peipsi peal» kirjeldab J. Liiv sissejuhatavalt Peipsit: kõigepealt südatalvel pakasega võitlemas ja siis kevadtalvel jääkatet oma turjalt maha raputamas. «Kui võimas on Peipsi!» imestab lugeja.

Ja nüüd tutvustab autor tegelasi. Neid on ainult kaks: kaks Lohusuust pärit meest, «kes paar nädalat tagasi Peipsi tagant maad olid läinud kuulama» ja nüüd igatsusega kodu poole vaatasid.

Seda osa teosest, mis tutvustab sissejuhatavalt tegelasi ja olukorda, milles tegevus arenema hakkab, nimetatakse e k s p o s i t s i o o n i k s.

Millest algab lühijutu «Peipsi peal» tegevus?

Peipsi ei ennusta head. Ilm on sula ja tuul vali — on oodata jäälagunemist. Ent ka kojuigatsus on suur. Mehed kõhklevad, kuni viimaks üks ütleb: «Mina lähen, Jaak.» — «Mina ka!» vastab teine. See ongi tegevuse algus ehk s õ l m i t u s.

Edasi areneb tegevus järk-järgult ja muutub aina pinevamaks, nii et lugeja sellele kasvava huviga kaasa elab. Lühijutus «Peipsi peal» jälgime, kuidas meeste teekond küll edeneb, aga kuidas ühtaegu ka tuul tugevneb ning Peipsi kurjaennustavalt kohisema hakkab. Lõpuks jõuab tegevus suurima pingeni. Lugeja tunneb, et midagi peab juhtuma, mingisugune lahendus peab tulema — olgu siis hea või halb, õnnelik või õnnetu. Seda momenti, kus tegevus jõuab kõrgeima astmeni, millele peab järgnema lahendus, nimetatakse k u l m i n a t s i o o n i k s. Jutus «Peipsi peal» on kulminatsiooniks järgmine lõik:

«Ühe jäätüki pealt teise peale hüppavad mehed, enam kui üks kord on teine teist veest välja tõmmanud, veel on elu ja surm teineteisega võitlemas.»

Kulminatsioonile järgnev l a h e n d u s selgitab, mis tegelastega läbielatud sündmuste järel juhtus. «Peipsi peal» lahendus on

põhijoontes kokku võetud ühesainsas rõõmuhüüdes: «Aa, kurat, maa!» — Mehed on pääsenud. Kirjanik lisab veel, et hädas antud lubadused kipuvad hiljem vägisi ununema.

Teose tegevus ja selle põhietapid on aluseks teose ülesehitusele ehk kompositsioonile.

ÜLESANNE.

Meenutage mõningaid varem õpitud palu ja püüdke määrata nende tegevuse arenemise põhietapid, näit. A. Jakobsoni «Tuleviku nimel», A. Valtoni «Madis», E. Vilde «Seadusemees».

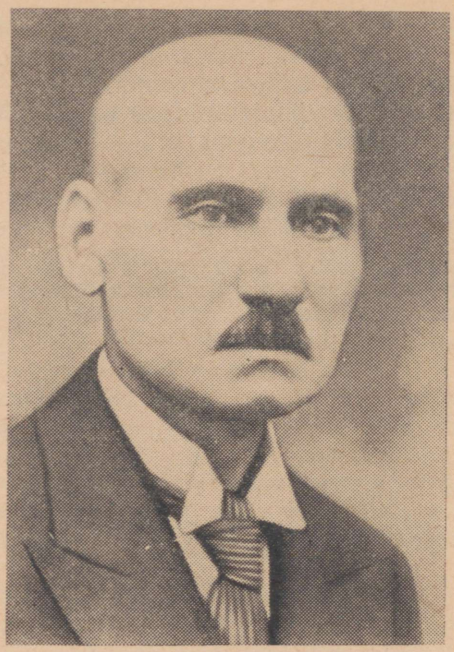

Oskar Luts

(1887—1953)

Kes ei teaks «Kevadet» või ei tunneks Tootsi ning Kiirt? Need nimed ei taha kuidagi raamatukaante vahel püsida, vaid astuvad otsekui meie hulka ning panevad meid ikka ja jälle oma vempudega naerma. Aga või siis ainult nemad! Kui jutt on juba Tootsist, siis kerkivad silme ette nii Teeled, Arnod kui Imelikud — kogu Paunvere kihelkonnakooli kirev pere.

Teatavasti on «Kevade» tegelaste elupaik Palamusel, seal, kus Oskar Luts ise sündis, kasvas ja koolis käis.

Palamuse asetseb looduslikult kaunil vooremaal.

Oskar Luts pärineb Palamuselt mõne kilomeetri kaugusel asetsevast Järvepere külast. Tema sünnitalu paiknes maalilise Kuremaa järve kaldal. Tulevane kirjanik nägi esmakordselt ilmavalgust 7. jaanuaril 1887. Lapsepõlv ja kooliaastad möödusid tal aga Palamuse alevis, kus tema isa hakkas kingsepaametit pidama.

Palamuse alev on praegugi üllatavalt sarnane «Kevade» tegevuspaikadega. Alevi keskel äratab tähelepanu kirik, mille ees asetseb kunagise kihelkonnakooli madal hall hoone. Otse koolimaja juurest laskub möödavoolava Amme jõeni mäerinnak, mis

on nagu loodud kelgusõiduks. Maja tagumises otsas võime leida kunagi Julk-Jürile kuulunud juurviljaaia ja siit veidi edasi sellesama sauna aseme, kus Toots omal ajal Kiirt vihtles. Kirikuesise väljaku ääres asetseb piklik hoone. See oli nn. saksapoiste kool. Kaks kooli on teineteisele nii lähedal, et pole mingi ime, kui talu- ja saksapoiste vahel leidsid aset mehised löömingud.

Nagu tegevuspaigad, nii ka jutustuse paljud tegelased on Luts võtnud tegelikust elust. Paljudes «Kevade» tegelastes — Tootsis, Imelikus, Tõnissonis, Teeles jt. — võib teatud määral ära tunda kirjaniku koolikaaslasi.

Luts ise sai Palamuse kihelkonnakooli õpilaseks 1895. aastal pärast õppimist Änküla vallakoolis.

Ligilähedase pildi Palamuse kooli õppetööst võib lisaks «Kevadele» saada Lutsu memuaarteosest «Vaadeldes rändavaid pilvi». Nagu see tolleaegsele koolile omane oli, õpetati siingi esijoones jumalasõna, piiblilugusid ja katekismust. «Peale selle villib köster meile sisse veel musttuhat piiblisalmi. Muuseas on tal selleks küllalt mahti: kaks esimest päevatundi on justament tema omad . . .» kirjutas Luts oma mälestustes.

Köster Nyländeri kõrval pakub aga õpetaja Roose lastele palju vajalikke teadmisi ajaloo, geograafia ja vene keele alalt.

Ka muude õppimistingimuste poolest polnud Palamuse kool mingiks erandiks: «. . . ühte ning samasse klassiruumi oleme kõik kokku surutud nagu silgud pütti. Õhk on alati küllalt paks, et seda lõigata ükskõik millega.»

Teiste poiste seast paistis Luts välja oma taibukuse ja sõnaosavusega. Luulevaim, mis ilmselt pärines vaimurikkalt vanaemalt, pesitses poisis juba varajasest lapsepõlvest alates. Keegi kirjaniku kaasaegsetest on öelnud: «Ta ajas teistele naljajuttusid. Luuletas teisele lapsele kohe sellise loo välja, et hoia alt.» Ühtlasi kinnitatakse ka seda, et juba Palamuse kihelkonnakoolis tegi ta esimesi kirjanduslikke suleharjutusi.

Lõpetanud edukalt kihelkonnakooli, hakkas Luts õppima Tartu reaalkoolis, «kuldsete lehtede all», nagu tol ajal linnakoolide õpilaste kohta öeldi. See tagurlik kroonukool andis O. Lutsule esimesed arusaamad ühiskondikest vastuoludest. Selgemalt kui kunagi varem hakkas ta taipama, mis tähendab olla vaese kingsepa poeg. Ehkki kool oli tagurlik, mõjusid kooliaastad Lutsusse arendavalt. Tublit täiendust sai ta keelteoskus. Vene ja saksa keele täielik omandamine avas tee maailmakirjanduse väärtteoste juurde. Tema üha suurenevat lugemiskirge õhutasid oluliselt silmapaistvad kirjandusõpetajad. Lutsu lemmikkirjanikuks sai N. Gogol, kelle mahlakas ja rahvalik kujutamisviis on Lutsu edaspidist loomingut tugevasti mõjustanud.

Ka Lutsu ennast tunti reaalkoolis tubli kirjamehena. Kiiduväärsed olid tema kirjandid, mida ta sageli kaasõpilastelegi meisterdas.

Pärast kooli lõpetamist suundus Lutsu elutee apteekriõpilasena nn. ladina köökidesse, kus olid vägagi rasked töö- ja elutingimused. Veendunud edasiõppimise vajaduses, täiendas ta hoolega oma farmatseutilisi teadmisi. 1907. aastal sooritas ta Tartu ülikooli juures vastavad eksamid, mis andsid talle õiguse töötada apteekriabilisena. See määras paarikümneks aastaks tema edaspidise elutee, mis kulges rohuteadlasena mitmes Tartu, Tallinna, Narva ja Peterburi apteegis. Selle kõrval ei jäänud unarusse ka teatriharrastus ja kirjanduslikud katsetused.

Peatselt astus Luts avalikkuse ette luuletuste ja näidenditega. Viimastest leidsid mitmed, nagu «Pildikesi Paunverest» ja «Kapsapea», tee lavale ja võeti teatrisõprade poolt soojalt vastu. Ühtlasi hakkas ta kirja panema oma koolipõlvemälestusi. Kirjanik ise jutustab sellest järgmiselt: «1905. a. teenistujate-apteekrite streigi ajal Tartus anti minulegi rohkesti vaba aega — mind kihutati minema Kivisilla apteegist. Kolisin maale, Rakke raudteejaama lähedale, kus mu isal-emal oli väike talukohakene... Ühel hilisel õhtul... mõlgutades mõtteid maailma elust, mulle vägisi kipub pähe üks veider mõte... Kui õige võtaksin kätte ja... kirjutaksin kas või iseendale mõne lookese oma koolimälestusist?»

Sellest mõttest saigi pikapeale teoks meie populaarseim noorsooraamat, ehkki kirjastajad esialgu keeldusid tööd avaldamast. Alles 1912. aastal, kui autor teose «oma kulu ja kirjadega» trükkis, ilmus raamatukauplustesse müügile raamat, mille pealkirjaks oli «Kevade. Pildikesed koolipõlvest». Menu osutus erakordseks. Lutsust sai Eesti lugejaskonna lemmik; ta oli osanud kõigile lähedast ainevalda, aga eriti inimesi ja nende tundeid, lihtsalt ja südamlikult lugeja ette tuua.

«Kevade» avas üldtuntud Tootsi-lugude sarja, kuhu kuuluvad veel «Suvi» I, II, «Tootsi pulm» jt.

O. Lutsu kirjanduslik töö süveneb sedavõrd, et kutsetöö tuleb kõrvale jätta. Kahekümnendate aastate algul pühendubki ta üksnes kirjanduslikule loomingule, jäädes elama Tartusse. Peaaegu igal aastal valmib tal paar-kolm teost.

Oma töötamisviisi kohta märgib kirjanik järgmist: «Tõusen kella poole nelja aegu hommikul üles. Võtan palitu selga ja matan jalad kinni — muidugi reuma pärast. Siis hakkan peale. Kolm kuni neli lehekülge jõuan hommikupoolega valmis.»

Eriliselt on Lutsu paelunud nn. «väikeste inimeste», elu võõraslaste saatus. Ta kirjutas: «Nende mured ja pisukesed rõõmud on minule olnud küllaltki lähedased, kuna olen neid ise omaenda nooruspäevil ja ka hilisemal ajal tundnud ja läbi elanud — oma teostes olen nad vaid valanud ilukirjanduslikku vormi.»

Ta erakordse jutustamisoskusega loodud teosed annavad iseloomuliku pildi vastuolulisest ja pahelisest kapitalistlikust ühiskonnast. Ehkki neis pole kutset võitlusele, teritavad nad ometi

lugeja pilku. Eriti südamelähedane on talle töötavate noorte raske saatus klassiühiskonnas. Sel pinnal lõi kirjanik terve rea haaravaid jutustusi, nagu «Õpilane Valter», «Andrese elukäik», «Väino Lehtmetsa noorpõlv» jt.

Masendavais värves on Luts kujutanud töötavate inimeste elutraagikat jutustuses «Tagahoovis». Selle teose karm elutõde on teravaks süüdistuseks kujutatava ühiskonna vastu.

Loomingulist tegevust jätkas Luts ka nõukogude aastail, ehkki tema tervislik seisund seda ei soodustanud. 65. juubelisünnipäeval, millal auväärsele kirjanikule anti Eesti NSV rahvakirjaniku aunimetus, kirjutas ta: «Olen küll juba jõudnud ikka, millal kõneldakse vanadusest, kuid ei saa olla päris vana praegu, millal kogu ümbrus pulbitseb tervest ja elurõõmsast tööst... Ei saa mõelda vanadusele, kui ümberringi aina uut sünnib.»

Kahjuks ei jõudnud kirjanik enam oma nooruslikku teotahet realiseerida. Juba järgmisel aastal lõpetas surm ta elutee. See oli 23. märtsil 1953.

Oskar Lutsu elukäigust jutustavad tema memuaarteosed, mida kirjanik rohkesti viljeles oma loomingu lõpp-perioodil.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Kirjeldage O. Lutsu kooliaastaid ja õppimistingimusi. Kuidas kajastuvad need «Kevades» ja teistes Lutsu teostes?

2. Kuidas O. Lutsust sai kirjanik?

3. Nimetada tema teoste peamised teemad.

4. Püüdke selgitada, miks kirjaniku tähtsaim teos «Kevade» on tänapäevalgi üks populaarsemaid raamatuid. Milles seisneb selle teose võlu?

KAPSAPEA.

(Nali ühes vaatuses.)

Tegelased:

SAAMUEL PLIUHKAM, taluperemees.
ROOSI, tema naine.
ELIISABET, nende tütar.
TÕNIS SÄGI, noor taluperemees, Eliisabeti peigmees.
KRÕÕT, saunanaine Pliuhkami saunas.
KUSTI, tema 7-aastane poeg.
MAALI, tema 5-aastane tütar.
JÜRI, sulane Pliuhkami juures.

Aeg: aastal 1910.

Tagakamber Pliuhkami talus. Akna all laual põleb lamp. Roosi kohendab kapi juures. On kuulda, kuidas keegi õuest eeskambrisse tuleb. Roosi kuulatab.

SÄGI (*tuleb eeskambrist tagakambrisse*): Tere õhtust kah!

ROOSI: Tere õhtust! Tere õhtust! Ei tundnud esiti äragi, et ei tea, kes seal on. Lambiraisk kah nagu lõpnud sea silm. Ärgitan teist küll juba ammugi puruks visata, aga kahju ikka raipest nagu. Eks sa tule tahapoole. (*Annab tooli, Sägi istub.*)

SÄGI: Kas teie rahvast kodu ei olegi?

ROOSI (*paneb suurema lambi põlema ja kustutab väikese*): On küll. Vanamees viskas ahju taha pikali ... ja ei tea, kuhu see Liispet siit välja läks. Küll ta tuleb. (*Hõikab.*) Vanamees, kuule! Tule üles!

PLIUHKAM (*ahju tagant*): Mes sal on?

ROOSI: Tule, tule üles! Tõnis on siin.

PLIUHKAM: Ahah!

SÄGI: Tere õhtust!

PLIUHKAM: Tere, tere! (*Tuleb ahju tagant välja, teretab Sägit kättpidi ja istub laua juurde. Ta on särgiväel ja paljajalu.*) Noh? ...

SÄGI: Ma tulin vaatama, mis te siin teete. Kas pühapäeval näitusele lähete kah? Pühapäeval on Paunveres näitus.

PLIUHKAM: Ah väljanäitus või? Õeldasse olema jah teene ... Kas sa lähed?

SÄGI: Jah, ma ikka tahtsin minna küll. Tahan isegi paar asja viia. Viivad ju ikka teised kõik, ma katsun õige kah: vahest annavad mõne auhinna või kiitusekirja. Näe, Ülesoo Mihkel viis mineval aastal kartuleid ja kapsaid, sai viis rubla ja kiitusekirja. Kah asi!

PLIUHKAM: Aa, või viis rubla ja kiitusekirja. Noh, miks ta asi ei ole. See on jo nigu maast leitud. Mes sa sinna viid?

SÄGI: Ma viin kah kartuleid ... Mul on seal mõni kaunis suur kapsapea kah ... Otsin suurema välja ja ...

PLIUHKAM: Noo-jah, nemad teavad's, vast on kõik nii suured. — Kuule, Roosi, kas kuulsid? Tõnis viib oma kapsad ja kartulid Paunvere väljanäitusele.

ROOSI: Voheh?

PLIUHKAM: Jah, aga Ülesoo Mihkel on mineva aasta viis rubla raha ja kiitusekirja saand.

SÄGI: Jah, sai küll. Kiitusekiri on praegugi teisel tagakambris seinal. Kõik ilusti: raam ümber, klaas peal ja ...

PLIUHKAM: Aa!

SÄGI: Ja siis ajalehed kah ikka, et muudkui viia aga, et selle läbi tõstame meie oma põllumajandust.

PLIUHKAM: Ah's ajalehed ka kirjutavad, et piab viima — või nii? Aga mina olen kuulnd, et need, kes au-inna või kiitusekirja saavad, et nende nimed pannasse pärast ajalehte kah? (*Võtab ahjuaugust tubakakoti, püksitaskust piibu ja hakkab suitsetama. Sägi väänab endale «plotski».*)

SÄGI: Noo-jah, see tuleb omasoodu. Ega see kuhugi jää. Kõik

pannakse üles, et see ja see sai kartulite ja kapsaste eest esimese auhinna, see sai hobuse eest teise auhinna, ja see, ütleme näiteks rehepeksumasina eest, et see sai kolmanda. Kõik pannakse üles. Ajalehe juurest on kohe üks mees seal, kes üles tähendab, kes sai ja kes ei saanud ja ... See ei jää kuhugi!

PLIUHKAM: Ja-jah. Ega mina seda kiitusekirja nii väga tahakski! Andku viis rubla, mina sellegagi rahul. Aga nagu et ajalehte panevad — pangu piale ... ku nad selle eest au-innast maha ei arva.

SÄGI: Ooh, ei arva maha midagi.

ROOSI: Näh, sul vanamees, kah nagu himu midagi viia, et kah auhinnast ja kiitusekirjast räägid?

PLIUHKAM (*sügab kukalt*): Ei tea kedagi niisugust ...

SÄGI: Ega sinna võib kõik viia, mis sa aga tahad. Seal on kõiksugu osakonnad: loomad, vili, käsitöö, masinad, kartulid, kapsad ...

PLIUHKAM: Jah-noh, meil ei ole jälle niisukesi kartulid ja kapsid, mida viia võiks. Kapsad on pisikesed ja pehmed nigu tohlud. Mina ei tia, kust põrgust te need taimed kevade välja kiskusite, aga päid nad ei võta, kas tee või tina. Paremid kartulid me tänavu kah ei saa ... kõik puha pisikesed nigu pabulad.

ROOSI: Mis sa ajad, kas sina mõni näituselemineja oled. Suured asjad nad nüüd küll ei ole, need kapsad, aga egas näitusele ikka poleks läinud, oleksid nad olnud kui suured tahes.

PLIUHKAM: Ega kedagi! Kas sul see viis rubla mööda külge maha jookseb, et ta sulle ei kõlba! Kiitusekiri, las'nd see olla piale, mes ta on, aga viis rubla on ikke viis rubla.

SÄGI: Midagi muud viia ...?

PLIUHKAM: Mes sa muud viid? Ega sinna niisukesi vanu asju ei võeta, nii mes nii nagu ikke nii kanis vana on? Neid aetasse nüid küll kah taga. Suvelgi käis siin üks tudeng või kes ta oli ... tahtis ära osta ... ajas peale nigu uni, et tema annab kaks rubla. Esiti veel küll, et kingi temale, et tema annab tähe vasta, et ega tema endale korja, et tema annab jälle edasi ... muusijunnile või kellele. Siin ta plaras tüki aega. Ei mina akand kuulama, mes ta rääkis. Suurem asi ta n'd küll ei ole ... üks vana kerst.

SÄGI: Ah kaks rubla pakkus?

PLIUHKAM: Jah. Ei mina and ära, et: ku sa jõuad kaks rubla maksa, küll maksad siis neli kah, ku sul teda tarvis on. Ei tia's nüid, kas viia teene õige näitusele või?

SÄGI: Ei tea, kas nad näitusel vanade asjade eest annavad kah midagi. Aga niisugune muuseum on ikka olemas küll. See seisvat juba ajalehtedeski, et on. Et korjavad kõik need vanad eesti mälestused kokku ja ... et siis on pärast hea teisi vaadata.

PLIUHKAM: Jah, ei tia, mes sa neist ikka vaatad. Tuleb aga korra linnasaksal niisuke tuju ja siis ... Pärast jätavad kõik lao-

kile, kos üks, kos teene. Aga ku kerstu eest näitusel kedagi ei saa, siis oleks ikke teese piaaegu suvel kahe rubla eest ära võind anda. Eks siis oleks näind, mes nad ta'ga oleks teind.

SÄGI: Ma tean küll, ta käis meil kah. Justkui mustlane teine. Kõigepealt jah kohe, et — anna ilma! No kuidas sa ikka oma asja ilma käest ära annad. Noh siis, et tema maksab. Mis ta maksab — pakub ju niisugust hinda, et...

PLIUHKAM: Ma arvan, et tuleb tuleval suvel jälle. Aga siis vaja õige viis rubla küsida. Ku see tuhing neil veel mööda põle läind, ehk annavad kah, aga ku ei — võtku piale kahe eest. Ei tia, mes minagi teesega teen. Meil on sal veel paar niisukest asja... selle, nagu sa ütled, selle muusijunni jaoks või: üks vana tõrs ja... ja üks vana, ilma sangata pada kah.

ROOSI: Noh, sellel on jo suur auk põhjas.

PLIUHKAM: No mes sest! Augu kõrvalt on jo terve! Ku n'd tiaks, et näitusel kedagi antasse, siis —

SÄGI: Ei tea. Mitte ei tea. Aga parem oleks küll ikka nii... mõni uus asi, nagu põllusaadused või nii...

ELIISABET (*astub sisse*): Tere õhtust! —

SÄGI: Tere õhtust, Liispet! (*Tõuseb üles, annab Eliisabetile kätt ja istub endisele kohale tagasi.*)

ROOSI: Liispet, kas uudist tead: Tõnis viib oma kapsad ja kartulid näitusele ja saab viis rubla ja kiitusekirja.

ELIISABET: Tõesti?

SÄGI: Ma viin nüüd küll, aga ega see veel nii kindel ole, et ma just viis rubla ja kiitusekirja saan; võib-olla antakse vähem.

ELIISABET: Aga võib-olla antakse rohkem.

SÄGI: Võib-olla kah... aga ei tea, sest... Viis pead on ju suured küll ja kõvad justkui jõmakad, aga teised viis on väiksemad ja ühel paganal on veel niisugused imelikud sinakad lehed. Mina ei tea, kust see tuleb?

PLIUHKAM: Taimed, noh! Taimed on niisukesed. Ma ütlen jo: oleks nemad kevade kah vähegi mõistlikke taimi katsund, eks siis saaks meie kah kapsid, aga no, mes nüüd!

ROOSI: Kas minagi nende hinge sisse teadsin, mis nad olid.

PLIUHKAM: Aga vaata, saananaesel on palju suuremad kapsad kui meil. Ometi maa oli tal lahjem ja küntud ei saand õieti, aga mine, vaata.

ELIISABET: Saunanaisel on küll üks kapsapea õige suur. Kohe hirm tuleb, kui vaatad. Teised kapsad ei ole nii suured, aga see üks, see on justkui pada.

PLIUHKAM: Taimed, noh!

ROOSI: Mis te nüüd nende taimedega! Too tuleval aastal ise taimed, eks siis näe, kui suured nad sul kasvavad.

PLIUHKAM: Tuleva aasta!

ELIISABET (*Sägile*): Või sina lähed's kapsaste ja kartulitega näitusele? Noh, kus sa minu jätad?

SÄGI: Tule ühes.

ELIISABET: Jah, mul pole sinna midagi viia. Oleks mul kah midagi viia, nii et kah auhinna ja kiitusekirja saaksin, siis tuleksin küll.

SÄGI: Vahest on midagi? Sinna on ükskõik, sinna võib mistahes viia.

ELIISABET (*mõtleb järele; Roosile, kes silgukausi ja leivakannikaga tagakambrist tuleb*): Ema, ma viin õige selle triibulise teki näitusele, selle, mis sa saunanaisel kududa lasksid. Kas jah?

ROOSI: Sina siis kah tahad näitusele minna. (*Paneb toodami lauale.*)

ELIISABET: Jah. (*Võtab kapist kokkupandud teki ja tuleb sellega laua juurde.*) Vaata, Tõnis! Mis sa arvad, kui ma selle teki näitusele viin? Vaata, kui ilus!

SÄGI: Jah, ilus tekk! Ei mõista midagi ütelda! Kas sina kudusid?

ELIISABET: Ei. Saunanaine kudus. Aga mis sellest siis. Ega sinagi oma kapsapäid ise teinud. Ja mis sellest, kes tegi, peaasi, kelle oma ta on.

SÄGI: Ei, ega ma ütlegi, et ... Võib viia küll.

ELIISABET: Kuula nüüd! Mis ta muidu kapis vedeleb. Las teenib auhinda. Sängi peale panna ema teist muidugi enne ei lase, kui me pulmad ära teeme. Eks ole — viime?

SÄGI: Viime jah. Ja kui me kiitusekirjad saame, siis laseme suure raami teha ja paneme mõlemad sinna alla. Vaata siis, kui ilus on!

ELIISABET: Jah, seda me teeme. See oli nüüd üks jumala õnn, et sa ütlema tulid, et näitus on. (*Paneb teki sängile ja istub sinnasamasse.*)

PLIUHKAM: Põrgu, mes mina sinna pian viima?

ROOSI: Oh, jäta sina, las nooremad viivad, kui nad tahavad.

PLIUHKAM: Ei jäta. (*Keegi tuleb väljast eeskambrisse ja hakkab pliidi juures talitama.*) Kes sal tuli?

ROOSI: Saunanaine vist. (*Vaatab eeskambrisse.*) Saunanaine jah.

PLIUHKAM (*hõikab eeskambrisse*): Krõõt, ae!

KRÕÕT: Ae-ae!

PLIUHKAM: Tule seia! (*Krõõt tuleb.*) Kuule, Krõõt, sul on sal saana pool vao pial üks suur kapsapia. Anna see mulle!

KRÕÕT: Noh, mis sa ta'ga teed?

PLIUHKAM: Mul on teda vaja.

KRÕÕT: Enestel suur plaatsam kapsaid täis, kas teil neist küll ei saa?

PLIUHKAM: Plaatsam! Aga ühtegi niisukest suurt põle, nigu sinu oma. Ma ütlen jo, et tõivad kevadel taimed, nigu iiresabad teesed, ei tia, mes sa salt saad. Oleks ükski suurem pia olema.

Ega ma su kääst teda ilma taha, ma annan sulle kolm oma kapsapiad vastu.

KRÕÕT: Ooh — nüüd kapsapäid vahetama! Lase ta olla. Tema on nii suur, nagu ta on kasvanud. Kapsas ikka kapsas. Ega temagi peale teine päike paistnud; ikka seesama issanda päike, mis pererahvagi kapsaste peale.

PLIUHKAM: Jah, ole sa'nd selle piale uhke. Viis — nah!

KRÕÕT: Mis viis?

PLIUHKAM: Ma annan sulle viis oma kapsast vasta.

KRÕÕT: Oh mis sa nüüd kiusad! Nii palju kah asja on, nüüd tahad sedagi käest ära võtta. Lase ta olla. Lase ta kasvab. On teine lastelegi asjaks. Iga päev käivad teist silitamas ja paitamas, ikka et: meie nunnu ja meie nunnu.

ELIISABET: Isa tahab seda kapsapead vist näitusele viia, ega ta muidu nuru.

KRÕÕT: Mis näitusele?

PLIUHKAM: Jah, kuula nüüd! Ei tia mes näitusele! Ei tia, kuhu näitusele ma ta viin... Kometimajasse või? Ei tia, mes imetegu veel'nd ära ei ole, et veel näitusele või kuhu. Anna ära, Krõõt, mes sa jonnid ta'ga! Ku sa kapsaste vastu ei taha vahetada, ma ostan ta puhta raha eest ära. Ma annan sulle kümme kopikat selle pia eest. See on jo ükskord ia ind üheainsa kapsa eest. Anna ära!

KRÕÕT: Ei anna. Õige nüüd imelikud oma kapsapea jahis! Las ta kasvab. Las ometi lapsedki mängivad seal ümber. Ja siis veel näitusele või teab kuhu meie nunnut...

PLIUHKAM: Pagan sind oma nunnuga! Lastele anna vemmalt, see on nende mänguasi. Mes printsisid ja printsessisid sa oma lastest kasvatad, et sa neile kõiksugu mänguasju oiad?

SÄGI: Anna ära jah, Krõõt, mis sa tühjaga teed! Mõtle: sa saad viis kapsapead või kümme kopikat vastu. See on ju hinda kas pagan võtku! Kes sulle annab mujal kümme kopikat kapsapea eest. Kaks kopikat on kapsapea hind.

PLIUHKAM: Ole mõistlik vanainimene; ära ole keblak.

KRÕÕT: Las kapsapea kasvab pealegi. Ei tea, mis sinagi teisega ära teed; oleks veel laps, siis mängiks või... Näe, perenaine ei ütle sõnagi, ja kapsad on ikka ometi rohkem perenaise kui peremehe hooleks.

ROOSI: Jah, ei tea, mis mul nüüd. Mul ükskõik, missugune kapsapea on.

PLIUHKAM (*Krõõdale*): Oh sa kuri vanainimene! Ma nään, sa tahad mu kääst vägisi viisteistkümme kopikat välja kiusata. — Noh olgu viisteistkümme! Too ta seia! (*Võtab rahakoti välja.*)

KRÕÕT: Ei too ühti. Nüüd lähen ära koju. (*Läheb eeskambrisse.*)

PLIUHKAM: Viitteistkümmet ka ei taha? (*Paneb rahakoti taskusse.*) Oota sa, vanamoor, ma ei lase sul tulevaasta mitte üht

kapsast maha istutada — vaata siis! (*Krõõt ei pane tema ütlust tähelegi. On kuulda, kuidas ta eeskambrist õue läheb.*) Sal on nüüd saananaene: kas tal on põrmugi austust pererahva vastu. Ise muudku uhke, tigevaim, et tema kapsaste piale seesama päike paistab mes pererahvagi kapsaste piale. Aga oleks saaks kudagi nii teha, et ku ikka ära pahandavad, et ikke ei lasekski paista saunikutele päikest — vaata siis!

SÄGI: Pagana vanamoor!

ELIISABET: Oi, ta on kõva peaga! Ega tema järele anna, kui ta kord midagi ütleb.

ROOSI: Ja ei tea, mis te ta'ga ikka teeksite, selle kapsapeaga?

PLIUHKAM: Tohoo pime! Kuuled ometi, au-indu sadab nigu vihma igaühele, kes aga midagi niisukest värskemat viib... No, kui mina selle jõmaka sinna viin, nad annavad mulle kümme rubla.

ROOSI: See on saunanaise kapsas. Lase saunanaine ise viib. Eks temalegi lähe see kümme rubla tarvis.

PLIUHKAM: Jah, saananaesele antasse siis mõni au-ind.

ROOSI: Kas saunanaistele ei anta auhindu?

PLIUHKAM: Ei anta.

SÄGI: Ei, ega saunanaistele vist ei anta.

ELIISABET: Ja, saunanaisele antakse nüüd mõni auhind. Nolas ta viib selle teki sinna, eks näe, kes talle annab auhinna.

PLIUHKAM (*tõuseb üles, paneb vanad kotad jalga, pintsaku selga ja läheb eeskambri kaudu välja*): Oota, ma lään vaatan.

ROOSI: Ei tea, mispärast neile siis ei anta?

ELIISABET: Mispärast — vaesed noh! Mis ta's on, läheb sinna sipa-sapa oma pasteldega — ei tea, kes sulle sedaviisi auhinda annab... Mis sa arvad, Tõnis, ma panen õige oma kriuksuga saapad jalga, kui me läheme, mis?

SÄGI: Võib küll, kui aga vihma ei peaks tulema. Vihm võtab kriuksu ära.

ELIISABET: Noh, vahest peab ometi kuiva! Oleks ta peaks kuiva! Ei tea, mis ta ühtelugu sadada laristab!

SÄGI: Vihmaga on hea kalosse kanda: astu aga pats-pats, ei lähe märg läbi ega midagi.

ELIISABET: Ei mina losse küll usu jalga panna — üks poiss oli ükskord teist poissi sõimanud, et ikka: orasetallaja ja umbrohukülvaja ja... Poisil olnud kuiva ilmaga lossid otsas.

ROOSI: Ei tea, mis ta temast siis sõimas?

ELIISABET: Kade noh... et temal ei ole. Kes seal siis nüüd tuleb nii suure mürinaga?

PLIUHKAM (*jookseb suure rutuga sisse, kapsapea käes*): Ära nägid, paganad! Öösi kah valvavad oma kapsapea juures! Noh, kuhu ta nüüd panna? Nad on mul kannul. (*Väljast kostab koerte haukumine ja sammude müdin.*)

ELIISABET: Pane kapi otsa!

SÄGI: Pane kappi riiete alla. (*Tõuseb segadus. Pliuhkam jookseb kapsapeaga toas ringi ega tea, kuhu see peita.*)

ROOSI: Mis sa pöörane tegid! Sa tõid teise kapsapea salaja ära.

PLIUHKAM: Ole sina vait! Oota, ma panen ta õige sängi alla. Sa, Liispet, istu siia ette ja ära tee väljagi, et sial on. Soo. Tulevad, kurjadvaimud.

KRÕÕT (*Kusti käekõrval, tuleb tagakambrisse; nende järel Maali, kes ema sabast kinni hoiab ja nutab*): Anna aga, anna siia, peremees, meie kapsapea! Me nägime küll, kui sa tulid ja teise üles tõmbasid. Anna aga siia!

PLIUHKAM: Mes kapsapia? Mes sa ajad? Ma põle ühtegi kapsapiad näind. Kuda sa nii rumal oled! Mina lähen sinu kapsapiad kiskuma! Kes tiab, kes külast oli, kes kapsapia ära viis.

KRÕÕT: Oh sa armutegu! Poleks ma ise näinud, kui sa toa poole jooksid. Heaga ei saanud, siis nüüd tulid, võtsid vägisi. Anna aga siia! Anna aga siia!

KUSTI (*nutab*): Ema, võta meie nunnu ära!

KRÕÕT (*Kustile*): Mis sa karjud, küll sa saad kätte oma nunnu.

SÄGI: Noh, kui peremees oleks võtnud, eks siis oleks ometi meie näinud, kuhu ta selle pani. Aga meie ei näinud.

ELIISABET: Isa ei käinud väljaski, kus ta siis teie kapsapead sai ära tuua.

ROOSI: Mis see nüüd olgu praegu! Andke kätte!

PLIUHKAM (*Roosile*): Kas sa pead oma suu! Mes asja ma annan kätte? Sa oled ka õige totraks läinud!

KRÕÕT: Armas aeg! Näed, muldki siin veel maas, juure küljest maha pudenenud, siis tema ei võtnud. Mõtle ometi, mis sa teed, vanainimene! Häbi võiks olla!

MAALI: Ema, võta meie nunnu ära! (*Nutab.*)

PLIUHKAM: Mes äbi olla! Näita, kus on muld. Selle sa tõid ise jalgadega siia.

KUSTI (*näitab sängi alla*): Ema, näe, kus nunnu!

KRÕÕT: Võta ära! Võta ära! (*Kusti poeb ruttu sängi alla.*)

ELIISABET: Kus sa lähed, poiss, minu sängi alla, mis? (*Rebib Kusti sängi alt välja.*) Sinna on sind veel vaja, mis? Kas sa saad välja, mis!

KUSTI (*sängi all*): Ai-ai-ai!

KRÕÕT (*rebib Eliisabeti sängist kaugemale*): Ära nüüd, juudas, löö last! Vaata ometi sinagi, perenaine, mis ta teeb!

PLIUHKAM: Välja, välja sängi alt, poiss! Või muidu võtan piitsa! (*Võtab nurgast piitsa.*)

ROOSI (*võtab piitsast kinni*): Mis sa nüüd teed ometigi, sa lähed last ilmaasjata peksma! Ei tohi minna!

MAALI: Ema, võta nunnu ära!

ELIISABET: Välja sängi alt! Välja sängi alt!

KUSTI: Ai-ai-ai!

KRÕÕT (*Kustile*): Ära tule välja, Kusti! Ära tule välja, Kusti! Näri nunnu hammastega katki! Kisu puruks! Ära tervelt kätte anna! Näri, näri! Kas kuuled? Kus sa oled? (*Vaatab sängi alla.*) Kusti! (*Kusti kargab sängi alt järsku välja ja tahab kapsapeaga uksest välja joosta, aga komistab ja kukub, kuna kapsapea Pliuhkami jalge ette veereb.*)

PLIUHKAM (*haarab kapsapea enda kätte*): Ah-haa! Noh, ma tak's näha, kes ta nüid minu käest veel ära võtab. (*Ähvardab piitsaga. Kusti tõuseb üles ja hakkab nutma.*)

ELIISABET (*tahab Kustit lüüa*): Ot sa poisikratt, või tema tahab ära joosta! Ma sulle . . .

KRÕÕT: Ära sa nüüd tule lööma jälle! Teil on nüüd kapsapea käes, sööge ta nüüd ära, kui tahate, aga ärge peksma tulge. Võtke nüüd jah kohe kätte ja pange ta toorelt nahka, siis on süda rahul. (*Lastele.*) Lähme meie ära, las peremees hakkab kapsapead õgima.

KUSTI: Võta meie nunnu ära!

KRÕÕT: Ole vait! See on nüüd peremehe nunnu.

PLIUHKAM: No, muidugi minu nunnu. Mes minu maa pial kasvab, on minu oma jah. Vaata, ku ma võtan sul kõik kapsad kääst ära, vaata siis! Ja kihutan sind ennast kah saanast välja, vaata siis!

ELIISABET: Välja jah! Välja jah!

ROOSI: Tohoo ime, mis teil on ometi täna! Justkui põlema läksid oma näitusega. Sa, Tõnis, ära ütle neile enam millalgi, kui midagi niisugust asja on.

SÄGI: Ei noh, egas sellest midagi ole. (*Tõuseb üles ja läheb Krõõda juurde.*) Sa, Krõõt, oled ikka üks rumal inime: mis sa räistad oma kapsaga! Las peremees viib ta Paunvere näitusele ja saab auhinna. Ta annab selle sulle tagasi, tee siis ta'ga, mis tahad. Nüüd viiakse jo kõik, mis vähe paremat on, näitusele. Mis sa sõdid!

KRÕÕT: Võeh, või veel näitusele ka! Vaata sinna on teda veel tarvis, mööda maailma ümber vedada! Ei, seda ma küll ei lase. Sööge ta siinsamas, kui teil nälg on, aga sinna küll ei tohi viia. Niipea kui te sinna viite, lähen järele ja nõuan tagasi.

PLIUHKAM: Kas sa loll oled, Krõõt! Sa tahad, et sind küla siad välja naeravad!

KRÕÕT: Lähen jah, seda te näete!

SÄGI: Saa aru, Krõõt, kui sa kapsapea näitusele lased viia, aitad sa sellega põllumajandust tõsta, nagu ajalehes kirjutatakse.

KRÕÕT: Las ajalehed teevad, mis nemad tahavad, tõstku või jätku tõstmata. Kui sinna viite, mina ära toon!

PLIUHKAM: Siis kihutan ma sinu sellesama piitsaga saanast

välja, kas mõistad? Kasi kohe välja! Jalamaid! Välja! (*Lööb Kustile piitsaga mööda jalgu, mispeale viimane «ai» karjub.*)

KRÕÕT: Oh sa see ja teine! (*Läheb Maali ja Kustiga ära. Eeskambrist on kuulda, kuidas Maali ja Kusti ära minnes nutavad ja «meie nunnut» taga kahetsevad. Väljas hauguvad koerad. Vist läks neile peremehe ülekohus südamesse.*)

PLIUHKAM: Kurjavaimu nõid! (*Tuleb laua juurde ja silmitseb kapsapead.*) Ongi poisiraisk ambajäljed sisse vajutand! Kas nääd! Kahest-kolmest kohast on võtnd. Näe, siit on võtnd, siit on võtnd...

ELIISABET: Siit kah, näe!

SÄGI: Näete, siit on veel tüki väljagi hammustanud.

PLIUHKAM: Oh sa põrgu põhilaud! Oh sa seenetreial! Obuseunenägu! Mait niisuke! Noh, nüid on kümme rubla nahkas!

SÄGI: Ei ole. Oota, võtame need pealmised lehed ära, siis ei jää nähagi. (*Võtab lehe lehe järel kapsapea küljest ära.*) Vaata nii... Noh, nüüd see veel ja see veel...

ELIISABET: Mõtle, kus on ometi hambad!

PLIUHKAM: Niisuke sunnik aab terve näituse nurja.

ROOSI: No-jah, minge nüüd veel järele ja andke poisile uus keretäis, et ta kapsapea ära näris.

PLIUHKAM: Ole sina vait! Mes sa niisukestest asjadest tiad! (Sägile.) Pia, pia, ära enam võta! Sedaviisi jääb pea veikseks. Viimati ei antagi enam kümmet rubla, ütlevad, et veike on.

SÄGI: Oota nüüd, ega sedaviisi kah ei või, kui tükk väljas on. Me peame ikka niipalju ära võtma, et pea sile on ja hambajälgi näha pole. Noh, mis siiski on, kui sa kümne asemel viis saad!

PLIUHKAM: Oih, oih! Sul on kerge ütelda: viis. Aga mespärast mitte kümme võtta, ku saab. Too siia! (*Tahab kapsast Sägi käest ära võtta.*)

SÄGI: Pea nüüd kinni! Selle lehe võtame veel ära.

PLIUHKAM: Ära'nd võta, kas kuuled! Pia jääb veikseks ja paljaks nigu põlveots, selle eest'nd kedagi antasse.

ELIISABET: Ära võta jah enam, Tõnis! Mis see paar hambajälge talle teeb.

PLIUHKAM: Kuula'nd, mes sulle öeldasse, ära võta enam! Sa justku meelega tahad, et mina au-inda ei saa.

SÄGI: Vaata, kus loll — meelega! Mina tahan nüüd meelega, et tema auhinda ei saa! See leht tuleb nimelt ära võtta. Kas näed: justkui rotid on närimas käinud.

PLIUHKAM: Ära võta enam! Anna siia!

ELIISABET: Too siia, minu kätte! (*Krapsab kapsapea enda kätte.*)

SÄGI: Mis nüüd sina jändad! Sina kah nüüd midagi tead! Too siia!

ELIISABET: Ei anna. Sina rässutad ära, nii et midagi ei saa.

PLIUHKAM: Ära anna, ära anna! Temal on kade meel, et minul suurem kapsas on ku temal. Ära anna!

ELIISABET: Ei anna, ei anna. Võta isa! (*Püüab kapsast üle laua isa kätte anda. Pliuhkam kahmab kapsapead enda kätte, aga nii õnnetult, et see aknast välja prahvatab.*)

ROOSI: Oh sa armas aeg! Mis see nüüd oli? (*Jookseb lähemale. Väljast on kuulda, kuidas Kusti rõõmuga kilkab:* «Ema, ema, juba mul nunnu käes! Juba mul nunnu käes!»)

PLIUHKAM: No-jah, nüid sai poisi-kurivaim kapsa kätte, mes tal nüid viga! Mine võta veel raipe ammaste vahelt kinni! (*Sägile.*) Kuule, poiss, ma annan sulle kah piitsa! Mes sa lõhud!

SÄGI: Noh, kas see minu süü oli?

ELIISABET: Kelle siis? Justkui vana tola! Mis sa siis kraapasid tast!

SÄGI: Kuule, Liispet, kui sa niiviisi räägid, ma ei —

ELIISABET: Muidugi oled tola! Te olete kõik tolad, niipalju kui teid vendi on!

SÄGI: Sa ise oled tola.

PLIUHKAM (*Sägile*): No oled, oled jah tola!

SÄGI: No, ei ole noh! Minu pärast siis ... Pagan võtku teid, kui te nii rumalad olete!

ROOSI: Ärge nüüd minge jälle isekeskis.

SÄGI: No mispärast siis mina tola olen? Kuidas ma tola olen? Ma pole eluaeg tola olnud, nüüd tulen korra siia ja olen tola. Võtku sind hunt, Liispet, mina niisugust lolli tüdrukut ei tahagi. (*Ära. Põrkab uksel Jüriga kokku.*)

JÜRI: Pea, pea, ega sa siis kõhust läbi pääse! (*Pererahvale.*) Mis siin on? Saunanaine tuli suure kisaga vastu, kapsapea süles ... Ise karjub, lapsed karjuvad ... Terve küla aina rõkkab.

PLIUHKAM: Mes siin on. Ma tahtsin seda tema suurt kapsapiad näitusele viia.

JÜRI: Missugusele näitusele?

PLIUHKAM: No Paunveresse, noh.

JÜRI: Häh, näitus peeti jo mineval pühapäeval ära. (*Lühike vahe.*)

ROOSI: Noh, vaadake nüüd ometi, mis te tegite! Nüüd on peigmees läinud, kapsapea läinud, saunanaine vihane. (*Pliuhkamile.*) Oh sa lambapea!

(Eesriie.)

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Kuidas arutlus näitusest iseloomustab Pliuhkamit ja Sägit?

2. Jälgige Pliuhkami keelt. Kuidas ilmneb selles tema rumalus, harimatus, jõhkrus ja ahnus? Tuua näiteid. Mida võib järeldada rikaste taluperemeeste kohta Pliuhkami sõnade põhjal: «Aga oleks saaks kudagi nii teha, et ku ikke ära pahandavad, et ikke ei lasekski paista saunikutele päikest — vaat siis!»?

3. Jälgige näidendi pinge kasvamist. Kus on kulminatsioon, missugune on lõpplahendus?

4. Lugege peatükist «Dramaatika» komöödia kohta käivat seletust. Milles avaldub «Kapsapea» satiir?

5. Lugege näidendit osaliste kaupa.

6. Koostage «Kapsapeast» võimalikult lühike sisu ümberjutustus (kirjalikult), milles esineksid kõik sündmustiku elemendid.

DRAMAATIKA.

Draamateosed on mõeldud esmajoones teatrilaval ettekandmiseks, millest tuleneb terve rida erilisi tunnuseid. Kõige üldisemas mõttes kuuluvad dramaatikasse seesugused teosed, mida iseloomustab dialoogi vorm ja autorikõne puudumine.

Draamateostes näeme tegelasi nende vahetus tegevuses, toimingutes ja vestlustes, mistõttu ongi võimalik selliseid teoseid laval ette kanda. Autoripoolsed seletused, mis märgitakse sulgudesse, on mõeldud lavastajaile juhtnöörideks. Seesuguseid seletusi nimetatakse remarkideks, näiteks: SÄGI (*tuleb eeskambrist tagakambrisse*): Tere õhtust kah!

Peamine näidendis on dialoog, milles areneb tegelaste omavaheline kõnelus, näiteks:

SÄGI: Kas teie rahvast kodu ei olegi?

ROOSI (*paneb suurema lambi põlema ja kustutab väikese*): On küll. Vanamees viskas ahju taha pikali ... ja ei tea, kuhu see Liispet siit välja läks. Küll ta tuleb. (*Hõikab.*) Vanamees, kuule! Tule üles!

PLIUHKAM (*ahju tagant*): Mes sal on?

ROOSI: Tule, tule üles! Tõnis on siin.

PLIUHKAM: Ahah!

SÄGI: Tere õhtust!

PLIUHKAM: Tere, tere! (*Tuleb ahju tagant välja, teretab Sägit kättpidi ja istub laua juurde. Ta on särgiväel ja paljajalu.*) Noh? ...

SÄGI: Ma tulin vaatama, mis te siin teete. Kas pühapäeval näitusele lähete kah? Pühapäeval on Paunveres näitus.

PLIUHKAM: Ah väljanäitus või? Öeldasse olema jah teene ... Kas sa lähed?

Tegelase lühemat sõnavõttu nimetatakse repliigiks, ulatuslikumat mõttearendust aga monoloogiks.

Draamateose sündmustik jaguneb vaatusteks. Vaatuste vaheaegadel toimub dekoratsioonide ja kostüümide vahetamine, kui näidendi sisu seda nõuab.

Dramaatika jaguneb kolme põhižanri: tragöödia, komöödia ja draama.

Tragöödia ehk kurbmängu peategelaseks on tahtejõuline, tugev ja õilis isiksus. Peategelase ja temale vaenulike jõudude vahel toimub pingeline võitlus ehk konflikt, mis viib peakangelase hukkumiseni ehk katastroofini. Tragöödias «Libahunt» põrkab peategelane Tiina kokku vaenulike jõududega, mille tagajärjeks on peategelase hukkumine.

Komöödia ehk naljamäng naeruvääristab ühiskondlikke väärnähtusi, samuti inimeste pahelisust, inetust ja väiklust. Näiteks komöödias «Kapsapea» satuvad pilkealusteks Pliuhkam ja tema tütar, kes ilmutavad oma rumalat auahnust.

Draama ühendab endas tragöödia ja komöödia elemente. Domineerib siiski tõsine meeleolu, tingituna pingelisest võitlusest tegelaste vahel. J. Smuuli näidendis «Lea» kujutatakse lahkusuliste hukutavat mõju inimesele, millest pääsemise nimel toimub pingeline võitlus.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Nimetage dramaatika olulised tunnused.
2. Nimetage loetud või teatris nähtud draamateoseid ja määrake nende žanr.
3. Missugused on olulised erinevused eepika ja dramaatika vahel?

HUUMOR JA SATIIR.

Meenutame mõningaid tuntud kirjandusteoseid, selliseid nagu näiteks O. Lutsu «Kevade» ja «Kapsapea», E. Vilde «Minu esimesed «triibulised»», I. Krõlovi «Hunt ja Talleke», J. Tamme «Siga», J. Smuuli «Muhulaste imelikud juhtumised Tallinna juubeli-laulupeol». Žanri poolest on neis teostes suuri erinevusi — siit leiame jutustusi, valme, novelli ja näidendi. Ka sisulised erinevused on silmatorkavad. Ometi võime tähele panna midagi niisugust, mis neile kõigile on ühine: nad sisaldavad koomikat, mis lugejat naerma sunnib.

Koomika võib avalduda väga mitmesugusel kujul. Peatume mõnel selle esinemisvormil.

V ä l i m u s e k o o m i k a — meenutage Jorh Aadniel Kiire välimust.

O l u k o r r a k o o m i k a — Pliuhkam korraldab suure skandaali, selleks et kapsapead näitusele viia, ent kõik osutub asjatuks — näitus on juba nädala eest toimunud.

S õ n a k o o m i k a — Pliuhkam: «Oh sa põrgu põhilaud! Oh sa seenetreial! Obuseunenägu! Mait niisuke!»

K o n t r a s t i k o o m i k a — sea suhtumine toidusse J. Tamme valmis «Siga»: kui kõht täis, siis: «Käi välja künast, välja solk ja risu!»

Kirjanik võib elunähtustesse suhtuda mitmeti — kas kaasatundvalt, lugupidavalt, hukkamõistvalt, humoristlikult või mõnel muulgi viisil. Näiteks Joosep Toots oma vigurite ja vempudega kutsub meis küll esile naeru, kuid ühtlasi me tunneme ka, et autor suhtub temasse südamlikult, rääkimata hukkamõistmisest. Samasugust suhtumist võime tähele panna ka Madise puhul A. Valtoni samanimelisest teosest.

Üldistusena võime öelda, et elunähtuste kujutamist naljakas, koomilises valguses nimetatakse h u u m o r i k s.

Hoopis midagi muud märkame aga «Kapsapeas», kus Pliuhkam oma rumaluse ja kohmakusega valmistab küll nalja, kuid seejuures pole see nali sugugi mitte heatahtlik. Pliuhkamit naerdes me ühtlasi põlgame tema rumalust ja ahnust.

Ka lõngused mõjuvad oma tühisuse, käitumise ja välimuse tõttu kindlasti koomiliselt ning kutsuvad meis esile naeru. Ent kuidas naerab Juhan Smuul nende üle oma teoses «Muhulaste imelikud juhtumised . . .»? «Sääraste, ma rõhutan: mitte väga arvukate tüüpide iseloomustamiseks on olemas sõnad «kraade» ja «vurle». Kuid kumbki neist pole täpne. Kraade on liiga üldine, vurle liiga kitsas. Õieti peaks neid nimetama «lõngusteks».»

Õigupoolest pole siin tegemist niivõrd naeruga, kui otsese põlguse ja hukkamõistuga.

Sellist ühiskondlike pahede ja inimeste eemaletõukavate omaduste teravat paljastamist ning väljanaermist, nagu näeme kahes ülalmärgitud teoses, nimetatakse s a t i i r i k s.

Satiiri on oma teostes kasutanud paljud kirjanikud, näiteks A. Tšehhov, V. Majakovski, E. Vilde, A. H. Tammsaare jt.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Meenutage koomika avaldusvorme teile tuntud kino-, teatri- või kirjandusteosest.

2. Missugune erinevus on huumoril ja satiiril. Selgitage seda mõne õpitud pala põhjal.

3. Kas J. Tamme «Punik» on satiiriline või humoristlik teos? Põhjendage.

Aleksander Puškin

(1799—1837)

«Ta oli ... mitte ainult oma aja suur vene poeet, vaid ka kõikide aegade ja kõikide rahvaste suur poeet,» ütles A. S. Puškini kohta kuulus vene kriitik V. G. Belinski.

Lapsepõlv. Aleksander Sergejevitš Puškin sündis 6. juunil 1799 Moskvas. Tema isa pärines vanast põlisaadlike suguvõsast, ema aga oli Peeter Suure «moorlase», etiooplase Ibrahim Hannibali pojatütar.

Puškinite perekonnas valitses kultuurihuviline õhkkond. Siin olid sagedasteks külalisteks oma aja silmapaistvad inimesed, nagu kirjanikud Karamzin, Žukovski jt.

Poeedi kirjanduslike kalduvustega isal oli kodus suurepärane raamatukogu, kus väike Saša kirgliku lugejana sageli tundide kaupa viibis.

Et vanemad, eriti isa, laste kasvatamisega vähe tegelesid, oli tulevase poeedi peamiseks kasvatajaks hoidja Arina Rodionovna, kes kirjaniku õe mälestuste põhjal oli «vene lastehoidjate tõeline esindaja: rääkis meisterlikult muinasjutte, teadis rahva uskumusi, külvas üle vanasõnade ja kõnekäändudega». Hoidja jättis poeedi teadvusse sügavaid elamusi kogu eluks, mis said aluseks paljudele tundesoojadele värssidele.

Niisugune kodune õhkkond soodustas poisis varakult loomingulise fantaasia arenemist. Ta proovis sulge luuletustega, epigrammidega, valmidega, isegi ühe komöödia ja poeemiga.

Tsarskoje Seloo lütseumis. Peterburi lähedal Tsarskoje Seloos (praeguses Puškinis) avati kinnine õppeasutus, kus valmistati ette aadlinoorsugu kõrgemate riigiametite jaoks. Puškinist sai selle kooli kasvandik. Esialgu valitses lütseumis küllaltki vabameelne õhkkond, sest õppejõudude seas leidus mitmeid eesrindlikke inimesi.

Puškin oli elavaloomuline, paigalpüsimatu ja seltsiv nooruk. Paljude kaasõpilastega olid tal sõbralikud sidemed, eriti Delvigi, Küchelbeckeri ja Puštšiniga.

Muude õppeainete seas pöörati siin erilist tähelepanu kirjandusele. See tiivustas õpilasi sügavamalt kirjandust harrastama. Edukalt töötasid mitmed kirjandusringid, kus anti välja käsikirjalisi ajakirju ja koguteoseid. Mitmestki õpilasest sai hiljem tähelepanuväärne poeet, nagu Küchelbecker, Delvig jt. Kõigist mõõtmatult kõrgemale tõusis aga Puškin. Juba 15-aastaselt hakkas ta ajakirjanduses luuletusi avaldama. Puškini kirjanduslikud edusammud hämmastasid kõiki. «Mitte ainult õppetööst vabadel tundidel puhkesaalis, jalutuskäikudel,» jutustab üks lütseumikaaslastest, «vaid sageli klassis ja isegi palvuse ajal tulid Puškinile pähe igasugused poeetilised mõtted, ja siis tema nägu muutus kord rõõmsaks naeratusest, olenevalt mõtete laadist, millega ta tegeles...» 1815. aastal toimunud eksamil, kus viibis ka kuulus poeet Deržavin, kandis ta ette oma oodi «Mälestused Tsarskoje Seloost», millega ta võitis üldise tunnustuse. Poeet Žukovski kirjutas: «See on meie kirjanduse lootus... Meil on kõigil vaja ühineda, et osutada abi sellele tulevasele gigandile, kes kasvab meist kõigist üle.»

Lütseumi õpilased olid elavalt huvitatud ka ühiskondlik-poliitilisest elust. Sel ajal toimusid suured ajaloolised sündmused, nagu 1812. a. isamaasõda ja sellele järgnev Vene armee võidukäik Euroopa südamesse. Puškinit, kes neid sündmusi elavalt jälgis, haaras sügav patriotismitunne. Sellesse tundesse lõid esimese mõra sõjale järgnenud rasked ajad ja vapralt võidelnud rahva hädapõlve nägemine.

Sageli külastas Puškinit kirjanik Karamzin, kes elas Tsarskoje Seloos. Seal sõlmis ta tutvuse ka kaardiväe husaaripolgu ohvitseri P. Tšaadajeviga. See oli erakordselt haritud, silmapaistev inimene. Tema revolutsioonilised vaated avaldasid suurt mõju Puškini kujunemisele ja tutvustasid teda poliitiliste salaühingute eesmärkidega.

Peterburis. Pärast lütseumi lõpetamist 1817. aasta juunis määrati Puškin välisministeeriumi teenistusse Venemaa tolleaegses pealinnas Peterburis. Et teenistuskohustused ei olnud aeganõudvad, jäi tal küllaldaselt aega kirjanduslikuks loominguks. Ühtlasi sukeldus ta Peterburi kihavasse seltskonnaellu: käis teatris, ballidel, koosviibimistel, veetis aega kaardilauas. Tema seltskondlik aktiivsus oli suurel määral näiline; tegelikult tähistasid kõik kolm pealinnas veedetud aastat elu igakülgset tundmaõppimist, poliitilist arenemist ja viljakat loomingulist tööd.

Oli erutav aeg. Tsaaririigis tugevnes reaktsioon vabadusliikumise vastu. Araktšejev, tolleaegne tsaarivalitsuse siseminister, lämmatas karmilt iga vaba mõtteavalduse. Kuid rahva viha isevalitsuse ja pärisorjuse vastu süvenes veelgi. Eesrindlikud aadlikud organiseerisid salajasi ühinguid. Valmistuti ülestõusuks tsaarivalitsuse vastu. 1825. aasta detsembris toimuski Peterburis ülestõus, mis ajaloos on tuntud dekabristide ülestõusu nime all. Dekabristide kitsas ring ei suutnud ilma rahva toetuseta tsaarikorda kukutada. Ülestõus suruti veriselt maha: «peasüüdlased» hukati, paljud saadeti Siberisse sunnitööle.

Ka kirjandus oli poliitilisse võitlusse haaratud. Eesrindlikud inimesed nägid kirjanduses suurt ühiskondlikku jõudu ja rikastasid seda demokraatlike ideedega. Sellise kirjanduse esirinnas oli Puškin, kelle luules kõlavad üha tugevamini vabadusaated, tsarismi ja pärisorjuse hukkamõist.

Türannid, värisege nüüd,
Teid tõstnud muutlik saatushari,
Kuid teie, julgust! — kajab hüüd —,
Te tõuske, langend orjakari.

Need värsid oodist «Vabadus» on ähvardavaks väljakutseks tsaarivalitsusele.

Puškini luuletused levisid käsikirjaliselt. Poliitiliste salaühingute liikmed kasutasid neid oma ideede propageerimiseks.

Poeedi pea kohale aga kerkisid ähvardavad äikesepilved: paljud tema vabadusearmastusest leegitsevad värsid olid sattunud valitsuse kätte. Tsaar Aleksander I ähvardas: Puškin «on Venemaa oma ässitavate värssidega üle ujutanud; kogu noorsugu teab neid peast... Puškin on vaja Siberisse saata». Tema kaitseks astusid välja kirjanikud Žukovski ja Karamzin, suutes halvimat vältida.

Väljasaadetuna Lõunas. Et Puškinit Peterburist eemaldada, saadeti ta tsaari korraldusel Jekaterinoslavi. Terviseparandamise eesmärgil sooritas ta sealt koos tuttava perekonnaga reisi Kaukaasiasse ja Krimmi. Lõunamaine loodus ja sealsete rahvaste elu ja kombed rikastasid poeeti unustamatute muljetega, millest sündisid paljud kaunid luuletused.

Vahepeal oli ülemuse kantselei üle viidud Kišinjovi, kuhu siirdub ka Puškin. Moldaavias elas ta peaaegu kolm aastat, mis olid loominguliselt üsnagi viljakad. Luuletuses «Tšaadajevile» iseloomustab kirjanik oma tegevust järgmiselt:

Mu isemeelne vaim siin, üksildusel tänu,
sai tunda vaikset tööd ja mõtiskluste janu.
Ma päeva peremees, mu aru korda peab;
nii kestvaks mõtteks tähelpanu hoida tean.
Nüüd püüan vabadusest vastutasu saada
hull-noorustujus raisku minna lastud aastail
ja hariduselt olla aja kõrgusel.

Kišinjovis puutus Puškin kokku paljude revolutsiooniliselt meelestatud inimestega. Mitmed neist olid poliitiliste salaorganisatsioonide liikmed, nagu dekabristide lõunaühingu juht P. Pestel. Vahetu side rahva vabadusliikumisega mõjus Puškini loomingusse väga viljastavalt. Siin kirjutas ta niisugused üldtuntud luuletused, nagu «Pistoda» ja «Vang», ning alustas tööd värssromaani «Jevgeni Onegin» kallal.

Puškin taotles korduvalt enda üleviimist Peterburi, kuid tema palvet ei rahuldatud. Seejärel avaldas ta soovi mõnda suuremasse linna elama asuda. Tänu sõprade abile õnnestuski tal lõpuks Odessasse pääseda. Ent siitki tuli tal peatselt lahkuda — uus ülemus osutus kõrgiks karjeristiks, kes alustas poeedi vastu poliitilisi intriige, saates keisrile sellekohaseid kaebekirju. Keisri käsul otsustati Puškin teenistusest vabastada ja saata Mihhailovskojesse «kohalike võimude järelevalve alla».

Mihhailovskojes. Algas Puškini sundasumine tema isale kuuluvas Mihhailovskoje mõisas Pihkva kubermangus. Peaaegu kaks aastat veetis ta maal täielikus üksinduses. Ainsaks seltsiliseks oli talle vana hoidja Arina Rodionovna, kelle muinasjutte ta õhtuti andumusega kuulas. «Kui kaunid on need muinasjutud! Igaüks neist on poeem... Mu hoidja on ... minu ainus sõber ja ainult temaga pole mul igav,» kirjutas poeet oma sõpradele. Palju liikus ta lihtrahva hulgas, õppides tundma tema elu, tavasid ja suulist sõnaloomingut. See aitas tal üle saada üksindustundest. Koostanud endale kindla päevakava, asus ta pingsale loomingulisele tööle, mis pakkus kõige suuremat rahuldust. Puškini talendis võis märgata tõhusaid edusamme: «Ma tunnen, et minu vaimujõud on saavutanud täieliku küpsuse, ma suudan luua.» Siin valmib tal

hulk suurepäraseid lüürilisi luuletusi, nende seas niisugused, nagu «Talveõhtu», «Hoidjale», «A. P. Kernile» jt. Luuletuste kõrval jätkas ta tööd «Jevgeni Onegini» kallal ja kirjutas ajaloolise tragöödia «Boriss Godunov».

Tõelist rõõmu valmistasid Puškinile kahe lütseumiaegse sõbra Puštšini ja Delvigi külaskäigud Mihhailovskojesse. Puštšin jutustas poeedile dekabristide tegevusest ja ka enda kuuluvusest salaseltsi. Teade dekabristide ülestõusu julmast mahasurumisest vapustas poeeti sügavalt. Olid ju paljud neist tema lähedased sõbrad. «Kes on poodud, on poodud,» kirjutas ta, «kuid saja kahekümne sõbra, venna, seltsimehe sunnitöö on õudne.» Puškin isegi süüdistas ennast, et ta ei seisnud koos dekabristidega Senati väljakul. Hiljem, 1827. aastal pöördus ta luuletuses «Läkitus Siberisse» sütitava üleskutsega sunnitööl vaevlevate dekabristide poole. Ehkki Puškin ei kuulunud vahetult dekabristide hulka, olid tema luuletused kantud nende ideede vaimust.

Uus tsaar Nikolai I, tundes oma jõuetust suure poeedi sõnarelva ees, otsustas tast oma õuelauliku teha. 1826. a. sügisel saabuski Mihhailovskojesse ootamatult tsaari kuller, et viia poeet tsaari juurde Moskvasse.

Elu lõpp-periood. Varsti selgus, et tsaari taotlused Puškinit kuulekaks õukondlaseks aheldada olid viljatud. Puškin ei varjanud oma meelsust, vaid tunnistas end avameelselt dekabristide mõtteosaliseks. Kõrge aukandja oli sellisest sirgjoonelisusest hämmastunud, kuid lubas poeedil vabalt elama hakata ning edaspidi ise tema kirjanduslikuks nõuandjaks ja tsensoriks olla. Tsaari «heldusest» kingitud «vabadus» muutis elu ja loova töö hoopis talumatuks. Tegelikult oli tast saanud tsaari vang, kelle iga sammu jälgiti salaagentide kaudu. Ilma sandarmeeria eriloata ei võimaldatud tal oma loomingut isegi sõpradele tutvustada, rääkimata avaldamisest.

Puškin oli sel ajal oma loominguliste võimete tipul. Ta tahtis end täielikult kirjandusele pühendada. Korduvad katsed õukonna vangipõlvest vabaneda ei õnnestunud, sest tsaar kartis kuulsat kirjanikku oma silma alt ära lasta. Kõigest hoolimata valmis sel perioodil rida meisterlikke teoseid: poeem «Vaskratsanik», jutustused «Dubrovski» ja «Kapteni tütar», jutustustekogu «Belkini jutustused» jt. Lõpliku kuju saab ka värssromaan «Jevgeni Onegin», mille kallal töö oli kestnud juba hulga aastaid. Seejuures on eriti tähelepanuväärne 1830. aasta sügis, mille Puškin veetis Boldinos. Seal, maaüksinduse vaikuses haaras teda erakordne loomispalavik, mis pärandas maailmale rea aegumatuid teoseid.

Ükski neist teostest aga ei andnud tunnistust Puškini meelemuutusest, vastupidi — vaen isevalitsuse vastu suurenes veelgi. Tsaar haudus kättemaksu ja asus selles suunas teravaid intriige sõlmima. Tsaari poolt kavatsetud tagakiusamisplaanide kuule-

kaks elluviijaks sai kitsarinnaline õukonnaseltskond, kes poeeti niigi vihkas.

Vaenlased olid otsustanud Puškiniga kõige julmemal viisil arveid õiendada. Poeeti hakati laimama. Tema vastu ässitati välismaalasest seikleja d'Anthes, kes häbematute solvamistega Puškini väärikust rüvetas. Oma au kaitsmiseks kutsus Puškin vastase kahevõitlusele, nagu tol ajal oli tavaks. Duellil, mis toimus 8. veebruaril 1837 Peterburi äärelinna vaiksel metsalagendikul, sai Puškin surmavalt haavata. Ta suri 2 päeva pärast, s. o. 10. veebruaril.

Teade Puškini surmast vapustas kogu Venemaad. Tsaari salongides põhjustas see varjamatut rõõmu, rahvahulkades aga sügavat kurbust. Üks kaasaegsetest kirjutas: «Suur hulk igas vanuses ja igasugusest elukutsest inimesi tungles lakkamatult kirju jõuguna Puškini puusärgi ümber. Naised, vanakesed, lapsed, õpilased, lihtinimesed lambakasukais ja mõned koguni räbalais — kõik tulid Puškini põrmule austust avaldama.» Lahkunuga käis hüvasti jätmas vähemalt 50 000 inimest.

Rahva pahameel geniaalse kirjaniku tapjate vastu oli suur. See häbiväärne tegu sai terava poeetilise vastulöögi M. Lermontovi luuletuses «Poeedi surm»:

> ... ka oma musta verega
> te endalt iial maha pesta
> poeedi õiglast verd ei saa.

Kuid surnunagi oli Puškin kardetav. Võimalike meeleavalduste kartusel rakendas valitsus mitmeid ettevaatusabinõusid. Keelati Puškini surmast ajalehtedes kirjutada. Matused toimetati salaja Mihhailovskoje lähedal Svjatogorski kloostris. Enamik matuselisi olid ümbruskonna talupojad, kes tulid armastatud kirjanikuga hüvasti jätma.

Nii lõppes suure rahvapoeedi elu. Tema looming jäi hindamatu pärandina kogu maailmale. Mõni aeg enne oma surma kirjutas Puškin luuletuse «Mälestussammas», millesse on kätketud tema loomingu mõte ja saatus:

> Ning hiigla-Venemaa mind mainib ühtelugu,
> mu nime kuulda võib kord koduhõimu suus
> küll slaavi lapselaps, küll soome rahvasugu,
> kalmõkk ja tundrate tunguus.

Kogu meie kaasaeg on neis värssides ennustatud tõe tunnistajaks. Puškini teosed on leidnud tee maailma rahvaste juurde. Tema looming on olnud virgutavaks aineks teistelegi kunstialadele, eriti muusikale. Puškini teoste järgi on loodud mitmed ooperid, nagu P. Tšaikovski «Jevgeni Onegin» ja «Padaemand»,

M. Glinka «Ruslan ja Ljudmila», M. Mussorgski «Boriss Godunov».

Nõukogude inimestele on Puškin eriti lähedane. Kõikjal meie suure kodumaa paikades peetakse kalliks tema loomingut. Nõukogude lugeja mõtteid suurest sõnameistrist väljendab tabavalt Maksim Gorki: «Kui ma hakkasin lugema Puškinit, näis mulle, et ma olen astunud lilledega ülekülvatud ja päikesekiirtesse uppunud murule.»

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID KORDAMISEKS.

1. Mis suunas kujunesid Puškini huvid ja vaated Tsarskoje Seloo lütseumis? Milliste mõjustuste ajel?

2. Millised ühiskondlik-poliitilised sündmused määrasid otsustavalt poeedi edaspidist elukäiku?

3. Jutustage poeedi elust Mihhailovskojes. Mille poolest need aastad teda rikastasid?

4. Puškini sidemed dekabristidega olid teada. Mispärast teda otseselt ei karistatud?

5. Meenutage Puškini elu lõpp-perioodi sündmusi.

A. P. KERNILE.

Kui ime jäi see tund mul meelde:
just nagu põgus nägemus
sa, kaunis, ilmusid mu teele
kui puhta ilu geenius.

Kui süda mures troosti vajas,
kui elulärm mu ümber kees,
õrn hääl veel kaua kõrvus kajas,
hell pilk veel seisis silma ees.

Aeg läks ja elu marus ruttu
kõik unistused hajusid
ja paksu unustuse-uttu
su hääl ja pilgud vajusid.

Ja keset halli oleskelu
siis õhtusse mu päevad said.
Mul polnud armastust, ei elu,
ei vaimustust, ei pisaraid.

Kuid ärkamine jõudis hingel':
just nagu põgus nägemus
sa jälle ilmusid, mu ingel —
kui puhta ilu geenius.

Ja valgus sügav rõõm mu rindu
ja süda lööb täis joobumust:
ta jälle tunneb eluindu
ja pisaraid ja armastust.

Mihhailovskojes üksinduses viibimise ajal külastas poeet sageli naabruses — Trigorskojes elavat mõisnikku, kelle perekonnas ta tutvus noore kena neiu A. P. Kerniga. Neiu ilu, moraalne puhtus ja armumine temasse andsid luuletajale elujõudu. Nende muljete mõjul kirjutaski Puškin «A. P. Kernile», mis on poeedi armastusluule tippsaavutuseks.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Kuidas on käsitletud luuletuse vorm kooskõlas armastustunde poeetilise kujutamisega? Jälgige kujundeid, sõnastust ja värssi.
2. Leidke luuletusest värsid, millest nähtub, kuidas sügav ja puhas armastus aitab poeedil võidelda eluraskustega.
3. Kuulake selle luuletuse sõnadele loodud M. Glinka romanssi («Я помню чудное мгновение...»).

LÄKITUS SIBERISSE.

All kaevandeis, kus lasub öö,
teis uhkelt loitku vastupanu:
ei kao te murerikas töö,
te igatsuste üllas janu.

Ning lootus, häda sõsar truu,
toob allmaa urkaissegi sõõmu
uut agarust ja elurõõmu —
aeg saabub ammuoodatu.

Arm, sõprus, kiindumus — kõik see
ka läbi müüri murrab raja,
nii kui mu laulu võimas kaja
te juurde kongi leiab tee.

Pea vanglaist valguvad te väed
täis vabaduse rõõmsat kihku
ja väravas teil mõõga pihku
taas vajutavad sõbrakäed.

Kõnealune luuletus on Puškini poeetiline läkitus Siberi kaevandustes sunnitööl vaevlevatele dekabristidele, ning on kirjutatud 1827. aastal. Siberisse jõudis luuletus ühe dekabristi naise kaudu, kes oma sunnitööle saadetud mehele järele sõitis.
Poeet-dekabrist Odojevski kirjutas sel puhul luuletuse «Vastus», milles väljendub dekabristide veendumus, et vabadusvõitlus jätkub.

1. Missugune on luuletuse põhitoon? Põhjendage.
2. Missuguse üleskutse esitab Puškin dekabristidele, oma mõttekaaslastele? Millistes värssides see avaldub?
3. Kuidas valgustab see luuletus Puškini poliitilist meelsust?
4. Harjutage luuletust ilmekalt lugema.

POSTIJAAMA-ÜLEM.

Kolleegiumi-registraator,
postijaama diktaator.
Vürst Vjazemski.

Kes pole neednud postijaama-ülemaid, kes pole nendega riielnud? Kes pole raevuhetkil nõudnud neilt saatuslikku raamatut, et kanda sinna sisse oma asjatut kaebust kiusamise, jämeduse ja korralageduse üle? Kes ei loe neid kadunud kohtukirjutajatega või vähemalt Muuromi röövlitega sarnanevateks koletisteks inimsoo hulgas? Olgem siiski õiglased, katsume nende olukorda mõista ja võib-olla hakkame neid arvustama palju leplikumalt. Mis on postijaama-ülem? Tõeline riigiteenistuse neljateistkümnenda klassi märter, keda tema auaste kaitseb ainult peksu eest ja sedagi mitte iga kord (jätan selle oma lugejate südametunnistuse teada). Missugune amet on sel diktaatoril, nagu vürst Vjazemski teda nalja pärast nimetab? Kas ei ole see tõeline sunnitöö? Rahu ei saa ei päeval ega ööl. Kogu pahameele, mis on kogutud igava sõidu ajal, valab reisija jaamaülemale. Ilm on talumatu, tee vilets, küüdimees kangekaelne, hobused ei jõua vedada — süüdi on aga jaamaülem. Astudes ta vaesesse elamusse vaatab möödasõitja tema kui vaenlase peale; hea, kui tal õnnestub kutsumatust külalisest peatselt vabaneda; aga kui ei juhtu hobuseid olema? ... Jumal! Missugust sõimu, missuguseid ähvardusi hakkab talle pähe sadama! Vihma ja lörtsiga on ta sunnitud jooksma mööda peresid; tuisuga, kolmekuningapäeva-pakasega läheb ta esikusse, et minutikski puhata ärritatud öömajalise kisast ja müksudest. Saabub kindral; värisev jaamaülem annab talle kaks viimast troikat, sealhulgas kulleri oma. Kindral sõidab ära teda tänamata. Viis minutit hiljem — aisakell!... ja sõjaväekuller viskab talle lauale oma küüdipassi!... Süveneme hästi kõigesse sellesse, ja siiras kaastunne tärkab meie südames raevu asemel. Veel mõni sõna: kahekümne aasta jooksul järjest olen ma Venemaa ristirästi igas suunas läbi sõitnud; peaaegu kõik postiteed on mulle tuttavad; tunnen mitut põlve küüdimehi; vähe on neid jaamaülemaid, keda ma näo järgi ei tunne, vähe on neid, kellega mul pole tegemist olnud; kavatsen lähemal ajal avaldada huvitava kogumiku oma reisimuljetest; esialgu ütlen vaid, et postijaama-ülemate seisust on avalikule arvamisele esitatud kõige ekslikumas

valguses. Need nii väga laimatud jaamaülemad on üldiselt rahulikud, loomult teenistusvalmid, seltsima kalduvad, tagasihoidlikud austusavalduste suhtes ja mitte liiga rahaahned inimesed. Nende vestlusest (mida härrased reisijad asjatult põlgavad) võib ammutada palju huvitavat ja õpetlikku. Mis puutub minusse, siis tunnistan, et eelistan nende vestlust mingisuguse ametiasjus sõitva kuuenda klassi ametniku kõnelustele.

Võib kergesti aimata, et mul on sõpru jaamaülemate auväärsest seisusest. Tõepoolest mulle on väärtuslik mälestus ühest neist. Olukorrad on meid kunagi kokku juhtinud, ja temast ma kavatsengi nüüd oma armastusväärsete lugejatega vestelda.

1816. aasta maikuus juhtusin sõitma läbi *** kubermangu nüüd hävitatud maanteed mööda. Mul oli madal auaste, sõitsin vahetuspostihobustega ja tasusin küüdiraha kahe hobuse eest. Seetõttu ei pidanud jaamaülemad minust lugu ja mul tuli sageli võtta lahinguga seda, mis minu arvates kuulus mulle õigusega. Olles noor ja äge, raevutsesin jaamaülema alatuse ja arguse üle, kui viimane andis kõrges auastmes härra kalessi jaoks troika, mis oli minu jaoks valmis seatud. Niisama kaua ei suutnud ma harjuda ka sellega, et valiv teener kuberneri juures lõunal jättis mind mõnest roast ilma. Nüüd näib mulle, et nii üks kui teine asi peabki nii olema. Tõepoolest, mis meist oleks saanud, kui kõigiti mugava reegli asemel: a u a s t e a u s t a g u a u a s t e t oleks tarvitusele võetud teistsugune, näiteks: m õ i s t u s a u s t a g u m õ i s t u s t? Missuguseid vaidlusi oleks tekkinud! Ja kellest alustaksid teenrid roogade ettekandmist? Kuid pöördun oma jutustuse juurde.

Päev oli kuum. Kolme versta kaugusel *** postijaamast hakkas vihma tibama ja minut hiljem tegi tugev valing mu läbimärjaks. Jõudnud jaama, oli mu esimeseks mureks kiiresti ümber riietuda, teiseks endale teed küsida. «Hei, Dunja!» hüüdis jaamaülem, «pane samovar üles ja mine too koort!» Nende sõnade peale tuli umbes neljateistkümneaastane tütarlaps vaheseina tagant välja ja jooksis esikusse. Ta ilu rabas mind. «Kas see on sinu tütar?» küsisin jaamapidajalt. «Jah,» vastas ta rahuloleva eneseuhkuse ilmega, «ja nii mõistlik, nii väle, täiesti kadunud emasse läinud.» Nüüd hakkas ta minu küüdipassi ümber kirjutama; mina aga asusin vaatlema pilte, mis kaunistasid ta tagasihoidlikku, kuid puhast elutuba. Need kujutasid ärakadunud poja lugu: esimesel auväärne vanamees öömütsis ja hommikumantlis saadab minema kärsitut noorukit, kes võtab tõtates vastu ta õnnistuse ja koti rahaga. Teisel oli eredalt kujutatud noormehe liiderlikku eluviisi: ta istub lauas, ümbritsetuna võltssõpradest ja häbituist naistest. Edasi end paljaks prassinud nooruk räbalais ja kolmnurkses kübaras karjatab sigu ja jagab nendega toitu; ta näol on kujutatud sügav kurbus ja patukahetsus. Lõpuks on esitatud ta tagasitulek isa juurde; hea vanamees sellessamas öömüt-

sis ja hommikumantlis jookseb talle vastu: ärakadunud poeg on põlvili; tagaplaanil tapab kokk nuumvasikat ja vanem poeg pärib teenrilt niisuguse rõõmu põhjuse üle. Iga pildi alt lugesin sobivaid saksakeelseid värsse. Kõik see on jäänud tänapäevani minu mällu, samuti nagu palsamiinlille-potid, kirju eesriidega voodi ja muud mind tookord ümbritsenud esemed. Näen nii selgelt justkui täna peremeest ennast, umbes viiekümneaastast nooruslikku, reibast meest ning ta pikka rohelist saterkuube kolme medaliga luitunud paelte otsas.

Ma ei jõudnud veel oma endise küüdimehega arvetki õiendada, kui Dunja tuli samovariga. Väike edvistaja märkas teistkordsest pilgust muljet, mida ta mulle avaldas; ta langetas suured taevassinised silmad; hakkasin temaga vestlema, ta vastas mulle vähemagi kartuseta nagu ilmaelu näinud neiu. Pakkusin ta isale klaasi punši; Dunjale ulatasin tassi teed ja me hakkasime kolmekesi vestlema nii, nagu oleksime igaviku tuttavad olnud.

Hobused olid ammu valmis, mina aga ei tahtnud ikka veel lahkuda jaamaülemast ja ta tütrest. Viimaks jätsin nendega hüvasti; isa soovis mulle head teed ja tütar saatis mind vankrini. Peatusin esikus ja palusin talt luba teda suudelda; Dunja nõustus... Võin palju suudlusi enda arvele kirjutada,

sestsaadik kui ma seda teen,

kuid ükski ei ole jätnud minule nii kestvat, nii meeldivat mälestust.

Mitu aastat oli möödunud, kui asjaolud tõid mind sellelesamale maanteele, sessesamasse paikkonda. Mulle tuli meelde vana jaamaülema tütar ja ma tundsin rõõmu mõtte juures, et näen teda uuesti. Kuid, mõtlesin ma, vana jaamaülem on ehk juba asendatud teisega. Dunja on kindlasti juba abielus. Mõte ühe või teise surmast vilksatas samuti mul peas, ja ma lähenesin *** jaamale kurva eelaimusega.

Hobused peatusid postijaama ees. Tuppa astudes märkasin kohe ärakadunud poja lugu kujutavaid pilte; laud ja voodi seisid vanas kohas; kuid akendel ei olnud enam lilli ja kõik näis olevat lagunemas ja hooletusse jäetud. Jaamaülem magas kasuka all; minu saabumine äratas ta, ta tõusis... see oli tõepoolest Samson Võrin; ent kuidas ta oli vanaks jäänud! Sellal kui ta asus mu küüdipassi ümber kirjutama, vaatlesin tema halle juukseid, sügavaid kortse ammust ajast raseerimata näol, kühmu jäänud selga, ega jõudnud ära imestada, kuidas kolm või neli aastat olid suutnud reipa mehe muuta põduraks vanataadiks. «Kas sa tundsid mu ära?» küsisin temalt, «oleme ju vanad tuttavad.» — «Võib küll olla,» vastas ta süngelt, «siin on suur tee; minu pool on käinud palju reisijaid.» — «On su Dunja terve?» jätkasin. Vanamees kortsutas kulme. «Jumal teda teab,» vastas ta. — «Siis on ta nähtavasti abielus?» küsisin. — Vanamees teeskles, nagu

poleks ta minu küsimust kuulnudki, ja jätkas poolsosinal minu küüdipassi lugemist. Jätsin oma pärimise ja käskisin teekannu üles panna. Uudishimu hakkas mind vaevama ja ma lootsin, et punš vallandab mu vana tuttava keelepaelad.

Ma ei eksinud: vanamees ei keeldunud pakutud klaasist. Märkasin, et rumm hajutas ta sünguse. Teise klaasi järel muutus ta jutukaks; meenutas või teeskles, et meenutas mind, ja ma sain temalt teada loo, mis tookord paelus ja liigutas mind tugevasti.

«Teie siis tundsite mu Dunjat?» alustas ta. «Kes küll teda ei tundnud? Ah Dunja, Dunja! Küll oli alles tüdruk! Kes siit ka mööda sõitis, igaüks kiitis, ükski ei laitnud. Prouad kinkisid talle küll rätikuid, küll kõrvarõngaid. Härrad reisijad peatusid meelega, justkui lõunat või õhtust sööma, tegelikult aga ainult selleks, et teda kauemini imetleda. Vahel mõni härra, olgu ta nii kuri kui tahes, rahunes tema juuresolekul ja kõneles minuga armulikult. Uskuge, härra: kullerid, sõjaväekullerid jäid temaga pooleks tunniks juttu vestma. Maja püsis tema varal; kas midagi koristada, või midagi valmistada, tuli iga asjaga toime. Ja küll mina, vana loll, vahel teda imetlesin, tema üle rõõmustasin; kas ma oma Dunjat ei armastanud, kas ma oma lapsukest ei hellitanud; kas tal polnud hea elu? Aga ei, ega hädast palvega pääse; mis on määratud, see peab tulema.» Nüüd hakkas ta mulle oma häda üksikasjaliselt jutustama. Kolm aastat tagasi ühel talvisel õhtul, kui jaamaülem tõmbas uude raamatusse jooni ja tütar õmbles vaheseina taga endale kleiti, sõitis ette troika ning sõitja, tšerkessi müts peas, sõjaväesinel seljas, sall ümber mässitud, astus tuppa ja nõudis hobuseid. Hobused olid kõik sõidus. Selle teate puhul hakkas reisija juba tõstma häält ja nuuti, kuid niisuguste stseenidega harjunud Dunja jooksis vaheseina tagant välja ja pöördus lahkelt sõitja poole küsimusega: kas ta ei sooviks midagi süüa? Dunja ilmumine avaldas oma tavalist mõju. Reisija raev lahtus; ta nõustus hobuseid ootama ja tellis endale õhtusöögi. Sõitja võttis märja karvamütsi peast, harutas salli lahti, kiskus sineli seljast ja osutus nooreks sihvakaks mustade vurrukestega husaariks. Ta võttis jaamaülema toas koduselt istet ja hakkas lõbusasti vestlema temaga ja ta tütrega. Õhtusöök toodi. Vahepeal jõudsid hobused kohale ja jaamaülem käskis nad kohe, söötmata, rakendada reisija sõiduki ette; ent tulnud tagasi, leidis ta noormehe lamamas pingil peaaegu meelemärkusetult: tal oli hakanud halb, pea valutas, sõita oli võimatu... Mis teha! Jaamaülem loovutas talle oma voodi ja otsustati, et kui haige tervis ei lähe paremaks, saata järgmisel hommikul S*** linna arsti järele.

Järgmisel päeval läks husaari tervis halvemaks. Ta teener ratsutas linna arsti tooma. Dunja sidus talle ümber pea äädikasse kastetud rätiku ja istus oma õmblustööga ta voodi juurde. Jaamaülema juuresolekul haige oigas ega kõnelnud peaaegu ühtegi

sõna, kuid jõi siiski ära kaks tassi kohvi ja ägades tellis endale lõunasöögi. Dunja ei lahkunud tema juurest. Haige palus ühtepuhku juua ja Dunja ulatas talle kruusiga omatehtud limonaadi. Haige niisutas huuli ja iga kord kruusi tagasi andes surus tänutäheks Dunjakese kätt oma nõrga käega. Arst saabus lõunaks. Ta katsus haige pulssi, kõneles temaga saksa ja vene keeles ning teatas, et haige vajab ainult rahu ja et paari päeva pärast võib ta teele asuda. Husaar andis talle visiidi eest kakskümmend viis rubla ning pakkus lõunat; arst nõustus; mõlemad sõid suure isuga, jõid pudeli veini ja lahkusid teineteisega väga rahul olles.

Möödus veel üks päev ja husaar paranes täiesti. Ta oli äärmiselt lõbus, naljatas lakkamatult küll Dunjaga, küll jaamaülemaga; vilistas lauluviise, vestles sõitjatega, kandis nende küüdipassid postiraamatusse ja hakkas heale jaamaülemale nii meeldima, et kolmanda päeva hommikul oli tal kahju armsast öömajalisest lahkuda. Oli pühapäev; Dunja seadis end päevasele jumalateenistusele minekuks. Husaarile toodi kibitka ette. Ta jättis jaamaülemaga hüvasti, tasudes talle heldelt öömaja ja kosti eest; jättis hüvasti ka Dunjaga ja pakkus end sõidutama teda kirikuni, mis asus küla serval. Dunja seisis nõutult... «Mida sa siis kardad?» ütles isa talle. «Tema kõrgeausus ei ole ju hunt ega söö sind ära: tee lõbusõitu kirikuni.» Dunja istus saani husaari kõrvale, teener hüppas pukki, küüdimees vilistas ja hobused kihutasid minema.

Vaene jaamaülem ei mõistnud, kuidas võis ta ise lubada oma Dunjal sõita koos husaariga, kuidas võis ta olla nii pime ja mis oli tal küll siis arus. Ei möödunud poolt tundigi, kui ta süda hakkas valutama, valutama, ja rahutus valdas teda niivõrd, et ta ei pidanud vastu ja läks ka ise jumalateenistusele. Kirikule lähenedes nägi ta, et rahvas hakkas juba lahkuma, kuid Dunjat ei olnud ei aias ega kirikutrepil. Ta astus kiiresti kirikusse: preester tuli altarilt alla; salmilaulja kustutas küünlaid, kaks eidekest palvetasid veel nurgas, kuid Dunjat kirikus ei olnud. Vaene isa kogus vaevu julgust küsida salmilauljalt, kas Dunja oli olnud jumalateenistusel. Salmilaulja vastas, et ei olnud. Jaamaülem läks koju, olles rohkem surnud kui elus. Üks lootus oli talle veel jäänud: võib-olla oli Dunja nooruse kergemeelsusest otsustanud teha lõbusõitu järgmise postijaamani, kus elas ta ristiema. Piinarikka ärevusega ootas jaamaülem troika tagasitulekut, millega ta oli lubanud Dunjal sõita. Küüdimeest ei tulnud. Viimaks vastu õhtut saabus ta, üksi ja vintis, jubeda teatega: «Tollest jaamast sõitis Dunja koos husaariga edasi.»

Vanamees ei talunud oma õnnetust; ta heitis sellessesamasse voodisse, kus ennist oli lamanud noor petis. Kõiki asjaolusid arutades taipas jaamaülem nüüd, et haigus oli teeseldud. Vanamees haigestus ägedasse närvipalavikku; ta viidi S*** linna ja tema kohale määrati ajutiseks teine. Teda arstis seesama arst,

kes oli käinud husaari juures. See kinnitas jaamaülemale, et noormees oli olnud täiesti terve ja et ta oli juba tookord aimanud seda kurja kavatsust, kuid vaikinud, kartes tema nuuti. Kas rääkis sakslane tõtt või tahtis ainult hoobelda läbinägelikkusega, kuid vaest haiget ei lohutanud ta sellega põrmugi. Vaevalt oli jaamapidaja haigusest toibunud, kui ta palus S*** linna postiülemalt kahekuuse puhkuse ja oma kavatsusest kellelegi sõnagi rääkimata läks jala oma tütrele järele. Küüdipassist oli ta teada saanud, et rittmeister Minski sõitis Smolenskist Peterburi. Küüdimees, kes oli teda sõidutanud, oli rääkinud, et Dunja nutnud kogu tee, kuigi näinud sõitvat omal soovil. «Ehk saan oma äraeksinud tallekese koju tuua,» mõtles jaamaülem. Selle mõttega saabus ta Peterburi, peatus Izmailovski polgus oma vana kaasteenija eru-allohvitseri juures ja alustas otsinguid. Varsti sai ta teada, et rittmeister Minski on Peterburis ja elab Demuti trahteris. Postijaama-ülem võttis julguse ilmuda tema juurde.

Varahommikul läks ta tema esikusse ja palus teatada tema kõrgeaususele, et vana soldat palub luba temaga kokku saada. Sõjaväelakei, kes liistu peal säärikut puhastas, kuulutas, et härra magab ja enne kella ühteistkümmet ei võta kedagi vastu. Jaamaülem lahkus ja tuli tagasi määratud ajaks. Minski ise tuli tema juurde välja hommikumantlis, punane mütsike peas. «Mis sul, vennas, vaja on?» küsis ta. Vanamehe süda hakkas keema, pisarad tõusid silmi ja ta lausus väriseva häälega ainult: «Teie kõrgeausus!... Osutage niisugust jumalaarmu!...» Minski vaatas talle kiiresti otsa, punastas, võttis tal käest kinni, viis kabinetti ja lukustas enda järel ukse. «Teie kõrgeausus!» jätkas vanamees, «mis hundi suus, see hundi kõhus; andke mulle vähemalt tagasi mu vaene Dunja. Olete ju temast küllalt lõbu saanud; ärge siis hukutage teda asjatult.» — «Mis tehtud, seda muuta ei saa,» ütles noormees äärmises segaduses, «olen süüdi su ees ja valmis paluma sult andestust, kuid ära arva, et võiksin Dunja maha jätta: ta saab õnnelikuks, annan sulle ausõna. Milleks on sul teda vaja? Ta armastab mind; ta on oma endisest elust võõrdunud. Ei sina ega tema — teie ei unusta seda, mis on juhtunud.» Siis pistis ta vanamehele midagi varrukakäänise vahele, avas ukse, ja jaamaülem, märkamata, kuidas see sündis, leidis end tänavalt.

Kaua seisis ta liikumatult, viimaks nägi oma varrukakäänise vahel paberirulli; ta võttis selle välja ja harutas lahti mitu kortsunud viie- ja kümnerublast paberraha. Tal tungisid uuesti pisarad silmi, raevupisarad! Ta kägardas rahapaberid kokku, virutas maha, tallas kontsaga mulla sisse ja läks minema... Eemaldunud mõne sammu, ta peatus, mõtles veidi... ja tuli tagasi... Kuid paberrahasid enam ei olnud. Teda märgates jooksis keegi hästi riietatud noormees voorimehe juurde, istus rutuga peale ja karjus: «Sõida!...» Jaamaülem ei ajanud teda taga. Ta otsustas

minna koju oma postijaama, kuid enne seda tahtis kas või kordki veel oma vaest Dunjat näha saada. Selleks läks ta paari päeva pärast Minski juurde tagasi; kuid sõjaväelakei ütles talle karmilt, et härra ei võta kedagi vastu, surus ta rinnaga esikust välja ja paugatas ukse tema nina ees kinni. Jaamaülem seisis, seisis — ja läks minema.

Pidanud Kõigi Kannatajate kirikus palvuse, kõndis ta sellesama päeva õhtul piki Liteinajat. Äkki kihutas temast mööda noobel troska ja jaamaülem tundis ära Minski. Troska peatus kolmekordse maja ees otse paraadukse juures ja husaar jooksis trepist üles. Õnnelik mõte vilksatas postijaama-ülema peas. Ta sammus tagasi ja, jõudnud kutsarini, küsis: «Kelle hobune see on, vennas? Minski oma või?» — «Just nii,» vastas kutsar, «aga mis sul sellest?» — «Miks siis ei ole: su härra käskis mul viia ta Dunjale kirjakese, mina aga unustasin, kus see Dunja elab.» — «Siinsamas ometi, teisel korral. Hiljaks jäid, vennas, oma kirjaga; nüüd on ta juba ise tema juures.» — «Pole viga,» vastas jaamaülem seletamatu nõksatusega südames, «aitäh, et juhatasid, küll ma õiendan oma asja ära.» Nende sõnadega läks ta trepist üles.

Uks oli lukus; ta helistas, mitu sekundit möödus talle vaevarikkas ootuses. Võti krigises, talle avati. «Kas siin elab Avdotja Samsonovna?» küsis ta. «Elab küll,» vastas noor teenijatüdruk, «milleks sul teda vaja on?» Vastust andmata astus jaamaülem saali. «Ei või, ei või!» karjus teenijatüdruk talle järele. «Avdotja Samsonovnal on külalised.» Kuid jaamaülem ei kuulanud ja läks edasi. Kaks esimest tuba olid pimedad, kolmandas oli tuli. Ta astus avatud ukse juurde ja peatus. Väga hästi sisustatud toas istus Minski mõttesse vajunult. Väga toredalt ja moodsalt riietatud Dunja istus ta tugitooli korjul nagu ratsutajanna oma inglise sadulas. Ta vaatas õrnalt Minskile otsa, mässides ta musti kiharaid oma säravate sõrmede ümber. Vaene postijaamaülem! Ilalgi ei olnud tütar talle nii kaunina tundunud; ta imetles teda tahtmatult. «Kes seal on?» küsis Dunja pead tõstmata. Jaamaülem vaikis endiselt. Vastust saamata tõstis Dunja pea ... ja langes karjatades vaibale. Ehmunud Minski sööstis teda üles tõstma, kuid märgates äkki ukse vahel vana jaamaülemat, jättis Dunja ja astus jaamaülema juurde raevust värisedes. «Mis sul vaja on?» ütles ta läbi kokkupigistatud hammaste, «mis sa hiilid kõikjal mu järel nagu mõrtsukas? Või tahad sa mind tappa? Kasi välja!» ja ta haaras vanamehel tugeva käega turjast kinni ning tõukas ta trepikotta.

Vanamees läks tagasi oma korterisse. Sõber soovitas talle kaevata; kuid jaamaülem mõtles järele, heitis käega ja otsustas sellest loobuda. Kahe päeva pärast läks ta Peterburist tagasi oma postijaama ja asus uuesti oma ametisse. «Nüüd on juba kolmas aasta,» lõpetas ta, «kus elan ilma Dunjata ja kus temast pole ei kippu ega kõppu kuulda. On ta elus või mitte, jumal teda teab.

Juhtub kõike. Pole tema esimene ega viimane, keda läbisõitev seikleja ära on võrgutanud, siis veidi aega hoidnud ja maha jätnud. Neid on Peterburis palju, rumalaid noorukesi; täna on nad atlassis ja sametis, homme aga vaatad — pühivad tänavaid koos kõrtsikaltsakatega. Kui mõtled vahel, et võib-olla Dunjagi hukkub sealsamas, siis patustad tahtmatult ja soovid talle hauda . . .»

Niisugune oli minu sõbra, vana jaamaülema jutustus, korduvalt katkestatud pisaratest, mida ta maaliliselt oma hõlmaga kuivatas nagu hoolas Terentjitš oivalises Dmitrijevi ballaadis. Neid pisaraid kutsus esile osaliselt punš, mida ta oma jutustuse kestel tühjendas viis klaasitäit; ent kuidas see ka ei olnud, nad liigutasid mu südant tugevasti. Lahkunud temast, ei suutnud ma kaua vana jaamaülemat unustada, mõtlesin kaua vaesest Dunjast . . .

Alles hiljuti ***asulast läbi sõites tuli mulle mu sõber meelde; sain teada, et postijaam, mida ta juhatas, on juba likvideeritud. Minu küsimusele: «Kas vana jaamaülem on elus?» ei suutnud keegi anda rahuldavat vastust. Otsustasin tuttavat kohta külastada, võtsin kelleltki hobused ja sõitsin N. külla.

See oli sügisel. Hallid pilved katsid taevast; külm tuul puhus koristatud põldudelt, kandes ettejuhtuvatelt puudelt punaseid ja kollaseid lehti kaasa. Jõudsin külla päikeseloojangul ja peatusin postimaja ees. Esikusse (kus vaene Dunja mind kunagi suudles) tuli paks naine ja vastas minu küsimustele, et vana postijaamaülem oli surnud aasta tagasi, et tema majja asunud elama õllepruulija ja et tema on õllepruulija naine. Mul hakkas kahju oma asjatust sõidust ja ilmaaegu kulutatud seitsmest rublast. «Mille kätte ta siis suri?» küsisin õllepruulija naiselt. «Joomasurma, isand,» vastas ta. — «Ja kuhu ta maeti?» — «Küla servale, tema kadunud perenaise kõrvale.» — «Kas ei saaks mind tema hauale juhatada?» — «Miks ei saa. Hei, Vanka! mis sa seal kassiga mässad. Juhata härra surnuaeda ja näita talle jaamaülema hauda.»

Punase peaga ühesilmaline räbalais poiss jooksis nende sõnade peale minu juurde ja viis mind kohe küla taha.

«Tundsid sa kadunut?» küsisin teel temalt.

«Miks ei tundnud! Ta õpetas mind pajupilli tegema. Tuleb vahel (rahu tema põrmule!) kõrtsist, ja meie tema järel: «Vanaisa, vanaisa! Pähkleid!» ja tema jagabki meile pähkleid. Ikka õiendas meiega alati.»

«Aga kas reisijad tuletavad teda meelde?»

«Nüüd on ju vähe reisijaid; mõnikord sõidab kohtukaasistuja siit läbi, kuid temal pole mahti surnute jaoks. Suvel aga käis üks proua, see küsis vana jaamaülema järele ja käis tema haual.»

«Missugune proua?» küsisin ma huviga.

«Tore proua,» vastas poisike, «sõitis kuuehobusetõllas kolme väikese noorisandaga ja ammega ja musta koeranässiga; nii kui

talle öeldi, et vana jaamaülem on surnud, hakkas nutma ja ütles lastele: «Istuge vaikselt, mina aga käin surnuaial ära.» Mina pakkusin ennast teda saatma. Proua aga ütles: «Tunnen ise teed.» Ja andis mulle hõbeviielise, niisugune lahke proua!...»

Jõudsime kalmistule, millegagi piiramata lagedale kohale, täis puuriste, milledele ei heitnud varju ükski puu. Iial pole ma näinud nii kurba kalmistut.

«Siin on vana jaamaülema haud,» ütles mulle poiss, hüpates liivahunnikule, kuhu oli sisse kaevatud must rist vasest pühakujuga.

«Ja proua tuli siia?» küsisin.

«Tuli,» vastas Vanka, «ma vaatasin teda kaugelt. Ta heitis siia maha ja lamas kaua. Siis läks proua külla, kutsus papi, andis talle raha ja sõitis minema, mulle aga andis hõbeviielise — tore proua!»

Mina andsin poisikesele samuti viiekopikalise ega kahetsenud enam ei sõitu ega kulutatud seitset rubla.

14. septembril 1830. a.

«Postijaama-ülem» on jutustustekogu «Belkini jutustused» parimaid teoseid. Sellega avas Puškin uue lehekülje vene proosa ajaloos: ta tõi kirjandusse eluraskuste all kannatava «väikese inimese».

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Jutustage, kuidas aristokraatsed reisijad kohtlesid lihtsat tööinimest, postijaama-ülem Võrinit.

2. Kirjeldage Võrini elamusi, tundeid ja tegevust seoses tütre kadumisega.

3. Püüdke selgusele jõuda rittmeister Minski moraalses palges. Andke põhjendused. Tooge näiteid klassiühiskonna hukutavast mõjust inimese moraalile.

4. Jutustage Võrini edaspidisest allakäigust.

5. Kuidas avaldub antud jutustuses Puškini sügav poolehoid lihtsate inimeste vastu?

6. Koostage jutustuse kava ja selgitage selle põhjal jutustuse ülesehitust (kompositsiooni).

7. Korrata: eepiliste teoste liigid ja tegevuse arenemine eepilises teoses.

KIRJANDUSTEOSE TEGELASED.

Kirjandusteoses etendavad väga tähtsat osa tegelased. Nende elujuhtumisi ja -saatust jälgides areneb teose sündmustik; nende kaudu avatakse ka teose idee. Näiteks eepose «Kalevipoeg» sündmustik areneb lahutamatus seoses nimikangelase võitluse ja töödega. Jutustuses «Seadusemees» tuuakse idee — tsaaritruu talupoja kujunemine võitlejaks — lugejani peaasjalikult peategelase Kadaka Jaani najal.

Tavaliselt koondub kirjaniku peatähelepanu ühele tegelasele (Tasuja, Pliuhkam, Pavel Kortšagin), kelle elu kujutamisele toetub teose ülesehitus ja põhiidee väljendamine. Niisugust tegelast nimetatakse peategelaseks. Suurem osa tegelasi aga esinevad episooditi, mistõttu neid nimetatakse kõrvaltegelasteks. Vahel on aga kirjaniku tähelepanu keskpunktis ühevääriselt mitu tegelast, keda kõiki võime pidada peategelasteks (noorkaardiväelased; Toots, Tali ja Kiir «Kevadest»).

Kirjandusteose tegelane on oma ajajärgu ja kindla ühiskondliku kihi esindaja. Nii kehastab Pliuhkam eesti kulakut, postijaama-ülem A. Puškini samanimelisest jutustusest vaest tsaariametnikku, Pavel Kortšagin tulihingelist noort nõukogude revolutsionääri jne. Seega esindab tegelane kindlat ühiskonnaklassi või kihti. Teisest küljest nõuab sõnakunst, et tegelasel oleks ka oma isikupära, mis ilmneb tema iseloomus, käitumises, välimuses. Mida ilmekamalt need kaks külge tegelases ühte sulavad, seda kunstiküpsem teos on. Seoses Pliuhkamiga tekib kujutlus mitte ainult kulakust, vaid nimelt rumalast ja kasuahnest kulakust. Pavel Kortšaginisse on kätketud nõukogude noore kõige õilsamad omadused.

Tegelaste loomisel kasutab kirjanik mitmesuguseid kirjandusliikke võtteid.

Tegelaste omadused tulevad ilmsiks teose sündmuste arenedes. Kirjanik asetab nad sellistesse olukordadesse, kus nende käitumine ja iseloom eriti ilmekalt avalduvad. «Kapsapeas» tekib Pliuhkamist ja teistestki tegelastest selge kujutlus üheainsa põhisündmuse najal — teade näitusest ja mõte seda saunanaise kapsapea abil oma huvides ära kasutada. Ulatuslikumates teostes on tingimused ja olukorrad hoopis mitmekesisemad.

Tegelast iseloomustatakse ka tema lähemat ümbrust — töökohta, eluruumi, esemeid — kirjeldades. Meenutagem näiteks klassitoa ja üldse kooliolude kirjeldusi «Kevadest».

Sagedaseks võtteks on tegelaste iseloomustamine nende omavahelise vastandamise või kõrvutamise alusel. Nii on «Tasujas» vastandatud Jaanus ja Oodo, «Kevades» Kiir ja Toots jne. Tegelaste omavahelistes suhetes tulevad selgesti ilmsiks nende ühiskondlikud vaated ja isikupära.

Sageli on oluline, et lugejal tekiks elav ettekujutus tegelase välimusest, mis aitab teda paremini mõista. Seepärast antakse harilikult tegelase välimuse kirjeldus ehk sõnaline portree. A. H. Tammsaare maalib Oru Pearust, eesti kirjanduse ühest huvitavamast kujust, järgmise portree: «Vargamäe Andres võttis juba hoogu kõrtsist minema hakata, kui Pearu saksatoast nähtavale ilmus, ikka alles vestiväel... Kehalt kõhnavõitu, mitte pikk, aastailt üle kolmekümne, valget verd, harv habe lõua otsas, silmad krissis — niisugune oli see Vargamäe Tagapere.»

Välimuse tutvustamine ei ole omaette eesmärk. See aitab pare-

mini mõista tegelase olemust. Heaks näiteks selle kohta on järgmine lõik E. Vilde «Mahtra sõjast»: «Võllamäe Päärn seisis paigal, nagu peaks aru, mida nüüd teha. Pikaline, nagu ta suur keha liikuma, oli ka tema aju mõtlema. Ta jõudis alles siis otsusele, kui veel teine vemblahoop ta õlale sadas. Nüüd pahvas nagu must tuli tal silmist, kaks veresoont ta otsaesisel paisusid sõrmejämedusteks — siis oli ta kupja kraes kinni, tõstis ta õhku, tuuseldas teda paar korda, ning lähemal pilgul lendas väheldane, nigel mehike paar sülda eemale lepapõõsasse.» Selles vahejuhtumis, kus Võllamäe Päärn õiendab arveid vaimutüdrukut metsikult kohelnud kupjaga, tuleb ilmsiks eesti talupoja ürgne viha mõisakäsilase vastu; ühtaegu leiab rõhutamist Päärna isikupära — õiglane äkkviha, talupoeglik kohmakus ja hiiglajõud.

Tähtis karakteriseerimisvahend on tegelase kõne, milles väljenduvad tegelaste mõtte- ja tundeelu, hariduslik tase, päritolu, vaimuomadused. Sellele vastav on ka tegelaste ütlemisviis. Meenutagem Pliuhkami kõnet; selles tuleb tabava kujundlikkusega ilmsiks tema harimatus, pime kasuahnus ja jäme suhtumine kaasinimestesse. Väga tabavalt iseloomustab O. Luts kõne kaudu «Kevade» tegelasi.

Selliseid võtteid tegelaste iseloomustamisel nimetatakse kaudseks iseloomustamiseks.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Milline osa on tegelastel kirjandusteoses?

2. Nimetage loetud teostest pea- ja kõrvaltegelasi.

3. Milliseid eepose tähtsamaid ideid kehastab Kalevipoeg? Millist ideed väljendab A. Puškin jutustuses «Postijaama-ülem» peategelase kaudu?

4. Selgitage, kuidas sündmuste areng E. Vilde jutustuses «Seadusemees» on seotud peategelases toimuvate muutustega.

5. Nimetage tegelasi, kes eriti ilmekalt kehastavad üht või teist ühiskonnaklassi. Andke sellekohane põhjendus.

6. Selgitage O. Lutsu «Kapsapea» najal tegelaste omavahelisi suhteid. Nimetage teoseid, milles on kasutatud tegelaste vastandamist.

7. Nimetage tegelasi, kelle keeleline karakteristika on eriti ilmekas. Tooge vastavaid näiteid.

8. Nimetage kaudse iseloomustamise võtteid. Selgitage nende kasutamist mõne tegelase iseloomustamisel.

9. Kirjutage kirjand ühel järgnevatest teemadest: «Minu lemmikteose peategelane», «Mille poolest ... (tegelase nimi) mulle meeldib». Koostage oma kujutluse alusel mõne tegelase väline kirjeldus.

10. Kirjutage tegelaste kõnest välja mõned tabavad ütlused.

Ivan Turgenev

(1818—1883)

Ivan Sergejevitš Turgenev sündis 28. oktoobril 1818 Orjolis mõisniku perekonnas.

Pärast ülikooli lõpetamist elas ta põhiliselt välismaal, kuid oli kodumaaga pidevas kontaktis ja külastas seda sageli.

Kirjanikukuulsuse toob talle jutustustekogu «K ü t i k i r j a d» (1847), milles esineva isevalitsusevastase hoiaku pärast ta saadeti asumisele oma mõisa. Sellele järgnevad mitmed jutustused («Mumuu») ja romaanid («Eelõhtul», «Isad ja pojad» jt.), mille kangelased on eesrindlike ideedega inimesed.

Tema teosed on kuulsad vene looduse meisterliku kujutamise poolest.

VARBLANE.

Jahilt koju tulles sammusin ma mööda aia puiesteed. Koer jooksis mu ees.

Äkki aeglustas ta jooksu ja hakkas hiilima, otsekui haistes enda ees saaki.

Lasksin pilgul libiseda piki puiesteed ja nägin udusulis, pea ning noka juurest kollaste sulgedega värvukest. Ta oli pesast alla kukkunud (tuul raputas tugevasti puiestee ääres kasvavaid kaski), ja istus liikumatult, väljaarenemata tiivakesed abitult laiali.

Koer lähenes talle aeglaselt, kui äkki — lendas lähedalt kasvavalt puult alla ja kukkus kivina otse koera koonu ette vana mustarinnaline varblane ning hirmununa, suled kohevil, hüppas meeleheitlikult ja haledalt siutsudes paaril korral avatud, irevil hammastega suu suunas.

Ta sööstis päästma, kaitses oma kehaga värvukest... ent kogu tema väike keha värises hirmust, hääl oli muutunud metsikuks ja kähisevaks, ta oli hirmust suremas, ta tõi ennast ohvriks!

Missuguse hiiglasuure koletisena pidi talle paistma koer! Ja siiski ei saanud ta istuma jääda oma kõrgele, ohutule oksale... Jõud, mis oli tugevam tema tahtest, sundis teda alla lendama.

Minu Trezor jäi seisma ... taandus ... Nähtavasti tunnustas ka tema seda jõudu.

Ma kutsusin hämmeldunud koera kähku enda juurde ja lahkusin, tundes aukartust varblase ees.

Jah, ärge naerge! Tundsin aukartust tolle väikese sangarliku linnu ees, tema emaarmastuse ees.

Armastus, mõtlesin ma, on tugevam surmast ja surmahirmust. Üksnes armastuses peitub elu alalhoidev ja edasiviiv jõud.

KAKS RIKAST.

Kui minu juuresolekul ülistatakse Rothschildi, kes oma hiiglasuurtest kasumitest ohverdab tuhandeid franke laste kasvatamiseks, haigete ravimiseks, vanade eest hoolitsemiseks — ma kiidan ja härdun.

Kuid ka kiites ja härdudes ei suuda ma meenutamata jätta üht vaesuses virelevat talupoja-perekonda, kes võttis orbunud vennatütre oma lagunenud majakesse.

«Kui võtame Katka kasutütreks,» ütles naine, «kuluvad viimased krossid tema peale, — pole millegi eest soola osta, et leent suupäraseks teha.»

«Sööme siis leent ... soolata,» vastas talupoeg, tema mees.

Kuidas saab võrrelda Rothschildi selle talupojaga!

MINU PUUD.

Ma sain kirja endiselt ülikoolikaaslaselt, rikkalt mõisnikult, aristokraadilt. Ta kutsus mind oma mõisasse külla.

Ma teadsin, et ta on ammu haige, pime, poolenisti halvatud, suudab vaevalt käia ... Sõitsin.

Leidsin ta avara pargi ühel puiesteel. Kasukasse mässitud — minu külaskäik toimus suvel —, kidur, küüru vajunud, roheline sirm silmade kaitseks, istus ta väikesel ratastoolil, mida tõukasid kaks uhketes livreedes toapoissi ...

«Tervitan teid minu pärusmõisas, minu iidsete puude varjus!» lausus ta surija häälega.

Tema pea kohal kõrgus telgina võimas tuhande-aastane tamm.

Ning ma mõtlesin: «Oo, tuhande-aastane hiiglane, kuulsid sa neid sõnu? Sinu juurte kohal roomav poolsurnud ussike nimetab sind oma puuks!»

Kuid siis tõusis tuuleiil ja pani hiiglase tiheda lehestiku kergelt sahisema ... Ning mulle näis, et vana tamm vastas heasüdamliku ja vaikse naeruga nii minu mõttele kui ka haige hoopleмisele.

KÜSIMUS.

1. Kuidas peegeldub neis palades kirjaniku moraalne pale ja ühiskondlike vahekordade mõistmine?

Anton Tšehhov

(1860—1904)

Anton Pavlovitš Tšehhov, väljapaistev vene prosaist ja näitekirjanik, sündis 17. jaanuaril 1860 Taganrogi linnas kaupmehe pojana.

Tšehhovite perekonnas valitses väikekodanlik vaim. Jõhkra pereisa toores käitumine tõi perekonda tülid ja riiud. Kui isa hiljem rahalistesse raskustesse sattus, põgenes ta võlausaldajate eest Moskvasse. Sinna läks ka ülejäänud perekond. Antoša aga jäeti üksi kuni gümnaasiumikursuse lõpetamiseni Taganrogi. Noorukil tuli neil aastatel läbi teha karm elukool, et end kuidagi elatada ja õppida. Võitlus olemasolu eest õpetab teda kriitiliselt suhtuma elus esinevatesse väärnähtustesse, eriti aga labasustesse, millest kogu provintsielu oli läbi imbunud. Võitlus labasuse vastu sai siitpeale Tšehhovi elu peamiseks ülesandeks.

Algavad rasked jõupingutused hariduse omandamise ja enese kasvatamise nimel. «Miks küll looduses ei saa midagi kätte hinnata?» kirjutab ta hiljem ühes oma jutustuses. «Isegi inimlikkus, leebus ja leplik iseloom saavutatakse ohvrite ja raskete õppe-

tundide teel.» Missuguse visadusega Tšehhov oma iseloomu ja tahet kasvatas, sellest loeme ühest tema hilisemast kirjast naisele: «Sa kirjutad, et kadestad minu iseloomu. Pean sulle ütlema, et sünnipäraselt on mu iseloom äkiline, ma olen kergesti ägestuv jne., jne. Ent ma olen harjunud end talitsema, sest korralik inimene ei tohi endale voli anda. Endisel ajal tegin vahel kurat teab mida.»

Tšehhov alustas seda võitlust juba varakult, noorukina. Seejuures ei eraldanud ta «isiklikku üldisest: tema võitlus kõige väikekodanliku väljakihutamise eest iseenesest, oma igapäevasest elust, kandus üldise joonena läbi selle võitluse, mida ta pidas oma loomingus väikekodanluse vastu, kõige selle vastu, mis alandab inimese väärikust,» kirjutab kirjandusteadlane V. Jermilov.

19-aastase noorukina pidi Antoša Tšehhov hoolitsema ka oma majanduslikesse raskustesse sattunud vanemate ja õdede-vendade eest, mis nõudis palju jõudu ja eneseohverdamist.

Ühes kirjas vennale avaldas Tšehhov oma vaated inimesele: kasvatatud inimesed «austavad inimese isiksust ning on seepärast alati heatahtlikud, leebed, viisakad, järeleandlikud... Nad ei märatse haamri või kadunud kummi pärast, kellegagi koos elades ei tee nad sellest heategu ega ütle lahkudes: teiega on võimatu elada!... Nende süda valutab ka selle pärast, mida palja silmaga ei näe... Nad on avameelsed ja kardavad valet nagu tuld. Nad ei valeta isegi pisiasjades. Vale on kuulajale solvav ja labastab kõnelejat tema silmis. Nad ei teeskle, käituvad tänaval niisamuti nagu kodus... Nad pole lobisejad ega pealetükkivalt avameelsed, kui neilt ei küsita. Nad ei alanda end selle sihiga, et kutsuda teistes esile kaastunnet... Neid ei köida sellised valebriljandid nagu tutvus kuulsustega...»

Suuri raskusi ületades õnnestub Tšehhovil lõpetada Moskva ülikooli arstiteaduskond. Ta on võlutud arsti õilsast elukutsest, kusjuures tema peamisteks patsientideks on vaesed kirjanikud ja näitlejad.

Kuid huvi kirjandusliku loomingu vastu, mis tärkas juba üliõpilaspõlves, muutub üha tugevamaks. Tšehhovi novellikogud ja näidendid leiavad lugejates ja teatrilavadel ikka suuremat poolehoidu. Ta pühendabki end kirjandusele, luues niisuguseid suurepäraseid teoseid, nagu novellid «Inimene vutlaris», «Kameeleon», «Unter Prišibejev», «Jonõtš» ja paljud teised. Vene näitekirjandus rikastub seesuguste suurepäraste lavateostega, nagu «Kajakas», «Kolm õde», «Kirsiaed», mis kõik on saanud Moskva Kunstiteatri ja teiste meie maa teatrite raudvaraks.

Oma maailmavaatelt ei olnud Tšehhov küll revolutsionäär, kuid ta jälgis terava pilguga revolutsiooniliste jõudude võitlust oma aja äraelanud ühiskonnaga.

Teda häirivad tolleaegsed vene elu paised — sunnitöö, mida

ta Sahhalini-reisil lähedalt näeb, näljahädad ja taudid, mille vastu ta ise on võidelnud. Ta vaimustub Maksim Gorkist, kes tsaaririigi mädapaiseid oma loomingus üksikasjalikult lahkab. Tšehhov usub veendunult, et andekale vene rahvale saabuvad peatselt paremad ajad. «Me elasime üle halli, tüütu aja,» kõneles ta. «Tuleb pööre... Venemaa sumiseb nagu mesipuu... Te vaadake, mis saab kahe-kolme aasta pärast. Ei tunne Venemaad enam äragi... Kui palju jõudu, energiat ja usku on rahvas...»

Viimasel eluperioodil vapustasid kirjanikku tugevad tervisehäired, mis pärast ränki kannatusi kustutasid ta elu.

A. Tšehhov suri Jaltas 2. juulil 1904.

Kogu Tšehhovi elu ja looming on suurepärane näide tõelisest inimlikkusest. Ikka ja jälle meenuvad geniaalse kirjaniku sõnad: «Inimeses peab olema kõik kaunis: nii nägu kui ka rõivad, nii hing kui ka mõtted... Tema on kaunis, ei saa vaielda, kuid... ta ju ainult sööb, magab, jalutab, võlub meid kõiki oma iluga — muud ei midagi. Tal pole mingeid kohustusi, tema jaoks töötavad teised. On ju nii? Aga jõudeelu ei saa olla puhas.»

Need sõnad nagu koputaksid inimeste südametunnistusele, nõudes vastust: «Kuidas on sinuga?»

KAMEELEON.

Üle turuplatsi läheb politseiülevaataja Otšumelov, uus sinel seljas ja komps käes. Tema taga sammub punapäine linnavaht sõelaga, mis on ääreni täis konfiskeeritud karusmarju. Ümberringi on vaikus... Platsil pole ühtegi hinge... Poodide ja kõrtside avatud uksed vahivad jumala maailma nagu näljased lõuad; nende kõrval pole isegi kerjuseid.

«Või sa sin purema kipud, neetud!» kuuleb Otšumelov äkki. «Poisid, ärge laske teda minna! Nüüdsel ajal on hammustamine keelatud! Võtke kinni! A... a!»

Kostab koera kiunumist. Otšumelov vaatab kõrvale ja näeb: kaupmees Pitšugini puulaost jookseb koer, hüpates kolmel jalal ning piiludes ringi. Tema kannul kihutab mees tärgeldatud sitssärgi ja lahtise vestiga. Ta jookseb koera kannul ja kukub keha ettepoole kallutades maha ning haarab koera tagumistest jalgadest kinni. Kostab teist korda koera kiunumist ja kisa: «Ära lase!» Poodidest pistavad välja unised näod ja varsti koguneb puulao juurde rahvahulk, võrsudes nagu maa alt.

«Näib nagu korralagedus olevat, teie ausus!...» ütleb linnavaht.

Otšumelov teeb poolkäänaku vasakule ja sammub rahvahulga juurde. Otse lao värava juures, näeb ta, seisab ülalkirjeldatud mees lahtise vestiga, ja hoides paremat kätt õhus, näitab rahvale veristatud sõrme. Ta poolpommis näole oleks nagu kirjutatud:

«Küll ma sulle juba näitan, suli!» ja ta sõrmgi näib nagu võidumärk. Ses inimeses tunneb Otšumelov kuldsepp Hrjukini. Rahvahulga keskel maas istub skandaali süüdlane ise, esimesed jalad laiali aetud ja kogu kehast värisedes, — valge hurdakutsikas terava koonu ning kollase laiguga seljal. Ta vesistes silmades on nukruse ja hirmu ilme.

«Mis siin lahti?» küsib Otšumelov, tungides rahva hulka. «Mispärast? Mis sa oma sõrmega? ... Kes karjus? ...»

«Lähen ma, teie ausus, ega puutu kedagi ...» algab Hrjukin pihku kõhides, «puude pärast Mitri Mitritši poole, — ja äkki see nurjatu, asja ees, teist taga, mu sõrmest kinni ... Te vabandage mind, mina olen töötaja inimene ... Mu töö on peen. Las maksavad mulle, sest — seda sõrme ei või ma vahest nädal otsa liigutada ... Seda, teie ausus, ei seisa seaduseski, et inimene peab looma pärast kannatama ... Kui igaüks hakkab hammustama, siis ei maksa maailmas eladagi ...»

«Hm! ... Hea küll ...» ütleb Otšumelov karmilt, kõhides ja kulme kortsutades. «Hea küll ... Kelle koer see on? Seda ma nii ei jäta. Ma teile näitan, kuidas koeri ula peale lasete! On aeg säärastele isandatele tähelepanu pöörata, kes ei taha määrustele alistuda! Kui teda lurjust trahvitakse, küll ta siis mul teab, mis tähendab koer ja muud hulkuvad elajad! Ma talle näitan, kuidas Luukas õlut teeb! ... Jeldõrin,» pöördub ülevaataja linnavahi poole, «kuula järele, kelle koer see on, ja koosta protokoll! Aga koer tuleb hävitada. Otsemaid! Ta on kindlasti marutõbine ... Kelle koer see on, küsin ma?»

«See on vist kindral Žigalovi oma!» lausub keegi rahva hulgast.

«Kindral Žigalovi oma? Hm! ... Võta mul palitu seljast, Jeldõrin ... Päris kole, kui palav! On vist vihm tulemas ... Ainult ühest asjast ei saa ma aru: kuidas ta võis sind hammustada?» pöördub Otšumelov Hrjukini poole. «Kuidas ta su sõrmeni ulatub? Tema on väike, aga sina oled ju sihuke koljat! Küllap sa vist kriimustasid sõrme naela otsas, pärast aga tuli sul rahapetmise plaan pähe. Sa oled ju ... tuntud rahvas! Tunnen ma teid, kuradeid!»

«Tema, teie ausus, tsuskas plotskiga koerale naljapärast näkku, aga koer polnud loll, krapsti kinni ... Rumal inimene, teie ausus!»

«Valetad, pimesilm! Kui ei näinud, mis siis luiskad? Nende ausus on tark härra ja saavad aru, kes valetab, kes aga südametunnistust mööda nagu jumala enese ees ... Kuid kui mina valetan, las siis rahukohtunik otsustab. Tal on seaduses öeldud ... Tänapäev on kõik üheõiguslikud ... Mul endal on vend sandarm ... kui tahate teada ...»

«Mitte targutada!»

«Ei, see pole kindrali koer ...» tähendab linnavaht sügavmõt-

teliselt. «Kindralil ei ole sääraseid. Tal on enamasti linnukoerad...»

«Sa tead seda kindlasti?»

«Kindlasti, teie ausus...»

«Ma tean seda isegi. Kindrali koerad on kallid, puhast tõugu, aga see on — kurat teab mis! Pole karva ega nägu... ainult selge nurjatus... Satuks säärane koer Peterburis või Moskvas ette, kas teate, mis siis oleks? Seal ei vaadataks seaduseraamatusse, vaid silmapilk — kärva! Sina, Hrjukin, oled kannatanud ja ära seda asja nõnda jäta... Peab õpetust andma! On aeg...»

«Aga võib olla, et on kindrali oma...» mõtleb linnavaht valjult. «Ega talle ole koonule kirjutatud... Nägin toona säärast kindrali õues.»

«Teadagi kindrali oma!» ütleb hääl rahva hulgast.

«Hm!... Aja mulle, vennas Jeldõrin, palitu selga... Oleks nagu tuul tõusnud... Hakkab jahe... Sa viid ta kindrali juurde ja küsid seal järele. Ütled, et mina leidsin ja saatsin... Ja ütle, et teda tänavale ei lastaks... Ta on vahest kallis koer, ja kui iga siga hakkab talle plotskit ninna toppima, pea ta siis rikutud ei saa. Koer on õrn loom... Aga sina, loru, lase käsi alla! Pole vaja oma rumalat sõrme ette toppida! Ise oled süüdi...»

«Kindrali kokk tuleb, küsime temalt... Hei, Prohhor! Tule, kallis, siia! Vaata seda koera... Kas on teie oma?»

«Mis sa mõtled! Seesuguseid pole meil eluilmaski olnud!»

«Pole siin midagi pikalt pärida,» ütleb Otšumelov. «Ta on hulgus! Pole vaja kaua kõnelda... Kui ma ütlesin, et on hulgus, siis ta on ka hulgus... Hävitada, ja sellega loril lõpp.»

«See pole meie oma,» jätkab Prohhor. «See on kindrali venna oma, kes toona saabus. Meie oma ei armasta hurtasid. Nende vend aga küll...»

«Ah siis nende vend on siia sõitnud? Vladimir Ivanõtš?» pärib Otšumelov, ja kogu ta näole valgub härras naeratus. «Näe, jumalukene! Ja mina ei teadnudki! Külla sõitsid?»

«Külla...»

«Vaata, jumal küll... Tuli igatsus vennakese järele... Aga mina ei teadnudki! Ja see on siis nende koerakene? Väga rõõmustav... Võta ta... Päris kena koerakene... Sihuke terane... Krapsti tollel näpust kinni! Ha-ha-ha... No mis sa värised? Õrrr... õrr... Vihane... võrukael sihuke...»

Prohhor kutsub koera kaasa ja lahkub ühes sellega puulao juurest... Rahvas naerab Hrjukini üle.

«Küll ma sinu veel käsile võtan!» ähvardab teda Otšumelov, ja löönud sineli hõlmad kokku, jätkab ta oma teekonda üle turuplatsi.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Jutustage, kuidas vastavalt olukordadele muutub Otšumelovi käitumine. Kuidas see avaldub tema tegutsemises ja kõnes? Pange tähele, milliste sõnadega iseloomustab ta koera siis, kui a) peab teda hulkuvaks koeraks, b) kindrali omaks.

2. Mis on novelli idee? Kuidas on pealkiri seotud ideega?

3. Koostage «Kameeleonist» dramatiseering.

Heinrich Heinest ja tema luuletusest «Sileesia kangrud».

Heinrich Heine (1797—1856) on Goethe ja Schilleri järel saksa kirjanduse väljapaistvamaid esindajaid.

Vaesunud kaupmehe perekonnast pärineval noormehel õnnestus läbi raskuste omandada kõrgem juriidiline haridus. Kuid unistused teadlase ja riigimehe karjäärist purunesid. Vaesele juudi rahvusest noormehele oli tolleaegsel Saksamaal seesugune tee suletud. Jäi üle pühenduda kirjanduslikule loomingule, mille esimesed sammud sündisid juba ülikooliaastail. Peatselt hakkab Heine luuletustes kõlama kaasaja Saksamaa olude äge arvustamine, mis lõikas läbi võimalused kirjandusliku tegevuse jätkamiseks. Ta lahkus kodumaalt ja asus Pariisi, kuhu jäi elu lõpuni.

Prantsusmaal puutus Heine kokku töölisliikumisega, tutvus isiklikult Karl Marxiga ja tema õpetusega. Luuletaja mõistis nüüd ühiskondlike pahede tõelisi põhjusi, mistõttu ta luuletused ja poeemid hakkavad veelgi mõjuvamalt kõlama. Tähtsaim teos on poeem «Saksamaa», mis väljendab luuletaja patriotismi ja sügavat muret kodumaa saatuse pärast. Ehkki Heine luule peamiseks aineks on Saksamaal valitsev feodaalne orjus ja õigusetus, leidub

tema loomingus ühiskondlik-poliitilise luule kõrval ka armastus- ja looduslüürikat.

Üks mõjuvamaid luuletusi Heine loomingus on «Sileesia kangrud». Luuletuse paremaks mõistmiseks jutustame põgusalt neist Saksamaa ühiskondlikest oludest, mis ajendasid Heinet seda luuletust looma.

See oli kõigepealt feodaalikkes Saksamaa, mis pealegi oli killustatud paljudeks vürstiriikideks. Neis kääbusriikides elasid valitsejad oma õukonnaga pillavat elu. Aadlikud, võimukandjad ja ametnikud priiskasid töörahva viletsa elu arvel.

Eriti raske oli kangrute olukord Sileesias. Töö toimus algeliste kangastelgedega. Niigi kasinast töötasust tuli maksta mõisnikule selle eest, et ta lubas töötada. Äärmise viletsuse tõttu suri mõnes külas pool elanike arvust. Puudus ja häda oli nii suur, et kangrud tõusid sageli oma kurnajate vastu üles. Üks suuremaid kangrute ülestõuse toimus 1844. aastal. Ülestõus suruti karmilt maha, ent kuuldus vastuhakust äratas laialdast vastukaja. Heine reageeris traagilisele sündmusele luuletusega, mis levis laialdaselt, sealhulgas ka salajaste lendlehtede kaudu, ja sai kiiresti üldtuntud võitluslauluks.

Oma elutööst kokkuvõtet tehes ütles Heine: «Ma ei tea tõesti, kas ma väärin, et kunagi mu puusärki loorberipärg kaunistaks ... Aga mõõga peate te asetama mu puusärgile, sest ma olin tubli sõdur inimkonna vabadusvõitluses.» Ainuüksi luuletus «Sileesia kangrud» loob kujutluse Heine võitlusluulest ja selle mõjust.

SILEESIA KANGRUD.

Neil hambad risti, pilk sünge kui öö,
nii tummalt telgede taga käib töö.
«Saksamaa, koome su surirüüd,
kolm needust sellesse koome nüüd.
Me koome, me koome!

Oma härdate palvete jumalat neame.
Me nägime nälga ja külma ja teame:
me ootused, lootused asjata jäid,
ta narris ja tüssas ja mõnitas meid.
Me koome, me koome!

Me kuningat, rikaste kuningat neame:
ei hooli ta hädast, mis taluma peame.
Käest viimased krossid meil pressib ta
ja käsib kui koeri meid hukata.
Me koome, me koome!

Me isamaad neame, kus pettuse läbi
said troonile nurjatus, vale ja häbi.
Kõik kaunis ja õilis seal kolletab pea,
seal söödikuil üksi on sigida hea.
Me koome, me koome!

Süst laksub, telg naksub, me hoolsalt tööl,
me koome usinalt, päeval ja ööl.
Vana-Saksamaa, koome su surirüüd,
kolm needust sellesse koome nüüd.
Me koome, me koome!»

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Kes olid need kolm, keda neetakse? Lugege ette sellekohased värsid. Mis on needmise põhjuseks?

2. Missugune on kangrute suhtumine ususse ja jumalasse? Meenutage teisi teoseid, kus mõistetakse hukka usku kui ekspluateerimise õigustajat.

3. Kuidas seletada, et inimene neab oma isamaad?

4. Süvenege väljendusse: kangrud koovad needusi Vana-Saksamaa suririietesse ja leidke selle kaudne mõte. Mispärast rõhutatakse väljendit Vana-Saksamaa? Milline osa luuletuses on viimasel stroofil?

5. Leidke luuletusest võrdlusi ja teisi kõnekujundeid ning selgitage, kuidas need aitavad rõhutada luuletuse ideed.

6. Meenutage luuletaja enda hinnangut oma elutöö kohta selle luuletuse valguses.

IV

Nikolai Ostrovski

(1904—1936)

«Kõige kallim on inimesele elu. See antakse talle ainult kord, ja see tuleb elada nõnda, et ei oleks piinavalt valus sihitult elatud aastate pärast, et ei põletaks häbi alatu ja tühise mineviku pärast ja et surres võiks öelda: kogu elu ja kogu jõud on antud kõige kaunima eest maailmas — võitluseks inimkonna vabastamise eest.» Nendes sõnades kätkeb ühe silmapaistvama nõukogude kirjaniku Nikolai Ostrovski elu ja loomingu juhtmõte.

Nikolai Ostrovski pärineb Lääne-Ukrainast. Ta sündis 29. septembril 1904 vaese lihttöölise 6-liikmelises perekonnas, kus valitses alaline mure igapäevase leiva pärast. Suuri jõupingutusi nõudis laste koolitamine. Andeka poisina lõpetas Nikolai külakooli neli klassi kolme aastaga.

1914. aastal alanud maailmasõja tõttu tuli Austria piiri ääres elavatel Ostrovskitel asuda uude elukohta — väikesesse Ukraina linnakesse Šepetovkasse.

Haridusejanu meelitas poisi uuesti kooli. Ema püüdis poja soovile vastu tulla, kuid raamatute ja õppevahendite muretsemiseks ei olnud ta suuteline. Vaesuse pärast sai Nikolai koolis palju pilgata ja mõnitada. Suutmata kõike seda taluda, hakkab ta õpetajatele vastu, mis aga toob kaasa koolist väljaheitmise.

Temalgi tuli Gorki teed käia — «inimeste sekka» minna. N. Ostrovskist saab Šepetovka jaama einelaua puhvetipoiss. Siin teenitud rubladel oli suurte vaevade ja alanduste hind. Iseenda hädad õpetasid teiste inimeste õnnetut elu nägema. Omajagu aitasid kaasa ka raamatud — Voynichi «Kiin», Giovagnoli «Spartacus», Gogoli «Tarass Bulba», Ševtšenko «Kobsaar» ja teised. Nende teoste mehised kangelased õhutasid välja astuma lihtsate tööinimeste kaitseks, keda peremees ja ülbed kelnerid karistamatult mõnitasid. Asi lõppes ränga keretäiega ühelt kelnerilt ja minemakihutamisega. Nüüd sai temast elektrijaama katlakütja abiline.

Saabus ajalooline 1917. aasta. Töölised ja talupojad kukutasid Kommunistliku Partei juhtimisel vihatud tsaarivalitsuse ja lõid esimese sotsialistliku riigi maailmas. Kogu maailma kodanlus alustas sõjakäiku vastsündinud töörahva riigi vastu.

13-aastasel Ostrovskil polnud kerge õigesti mõista kiiresti vahelduvaid sündmusi. Kuid iga hinna eest tahtis ta tõe jälile saada. Ja saigi. Tähelepanelikult kuulas ta elektrijaama tööliste arutlusi Punaarmee võitlustest töörahva õnne eest, Lenini partei vääramatust rahvatruudusest, valgekaartlaste ja välismaiste palgasõdurite metsikustest.

Elu ise aga tõestas kõige paremini, kelle poolel on tõde. Seepärast siduski ta lahutamatult oma elu revolutsioonilise töölisklassiga, bolševikega. Ühena esimestest Šepetovkas astus ta kommunistlikuks nooreks. See oli ajal, mil koos komnoore piletiga anti kätte ka püss ja kakssada padrunit. Nii läks ta vabatahtlikult rindele revolutsiooni kaitsma, uue korra eest võitlema.

Kodusõja lahingud Kotovski brigaadis ja Budjonnõi ratsaarmees kasvatasid ja karastasid noorukit. Siin nägi ta kodumaa teenimise tõelisi eeskujusid ja veendus kommunistide murdumatuses.

Need olid talle karmid mehistumise aastad. Hiljem meenutab ta rindepäevi järgmiselt: «No kuidas, kas te arvate, et meie peale ei paistnud päike või kas meile ei tundunud elu ilus või kas meie jaoks ei olnud veetlevaid tütarlapsi, siis kui me rindel heitlesime ja lahingutorme üle elasime. Selles ongi asi, et elu ahvatles meid küll... kuid me teadsime kindlalt, et praegu on kõige tähtsam hävitada klassivaenlane ja kaitsta revolutsiooni. See teadmine surus tagaplaanile kõik ülejäänu.»

1920. aasta suvel sai Ostrovski võitluses valgepoolakate vastu raskesti haavata. Haiglas tunnistati olukord lootusetuks. Ent nooruslik elutahe võitis surma. Pärast paranemist algas uus võitlus, seekord töörindel.

1920. aastaks oli relvile tõusnud nõukogude rahvas oma vaenlased purustanud. Maa oli väsinud enneolematult rasketest heitlustest. Tuli hakata sõdadest laastatud majanduselu jalule seadma ja seda sotsialistlikele rööbastele juhtima. Tingimused olid ülirasked. Teravalt andis tunda toidu, riiete, kütte ja kõige muu vajaliku äärmine nappus. Seda kõike kasutasid rahva vaenlased mässude õhutamiseks ja bandiitlikuks tegevuseks.

Oma uuel võitluspostil — Kiievi raudteetöökoja elektrimontööri abilisena — paistis Ostrovski silma kui komsomoli vääriline kasvandik. Ta oli ennastsalgava töö elavaks eeskujuks.

1921. aasta külmal talvel jäi Kiiev kütteta. Olukorra võis päästa vaid metsa ehitatav kitsaröövpmeline raudtee. Partei sellekohasele üleskutsele järgnedes oli Ostrovski üks esimesi, kes siirdus ehitustöödele. Tema eeskujule järgnes kümneid noori. See oli kangelaslik töö. Tuli üle elada nälga, külma ja bandiitide kallaletunge. Ostrovski murdumatu tahe oli siingi kõigile töösangarluse eeskujuks. Ülesanne viidi lõpule, Ostrovski aga haigestus kõhutüüfusesse.

Saatus oli tema elus pööranud uue lehekülje. Nälg, külm, sõjas saadud haavad, tüüfus polnud möödunud jälgi jätmata. Kahekümneaastast elutahtelist noormeest ähvardas ravimatu selgroohaigus.

Ostrovski aga ei mõtlegi saatusele alla vanduda. «Ma sööstsin läbi murdma raudset rõngast, millesse mu elu oli surutud... Ma pean saama, ma tahan kirglikult saada tuusikut ellu.» Nii rääkis Ostrovski oma võitlusest haigusega.

1924. aastal võetakse ta koos parimate komsomoliaktivistidega partei liikmeks.

Võitlus haigusega nõudis tõelist mehisust, raudset tahet, võimet kannatusi taluda. Kõige raskemagi operatsiooni korral ei kuuldud tema suust pisematki kaebust.

Arstiteadus ei olnud enam võimeline olukorda muutma: Ostrovskit ei saadud haigevoodi ahelatest enam päästa. Kuid mida rohkem haigus peale tungis, seda suuremat vastupanu Ostrovski talle osutas. Tema relvaks sai töö. Tõepoolest, sellega võitiski ta kurja vaenlase.

Ta astus kommunistlikku kaugõppeülikooli, kuulas raadio teel loenguid ja saatis oma õppetöid Moskvasse. Sellega kaasnes ulatuslik kirjanduse lugemine, alates marksismi-leninismi klassikutest ning lõpetades vene ja Lääne-Euroopa ilukirjanduse paremikuga.

Ostrovskit tabas uus ränk löök: ta jäi pimedaks. Nüüd näis võitluse jätkamine mõttetuna. Ostrovski aga ei mõelnudki alistu-

misele. Kõige tähtsam — süda ja mõistus ning tahe võidelda lõpuni — oli ju veel alles.

Ja just sellisel lootusvaesel ajal sooritas ta oma suurima kangelasteo — kirjutas sütitava raamatu tulihingelisest noorest revolutsionäärist. See raamat kandis pealkirja «Kuidas karastus teras».

Raamatu kirjutamise mõtet kandis ta endas juba haiguse algul, loomistööle asus aga 1930. aastal. See oli sõna otseses mõttes vägilastegu: kirjutaja oli ju pime, haige inimene. Ta ei saanud teha kirjalikke märkmeid ega visandeid episoodide, peatükkide ja tegelaste kohta, nagu see kirjanikutööle on omane. Kõik pidi sündima vahetult peast. Kirjutamisel sattusid sõnad ja read üksteise peale. Sageli tuli mitme tunni töö uuesti teha, sest kirjutatu polnud loetav. Hiljem edenes töö transparendi[1] abil jõudsamini. Lõpuks tulid appi sekretärid, kes hakkasid kirjutama kirjaniku etteütlemise järgi.

Nii valmis peatükk peatüki järel, kuni Pavel Kortšagini kangelaskuju romaani eredatelt lehekülgedelt rahva ette astus.

Teosest sai nõukogude noorsoo armastatuim raamat. Tõlgetena on ta levinud üle terve maailma.

Kommunistlik Partei ja Nõukogude valitsus hindasid kõrgelt kirjanikku-kangelast. Talle anti kõrgeim autasu — Lenini orden.

Haigus tegi aga kirjaniku kallal oma laastavat tööd järelejätmatult edasi. Ostrovskit see enam ei heidutanud. Ta jäi truuks oma põhimõttele — olla lõpuni rivis. Algab töö uue teose «Tormi sünnitatud» kallal.

Ent kui teosest oli valminud I osa, astus vahele surm.

22. detsembril 1936 polnud Ostrovskit enam elavate kirjas.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Jutustage N. Ostrovski lapsepõlvest.

2. Missugused ajaloolised sündmused ja inimesed kasvatasid N. Ostrovskit, meie kodumaa ustavat poega?

3. Kuidas avaldub Ostrovski moraalne pale pärastsõjaaegses loovas ülesehitustöös?

4. Kuidas ta võitles ränga haigusega? Mis innustas teda võitlusele, millega ta hoidis ülal oma meeleolu?

5. Põhjendage väidet, et Nikolai Ostrovski võitis haiguse ja isegi surma.

6. Nimetage teisi kirjanikke, kelle looming on sündinud raskete eluvõitluste hinnaga.

---

[1] transparent — jooneleht.

KUIDAS KARASTUS TERAS.

(Katkendeid.)

Üheksas peatükk.

——— Niina Vladimirovna, kliinilise sõjaväehospidali nooremarst, lehitses oma ruudukujulises toas väikese laua taga paksu lillade kaantega vihikut. Sellesse oli peenikese, ettepoole längus käekirjaga tehtud lühikesi märkmeid:

26. augustil 1920. aastal.

Täna toodi meile sanitaarrongilt rühm raskesti haavatuid. Akna juures nurgas asuvasse voodisse pandi purustatud peaga punaarmeelane. Ta on ainult seitsmeteistkümneaastane. Minu kätte anti pakk tema dokumente, mis leiti taskust ja mis olid asetatud ümbrikku koos arsti märkmetega. Ta nimi on Pavel Andrejevitš Kortšagin. Seal olid Ukraina Kommunistliku Noorsooühingu kulunud liikmepilet nr. 967, rebenenud punaarmeelase raamat ja väljavõte polgu käskkirjast. Selles on öeldud, et punaarmeelasele Kortšaginile avaldatakse tänu luureülesande vapra täitmise eest. Ning märkus, mis nähtavasti oli tehtud omaniku käega:

«Palun seltsimehi minu surma puhul kirjutada mu omastele: Šepetovka linn, depoo, lukussepp Artjom Kortšaginile.»

Haavatu on teadvuseta killuga haavata saamise hetkest, 19. augustist. Homme vaatab teda järele Anatoli Stepanovitš.

30. augustil.

——— Kortšagin pole ikka veel teadvusele tulnud. Ta lamab eripalatis, kus peetakse surijaid. Ta juures istub peaaegu üldse eemaldumata sanitar Frosja. Selgub, et ta tunneb haavatut. Kunagi ammu on nad töötanud koos. Millise sooja tähelepanuga suhtub ta sellesse haigesse! Minagi tunnen nüüd, et ta seisund on lootusetu.

2. septembril.

Kell üksteist õhtul. Täna oli mul tore päev. Minu haige, Kortšagin, tuli teadvusele, virgus. Kriis on möödas. Kaks viimast päeva ma ei ole käinud kodus.

Praegu ma ei suuda kirjeldada oma rõõmu, et päästetud on veel üks elu. Meie palatis on üks surmajuhtum vähem. Kõige rõõmustavam minu kurnavas töös on haigete paranemine. Nad kiinduvad minusse nagu lapsed.

Nende sõprus on siiras ja lihtne, ja kui me lahkume, siis isegi nutan mõnikord. See on pisut naeruväärne, kuid tõsi.

10. septembril.

Kirjutasin täna Kortšagini esimese kirja omastele. Ta kirjutab, et on kergesti haavatud, saab varsti terveks ja sõidab koju; ta on kaotanud palju verd, ta on kahvatu nagu vatt ja alles väga nõrk.

17. septembril.

Kortšagini laubahaav näeb hea välja. Meid, arste, hämmastab see tõepoolest ääretu kannatus, millega haavatu talub sidumist.

Säärastel juhtudel on tavaliselt kuulda palju oigeid ja kapriise. Kuid tema vaikib, ja kui tal määritakse joodiga lahtikistud haava, tõmbub ta pingule nagu pillikeel. Sageli kaotab ta teadvuse, kuid kogu selle aja jooksul pole kuulda olnud ühtegi oiet.

Kõik teavad juba, et kui Kortšagin oigab, siis on ta kaotanud teadvuse. Kust võtab ta selle vastupidavuse? Ei tea.

21. septembril.

Kortšagin viidi ratastoolil esmakordselt hospidali suurele rõdule. Millise pilguga vaatas ta aeda, millise ahnusega hingas ta värsket õhku! Ta marlisse mähitud peas on lahti ainult üks silm. See särav ja vilgas silm vaatas maailma nii, nagu oleks ta seda näinud esimest korda.

26. septembril.

Täna kutsuti mind alla vastuvõturuumi, seal ootasid mind kaks tütarlast. Üks neist oli väga ilus. Nad palusid kokkusaamist Kortšaginiga. Nende nimed on Tonja Tumanova ja Tatjana Buranovskaja. Tonja nimi on mulle tuntud. Seda kordas Kortšagin mõnikord sonides. Andsin loa kohtamiseks.

8. oktoobril.

Kortšagin jalutab esimest korda iseseisvalt aias. Ta on minult korduvalt küsinud, millal ta haiglast välja kirjutatakse. Ma vastasin, et varsti. Mõlemad sõbratarid käivad igal vastuvõtupäeval haige juures. Ma tean, miks ta ei oianud ega oiga üldse. Minu küsimusele vastas ta:

«Lugege romaani «Kiin», siis saate teada.»

14. oktoobril.

Kortšagin kirjutati välja. Lahkusime teineteisest väga soojalt. Side silmalt on kõrvaldatud, jäänud on ainult laubale. Silm on jäänud pimedaks, kuid väliselt näib ta nor-

maalsena. Mul oli väga kurb lahkuda sellest heast seltsimehest.

Nii on alati: paranevad ja lahkuvad meie juurest, et võimalikult mitte enam kohtuda. Hüvasti jättes ütles ta:

«Parem oleks vasak silm võinud pimedaks jääda, kuidas ma nüüd tulistama hakkan?»

Ta mõtleb veel rindest.

— — — — — — — —

KÜSIMUS.

1. Millised Pavel Kortšagini iseloomujooned avalduvad arst Niina Vladimirovna päeviku märkmete põhjal?

TEINE OSA.

Teine peatükk.

— — — Kubermangu täitevkomitee esimehe kabinetis... kogunes kolmteist meest suure laua ümber tihedasti kokku.

«Vaadake...» rõhus Žuhrai sõrme laialilaotatud kaardile. «Siin on Bojarka jaam, seitse versta eemal — metsa ülestöötamise koht. Siin on riitades kakssada kümme tuhat kantmeetrit puid. Tööarmee töötas kaheksa kuud, kulutati tohutu hulk tööjõudu, tulemuseks on aga — reetmine, raudtee ja linn ilma puudeta. Need tuleb kuue versta tagant jaama vedada. Selleks on tarvis vähemalt viis tuhat veokit terve kuu jooksul, ja seegi tingimusel, kui tehakse kaks otsa päevas. Kõige lähem küla on viieteistkümne versta kaugusel. Pealegi hulgub neis paigus Orlik oma jõuguga ... Mõistate, mida see tähendab? ... Vaadake, plaani järgi pidi metsa ülestöötamine algama siin, ja minema vaksali poole, need lurjused aga viisid selle sügavale metsa. Arvestus läks täppi: me ei suuda ülestöötatud puid raudteele välja vedada. Ja tõepoolest, me ei hangi sadatki veoriista. Näete, kust nad meile hoobi andsid!...»

— — — Žuhrai kokkupigistatud rusikas langes raskesti vahapaberile.

Igaüks kolmeteistkümnest kujutles selgesti kogu lähenevat õudust, millest Žuhrai ei rääkinud. Talv oli ukse ees. Haiglad, koolid, asutused ja sajad tuhanded inimesed pakase võimuses, jaamades aga — inimeste sipelgapesa, ja rong sõidab vaid üks kord nädalas.

Kõik vajusid sügavaisse mõtteisse.

Fjodor avas rusika:

«On üks väljapääs, seltsimehed: ehitada kolme kuuga kitsa-

rööpaline raudtee jaamast metsatööde kohani, seitse versta, niisuguse arvestusega, et see jõuaks juba poolteise kuu pärast raiepaiga alguseni. Ma tegelen selle küsimusega juba nädal aega. Selleks on vaja,» Žuhrai hääl hakkas kuivanud kurgus kähisema, «kolmsada viiskümmend töölist ja kaks inseneri. Rööpad ja seitse vedurit on Puštše-Voditsas. Neid on seal kommunistlikud noored ladudest üles otsinud. Enne sõda taheti ehitada sealt kitsarööpaline linna. Bojarkas aga pole töölistel kusagil elada, seal on ühedainsad varemed — metsakool. Töölisi tuleb saata partiidena kaheks nädalaks, rohkem nad välja ei kannata. Kui paiskaksime sinna kommunistlikke noori, Akim?»

Ja ta jätkas vastust ootamata:

«Komsomol paiskab sinna kõik, mis ainult saab: esiteks Solomenka organisatsiooni ja osa linnast. Ülesanne on väga raske, kui poistele aga rääkida, et see päästab linna ja raudtee, siis nad täidavad selle.»

Raudteeülem vangutas kahtlevalt pead.

«Vaevalt sellest midagi välja tuleb. Praeguses olukorras paljale kohale seitse versta raudteed ehitada: sügis, vihmad, siis külmad,» ütles ta väsinult.

Žuhrai, ilma et oleks peadki tema poole pööranud, lõikas tal sõnad suust:

«Sa oleksid pidanud metsatööde järele paremini vaatama, Andrei Vassiljevitš. Me ehitame juurdeveotee. Ei saa ometi käed rüpes ära külmuda.» — — —

Suure vaevaga tõmbas Kortšagin jala kleepuvast savist ja, tundes teravat külma jalatallas, mõistis ta, et pehkinud saapatald oli täiesti ära tulnud. Juba siiasõidust saadik kannatas ta pidevalt märgade ja porist lirtsuvate saaparäbalate pärast, nüüd oli üks tald aga hoopis ära tulnud ja paljas jalg vajus lõikavalt külma saviputru. Saapa pärast oli ta rivist välja langemas. Tirinud tallajäänuse porist välja, vahtis Pavel seda ahastusega ja murdis endale antud sõna — mitte vanduda. Ta läks oma saapajäänusega barakki, istus väliköögi juurde, harutas üleni porise jalaräti lahti ja pani külmast kangestunud jala vastu ahju.

Koka poolt abiliseks võetud raudteevahi naine Odarka lõikas köögilaual peete. Loodus oli sellele veel noorevõitu teevahinaisele andnud kõike külluses: ta oli õlgadest mehelikult lai, hiiglasliku rinnaga ja järskude, vägevate puusadega; nuga käsitses ta osavalt, ja kiiresti kasvas laual lõigatud juurvilja kuhi.

Odarka heitis Pavelile hooletu pilgu ja küsis vaenulikult:

«Sätid ennast juba lõunale? Pisut varavõitu. Paistab, et tegid töö juurest sääred, noormees. Kuhu sa jalad topid? Siin on ju köök, aga mitte saun,» sarjas ta Kortšaginit.

Sisse astus elatanud kokk.

«Saabas läks puruks,» seletas Pavel, õigustades enda köögis viibimist.

Kokk silmitses räbalat saabast ja osutas peaga Odarka poole: «Tal mees poolenisti kingsepp, võib teile abi anda; ilma jalanõudeta aga on surm kindel.»

Kokka kuulates silmitses Odarka Pavelit ja kohmetus pisut. «Ja mina pidasin teid loodriks,» tunnistas ta.

Pavel naeratas. Odarka vaatas saabast asjatundja silmaga.

«Lappima mu mees seda ei hakka — pole mõtet, aga et jalast mitte sandiks jääda, toon ma teile vana kalossi, meil üks niisugune vedeleb pööningul. Kus sellega, niisugust piina näha! Täna-homme võib külm tulla, ja siis olete kadunud,» ütles Odarka juba kaastundlikult, pani noa käest ja väljus.

Ta tuli varsti tagasi, kaasas sügav kaloss ja tükk linast riiet. Kui riidesse mähitud ja soojendatud jalg oli soojas kalossis, vaatas Pavel vaikse tänulikkusega teevahinaisele.

Tokarev tuli linnast tagasi ärritatult, kogus Holjava tuppa aktiivi ja tegi sellele teatavaks kurvad uudised.

«Igal pool on takistused. Kuhu ka ei vaataks, kõikjal keerutavad ikka ühel ja samal kohal. Paistab, et oleme valgeid hanesid veel vähe kinni nabinud, jätkub teisi meile terveks eluajaks,» seletas vanamees kokkutulnuile. «Mina, poisid, ütlen ausalt, meie asi ei kõlba kuradilegi. Teist vahetust pole veel koos ja kui palju saadetakse, pole teada. Külm on ukse ees. Enne selle saabumist kas või kärva, kuid soost peame läbi jõudma, pärast aga ei näri seda maad isegi hammastega. Noh, sedasi, poisid, linnas võetakse kõik pihtide vahele, kes seal segadust tekitavad, meil siin aga tuleb kiirust kahekordistada. Viis korda kärvake, aga harutee tuleb ehitada. Mis bolševikud me muidu oleme — ainult lõrts,» rääkis Tokarev mitte tema kohta tavaliselt kähiseva, vaid teraspineva bassihäälega. Ta kokkutõmbunud kulmude alt välkuvad silmad kõnelesid otsustavusest ja kangekaelsusest.

«Veel täna viime läbi kinnise koosoleku, seletame omadele olukorra, ja homme kõik tööle! Hommikul laseme parteitud ära, ise aga jääme kohale. Siin on kubermangukomitee otsus,» ja ta ulatas Pankratovile neljaks kokkumurtud paberilehe.

Kortšagin luges üle laadija õla: «Pidada tarvilikuks jätta kõik komsomoli liikmed ehitusele, lubades neid välja vahetada mitte enne esimest puusaadetist. Kubermangukomitee sekretäri eest R. Ustinovitš.»

Kitsast barakist ei pääsenud läbigi. Seda täitis sada kakskümmend inimest. Seisti seinte ääres, roniti laudadele ja isegi välikköögile.

Koosoleku avas Pankratov. Tokarev ei kõnelnud kaua, kuid ta kõne lõpp otsekui lõikas kõiki:

«Kommunistid ja kommunistlikud noored homme linna ei sõida.»

Vanamehe käeliigutus õhus rõhutas selle otsuse kõigutamatust. See žest kustutas kõik lootused minna tagasi linna, omaste juurde, pääseda sellest porist. Esimesel hetkel oli võimatu tekkinud kärast midagi aru saada. Kehade liikumisest hakkas ähmane suitsulambike rahutult vilkuma. Pimedus varjas nägusid. Häälte sumin kasvas. Ühed rääkisid unistavalt «kodusest mugavusest», teised olid pahased ja karjusid väsimuse üle. Paljud vaikisid. Ja ainult üks teatas deserteerimisest. Ta ärritatud hääl kõlas nurgast vaheldumisi sõimuga:

«Käige kuradi vanaema juurde! Mina ei jää siia enam päevakski! Kui inimesi saadetakse sunnitööle, siis vähemalt kuritöö eest. Kuid mis eest saadetakse meid? Hoiti kaks nädalat siin — jätkub. Lolle enam ei leidu. Las see, kes otsuse tegi, sõidab ise ja ehitab. Kes tahab, las tuhnib selles poris, minul aga on ainult üks elu. Mina sõidan homme ära.»

Okunev, kelle selja taga kisakõri seisis, süütas tiku, soovides desertööri näha. Tikk tõi hetkeks pimedusest esile tigedaks grimassiks virildunud näo ja avatud suu. Okunev tundis ta ära: see oli kubermangu toitluskomitee raamatupidaja poeg.

«Mis sa vahid? Ma ei varja ennast, ega ma varas ole.»

Tikk kustus. Pankratov tõusis püsti kogu oma pikkuses.

«Kes see haugub seal? Kellele partei ülesanne on sunnitöö?» hakkas ta rääkima kõlatul häälel, libistades raske pilgu üle lähedalseisjate. «Poisid, linna minna me ei tohi mingil juhul, meie koht on siin. Kui me siit jalga laseme, siis külmuvad inimesed. Poisid, mida rutem lõpetame, seda rutem saame tagasi; siit aga plehku panna, nagu siin üks piripill tahab, seda ei luba meil meie idee ega distsipliin.»

Laadija ei armastanud pikki kõnesid, kuid sellegi lühikese katkestas ikka seesama hääl:

«Aga kas parteitud sõidavad ära?»

«Jah,» raius Pankratov järsult.

Laua juurde trügis lühikeses linnapalitus noormees. Nagu nahkhiir lendas üle laua väike liikmepilet, paiskus Pankratovile vastu rindu ja jäi sealt tagasi põrgates lauale serviti seisma.

«Sähke mu pilet, võtke, palun väga, selle papitüki pärast ma oma tervist ei ohverda!»

Lause lõpu matsid barakis kaikuvad hääled.

«Mida sa loobid?»

«Ah sina, müüdav nahk!»

«Puges komsomoli, sihtis soojale kohale!»

«Ajage ta minema!»

«Küll me su naha tuliseks teeme, tüüfusetäi!»

See, kes oli visanud liikmepileti, tungis mahalöödud päi ukse poole. Astuti kõrvale nagu katkutõbise eest ja lasti ta läbi. Tema järel sulguv uks kääksatas.

Pankratov pigistas sõrmede vahel äravisatud liikmepiletit ja pistis selle suitsulambikese tulle.

Kartong hakkas põlema, keerdudes söestunud torukeseks.

Metsas kõlas pauk. Lagunenud baraki juurest kadusid metsapimedusse hobune ja ratsanik. Inimesed jooksid koolimajast ja barakist välja. Kogemata sattus keegi ukseprakku pistetud vineertahvlikesele. Tõmmati tikust tuld. Tuules vabisevat tulukest riidehõlmadega varjates lugesid nad: «Kaduge kõik jaamast sinna, kust tulite. Kes siia jääb, saab kuuli pähe. Notime kõik viimseni maha, kellelegi ei halasta. Annan teile aega homse ööni.» Alla oli kirjutatud: «Ataman Tšesnok.»

Tšesnok oli Orliki jõugust.

——— Ettevaatlikult astuvad hobused pehmes, vajuvas lumes. Vahetevahel pöördub lumes kabja all maa ligi litsutud oks ja praksatab — siis norsatab hobune. Kargab kõrvale, kuid saades kärbikpüssiga vastu pea ligi surutud kõrvu, läheb üle galopile ja ajab eelmistele järele.

Ligi kümmekond ratsanikku ületas künkliku mäeseljaku, mille külje all kulges must, alles lumest katmata maariba.

Siin peatasid ratsanikud hobused. Jaluserauad, puutudes üksteise vastu, kõlisesid. Pikast sõidust märg eessõitja täkk raputas kuuldavalt end kogu kehast.

«Neid on siia terve kari kokku tulnud,» ütles eessõitja. «Küll me teeme nende olemise külmaks. Batka ütles, et seda risu siin homme ei oleks, muidu see lurjuste kari ronib veel puudeni välja ...»

Jaama poole sõideti hanereas mööda kitsarööpalise ääri. Sammu läheneti lagendikule vana koolimaja juures, välja metsast ei sõidetud, vaid jäädi puude taha.

Kogupauk lõhestas pimeda öö vaikuse. Nagu orav libises alla lumekamp kuuvalgusest hõbetatud kase oksalt. Puude vahel aga lõi lühikestest kärbikpüssidest välja tulesädemeid, kuulid uuristasid pudedat krohvi, kaeblikult klirises Pankratovi toodud akende purustatud klaas.

Kogupauk kiskus inimesed betoonpõrandalt lahti, tõstis nad jalule; kui aga tube mööda hakkasid lendama kohutavad põrnikad, paiskas hirm inimesed tagasi põrandale.

Nad kukkusid üksteisele otsa.

«Kuhu sa tormad?» Dubava haaras Paveli sinelist.

«Õue!»

«Heida pikali, idioot! Nii kui nina välja pistad, lasevad sinnasamasse maha,» sosistas Dubava ägedalt.

Nad lebasid toas kõrvuti, otse ukse juures. Dubava surus end vastu põrandat, hoides väljasirutatud kätt revolvriga ukse suunas. Kortšagin kükitas, kobades sõrmedega närvlikult padruni-

pesi nagaani trumlis. Seal oli viis padrunit. Sattunud tühjadele pesadele, pööras ta trumli tagasi.

Tulistamine lakkas. Saabunud vaikus pani imestama.

«Poisid, kellel on relv, kogunege siia!» andis Dubava lamajaile sosinal käsu.

Kortšagin avas ettevaatlikult ukse. Metsalagendik oli tühi. Aeglaselt keereldes langes lumehelbeid.

Metsas aga piitsutasid kümme ratsanikku hobuseid.

Lõunaks kihutas linnast kohale autodresiin[1]. Sealt astusid välja Žuhrai ja Akim. Neil olid vastas Tokarev ja Holjava. Dresiinilt võeti maha ja asetati perroonile maksim-kuulipilduja, mitu kasti kuulipildujalinte ja paarkümmend vintpüssi.

Tõtates mindi töökohale. Fjodori sinelihõlmad joonistasid lumele siksakke. Tal oli taaruv karusamm — senini pole saanud lahti harjumusest asetada jalgu maha sirklina, otsekui oleks tema all ikka veel õõtsuva miinilaeva lagi. Tokarevil tuli ühtesoodu oma teekaaslastele järele joosta, pikk Akim pidas Fjodoriga sammu.

«Jõugu rünnak — see on ainult pool häda. Siin aga on meil mäeveer teel risti ees. Oli seda veel vaja, kurat võtaks! Palju mulda tuleb välja visata.»

Vanamees peatus, pöördus seljaga tuule poole, pani peopesi paadikujuliselt koos hoides suitsu põlema, ja tõmmanud paarkolm mahvi, ruttas edasiläinuile järele. Akim jäi teda oodates seisma. Žuhrai läks sammu vähendamata edasi.

Akim küsis Tokarevilt:

«Kas jätkub jõudu, et juurdeveotee tähtajaks valmis ehitada?»

Tokarev ei vastanud kohe.

«Tead, pojuke,» ütles ta viimaks, «kui üldse rääkida, siis ehitada on võimatu, aga ehitamata jätta on samuti võimatu. Ja nii siis tulebki.»

Nad jõudsid Fjodorile järele ja sammusid kõrvuti edasi. Lukussepp hakkas erutatult rääkima:

«Näe, siit see «aga» algabki. Sest ainult meie kahekesi siin — Patoškin ja mina — teame, et ehitada niisugustes koeratingimustes, niisuguste tööriistadega ja selle tööjõuga on võimatu. Kuid see-eest teavad kõik viimseni, et ehitamata jätta ei või. Sellepärast ma võisingi öelda: «Kui enne ära ei kärva, siis teeme valmis.»Ise näete, et songime siin teist kuud, neljanda vahetuse tööd lõpetame, põhikoosseis aga rühmab ilma hingetõmbeta, peab vastu oma noorusega. Kuid pooled neist on ennast ära külmetanud. Vaatad neid poisse — ja süda tilgub verd. Nende jaoks pole hinda ... Mitmed neist ajab see neetud tihnik hauda.»

Kilomeeter maad jaamast eemal lõppes täiesti valmis kitsarööpaline.

---

[1] autodresiin — raudteel ametisõitudeks kasutatav mootorsõiduk.

Kilomeetrit poolteist edasi asetsesid tasandatud teetammil maasse kaevatud pikad halud nagu tuulest murtud püsttarad. Need olid liiprid. Veel kaugemale, kuni mäeveeruni, läks vaid tasane tee.

Siin töötas esimene, Pankratovi ehitajaterühm. Nelikümmend inimest panid liipreid maha. Ruske habemega talupoeg, uued viisud jalas, tassis ruttamata laamitsreelt halge ja pildus neid teetammile. Kaugemal tühjendati mitut teist samasugust rege. Maas lebasid kaks pikka raudlatti. See oli rööbaste vorm, selle abil seati liipreid ühetasa. Mulla kinnitampimiseks pandi käima kirved, kangid, labidad.

Vaevanõudev ja pikaldane on see liipripanemise töö. Liiprid peavad asetsema maa sees kindlalt ja kõvasti, nii et rööbas toetuks kõigile neile ühtlaselt.

Liipritepanemise tehnikat tundis ainuüksi vana raudteekümnik Lagutin, kellel oma viiekümne nelja eluaasta juures polnud ainsatki halli juust; habe oli tal kahte lehte soetud ja pigikarva. Ta töötas vabatahtlikult juba neljandas vahetuses, talus koos noortega kõiki raskusi ja oli võitnud kogu salga lugupidamise. Sellele parteitule (Talja isale) kuulus alati kõigil parteilaste nõupidamistel aukoht. Olles selle üle uhke, andis vanamees sõna ehituselt mitte lahkuda.

«Noh, olge lahke ja ütelge, kuidas ma teid üksi võin jätta? Ajate liipripanemise ilma minuta sassi; siin on vaja silma, praktikat. Mina aga olen neid liipreid oma eluajal tervel Venemaal küllalt maasse torkinud...» rääkis ta muhedalt iga vahetuse puhul... ja jäi kohale.

— — — Nelja ja poole kilomeetri kaugusel jaamast tungisid labidad raevukalt maapinda. Inimesed kaevasid maha teele ettejäänud mäeveeru.

Kahel pool kõrval aga seisid seitse meest, kes olid relvastatud Holjava karabiiniga ning Kortšagini, Pankratovi, Dubava ja Homutovi revolvritega. See oli salga kogu relvastus.

Patoškin istus nõlvakul, kirjutades arvusid oma märkmikku. Insener oli jäänud üksi. Vakulenko, kes eelistas surmale bandiidi kuuli läbi kohut deserteerimise pärast, oli hommikul linna pagenud.

«Mäeveeru mahavõtmiseks läheb meil pool kuud, maa on külmunud,» ütles Patoškin poolvaljult enda ees seisvale Homutovile, alati süngele ja sõnaahtrale mühkamile.

«Kogu tee tegemiseks antakse meile vaid kakskümmend viis päeva, teie aga panete mäe mahavõtmiseks viisteist,» vastas talle Homutov, haarates vihaselt huulte vahele vurruotsa.

«See tähtaeg pole reaalne. Tõsi küll, ma pole oma eluajal ehitanud niisugustes tingimustes ja niisuguste inimestega nagu need. Ma võin ka eksida, mis minuga on juhtunud juba kahel korral.»

Samal ajal lähenesid süvendile Žuhrai, Akim ja Pankratov. Mäeveerult märgati neid.

«Vaadake, kes need on?» müksas Kortšaginit küünarnukiga Petka Trofimov, poldilõikaja töökodadest, kõõrdsilmaline poiss, vanas, küünarnukkide kohalt katkises sviitris, ja näitas sõrmega mäeveerult alla. Samal silmapilgul sööstis Kortšagin labidat käest panemata mäeveerult alla. Ta silmad naeratasid soojalt mütsinoka alt, ja Fjodor pigistas ta kätt kõige kauemini.

«Tere, Pavel. Eks proovi teda säärases kirjus mundris ära tunda!»

Pankratov muigas virilalt:

«Iseenesest korralik kombinatsioon viiest varbast, ja kõik viis vaatavad välja. Pealegi vehkisid desertöörid talt sineli ära. Neil on Okuneviga kommuun: too andis Pavelile oma pintsakunäru. Pole viga, Pavluška on tuline noormees. Soojendab ennast nädalakese betoonil, õlgedest suurt abi ei ole, ja siis «viskab vedru välja»,» rääkis laadija tusaselt Akimile.

Mustakulmuline, pisut nosuninaline Okunev pilutas oma kelmikaid silmi ja vaidles vastu:

«Meie Pavluškat hukkuda ei lase. Hääletame ja paneme ta kööki kokaks, Odarka juurde reservi. Kui ta pole loll, kinnitab keha ja soojendab end — kas siis ahju või Odarka juures.»

Üldine naer mattis ta sõnad.

Sel päeval naerdi esmakordselt.

Fjodor uuris mäeveeru, sõitis reel koos Tokarevi ja Patoškiniga raiepaigale ja tuli tagasi. Mäeveerul kaevati maad ikka sama visadusega. Fjodor jälgis labidate välkumist, pingutusest kooldunud selgi ja sõnas tasa Akimile:

«Miitingut pole vaja. Pole siin kedagi agiteerida. Sina, Tokarev, ütlesid õieti, et nende jaoks pole hinda. Näete, kus karastub teras!»

Žuhrai pilk jälgis vaimustatult ning karm-hellitava uhkusega mullatöölisi. Alles äsja, mässueelsel ööl, oli ju osa neist mullatöölistest välgutanud täägiterast. Nüüd aga on vallanud neid ühine tahe viia rööbaste terassooned tõotatud puuvarude — soojuse ja elu allika juurde.

Patoškin tõendas Fjodorile viisakalt, kuid veenvalt, et mäeveeru enne kahte nädalat läbi kaevata on võimatu. Fjodor kuulas ta arvestusi ja otsustas midagi endamisi.

«Võtke inimesed mäeveerult ära, rajage teed edasi, künka aga vallutame teisiti.»

Jaamas istus Žuhrai kaua telefoni juures. Holjava valvas uksel. Ta kuulis selja taga Fjodori kõlatut bassi:

«Helista otsekohe minu nimel ringkonnastaabi ülemale, las paiskab Puzõrevski polgu viivitamata ehitussektorisse. Rajooni

vaja tingimata jõukudest puhastada. Saatke baasist välja soomusrong õhkijatega. Muud asjad korraldan ise. Tagasi tulen öösel. Saatke Litke kella kaheteistkümneks autoga jaama.»

Barakis pärast Akimi lühikest kõnet võttis sõna Žuhrai. Märkamatult möödus seltsimehelikus vestluses terve tund. Fjodor rääkis ehitajaile, et ehituse lõpetamist tähtajaks, mis oli määratud esimesele jaanuarile, ei või kuidagi nurja ajada.

«Me viime ehituse sõjaväelisele alusele. Kommunistid koondatakse eriroodu. Roodu komandöriks määratakse seltsimees Dubava. Kõik kuus ehitajaterühma saavad kindla ülesande. Ülejäänud tööd tee-ehitusel jagatakse kuueks võrdseks osaks. Iga rühm saab oma osa. Esimeseks jaanuariks tuleb kõik tööd lõpetada. Rühm, kes lõpetab töö varem, saab õiguse puhata ja linna sõita. Peale selle taotleb kubermangu täitevkomitee presiidium UKTK[1] ees selle rühma parima töölise autasustamist Punalipu ordeniga.»

Ehitusrühmade ülemaiks kinnitati: esimeses — seltsimees Pankratov, teises — seltsimees Dubava, kolmandas — seltsimees Homutov, neljandas — seltsimees Lagutin, viiendas — seltsimees Kortšagin, kuuendas — seltsimees Okunev.

«Ehituse ülemaks,» lõpetas Žuhrai oma kõne, «selle ideeliseks juhiks ja organiseerijaks jääb asendamatult Anton Nikiforovitš Tokarev.»

Puhkes käteplagin, nagu oleks linnuparv lendu tõusnud, karmid näod tõmbusid naerule, tõsise mehe viimane sõbralik-naljatlev lause aga päästis pika tähelepaneliku kuulamise järel lahti naerupahvatuse.

Paarkümmend inimest trobikonnas saatis Akimi ja Fjodori autodresiinini.

Jättes Kortšaginiga hüvasti ja vaadates ta lumist kalossi, ütles Fjodor poolvaljult:

«Saadan sulle saapad. Ega sa veel ole jalgu ära külmetanud?»

«Midagi selletaolist näib olevat, on hakanud paistetama,» vastas Pavel, ja meenutades ühte oma ammust palvet, võttis Fjodoril käest kinni: «Annaksid mulle natuke padruneid nagaani jaoks? Mul on ainult veel kolm kindlat.»

Žuhrai vangutas kurvalt pead, kuid nähes meelehärmi Pavli silmis, päästis pikemalt mõtlemata lahti oma mauseri.

«Minu kingitus sulle!»

Pavel ei suutnud algul uskuda, et talle kingitakse ese, millest ta juba ammu unistas; Žuhrai aga heitis rihma üle ta õla.

«Võta, võta! Ma ju tean, et su silmad seda nähes juba ammu põlevad. Ole temaga aga ettevaatlik, omasid ära maha lase. Siin sulle selle jaoks veel kolm täis pidet.»

Ilmselt kadestavad pilgud suundusid Pavelile. Keegi hüüdis:

---

[1] Ukraina Kesktäitevkomitee — nõukogude võimu kõrgeim organ Ukrainas.

«Pavka, vaheta saabaste vastu, ja poolkasukas pealekauba!» Pankratov andis Pavelile ülemeelikult müksu selga:

«Vaheta, pagan võtaks, vildikute vastu! Kalossis sa niikuinii ei ela jõuludeni.»

Asetanud jala dresiini trepile, kirjutas Žuhrai kingitud revolvri kandmise loa.

Varahommikul lähenes jaamale pöörangutel tumedalt kolistades soomusrong. Lumivalge vabanenud aur paiskus välja nagu uhke suletutt ja haihtus otsekohe külmas puhtas õhus. Soomustatud vagunitest väljusid nahkriietes inimesed. Mõne tunni jooksul kaevasid kolm soomusrongilt tulnud õhkijat mäeveeru sisse kaks määratu suurt läikivmusta kõrvitsat, vedasid nende juurest pikad nöörid eemale ja andsid signaallasu. Seejärel jooksid inimesed nüüd kardetavaks muutunud mäeveerult igasse külge laiali. Nööriots süttis tuletikust fosforse leegiga põlema.

Sadadel inimestel seisatus silmapilguks süda. Minut-paar piinavat ootust, ja ... maa võpatas, kohutav jõud pühkis künkaharja minema, paisates taeva alla hiiglasuuri mullakamakaid. Teine plahvatus oli esimesest veelgi tugevam. Hirmus raksatus kõmatas metsatihnikus, täites selle räbalaks rebitud mäeveerul tekkinud helide kaosega.

Seal, kus alles nüüdsama oli küngas, haigutas sügav auk, ja kümnete meetrite ulatuses kattis kohev muld suhkurvalget lund. Kirgaste ja labidatega sööstsid inimesed plahvatusest tekkinud süvendisse.

Žuhrai ärasõidu järel arenes ehitustöödel ülivisa võistlus — võistlus esikoha pärast. — — —

Linnas «vajutati kõikidele nuppudele». See avaldas otsekohe oma mõju ehitusele. Žakir tegi tühjaks rajoonikomitee, saates organisatsiooni ülejäänud osa Bojarkasse. Solomenkas jäid kohale ainult tütarlapsed. Raudteetehnikumis saavutas Žakir seda, et ehituse juurde saadeti uus rühm üliõpilasi. — — —

Bojarkasse saabus uusi inimesi. Saabus ka kuuskümmend üliõpilast-raudteelast.

Žuhrai saavutas raudteevalitsuses seda, et Bojarkasse saadeti neli klassivagunit eluruumiks vastsaabunud töölistele. — — —

— — — Tuisk tuli äkki. Taevas kattus madalal ujuvate hallide pilvedega. Algas tihe lumesadu. Õhtul hakkas tuul korstnas ulguma, puude vahel vilistama, kihutades üles väledaid lumekeeriseid, ning ajas metsa ärevile oma ähvardava undamisega.

Lumetorm märatses ja möllas kogu öö. Külm tungis inimestele kontideni, kuigi ahjud küdesid öö läbi; jaama juures asuv majavare ei pidanud sooja.

Hommikul tööle minev salk sumas sügavas lumes, puude ladvus aga helendas päike ja sinavas taevas polnud ainsatki pilve.

Kortšagini rühm puhastas oma lõiku tuisanud lumest. Alles nüüd tundis Pavel, kui piinavad on külmavalud. Okunevi vana pintsakuräbal ei soojendanud, kalossi aga tungis lumi. Pealegi kaotas ta kalossi mitu korda hangedesse. Saabas teises jalas ähvardas täiesti laguneda. Põrandal magamisest oli Paveli kaelale tekkinud kaks suurt veripaiset. Tokarev andis talle salli asemele oma käteräti.

Kõhn põletikuliste silmadega Pavel pildus laia puulabidaga vihaselt lund.

Samal ajal roomas jaama reisijaterong. Rammestunud vedur lohistas ta suuri vaevu siia: tendris polnud ühtegi halgu, ahjus põlesid viimased puujäänused.

«Kui annate puid, siis sõidame, kui ei — käskige rong tagavarateele viia, seni kui on, millega liikuda!» kisendas vedurijuht jaamaülemale.

Rong viidi tagavarateele. Peatuse põhjus tehti masendatud reisijaile teatavaks. Täiskiilutud vaguneis hakati ohkima ja vanduma.

«Rääkige vanamehega, näete, tuleb mööda perrooni. See on ehituse ülem. Tema võib anda käsu, et veduri juurde toodaks regedel puid. Nad panevad neid liiprite asemel,» soovitas jaamaülem konduktoritele. Need läksid Tokarevile vastu.

«Puid annan, aga mitte muidu. See on ju meie ehitusmaterjal. Meil on kõik täis tuisanud. Rongis on kuus-seitsesada reisijat. Lapsed ja naised võivad jääda rongi, teistele aga labidad pihku — las kühveldavad õhtuni lund. Selle eest saavad puid. Kui keelduvad, istugu siis uue aastani,» ütles Tokarev konduktoritele.

«Vaadake, poisid, kus tuleb rahvast! Näe, naised kah!» öeldi üllatunult Kortšagini selja taga.

Pavel pöördus ümber.

«Siin on sulle sada inimest, anna neile tööd ja vaata, et nad muidu ei istuks,» ütles Tokarev ligi astudes.

Kortšagin jagas vastsaabunuile töö kätte. Keegi pikk mees, kellel oli seljas karusnahast kraega raudteelase vormisinel ja peas soe karakullmüts, keerutas labidat vihaselt käes, ja pöördudes kõrval seisva noore naise poole, kes kandis kahara tutiga kotiknahast mütsi, protestis:

«Mina lund kühveldama ei hakka, kellelgi pole õigust mind sundida. Kui mind palutakse, võin kui raudteeinsener tööd juhtida, aga lund kühveldada pole tarvis sinul ega ka minul, seda instruktsioonid ette ei näe. Vanamees toimib seadusevastaselt. Ma võtan ta vastutusele. Kes on siin kümnik?» küsis ta lähemalt tööliselt.

Kortšagin astus juurde.

«Miks te ei tööta, kodanik?»

Mees silmitses Pavelit põlgliku pilguga pealaest jalatallani.

«Ja mida teie endast kujutate?»

«Mina olen tööline.»

«Siis ei ole mul teiega millestki rääkida. Saatke minu juurde kümnik või kes teil siin . . .»

Kortšagin vahtis teda altkulmu.

«Kui te ei taha töötada — pole vaja. Ilma meie märkuseta sõidupiletil te rongi ei istu. Niisugune on ehituse ülema käsk.»

«Ja teie, kodanik, keeldute samuti?» pöördus Pavel naise poole ja tardus hetkeks: tema ees seisis Tonja Tumanova.

Tonja suutis närudes noormehes suuri vaevu Kortšagini ära tunda. Pavel seisis tema ees katkistes, kulunud riietes ja fantastilistes jalatsites, määrdunud käterätt kaela ümber ja nägu juba ammust aega pesemata. Ainult silmad põlesid tal samasuguses kustumata tules nagu ennegi. Tema silmad. Ja see närudes noormees, kes sarnanes hulkuriga, oli veel üsna hiljuti tema armastatu. Kuidas kõik oli muutunud!

Pärast hiljutisi pulmi sõidab ta oma mehega suurde linna, kus mees töötab raudteevalitsuses vastutaval kohal. Ja näe, kus tal tuli kohtuda oma noorusearmastusega! Tonjal oli koguni piinlik talle kätt ulatada. Mida mõtleb Vassili? Kui ebameeldiv, et Kortšagin on nõnda alla käinud. Näha, et ahjukütja pole elus maatuhnimisest kaugemale jõudnud.

Ta seisis kõheldes ja kattus kohmetusepunaga. Raudteeametnikku vihastas selle kaltsaka, nagu talle näis, häbematu käitumine, sest too ei pööranud silmi ta naiselt. Ta virutas labida maha ja astus Tonja juurde.

«Lähme, Tonja, ma ei saa rahulikult vaadata seda lazzaronet.»

Kortšagin teadis raamatust «Giuseppe Garibaldi», mida tähendab lazzarone[1].

«Kui mina olen lazzarone, siis sina oled lihtsalt pursui, kelle kael on käänamata jäänud,» vastas ta raudteeametnikule tumedalt ja pilku uuesti Tonjale pöörates sõnas järsult ning kuivalt: «Võtke labidas, seltsimees Tumanova, ja astuge teistega ühte ritta! Ärge võtke eeskuju sellest nuumatud pühvlist. Palun vabandust, ma ei tea, kes ta teile on.»

Pavel muigas ebasõbralikult, vaadates Tonja botikuid, ja lisas nagu möödaminnes:

«Maha jääda ma ei soovita. Neil päevil külastas meid röövlijõuk.»

Ta keeras ringi ja läks kalossiga latsutades omade juurde.

Viimased sõnad avaldasid mõju ka raudteelasele.

Tonja keelitas teda tööle jääma.

Õhtul, kui töö oli lõpetatud, mindi jaama tagasi. Tonja mees läks ees, rutates rongis kohta kinni panema. Tonja peatus, lastes

---

[1] *lazzaróne* — laostunud, paljasjalgne itaalia talupoeg.

töölised mööda. Kõige taga kõndis labidale toetudes väsinud Kortšagin.

«Tere, Pavluša. Ma pean tunnistama, et ei oodanud näha sind seesugusena. Kas sa tõesti ei pälvinud võimude juures paremat kui maad tuhnida? Ma arvasin, et sa oled juba ammugi komissar või midagi selletaolist. Sul pole elus sugugi vedanud...» alustas Tonja tema kõrval astudes juttu.

Pavel seisatas ja heitis Tonjale üllatunud pilgu.

«Ka mina ei lootnud näha sind säärasena... marineerituna,» leidis Pavel viimaks kohase leebema sõna.

Tonja kõrvalestade otsad lõid õhetama.

«Sa oled endistviisi jõhker!»

Kortšagin heitis labida õlale ja hakkas astuma. Alles siis, kui ta oli mõne sammu teinud, vastas ta:

«Minu jõhkrus on palju talutavam kui teie — lubage öelda — viisakus, seltsimees Tumanova. Minu elu pärast pole vaja muretseda, selles suhtes on kõik korras. Teie elu aga on läinud halvemini, kui ma ootasin. Paar aastat tagasi olid sa parem: ei häbenenud töölisele kätt anda. Nüüd aga oled hakanud naftaliinist lõhnama. Ja ma ütlen puhtast südamest — minul pole sinuga millestki rääkida.»

Pavel sai Artjomilt kirja. Vend kirjutas oma peatsest pulmast ja palus Pavkat iga hinna eest koju sõita.

Tuul kiskus Kortšagini käte vahelt valge paberilehe, ja see läks lendu nagu tuvi. Ei temast saa pulmaminejat.

Linnast sõitis Klaviček[1] ja tõi kaasa oma viimase leivateo. Pärast kohtumist Tokareviga otsis ta Kortšagini töö juurest üles. Nad vahetasid sõbraliku tervituse. Klaviček võttis naeratades kotist välja imeilusa kollase karusnahast rootsi jopi, patsutas peoga vastu elastset kroomi ja ütles:

«See on sinule. Ega sa aima, kellelt?... Haa! Oled sina aga rumal, noormees! Selle saadab sulle seltsimees Ustinovitš, et külm sind, lolli, ära ei võtaks. Selle kuue kinkis talle seltsimees Olšinski, tema võttis selle Olšinski käte vahelt ja ulatas mulle — vii Kortšaginile! Akim rääkis talle, et sa töötad pakasega ainult pintsakuväel. Olšinski tõmbas nina pisut vingu. Pajatas: «Ma võin sellele seltsimehele sineli saata.» Kuid Rita naeris: pole viga, tal on jopis parem töötada! Võta vastu!»

Pavel hoidis hämmeldunult käes kallist eset ja tõmbas selle siis kõheldes külmast kangele kehale. Pehme nahk hakkas varsti ta õlgadele ja rinnale sooja andma.

Rita kirjutas päevikusse:

---

[1] loe: klavitšek.

«20. detsembril.

Tuiskude periood. Lumi ja tuul. Bojarkalased olid peaaegu eesmärgil, kuid külm ja tuisk peatasid nad. Nad upuvad lumme. Külmunud maad on raske kaevata. On jäänud vaid kolmveerand kilomeetrit, kuid see on kõige raskem.

Tokarev teatab: ehitusele on ilmunud tüüfus, kolm inimest on haigestunud.

22. detsembril.

Komsomoli kubermangukomitee pleenumile ei sõitnud Bojarkast kedagi. Bandiidid lasksid seitseteist kilomeetrit Bojarkast eemal kraavi ešeloni viljaga. Toitluse Rahvakomissariaadi voliniku käsul on kogu ehitajatesalk sinna paisatud.

23. detsembril.

Bojarkast toodi linna veel seitse tüüfusehaiget. Nende hulgas on ka Okunev. Käisin jaamas. Harkovist saabunud rongi puhvritelt võeti maha kangestunud laipu. Haiglas on külm. Neetud tuisk! Millal see lõpeb?

24. detsembril.

Tulin just Žuhrai juurest. Selgub, et on õige: eile öösel tungis Orlik kogu oma jõuguga Bojarkale kallale. Kaks tundi käis võitlus jõugu ja meie omade vahel. Jõuk oli side läbi lõiganud ja alles täna hommikul läks Žuhrail korda saada täpseid teateid. Jõuk lõödi tagasi. Tokarev on rinnust läbi lastud. Ta tuuakse täna linna. Franz Klaviček, kes sel ööl oli vahtkonnaülemaks, on surnuks raiutud. Tema oligi see, kes märkas jõuku ja tõstis häiret, kuid kallaletungijaid tulistades ja tagasi joostes ei jõudnud koolimajani ning tapeti mõõkadega. Ehitajatesalgas on üksteist haavatut. Praegu on seal soomusrong ja kaks eskadroni ratsaväge.

Ehituse ülemaks sai Pankratov. Päeval tabas Puzõrevski ühe osa jõugust Gluboki huutoris ja raius nad viimseni surnuks. Osa parteituid kaadritöölisi tuli rongi ootamata raudteed mööda ära.

25. detsembril.

Toodi Tokarev ja teised haavatud. Nad paigutati kliinilisse hospidali. Arstid lubasid vanamehe päästa. Ta on meelemärkuseta. Teiste elu pole ohus.

Partei kubermangukomitee ja meie saime Bojarkast telegrammi: «Vastuseks bandiitide rünnakule meie, kitsarööpalise ehitajad, kogunenud käesolevale miitingule, kinnitame teile koos soomusrongi «Nõukogude võimu eest» meeskonna

ja ratsapolgu punaarmeelastega, et me hoolimata kõigist takistustest anname esimeseks jaanuariks linnale puid. Me asume tööle kogu oma jõudu pingutades. Elagu kommunistlik partei, kes meid saatis! Miitingu esimees Kortšagin. Sekretär Berzin.»

Klaviček maeti Solomenkas sõjaväeliste auavaldustega.»

Tõotatud puud olid juba lähedal. Kuid nende poole liiguti vaevarikka aeglusega: tüüfus kiskus iga päev ära kümneid tarvilikke käsi.

Kortšagin saabus jaama tagasi, vaarudes nõtkuvail jalgadel nagu joobnu. Ta käis juba ammu ringi kõrge temperatuuriga, kuid täna tundus teda vallanud palavik tavalisest kõrgemana.

Salka kurnav kõhutüüfus oli hiilinud ka Paveli kallale. Kuid ta tugev keha pani vastu, ja viiel päeval leidis ta jõudu tõusta üles õlgedega kaetud tsementpõrandalt ning minna koos kõigiga tööle. Ei päästnud teda soe jopp ega Fjodori saadetud ning külmavõetud jalgadele tõmmatud vildid.

Igal sammul torkas midagi valusasti rinnus, hambad lõgisesid külmavärinaist, silme ees virvendas ja näis, et puud ringlesid veidra karussellina.

Ta jõudis suuri vaevu jaamani. Teda hämmastas ebatavaline müra. Ta jäi vahtima: pikk rong ulatus läbi kogu jaama. Platvormidel seisid väikesed vedurid, rööpad, liiprid, ja rongiga saabunud inimesed laadisid neid maha. Ta tegi veel mõne sammu ja kaotas tasakaalu. Ta tajus nõrka hoopi, kui langes peaga vastu maad. Lume meeldiv jahedus lõikas ta kuuma põske.

Ta peale satuti alles mõne tunni pärast. Kanti barakki. Kortšagin hingas raskesti ega tundnud ümberolijaid. Soomusrongilt kutsutud velsker teatas: «Krupoosne kopsupõletik ja kõhutüüfus. Temperatuur 41,5. Põletikus liigestest ja paisetest kaelal ei maksa rääkidagi — need on tühised asjad. Üksnes esimesest kahest jätkub, et teise ilma minna.»

Pankratov ja saabunud Dubava tegid kõik võimaliku, et Pavelit päästa.

Kortšagini kodukandimehele Aljoša Kohhanskile tehti ülesandeks viia haige kodulinna.

Pankratovil ja Dubaval läks üksnes kogu Kortšagini rühma abil ja peamiselt Holjava pealekäimisel korda meelemärkuseta Kortšagin ja Aljoša paigutada täiskiilutud vagunisse. Kartes plekilise tüüfuse nakkust, ei tahetud neid peale lasta, avaldati vastupanu ja ähvardati tüüfusehaige teel välja visata.

Haige pealelaadimist takistajate nina all nagaaniga vehkides kisendas Holjava:

«See pole nakkushaige! Tema sõidab, kuigi meil selleks tuleks teid kõiki kas või välja visata! Pidage meeles, nahahoidjad, kui keegi peaks julgema talle kättki külge panna, siis — ma teatan

sellest kogu liinil — võtame kõik rongilt maha ja pistame trellide taha. Säh, Aljoša, võta Pavka mauser, anna tuld igaühele, kellele võiks pähe tulla teda rongilt maha võtta,» lisas Holjava karmiks hoiatuseks.

Rong hakkas liikuma. Pankratov astus tühjenenud perroonil Dubava juurde.

«Mis sa arvad, kas jääb ellu?»

Ta ei saanud vastust.

«Lähme, Mitjai, mis tuleb, see tuleb. Meil tuleb nüüd vastutada kõige eest. Öösel vaja vedurid maha laadida, hommikul aga katsume neile sooja sisse saada.»

Holjava helistas kogu liinil oma sõpradele-tšekistidele. Ta palus neid tungivalt, et nad ei lubaks reisijail haiget Kortšaginit rongilt maha võtta, ja alles siis, kui ta oli saanud kindla tõotuse «ei luba», läks ta magama.

Ühes raudtee-sõlmjaamas tassiti reisirongist otse perroonile vagunis surnud tundmatu valgepäise noormehe laip. Kes ta oli ja millesse ta suri — ei teadnud keegi. Jaama tšekistid, kel oli meeles Holjava palve, jooksid vaguni juurde, et takistada mahavõtmist, kuid veendudes noormehe surmas, tegid korralduse koristada laip surnukambrisse.

Otsekohe helistati Holjavale Bojarkasse ja teatati selle surmast, kelle elu pärast ta nii väga oli muretsenud.

Lühike telegramm Bojarkast tegi Kortšagini surma teatavaks kubermangukomiteele.

Aljoša Kohhanski viis haige Kortšagini omaste juurde ja heitis tüüfusepalavikus ka ise voodisse.

«9. jaanuaril.

Miks on mul nii raske? Enne laua juurde istumist nutsin. Kes võis arvata, et ka Rita võib nutta, ja veel nii valusasti? Ega pisarad pole alati tahtejõu nõrkuse tunnus? Täna on nende põhjuseks — põletav mure. Miks ta tuli? Miks tuli mure täna, suure võidu päeval, kui külmaõudus on võidetud, kui raudteejaamad on täis kallist kütet, kui ma just äsja olin võidupidustusel, linnanõukogu laiendatud pleenumil, kus austati ehitajaid-kangelasi? See on võit, kuid selle eest andsid kaks inimest oma elu: Klaviček ja Kortšagin.

Paveli hukkumine avastas mulle tõe: ta on mulle kallim, kui arvasin.

Sellega lõpetan oma ülestähendused. Ei tea, kas asun kunagi enam uute tegemisele. Homme kirjutan Harkovisse, et ma olen nõus töötama Ukraina Kommunistliku Noorsooühingu Keskkomitees.»

1. Milliste raskustega võitlesid ehitajad kitsarööpmelise raudtee rajamisel?
2. Milles avaldus kommunistlike noorte kangelaslikkus?
3. Millist osa etendab antud peatükis Tokarev? Kuidas partei abistas kommunistlikke noori nende ennastsalgavas töös?
4. Mõtestage lahti Zuhrai sõnad: «Näete, kus karastub teras».
5. Kuidas võitlus desertööridega karastas kommunistlikke noori?
6. Missugustes episoodides räägitakse nõukogude noortele omasest sõprusest ja seltsimehelikkusest?
7. Millise pildi loob käesolev peatükk Pavel Kortšaginist kui inimesest ja kommunistist? Kuidas Pavel hindab oma suhteid Tonja Tumanovaga? Missugune erinevus on kummagi ellusuhtumisel?
8. Tooge näiteid kommunistlike noorte töösangarlusest tänapäeval.

Kolmas peatükk.

Noorus võitis. Tüüfus ei tapnud Kortšaginit. Neljandat korda oli Pavel viibinud surma piiril ja pöördunud tagasi ellu. Ta tõusis alles kuu aja pärast kõhnana ning kahvatuna ebakindlatele jalgadele ja proovis seintest kinni hoides käia mööda tuba. Ema toetusel jõudis ta aknani ja jäi kauaks teele vahtima. Seal läikisid sulavast lumest tekkinud veeloigud. Väljas oli esimene varakevadine sula.

Otse akna all kirsioksal kekutas upsakalt hallikõhuline varblane, vaadates oma väikeste kelmide silmadega rahutult Paveli otsa.

«Noh, kas oleme sinuga talve üle elanud?» sõnas Pavel tasa ja koputas sõrmega aknale.

Ema vaatas kohkunult tema poole.

«Kellega sa räägid seal?»

«Värvukesega... Ära lendas, sihuke kelm.» Ja ta naeratas lõdvalt.

Kevad oli täies hoos. Kortšagin hakkas mõtlema linna tagasiminekule. Ta oli juba küllalt tugev, et käia, kuid ta organismis toimus midagi halba. Kord, kui ta aias jalutas, paiskas teda äkki maha terav valu selgroos. Suuri vaevu komberdas ta tuppa. Teisel päeval vaatas arst ta hoolikalt läbi. Kombates tundis ta lülisambas sügavat lohku ja ühmatas üllatunult:

«Kust te selle olete saanud?»

«See on sillutuskivi jälg, doktor. Rovno linna all põrutati kolmetollisega selja tagant piki maanteed.»

«Kuidas te ometi liikunud olete? Kas see pole teid häirinud?»

«Ei. Tookord lamasin maas tundi kaks ja — jälle hobuse selga. Nüüd alles tuletas ennast esimest korda meelde.»

Arst uuris lohku ja kortsutas kulmu.

«Jah, kullake, väga ebameeldiv lugu. Selgroog ei salli niisuguseid põrutusi. Loodame, et ta edaspidi tunda ei anna. Riietuge, seltsimees Kortšagin.»

Ja ta vaatas kaastundlikult ning halvasti varjatud murega oma patsienti.

— — — Mööda tänavaid hulkudes tundis Pavel mingit surutust. Polnud midagi imestada, et linn muutus talle võõraks ja igavaks. Päeval oli isegi ebameeldiv jalutama minna. Möödudes treppidel istuvaist lobisejaist eitedest, kuulis Pavel nende väledat vadinat:

«Vaadake, naised, kust see hernehirmutis on tulnud?»

«Kohe näha, et on perkuloosis [1], tal on tiisikus.»

«Aga jopp on tal kallis, mis muud kui varastatud . . .»

Ja palju muud, millest tekkis tülgastus.

Ta oli juba ammu siit oma juured lahti kiskunud. Suur linn, tugev ning elurõõmus sõpruskond ja töö olid talle saanud lähedasemaks ja kodusemaks.

Kortšagin jõudis endale märkamatult männisalu juurde ja peatus teelahkmel. Paremal oli kõrge teravaäärelise püsttaraga metsast eraldatud vana sünge vangla, selle taga valged haiglakorpused.

Ja siin, sellel avaral väljakul, lämbusid silmustes Valja ja ta seltsimehed. Vaikides seisis ta kohal, kus oli olnud võllas, siis läks ta jääraku äärele. Ta ronis alla ja tuli platsikesele, kus oli vennaskalmistu.

Kellegi hoolitsevad käed olid kaunistanud haudade rea kuuseokstest pärgadega ja istutanud väikese kalmistu ümber põõsasheki. Jääraku kohal kõrgusid sirged männid. Nõo nõlvu kattis värske rohu roheline siid.

Siin on linnapiir. Ümberringi on vaikne ja kurb. Mets kohiseb tasa ja taassündinud maa lõhnab kevadiselt. Siin surid mehiselt võitluskaaslased, surid selleks, et elu muutuks kauniks neile, kes olid sündinud viletsuses, neile, kellele juba sündimine oli orjamise alguseks.

Paveli käsi võttis pikkamisi mütsi peast ja kurbus, sügav kurbus täitis ta südame.

Kõige kallim on inimesele elu. See antakse talle ainult kord, ja see tuleb elada nõnda, et ei oleks piinavalt valus sihitult elatud aastate pärast, et ei põletaks häbi alatu ja tühise mineviku pärast, ja et surres võiks öelda: kogu elu ja kogu jõud on antud kõige kaunima eest maailmas — võitluseks inimkonna vabastamise eest. Ja elada tuleb rutates. Sest elu võib katkeda mõttetu haiguse või mõne kurva juhuse läbi.

Nende mõtete valduses olles lahkus Kortšagin vennaskalmistult.

---

[1] perkuloos — tuberkuloos.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Mis oli Pavel Kortšaginit õpetanud üle olema elus esinevast väiklusest?

2. Milles seisneb tema arvates elu ja õnne mõte? Lugege hoolikalt läbi Paveli sõnad inimese elu kohta («Kõige kallim on inimesele elu...») ja õppige need pähe. Tooge näiteid tõelistest nõukogude inimestest, kes Pavel Kortšagini taoliselt oma elu on elanud.

3. Lugege romaan tervikuna läbi.

4. Koostage kirjand teemal: «Pavel Kortšagin — tõeline nõukogude noor». Kirjandis näidake, kuidas Paveli tegudes, mõtetes ja tunnetes peegeldub tema iseloom. Tsiteerige seejuures teose ilmekamaid kohti ja püüdke luua seos kaasajaga.

Salomeja Neris

(1904—1945)

Salomeja Neris (Bačuskaite) on leedu nõukogude kirjanduse rajajaid. Pärast ülikooli lõpetamist (1928) töötas ta gümnaasiumiõpetajana.

Tema varasemas luuleloomingus oli esikohal loodus- ja tundelüürika ning rahvamuinasjuttude luulemaailm. Sotsiaalsed teemad ilmuvad tema loomingusse pärast fašistlikku pööret Leedus, mis toimus 1926. aastal. Tema luuletuskogud muutuvad teravaks fašismivastase võitluse relvaks.

Esimesel nõukogude aastal ja Suure Isamaasõja päevil muutub luuletaja looming eriti viljakaks. Nõukogude tagalas ilmusid tema võitlusele õhutavad luuletuskogud. Paljud oma teosed pühendas ta leedu partisanidele. Väljapaistvaim neist on «Marite Melnikaite».

Varsti pärast Leedu NSV vabastamist avaldas ta värsikogu «Õõbik ei saa olla laulmata» (1945). Samal aastal suri ta raske haiguse tagajärjel.

MARITE MELNIKAITE.

Ei räägi sangareist see laul,
neid kuulsussäral kiites.
Nii vara sulgusid su laud,
noor olid sa, Marite.

Näib, nagu käiks veel karjas ta,
silm linaõie karva . . .
Et sinust kangelane saab,
kes seda tollal arvas!

«Marite, ema hüüab sind.
Kus oled? Kus end peidad?»
Ja otsib noorte rõõmus ring,
ei suuda neidu leida.

On möödas juba kesköötund.
Ta mustad lambatalled
nüüd valgel aasal näevad und.
Küll on need armsad talle!

Tattnina põleb hubinal,
kõik pere vaikselt magab.
Kuis vaprust istuda on tal
veel raamatute taga!

Lööb akendesse koidukiir,
on pärani kõik uksed.
Marite, kuhu kadusid?
Su kodumaa sind kutsub.

Neemeni kaldal neiuke
end ehapaistel pesi.
Ja läbi selge sinivee
ta luges kivikesi.

Ei, see Marite polnud seal!
Vaid päike veeres looja.
Ja paitas iga longus pead
peol hellitaval, soojal.

*

Sa ristteel seisid, ees on surm.
Su süda tardub rinnas.
On tallatud see õitsev nurm,
on varemeis su linnad.

Surm möllab sinu rahva seas,
hukk varitseb su kodu.
Su vendi orjusesse veab
tumm vaguniterodu.

Ka järved pisaraid ei joo,
mis kodumaa nüüd nutab.
Kui kohkvel varjud uduvoos
on mustad männitukad.

«Kui oma ema kodumaad
ma tahan armastada!»
Nii öeldes läksid kartmata
sa partisanirada.

See surmaohtudesse viis.
Kuid «ma ei saa, ei suuda!»
mu kallis tüdruk, iialgi
ei saadud sinult kuulda.

*

Nad olid rõngas. Ainus tee
vaid jõele vabaks jäi veel.
Suurvesi kobrutas ja kees,
lai, kevadiselt jäine.

«Miks kohkusite, vennad, õed?»
Marite astus ette.
«Meid aitavad me kodujõed!»
ta julgelt sööstis vette.

Külm ihu nagu põletaks
ja hing jääb kinni rindu.
Kust sai see habras tütarlaps
nii palju meelekindlust?

*

Kõik langesid. Ja saabus päev . . .
Karm saatus teda ootas.
Ta elusalt on nende käes,
seal armu pole loota.

Granaat, mis viimseks hoitud veel,
ei säästnud tema piinu.
Või liiga kuumalt surma eel
sa olid ellu kiindund?

«Eks piinake siis, timukad!
Ma talun kõik, ei oiga.
Las ennem kivid kõnelda!
Vaos suudan ennast hoida.

Mu maa, mu Leedumaa on siin.
Mis võite mulle teha?
Jääb elama mu rahvas-hiid.
Te tapate vaid keha.»

Ja ehmusid ta piinajad,
nad peatusid, täis õudu.
Et nõnda visalt vaikida —
kust sai ta selleks jõudu?

*

Küps nisuväli kollendas
ja virges tuules hõljus.
Pilk pärani ja kustumas,
kas nägid seda põldu?

Ja haljendavat kuusikut,
kus tuvihuikeid kajas,
mäel laiatiibset tuulikut,
mis pilvi taga ajas?

Järv paisus, lainetuisuga
ja vahuga end kattes . . .
Kui kaunis oled, kodumaa,
ka läbi pisarate!

Siis vajus õlale ta pea
ja silmis kustus läige.
— — — — — — — —
Su Leedumaa sind meeles peab
ja viib su tahte täide.

On varsti haljas kodupind,
su järved, kingud vabad.
Hea sõnaga, Marite, sind
me laulud meenutavad.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Põhjendage sisuliselt luuletuse jaotamist osadesse. Pealkirjastage eri osad.

2. Jutustage, missugune pilt luuakse Marite Melnikaitest kui inimesest ja võitlejast.

3. Selgitage «Marite Melnikaite» žanriline kuuluvus. Põhjendage.

4. Meenutage teisi samateemalisi teoseid.

Nikolai Assejev

(sünd. 1889)

Nikolai Assejev, vene nõukogude luuletaja, omandas hariduse Kurskis ja Moskvas. Luuletajateele asus 1913. aastal. On avaldanud palju luuletuskogusid ja poeeme. Assejevi silmapaistvateks poeemideks on «Uraal» (1944), «Poeem Gogolist» (1953), «Majakovski algab» (1940).

KOMMUNISTLIKU TÖÖ BRIGAADILE.

Poeedid,
ballaade nüüd looge
me töörahvast,
kangelasmaast,
kus eesmisel
lahingujoonel
kommunistliku töö brigaad!
Me tehnika
haarame pihku,
raudtugevalt
südagi taob,
pole asju,
mis paigast ei nihku,
mis võimatud on
meie jaoks.
On vaenlased
kohkunud raevust:
me hoog
neile tõkkeks teel saab.
Sest astugu rivisse praegu
kommunistliku töö brigaad!
Ei looda me unelmailt vilja
või kingitust
looduse käest,
uut
mõtleme ise me välja,
me loodud on
homnegi päev!
Kas tehases,
aurikuroolil,
kas põllul
või pilvede vöös,

me õppinud kõik
selles koolis,
mille lipp
üle Kremli end lööb!
Et kõik oleks
rõõmsad ja reipad,
et raskusi
võita me saaks,
meil tuleb
eesliinile heita
kommunistliku töö brigaad!
Partei
juba aitas meid nõuga,
töö saame me kodumaa käest,
nüüd kohama
vägeva jõuga
me võitude lainetus jääb.
Poeedid,
ballaade nüüd looge
me töörahvast,
kangelasmaast.
Eesliinile
kõikidest noorem —
kommunistliku töö brigaad!

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Jutustage (võimalikult oma kogemuste põhjal), milles seisnevad kommunistliku töö liikumise põhimõtted.

2. Milles avaldub luuletuse idee? Pöörake seejuures tähelepanu värssidele, kus räägitakse «eesmisest lahingujoonest» ja «eesliinist».

3. Kirjutage kirjand ühele antud teemadest: «Kuidas mõistan sõnu: «Elada ja töötada kommunistlikult»», «Meie tänane ja homne kodulinn (kodukolhoos)», «Töö ootab tegijat».

Mirdza Kempe

(sünd. 1907)

ÕNN.

Te muretut ja kerget õnne
mul ärge ihaldada laske,
mis pidusõnul tungib kõnne, —
ei, minu õnn las olla raske.

See südamete tühjust vihkab
ja loidu raugusse ei väsi,
see külmi mõtteid läita ihkab,
kui lõdvalt rüppe vajub käsi.

Õnn, mis kui unelm rinnas asub,
jääb kitsilt iseenda kanda, —
kuid sellele ta heldelt tasub,
kel vastu rohkemat on anda.

Ses õnnes siirus on ja karmus,
ning pelgurlust ta eal ei talu, —
õnn peitub töös ja võitlustarmus,
ta vahel piingi on ja valu . . .

Ei, muretusega mul täita
te iial südant ärge laske.
Võib minu meeli üksnes läita
see õnn, mis tundub karm ja raske.

KÜSIMUSI.

1. *Kuidas kirjanik mõistab tõelist õnne?*
2. *Missugune on väikekodanlik arusaamine õnnest?*

Anatoli Kuznetsov

(sünd. 1930)

A. Kuznetsov on kasvanud tavalise töölisnoorukina. Ta pärineb Kiievist, kus elas üle ka saksa okupatsioonirežiimi õudused. Pärast sõda jätkas oma poolelijäänud haridusteed õhtukoolis. Võttis osa Kahhovka hüdroelektrijaama ehitamisest ja hakkas ajalehtedele kaastööd saatma.

Õpilasena tegeles Kuznetsov silmapaistva eduga mitmetel kunstialadel (muusika, maalikunst, skulptuur, ballett).

Õhtukooli lõpetamise järel astus ta M. Gorki nimelisse Kirjandusinstituuti.

Töötas Bratski ja Irkutski hüdroelektrijaamade ehitustandril, kuhu hiljem ka ajakirjanikuna tagasi pöördus. Sealt pärineb esimese pikema jutustuse «Legendi järg» aine. Nimetatud teos on üks nõukogude noorsoo lemmikraamatuid.

PEAN VASTU VÕI EI?

(Katkendeid jutustusest «Legendi järg».)

Ja töö algas! Läksin juba esimeste minutitega üleni higiseks. Osutus, et kõik on väga lihtne ja uskumatult raske. Auto vuras ette, loksutades välja halli, määrdunud segu, hüppas tagasikäigul palkide peale, ajas kasti püsti ning mina tormasin otse selle massi sisse, autokasti, kraapisin labidaga nurkadesse kinni jäänud rasket, nätsket savitaolist betooni, veeresin koos seguga kopa sisse, vähkresin seal, vajudes betooni, kargasin välja, puudased klombid saabaste küljes, ning möirgasin:

«Vii-ira-a! Lase käia!»

Kraana ragises, tõmbas, kopp ajas enese püsti ja lendas taevasse. Sealt pudenesid kivid, loksus segu; jooksin üsna estakaadi serva juurde; seal, kusagil all, suunas punapäine Nikolai koppa, avas selle, kuid mul ei olnud aega vaadata — panin tõtates kirja auto numbri, tegin ristikese ning tirisin eemale palke, et kopp nende peale ei langeks. Tühi anum aga tuli juba lennates. Paukudes langes ta estakaadile ja lohises edasi. Sööstsin tema juurde, haarasin kõigest jõust kinni ja vedasin oma kohale. «Tuu-tuu, tuu-tuu!» andis kraanajuht signaale. Kaugemale-kaugemale! Eemale! Ma hüppasin kõrvale ning kopp vajus raskelt jalastele.

«Lase käia!»

Auto kihutas kohale, tassisin palke.

«Tagasikäik. Lase tulla!»

Juba esimeste hetkede jooksul hõõrusin peopesad rakku.

Labida vars kiskus käed verele. Higi voolas ojana, tahtsin juua, hakkasin hingeldama. Autod aga muudkui tulid ja tulid. Kargasin juurde, karjusin «viira», tirisin ...

Ei, no küll on ikka see betoon raske! Kleepuv, hall, kividega segatud mass. Täit labidat on peaaegu võimatu tõsta. Kui saaks pisutki hinge tagasi tõmmata! Ei või: autod ootavad järjekorras.

...Ma ei jaksanud enam labidat tõsta ja mõtlesin jubedusega: «Äkki ma ei pea vahetuse lõpuni vastu? Äkki satun kopa alla?» Süda lõi külmaks. Pean vastu pidama, pean toime tulema! Autojuhte oli mitmesuguseid: ühed olid lõbusad ja uljad — juba käigult avasid nad kasti nii, et peaaegu kõik välja lendas; teised seadsid ennast pikkamisi kohale, ja betoon roomas neil välja vastu tahtmist, pool sellest jäi autokasti. Vehkisin ja vehkisin, nii et käed olid otsast ära tulemas. Ooh! No on töö!

Pean vastu pidama, pean vastu pidama. Vastu pidama!

Pühkisin veriseid käsi vastu pükse, ilma et oleksin valu tundnud, soolane higi voolas silmadesse ja pani need valusalt kipitama, pühkida polnud millegagi: kõik oli segust ja higist märg. Juuksed olid sassis ja tikkusid silma. Vastu pidada, vastu pidada!

Nii möödus tund, möödus teine ja kolmas... Juba ronisin kopa alla, unustades ohu. Kraanajuht andis pahaselt signaali ja pidurdas. Millal ometi tuleb vaheaeg? Millal ometi jääb autosid vähemaks? Nad muudkui tulid ja tulid... Kas ma tõesti ei pea vastu?

Sel hetkel raksatas äike. Pea kohal kihutasid madalad, hallid ärevad pilved, kattes peagi kogu laotuse. Päike pilgatas veel korraks ning — täiesti punasena — kustus lõplikult. Läks pimedaks.

Välgud sähvisid üsna kraananokkade kohal, pahinal langesid ülalt veejoad, tagusid vastu pead, naha vahele puges jahedus. Siin estakaadil, kõrgel taeva all, olin nagu teatrilaval. Vaatasin ringi: kõik oli looritatud halli vihmalinikuga, tuhanded piisad hüppasid ja kargasid estakaadil, välgud sähvisid ning õhus tundus väävli lõhna. Autod panid laternad põlema. Ja muudkui tulid ja tulid.

Olin läbimärg, pea oli segi, vesi voolas, silmad ei näinud! Vihm värskendas mind, ja äkki ma mõistsin, et pean vastu. Pean vastu!

Paistis, et ka autojuhid olid sattunud hoogu. Vaatasin üles — kraanajuht oma putkas irvitas ja noogutas pead: lase aga käia!

Või niisugune ta siis ongi — see kraanahiiglane! Seni olin näinud teda ainult piltidel. Raske on isegi uskuda, et oleme siin kahekesi — tema ja mina! Ta alistub minu käeviipele, tõstab kopa nagu sule üles, kui ma karjun «viira», ja paneb ettevaatlikult, kergete tõmmetega maha, kui ma käsin «maina». Masin kuulab mu sõna! Ma ei karda teda!

Tuli meelde, kuidas vahel sai joostud mööda jooksurada pikka maad ja keset teed äkki tundsid: kõik on läbi, praegu kukun. Kui

aga endast võitu saad, tuleb teine hingamine. Vihm tõi mulle teise hingamise!

Jõudu, jõudu! Esmakordselt elus ma mõistsin, tundsin, mis tähendab tõeline töö, niisugune töö, kus tuul undab kõrvus ja soolane higi tikub silma. Autojuhid karjusid midagi lõbusalt — mida, seda ma läbi vihmapahina ei kuulnud. Nikolai surus kaks kätt kokku rusikaks ja raputas neid pea kohal, vististi näidates mulle alt, et kõik on hästi, asi edeneb. Näe, siinsamas, minu silmade all muutub betoon võlvisammasteks — ka neid olin ma varem näinud ainult piltidel. Kogu betoon käib läbi minu käte vahelt. Minust sõltub terve brigaadi töö, brigaadist — Irkutski hüdroelektrijaam. Noh!...

Vihma valab. Öö, tuled. Süttinud helgiheitjad tungivad läbi halli vihmamüüri. Kärin, ragin, mürin. Tööst kaasakistud inimesed, soolased naljatused. Ahoi, andke siia mäed, me pöörame mäed ümber!

Inimesed aga muudkui töötasid, tegid kõik, mis vaja. Ainult mina olin pöörane ja purjus otsekui viinast. Nemad lihtsalt töötasid, just nagu peakski nii olema — vihm, tuul. Punapea Nikolai koperdas all, tõmbas koppa nöörist; helgiheitjate valguses tütarlapsed aina kummardusid ja ajasid ennast sirgu: kui palju ma ka ei andnud neile betooni, kõik pandi paigale, kogu betoon vajus nagu kuristikku. Ja mulle paistis nendel silmapilkudel, et kõik nad, need inimesed — autojuhid, kraanajuhid, meie betoneerijad — on kuidagi muutunud, on ilusad, mitte niisugused väiklased, nagu ma olin näinud seniajani...

Asi edenes, olin juba valmis laulma ja kahetsesin, et vihm hakkab järele jääma. Niikuinii olin pealaest jalatallani märg, kui juba supelda, siis supelda! Kui palju aega oli möödunud selles käras ja müras? Tund, kaks, sada, igavik?

Ja äkki autode vool katkes. Ma isegi kohkusin. Ümberringi jäi kõik vaikseks-vaikseks. Oli kuulda, kuidas puust ülepääsusillale langesid tasase kopsatusega viimased harvad vihmapiisad. Vaatasin üles — ka kraanajuht oli putkast kadunud; paistsid kangid ja hoovad, ning ei ühtki inimest. Mis oli juhtunud?

Estakaadile ilmus Anna Moskalenko. Ta oli läbimärg nagu minagi; seelik plaksus vastu tema peenikesi jalgu.

«Kõik, Anatoli,» ütles ta asjalikult. «Anna paber siia, mitu sõitu tuli?»

Lugesime ristikesed kokku. Neid oli 98.

«Ah, peaaegu sada,» lausus Moskalenko kahetsevalt. «Teisel kraanal on 60. Noh, mine, anna labidas ära.»

Äkki ta pöördus kähku ümber, tõmbas kulmud kipra ning vaatas tähelepanelikult, peaaegu pahaselt otse silma sisse:

«Oli raske?»

«E-ei... alguses oli raske, aga pärast polnud enam viga,»

pomisesin mina. «Praegu võiks kas või veel ühe vahetuse ära olla! Imestasin isegi, miks autosid ei ole.»

«M-h . . . Noh, pole viga. Küllap harjud,» ütles ta millegipärast natuke nukralt. «Mine, puhka.»

Tõtates hakkas ta mööda treppi alla minema, mina aga astusin sammu . . . ja äkki vaarusin: jalad värisesid.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Missugustest ehitustöödest räägitakse käesolevas katkendis?

2. Jutustage tööst mõnel ehitusel (võimaluse korral isiklike muljete alusel). Meenutage seejuures Majakovski luuletust «Kuznetski inimesed».

3. Mida tunneb ja mõtleb mina-kangelane esimese tööpäeva algul? Kirjeldage tema tööd.

4. Millal toimub mina-kangelase pööre, kuidas on see seotud looduspildiga?

5. Missuguste uute joontega on mina-kangelane rikastunud vahetuse lõpuks?

6. Mis on katkendi idee? Kuidas avalduvad selles nõukogude noorele omased jooned?

7. Lugege A. Kuznetsovi «Legendi järg» tervikuna läbi.

Juhan Smuul

(sünd. 1922)

Juhan Smuul sündis 18. veebruaril 1922 Muhu saarel Koguva külas talupoja-kaluri perekonnas. Ta õppis kohalikus 6-klassilises algkoolis, siis Jäneda põllutöökoolis, kust lahkus peatselt kitsaste majanduslike olude tõttu ning läks tagasi koduküla põllutööd tegema ja kaluriametit pidama. Suure Isamaasõja ajal läks J. Smuul kutsealusena Nõukogude tagalasse, kus ta töötas sõjatehase ehitustel ja põllutöödel. Oli Punaarmee ridades, kust 1944. aastal haiguse tõttu demobiliseeriti. Töötas seejärel toimetajana ajakirjanduses, mida jätkas ka pärast sõda. 1949. aastast tegutseb kutselise kirjanikuna. 1951. aastast alates on Smuul NLKP liige. 1953. aastal valiti ta Eesti NSV Kirjanike Liidu juhatuse esimeheks.

Smuul kuulub meie noorema põlvkonna kirjanike hulka. Ta on üks paljudest näidetest, kuidas suure andega nooruk nõukogude võimu tingimustes küpseb ja areneb.

Smuuli kirjanduslikud huvid ulatuvad juba koolipõlve. Loomingulisele teele asus ta aga alles nõukogude ajal, Suure Isamaasõja karmidel päevadel. Tema esimene trükis ilmunud teos on luuletus «Noorimale õele», mis ilmus 1943. aastal «Rahva Hääles». Juhan Smuul tunnetas sõnarelva tohutut jõudu võitluses

julma vaenlasega. Ta mälestustest loeme: «Luuletaja ülesanne oli Suure Isamaasõja ajal selge isegi lapsele — aidata fašistid Nõukogude maa pealt minema peksta. Luules valitsesid kõrvuti viha ja igatsus. Luuletus pidi jõudma iga sõdurini ja tagalasse evakueerunud luuletajate auks peab ütlema, et jõudis.» Smuuli esimesed luulekatsed, ehkki südametulega kirjutatud, olid mitmeti küündimatud. Kirjanik märgib ise, et «tõsiselt lugema, kirjanduse üle mõtlema ja kirjandust aegapidi mõistma hakkasin alles pärast Eestisse tagasitulekut. Tuli hakata täiesti algusest, sest mul polnud mingit baasi... Ma õppisin sõna tõsises mõttes uuesti lugema ja jätkan seda siiani».

Pärast sõda võttis Smuul nii sule kui ka kirka ja labidaga osa nõukogulikust ülesehitustööst. Tihe side rahva elu ja tööga sai kirjaniku loomingulise kasvamise tähtsaimaks eelduseks, mis on tõstnud teda eesti nõukogude kirjanike esiritta.

Oma parimad teosed on ta loonud mitte kõrvaltvaatajana, vaid sündmustest aktiivse osavõtjana. Nii on sündinud tema luuletused ja poeemid, näidendid ja proosateosed.

Üldise tunnustuse on võitnud enamus Smuuli loomingust — poeemid «Järvesuu poiste brigaad» (1948) ja «Mina — kommunistlik noor» (1953), luuletuskogud «Et õunapuud õitseksid» (1951) ja «Mere ja taeva vahel» (1959), proosateosed «Kirjad Sõgedate külast» (1955), «Jäine raamat» (1960) ja «Jaapani meri, detsember» (1963). Eriti kõrge hinnangu pälvis «Jäine raamat», mille aluseks on isiklikud muljed Antarktise ekspeditsioonilt. Sellele, nõukogude inimeste mehisust ja töövaprust kujutavale teosele omistati 1961. aastal Lenini preemia.

Smuul on rikastanud eesti kirjandust väljapaistvate mereaineliste teostega, mille mõju on mitmeti muusikassegi ulatunud.

Juhan Smuul on Eesti NSV teeneline kirjanik.

KUUENDAL MANDRIL.

(Katkendeid «Jäisest raamatust».)

5. jaanuar 1958, Mirnõi.

Ajaloolisel 4. jaanuaril maabus Antarktise mandril eesti rahva ja tema kirjanike esindaja. Ta on siin rajoonis esimene eestlane ja teine saarlane. (Esimene saarlane oli Pilguse mõisa parun Bellingshausen.) 20 kilomeetrit jääteed «Kooperaatsia» ja Mirnõi vahel läbis ta metallist traktorisaanil. Ta istus kaablikeral, tema selja taga oli kollane portfell lõpetamata käsikirjadega, ta jalge ees lebas roheline puldankott vattpükstega, raamatutega, filmilintidega ja muu kalli varandusega, ta paremal küljel oli elegantne must kohver puhta pesuga. Ta huuled olid lõhki paistetanud, näo-

nahk maha koorunud, nina oli tal punane, ta külmetas. Ta hinges asusid vaprus, otsustavus, kindel tahe vallutada kuues kontinent ja teised võimsad tunded. Ta süda värises iga kord, kui saani vedava traktori roomikute alt paiskus välja roheline vesi. Ta kartis, ja mitte ilmaaegu, et traktori, traktoristi, sääni ja tema enda isiklikult neelab Davise meri. Siis jõudis ta Mirnõisse, tassis oma asjad pressikajutisse Lenini t. nr. 2 ja leidis, et talle ettenähtud voodis pole magamiskohta, et see on ajutiselt antud teisele. Kuna tal oli külm, muutis see asjaolu ta veidike nukraks. Siis suunati ta öisesse vahetusse, «Kooperaatsialt» saabuvaid traktorisaane tühjaks laadima. — — —

Kuni hommikuni laadisime saanidelt maha bensiini ja solaarõli. Kella nelja ajal hakkas tuiskama, tuul muutus tugevaks ja teravaks. Puldankindad said märjaks. — — —

Üks traktor kukkus läbi jää. Ta teine roomik on kummalise nurga all välja väänatud. Viis traktorit vedasid ta välja. Traktoristiga ei juhtunud midagi.

Hommikul polnud mul kohta, kuhu magama heita. Mirnõi ladude ülem Sergejev kutsus mind oma tuppa. Esimest korda elus ronisin magamiskotti. Tore, praktiline leiutus! Ja kui ma luku lõuani kinni tõmbasin, oli tunne, et olen väike karupoeg. Võibolla ma isegi mõmisesin magades. Uni oli igatahes hea! Magasin maha lõuna ja ärkasin kella nelja ajal.

Lähen tööle öisesse vahetusse.

6. jaanuar 1958.

Õhtul kella üheksast hommiku kella üheksani olin maha laadimas. Pool brigaadi oli asulast väljas, kus lumele laaditi kütusevaate. Meie töötasime Mirnõis. Algul vedasime lattu mõnisada kasti sibulaid, küüslauku, õunu, apelsine. Hiljem hakkasid saabuma kastid, milles olid medikamendid, aparaadid geofüüsikutele, fotopaber (siin on see väga defitsiitne ja hinnatav varandus), aparatuur uurimisjaamade jaoks jne. Kastide mahalaadimine on hoopis teine asi kui vaatide veeretamine. Nad on erineva suurusega, erineva raskusega — siin on mitmesajakiloseid mürakaid ja ka kümnekiloseid karpe. Suurem osa kannab hoiatavat pealkirja: «Klaas! Mitte kantida!» Nende mahavõtmine saanidelt on üsna täbar töö. Lühikestel vaheaegadel käisime sööklas — laud on öise vahetuse jaoks kogu aeg kaetud.

Viimane hommikune töö oli kõige keerulisem ja kannatust nõudvam. Meil tuli traktorisaanilt maha võtta piklik suur kast, mis kaalus üle kahe tonni. Tema raskus polnud kümne mehe kohta, kes talidega töötavad, mitte midagi erilist. Kuid kastis oli automaatne jaam, vist kosmilise kiirguse mõõtmiseks, määratud Vostokile. Õrn ja keeruline aparatuur ei lubanud kasti kallutada üle 15 kraadi. Et kast mingil juhul rohkem ei kalduks, selle järele

valvas ekspeditsiooni üks noorimaid liikmeid ja teadlasi — Kolomiets, kelle hoolde see jaam ka Vostokis jääb. Kolomiets käis meie ja kasti ümber, rind karusnahkse jopi all lahti, paljad käed külmast punased, ja palus ning veenis:

«Tasa, seltsimehed! Ärge rohkem kallutage, kallid seltsimehed! Nüüd, nihutage veidi. Ah, läheb, liigub, olete toredad poisid, kallid seltsimehed! Tasa, tasa ... veel tasem ... stopp!!!»

Ta kõneles meiega samal meelitaval toonil, nagu räägitakse lastekarjaga, kes loobivad kristallvaasi ja iga hetk selle maha pillata võivad, kui täiskasvanu tõsine ja kasvatav sõna neid vaos ei hoia. Ja kuigi meie seas oli inimesi, kes Kolomietsile aastate poolest oleksid võinud isaks olla, mõjusid tema «toredad poisid» ja «kallid seltsimehed» meile äärmiselt meelitavalt ja distsiplineerivalt. Jaam ei kaldunud kordagi üle kümne kraadi. Ja kui piklik kast lõpuks lumel seisis, surus Kolomiets kõikidel tugevasti kätt, mis, muide, Antarktises kombeks ei ole, aga antud olukorda suurepäraselt sobis. Säärast käesurumist pead kaua meeles ja see valgustab ja soojendab su päevi. Ja siia juurde veel Kolomietsi õnnelik nägu: poisikeselikult ümar, ühegi kortsuta, säravate pruunide silmadega, kus kõik kõneleb: «ma olen väga noor, väga hea ja kannan suurt vastutust.» Nii, rind lahti ja suured käed vähkpunased, jäigi ta ümber oma jaama käima. — —

11. jaanuar 1958.

Täna lendasin esimesed 1300 kilomeetrit Antarktise surnumast surnuma mandri kohal.

— — — Startisime Mirnõist kell 9.10 lennukil «Li-2». Lennuki komandöriks oli vana tuttav «Kooperaatsialt», polaarlendur Nikolai Aleksejevitš Školnikov, kes on ekspeditsiooni lennukikomandöride seas vist kõige noorem. Ta on tugev, noor, temas on midagi tolle karmi maailma vaikusest, kus me praegu viibime. Olen harva kohanud nii suure sisemise mitteõpitava taktitundega inimest.

Lennuk teeb tiiru Davise mere kohal. Meie all on Haswelli saar, pruun, krobeline kaljumügarik keset jääd. Ta keskel paistab sinine järveke sulanud lumevett. Merejää hakkab lagunema, kaldast mitte kuigi kaugel paistab juba sinine vesi ja kaldaäärsesse jäässe on tekkinud suured praod. Järsust jääbarjäärist lahtimurdunud jäämäed, kurdunud, pragunenud, seisavad keset hapraks muutunud merejääd alles vaikselt, kuid juba praegu on lõhedest barjääris näha, et neile tuleb mandrilt peagi lisa.

Lendame Antarktise mandri kohal. Ta tõuseb ühtlaselt, võimsa aeglusega. Pole enam midagi muud kui selge-selge ja külmsinine taevas lennuki kohal, kiudjad kuldsed pilved madalal silmapiiril ja pimestavalt valge, ühegi nähtava lõheta, lõputu, külm ning eluta Antarktise manner meie all. Jää ühtlast pinda elustavad

ainult tuisujooned ja neilt langevad lühikesed varjud. Lennuki kiirus on 180—190 kilomeetrit. Mitte mingeid õhuauke. Tõuseme kogu aeg kõrgemale, kuid jääpind läheneb ja kihutab tagasi üha ligemalt, paremini nähtavalt ja suurema kiirusega. Kõrgusemõõtja näitab 2800 meetrit, aga kui palju lahutab meid jääst meie all? Valgus on petlik, silmamõõt valetab Antarktises, kuid jääni on vähem kui 500 meetrit.

Gaasipliidil soojeneb kann lumega, saame teed.

Kell 10.45 oleme merepinnast kolme kilomeetri kõrgusel, õhutemperatuur on miinus 28 kraadi. Jää meie all tuleb kogu aeg lähemale, lendame 300 meetri kõrgusel ta valge kasuka kohal.

Kell 11.45 on kõrgus 3200 meetrit ja jää veelgi lähemal — 50—100 meetrit. Siia lennates jäi meist vasemale Wilhelm II maa, paremale Kuninganna Mary maa, aga see, mille kohal me praegu lendame, on nimetu maa. Silmapiir muutub hämaraks, lumi ei pimesta enam endiselt. Roomame otse jää kohal, näib, nagu ei suudaks lennuk end lahti rebida ta ebamugavast lähedusest. Tahtmatult mõtled, kui sügavale selle jää alla on maetud maapind ja missugune see maapind on, kas kivi, kalju või kruus, mis ta endas peidab ja kui kaua on juba kestnud see jäine uni? Jääb ainult üks kindel tunne — tunne tohutust raskusest, millega jäämass surub selle maapinna igale ruuttollile.

Kell 12.00. Lennuk kihutab madalalt üle lausjalt kerkiva mannerjää, mille lähedus loob tunde, nagu oleks meie kiirus väga suur. Endiselt on all kergelt kurrutatud lumi, mida siinsel lausjal jäämütsil ei näi kuigi palju olevat. Kõrgus 3260 m.

Uus tõus. Nüüd on meie kõrgus 3350 meetrit, manner aga jõuab oma tõusuga meile järele, ta on endiselt otse tiibade all.

Kell 12.15 möödume traktorirongist. Ta jäi meist paremale. Üheksa võimsat roomiktraktorit, igaühel kaks saani järel, liikusid Vostok I poole. Lennuki kiirusega võrreldes näis see kolonn paigal seisvat. Lume lõputul surilinal tundus ta väiksena ega meenutanud enam mingit rongi. Traktorid ei sõida üksteise jälgedes, vaid osalt kõrvuti, osalt aga lahutavad neid üsna suured vahemaad. Kogu rong näib olevat lumele laiali paisatud. Need seal all teevad tõesti midagi suurt, mis nõuab mehisust, julgust, vastupidavust, raudset distsipliini, seal pole üksteise abistamine viisakuse asi, vaid seadus. Külmad päevad, pakane, hapnikupuudus, mis muudab iga füüsilise pingutuse raskeks, pikk tee mandri südameni, asutatava Sovetskajani, kõik see kokku on heroiline, jäine laul, mida nad loovad.

Mõtlen kibedusega: pildid huligaanidest, kes lükkavad baarilaudu ümber ja taovad tantsupidudel tütarlastele näkku, satuvad ajalehtedesse ning ajakirjanikud ei raiska neile mitte vähe oma irooniareservidest. Ja mõni joobnud tola on surmani õnnelik, et sattus lehte.

Aga suurem osa neist, kes läbivad praegu meist paremal

Antarktise valget lehte, tundmatut, surnud maa-ala, mida ei kirja veel nimetused, täpsemad andmed kõrguste, tuulte, temperatuuride, geoloogiliste avastuste, glatsioloogiliste uurimiste jne. jne. kohta, ala, mis Antarktise kaardile on kantud valge laiguna, suuremast osast neist ei kirjuta mitte keegi. Selles on ka minu võlg, mille pean lähemas tulevikus kinni maksma.

Kell 12.30 maabusime polaarjaamas Vostok I. Lendurid veeretavad maha oma koorma, vaadid kütusega siia saabuva traktorirongi jaoks.

— — —

Ei saa öelda, et Vostok I ärataks rõõmsaid mõtteid. Külma on 25 kraadi, tuiskab, tuul on terav ja annab end tunda isegi läbi vattriietuse.

— — —

Lendame uuesti üle traktorirongi. Roomikute ja saanide jäljed on hästi nähtavad, nad looklevad meie all mitmekümne kilomeetri ulatuses. Ilmselt on siin vähe lahtist lund, et midagi kiiresti kinni ei tuiska.

Meie all on Pionerskaja — väike jaam lumes ja jääs. Majad on lume all. Kõrge raadiomast. Ja suur erepunane lipp, tuules täies suuruses lahti ning pingul.

Ei kujutle, et ükski lipp saaks keset jääd ning lund ilusam ja rõõmsam olla kui meie oma.

— — —

Esimest korda vaatasin näkku Antarktise sisemaale. Ta on suur, külm, halastamatu, elutu, ühetooniline ja õudselt ilus.

27. jaanuar 1958.

On liigutav kuulda mõningaid sõnavõtte enda kohta, kus räägitakse: sündis kalurikülas, pärast algkooli lõpetamist ei saanud rahapuudusel edasi õppida, püüdis kala, kündis põldu. Tõesti liigutav! Kuid see, et ma kooli ei saanud minna, et ma nii vähe ja täiesti süsteemitult õppinud olen, et mul polütehniline haridus ja seetõttu arusaamine kaasaegsest uurimistehnikast peaaegu üldse puudub — see pole liigutav, vaid lihtsalt halb. Täna tulin ära geofüüsikute majast, kus seltsimehed Gontšarov ja Safronov mulle kannatlikult, võimalikult lihtsamalt ja arusaadavamalt seletasid aparaatide ehitust, mis on määratud kosmilise kiirguse uurimiseks, maa magnetismi mõõtmiseks, seismilisteks mõõtmisteks jne. Tulin ära tundega, et olen tume inimene, kes loeb küll numbreid skaaladel, numbrite mõtet aga ei taipa. Pärast seda istusin pool tundi koerte juures. Sest ükskõik kui luuleline on meie hing, ükskõik kui kõrgel atmosfääri kihtides hõljuvad meie tunded — ilma tehnilise hariduseta ja õige arusaamiseta tehnikast kõlbab inimene Antarktises ikka ainult kelku vedama.

Tehnika, tehnika, tehnika — kõige keerulisemast kõige lihtsa-

mani. Aparaadid tubade vaikuses. Aparaadid lumes, mis registreerivad ja annavad edasi andmeid. Ööd-päevad müriseb elektrijaam, mürisevad linttraktorid, «Pingviinid» ja buldooserid. Ööl ja päeval istuvad radistid oma aparaatide ees, kuuldeklapid peas, ja peavad sidet maailmaga.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Jutustage, millest kõnelevad erinevate päevade märkmed.

2. Jälgige stiili vaheldumist päevikus. Põhjendage seda sisuliselt (näiteks huumori kasutamist).

3. Avage alljärgnevate sõnade mõte: «Need seal all teevad tõesti midagi suurt, mis nõuab mehisust, julgust, vastupidavust, raudset distsipliini, seal pole üksteise abistamine viisakuse asi, vaid seadus.»

4. Kuidas avalduvad päevikus õppimis- ja haridusprobleemid?

Manivald Kesamaa

(sünd. 1921)

NOORELE SÕDURILE.

Lõbus pole
praegu just sul minna —
öisel, külmal, tuisuvalgel teel.
Oma mõtetega tulen sinna,
käin su taga,
astun sinu eel.

Kas su südant juba tusk ei näri,
kas ei tüüta
sind see raske retk?
— Harjumata.
Tõsi. Olen päri.
Kuula, noormees-sõdur, mind vaid hetk!

Pakast paugub.
Kõrv mul vaikse ohke
püüaks nagu kinni sinu suult.
— Sinust külmetasin
sada korda rohkem,
kannatasin karmi rindetuult.

Väsind jalg
sul takerdumas lumme.
Rõhuv, pikk on magamata öö.
— Eks ma, sõdur,
seda tea ja tunne,
sõjapäevi elust
aeg ei söö.

Kes siis ütles —
minna meil on raske.
Kas meist mõni astus norgus päi?
— Rinne loitis.
Esimesi laske
kõrv kui võitluskutset
kuulatama jäi...

Nüüd on kõrge kuu all
taamal laantes vaikne,
olematut vaenlast luurab samm.

Pole lumel
verest määrdund laike,
koidupuhtel
helgib orulamm.

Jääb see nii?
Jah, tuhat korda tahaks —
püsiks vaenlaseta öine horisont,
et ei jääks meist langend sõpru maha,
ega kumaks süngelt
eespool front.

Seks su kõrval astun,
noormees-sõdur,
saadab sind mu käidud sõjatee.
Tahaks, et su hing ei oleks põdur,
et on valjuks isaks
sinule armee.

Tahan, et su rinnus
tuksuks süda,
nii kuis kunagi ta tuksus meis.
Olgu tee kui halb
ja hang kui sügav —
meie
vaim
peab leegitsema teis!

KÜSIMUSI.

1. *Missugune on vana rindevõitleja ja noorsõduri vahelise jutu peamine mõte?*
2. *Millisesse strofi on kätketud kõigi ausate inimeste palavaim soov?*
3. *Mis on Nõukogude armee tähtsaim ülesanne?*

Voldemar Panso

(sünd. 1920)

MIKS MA ARMASTAN TEATRIT.

Ma armastan teatrit selle hetke pärast, kui kell saab seitse, kui tuled hämarduvad teatrisaalis, kui suletakse saaliuksed, kui viimased tulijad varjudena seinaääripidi kohtadele libisevad, kui ootuslikus kõminas hääled puhtaks köhatatakse, nagu peaks saalitäis varsti häält tõstma, kui vaatesaal täiesti pimeneb, kui eesriie rambivalguses kummaliselt kumama lööb ning kui saali poeb suur ja ootav vaikus.

Ja siis on ta seal — see suur hetk, mille pärast pidulikult riidesse pandi, mille pärast varakult pilet muretseti, võib-olla sootuks kaugelt kolhoosikülast bussidega kohale sõideti. Ja siis on ta seal — see suur hetk, mille pärast nelikümmend proovi tehti, mille pärast töökojad teatrikeldrist kuni pööninguni vaeva nägid — ja mille pärast näitleja üldse on õppinud ja elanud.

See on see suur «ALGAME», kus näitleja ande ja isiksuse nakatav kiirgus saali soppideni tungib, saalitäie mõtted ja tunded liikuma paneb ning nende vastuvõtutahtest oma loomingu-energia salavarusid akumuleerib.

Sel hetkel saavad kokku sõbrad — üks laval, teine saalis, kes koos hakkavad looma etendust. Sest uskuge, etendus mängitakse laval, aga ta sünnib saalis. Ilma ootuseerutusest laetud saalitäieta kaotaks teater mõtte.

Tõelise etenduse ideeline mõju peab alles eesriide langedes algama. Inimesed, kelle pärast me saalis südant valutame või naeru rõkatame, ei saa olla ainult tänatuttavad, või me pole nende pärast õieti südant valutanud ega õieti naeru puistanud. Need inimesed peavad astuma meie ellu, äratama ja vormima meie mõtteid, sest nad on osake meie tänasest, mälestus meie eilsest, kiirtevihk meie homsesse päeva. Don Quijote pöörles veskitiivas, Hamlet hiirelõksu stseeni pingsas ootuses, Arno ja Teele Kabelimäe tuisus, Ljubov Jarovaja purunenud illusioonide varemeil, Lea jumalast vabanemisel, tulevane kosmonaut valguse kiirguses, kus säilib igavene noorus — kõiges selles peab olema osake meist endist nii laval kui saalis. Selles on teatri tänase ja homse päeva mõte, ta igihaljuse saladus.

Etendus ei tohi olla säraküünlais nääripuu, mis särab, kustub ja kaob. Nagu näitlejagi ei tohi olla säraküünlaks, millest midagi järele ei jää. Näitleja peab põlema järelejäämise pärast, mälestuste püsimise ning tundmuste kumamise pärast, ta peab põlema kella seitsmeste «uuestisündide» pärast, niisugune on näitleja ja säraküünla põlemine.

Kes on näitleja? Millised on eeldused, et näitlejaks saada ja näitleja olla?

Öeldakse, et igas heas näitlejas on säilinud tubli annus last. Võime mängida eeldab võimet kanda oma lapsepõlve iseendaga. Juba eelduses mängida, juba tahtes hakata mängima peab olema lapselikku meelt ja kiindumust, naiivset tõetunnet ja usku, mis on andeka näitlemise aluseks. Nagu lapsed hakkavad mängima poodi või kooli, uskudes, et liivapätsid on leivad ja mängutuba on klassiruum, nõnda alustavad ka näitlejad teatri proovisaalis proovi. Vaikses kokkuleppes, et üks on isa ja teine on poeg, nagu lavastaja on osad jaganud, vaikses kokkuleppes, et laud selja taga on mahajääv kodutare, et tool nende all on vanker, aga ohjad ja hobune on sootuks kujuteldavad, — kas selles alguses pole laste mängu põhiolemus.

Aga proove tehakse palju. Aina rohkem süvenevad näitlejad osadesse ja meeleollu. Aina nõudlikumaks muutub lavastaja, see näitlejate dirigent. Ta selgitab, õpetab, näitab ette. Ja aegamisi muutub mäng tõepärasemaks, sügavamaks, ning viimaks kaob piir, kus lõpeb mäng ja algab elu. Üks mängijaist muutub aina isataolisemaks ja teine aina pojataolisemaks. Ja vanker logiseb ja logiseb...

Ja siis tuleb tekst:

«Ära rutta!
Siit näen kodu viimati.»

Juba on paarkümmend proovi tehtud. Juba mängitakse tühjal teatrilaval, aga ikka veel on laud selja taga mahajääv kodutare ja tool vankriks. Aga vaataja, kes istub tühjas teatrisaalis valvsalt jälgiva lavastaja kõrval, ei mõtlegi enam sellele, et räägitakse autori teksti. Tä näeb kühmus vanameest, näeb õieli kaelaga noorukit, kelle silmad on pisarais, kuuleb kõhatamas vanameest ning ta nohisemises võib aimata varjatud nuuksumist. Ja korraga tundub, et laval on vanker, on ohjad ja on hobune. On auklik maantee ja sombune ilm. Ja selja taha jääb vana talutare, kui nooruk läbi pisarate anub:

«Hoia hobust kinni vähe,
las' mind vaata tagasi;
ehk ei saa ma enam näha
isatalu iialgi.»

Ja saalis on vaikus, hingevõitev vaikus; kõikide pilgukiired on suunatud ühte fookusesse. Keegi ei näe enam tooli ega lauda ega mängijaid. Seal on südamevalu ja inimsaatused, seal on epohh, rahvas ja maa. Ta on kõik seal, sest mängust sai elu ja laval sündis kunst.

Ja mille kaudu?

Kujutlusvõime kaudu. Tõetunde kaudu, mis paneb uskuma kujutletavasse. Ümberkehastumise kaudu.

Nii et lapselik mängukihk ja naiivne usk on vaid näitlemis-

kunsti eelduseks. Edaspidises tööprotsessis hakkab näitleja mäng üha ilmsemalt lapsemängust erinema. Näitleja ainult ei kujuta elu, vaid mõtestab teda. Ta võtab elust muljeid ja tüüpe valikuga, mõttega, lisab omad tundmused ja kogemused ja oskuse autori tekstiga ja loob inimkuju. Aga selleks läheb vaja peale lapseliku hinge teadlase loogikat ja filosoofi mõttejõudu. Selleks on vaja tahtejõudu ja sihikindlust tööks iseendaga, et arendada oma häält ja keha, teritada vaatlusvõimet ning nägemisoskust, et olla peenelt häälestatud instrumendiks, mis on suuteline edasi andma kõige hõrgumaid kujutluspilte ja kõige peenemaid seesmisi hingevõnkeid.

Kõik see, mille kirjanik kannab paberile, kunstnik lõuendile, helilooja helidesse, kujur marmorisse ja viiuldaja viiulisse, peab näitleja suutma kanda ainuüksi iseendale. Ta on looja ja materjal üheskoos. Ta on kunstnik ja instrument. Ta on viiuldaja ja viiul, orelikunstnik ja orel. Selles on näitlejakutse kordumatu isepära.

Ümberkehastumine, uue inimese loomine, see on näitlejatöös peamine. Sinna on suunatud ta loomupärased anded ja meisterlikkus. See on kõige raskem ja kõige kaunim näitleja töös, selles raskes ja kaunis kutses.

Mitte habemes ja parukas, mitte kõnnakus ja hääles pole ümberkehastumiskunst, vaid kirjaniku poolt loodud kujust elava inimese äratamises; tema mõttemaailma ja hingeelu loomises seisab näitlemiskunst, mis hiljem leiab välise ümberkehastumise habemes, parukas, kostüümis, kõnnakus ja hääles. Enne peab muutuma silm, see hinge peegel, küll siis keha juba hõlpsasti järele tuleb.

Kui näitleja selle on saavutanud, seisab laval tõeline Toots, nii loomutruu, et tema pärast maksab hinge kinni pidada, kui ta ahastuses köstri eest laua alla poeb ja Toominga saapatalda koorima hakkab. Siis sünnib tõeline köster, see Julk-Jüri oma puurivate silmadega, kes tuleb klassi nagu äikesepilv ja saal on sõnatu ootusest — mis nüüd saab! — sest mängust on saanud elu.

Nii sünnivad tõelised, elulähedased ja lutsulikud Tõnissonid, Teeled, Arnod ja teised.

Kui kujud ja mäng on muutunud tõeliseks ja usutavaks, kui mängust on saanud elu, siis algavad laval peaproovid. Puutöökojas valminud dekoratsioonid saavad maalrisaalis riide- ja värvikatte ja nad tuuakse lavale. Õmblustöökojast ja rätsepate juurest tuuakse valminud kostüümid näitlejate garderoobidesse. Grimeerimistoas proovitakse parukaid ja grimme. Valgusemeistrid seavad prožektoreid. Lava taga proovitakse helisid, mürasid ja muusikat. Kõik see, mis vaikselt ja peaaegu tähelepandamatult poolteise kuu jooksul teatri eri ruumides valmis, koondub nüüd lavale. Algab viimane töönädal, lavastuse valmimise otsustav etapp. See

on lavastaja raskeim nädal. Siin muutub ta ainukäskijaks, kes ütleb, mis jääb ja mismoodi jääb. Lavastuse kunstnik on ta parem käsi. Kõik tahab viimistleda, paika panna, vormi valada, ühtseks tervikuks sulatada. Ja kui teatri kunstinõukogu on lavastuse küpseks tunnistanud (jah, imelik, lavastuse ja leiva puhul tarvitatakse sõna k ü p s), kui ka fotod on lavastusest tehtud ja kuulutused välja pandud, tuleb esietendus oma suure «a l g a m i s e g a», mis saab kümnete ja kümnete «algamiste» alguseks. Siis kaovad näiteseinte varju lavastaja ja kunstnik, kes selle lavastuse sünnitasid, kaovad näiteseinte taha kõik need paljud ja paljud, kelle nimesidki vaatajad ei tea, kuid kes kõik on andnud oma tööga osakese uue etenduse sünniks, siis astub lavale valgusevihku näitleja.

Ma armastan teatrit selle hetke pärast, kui lavale astub näitleja-mõttevalitseja, elu mõtestaja, inimhinge avaja; kui lavale tuleb looja-ümberkehastaja, inimese sisemaailma kujundaja.

Ma armastan teatrit nende ümberkehastumise hetkede pärast, kui toimub näitleja ja kuju ühtesulamine, kui sünnib uus inimene mõttest, kujutlusest, kunstivaistust ja trükisõnast.

Ma armastan teatrit nende suurte hetkede pärast, kus saali ning lava vallutab hingevõitev vaikus, sõnatu jutustus, kisendav paus. Neil hetkil murduksid nagu kaaned ja valgustaks hetkeline valguskiir inimhinge aimatavaid tagamaid.

Ma armastan teatrit hetkede pärast, kui sähvab satiir, vallutab vaim, nakatab tuju, tuiskab temperament ja puhkeb improvisatsioon. Kui saal lõkendab lõbust, kihistab pistest, prahvatab ootamatusest, möirgab situatsioonist, peatub paradoksist, jahmatab üllatusest, sest nakatus näitlejast, aga — naeris iseennast. See juhtub siis, kui laval on tujude kuningas, pahede piitsutaja, aegunu ainulaadne hauakaevaja — Komödiant. Austage seda sõna!

Ma armastan teatrit novaatorliku mõtte pärast, sisu ja vormi kaasaegsuse pärast, ajastu maitse ja kultuuri pärast. Teater, sa oled maitse ning ilutunde kool. «Sest kui keegi on ilu näinud,» ütleb Tammsaare Ramilda Mauruse suu läbi, «s. t. kui keegi on ilu nähes ilu tundnud, siis saab tema ise seeläbi ilusamaks.»

Ma armastan teatrit ta kõrge missiooni pärast. Ma ei armasta teatrit üleüldse, vaid teatrit, kus peegeldub meie linn, meie maa, meie kodumaa; kus peegeldub meie aeg tänases ja homses.

Ma ei räägi rahvast üleüldse, vaid neist, keda tiivustab ja toidab meie aeg. Nad kogunevad kella seitsmeks teatrisaali, selleks suureks hetkeks, mille pärast ma teatrit armastan, sest siin on kõigi alguste algus, kõigi järgmiste hetkede sünd.

Ma ei räägi ka näitlejast üleüldse, vaid näitlejast-kodanikust, näitlejast-mõtlejast, kelle loomingu sisuks on meie aeg.

Ma mõõnan: võib olla elus ühekülgne, jonnakas, kidane,

auahne, ülitundlik, aga mitte kunagi piiratud — ei mõttelt, hingelt ega kodanikutundelt.

Ma ei kujuta ette suurt näitlejat, kes on üliihne, tundetu kevade ja sügise vastu; kes vihkab koeri, lilli, lapsi ja muusikat; kes ei jää peatuma, kui loojub päike või sirab linnutee; kelle süda ei kisenda rõõmust, kui meie raketid päikesesüsteemi avarusse kihutavad; ja kes pole seadnud endal küsimust: — kes ta on, see selgrooline, kelle teaduslik nimetus on —

homo sapiens![1]

---

[1] inimene (lad. k.)

VIII KLASS

EESTI KIRJANDUSEST XIX SAJANDI LÕPUS JA XX SAJANDI ALGUSES.

I. REALISTLIKU JA ROMANTILISE KIRJANDUSE PÕHIJOONED.

Kirjanduslik kujutamisviis võib olla väga erinev. Selgitame seda kahe katkendi abil tuntud kirjandusteostest. Esimene katkend on võetud *E. Bornhöhe* jutustusest «Tasuja», teine — *E. Vilde* romaanist «Külmale maale».

Ühel pilvisel ööl — see oli ju jüriöö — peatus üksik ratsamees kõrgel künkal, umbes poolteist penikoormat Tallinnast. Ratsanikul oli pikk talupojakuub õlgade ümber ja pehme kaabu sügavale silmile tõmmatud.

Öö oli, nagu öeldud, pilvine, taevas tume ja täpiline nagu mättane maa. Pilvetippude vahel väänlesid risti-põigiti heledamad jooned, mille kaudu kuu kiired nõrka kuma uinuva maa üle valasid. Kõle öötuul kohas tumedasti ümberkaudsetes metsades ja vingus ratsaniku pea kohal üksiku männi okstes.

Kaugel kiirgasid mõned Lodijärve lossi valgustatud aknad nagu kassisilmad metsa mustaval põhjal . . .

Ehk küll kõrgel seisupaigal, tuule käes, sugugi palav ei olnud, võttis ratsanik siiski kübara peast ja pühkis käega paar korda üle otsaesise. Pilvetombud kärisesid ühest kohast ja vahelduv valgus langes mehe näole. See nägu oli veel noor, ja ehk küll kahvatu ning sissevajunud põskedega, siiski mehine ja väga tõsine.

Ratsanik pani kaabu jälle pähe, võttis siis kuue alt tõrvalondi välja, lõi tuld, pistis londi põlema ja hoidis seda nagu küünalt püsti. Leek lõkendas tuule käes kõrgele.

Imelik oli, mis nüüd sündis.

Ümberringi, niikaugele kui silm ulatus, välkusid pimeduses tulisilmad, mis paar silmapilku põlesid ja jälle kustusid.

Mees männi all hoidis tulelonti ikka kõrgel, seda aeg-ajalt pea ümber keerutades. Selle aja sees vilkusid ja kadusid üksikud

tulukesed ikka edasi. Siis jäi kõik mõneks ajaks jälle pimedaks; viimaks kustus ka tulelont mäekingul.

Kuid nüüd tõusis ühes kohas uus tuli, mis enam ei kustunud, vaid pilk-pilgult kasvas, kuni leegid torni kõrgusele lendasid ja ööpimedust ümberringi päevavalguseks muutsid. See ei olnud enam tuluke, see oli tulekahi. Üks mõis põles.

*

Kummargil pead sisse astuma madalast, längus uksest, üle kõrge läve. Et sa tuled päikese- või lumevalguse käest, siis ei näe sa tükil ajal midagi. Küll on hurtsikul oma silm, aga see on liiga väike ja liiga rähmane: tillukesel aknal on küll kaks ruutu, aga üks neist on tahmast ja vanadusest läbipaistmatu ja teisest püsib ainult üks serv järel, kuna lahtist auku täidavad vanad püksinärud. Künklikul ja auklikul põrandal komistab su jalg. Parred su pea kohal ripnevad ja läigivad põlisest tahmast. Paar kitsast, võõpamata laudsängi nurgas, aganateks purunenud säsiga täidetud; puust valge laud akna all, siin ja seal pikemad ja lühemad järid põrandal — see on kõik, mis majaseadistusest silma paistab. Toaruumi kõrval olevas tillukeses kambris seisab veel vana, kõrge, pruun kirst ja värvimata laud, mille peal mõned raamatud ja ajalehed riidas.

Võrrelge eespool toodud katkendeid.
Mida kujutatakse esimeses, mida teises katkendis?
Millise meeleolu loob esimene, millise teine katkend?

Esimeses katkendis on palju ebatavalist ja salapärast: pilvine, tumeda taevaga öö, kõle öötuul ja tumedalt kohavad metsad, salapärane ratsanik ja tema veel salapärasem tegevus. Erilist tähelepanu pälvib tunderõhuliste kujundite rohkus.

Teine katkend on lõiguke Väljaotsa sauna kirjeldusest; armetu sisustuse kaudu on rõhutatud popsipere alasti vaesust. Siin ei ole midagi salapärast, midagi ebatavalist ega aimatavat. Kirjanik püüab olla võimalikult täpne ega jäta tähele panemata üksikasju.

Muidugi mõista on mõlemad katkendid hoopis paremini mõistetavad tervikteoste valgusel. Kuid ometi annavad nad mõnel määral edasi neid iseloomulikke jooni, mis on omased kummalegi teosele.

Need näited esindavad kaht peamist kujutamisviisi kirjanduses — romantismi ja realismi. Järgnevas vaatleme nende kahe meetodi peamisi tunnuseid.

Romantismi peamiseks jooneks on tormiline protest rõhumise ning vägivalla vastu. Eesrindlikud kirjanikud-romantikud võitlesid vabaduse ja võrdsuse nimel ning unistasid paremast ja õiglasemast elust.

Nende ideede nimel võitlevad romantilistes teostes *jõulised*, *võimsate tunnete ja kirgedega kangelased*, sellised nagu Tasuja või Dubrovski A. Puškini samanimelisest jutustusest. Romantilised kangelased satuvad ägedasse võitlusse tagurlike jõududega, mistõttu sündmused arenevad hoogsalt ja suure pingega.

Romantikud eelistavad *ebatavalist miljööd* (tormist ja mässavat merd, kaugeid lõunamaid ja üksikuid saari, salapäraseid losse) ning *erakordseid olukordi*, nagu see ilmneb näiteks «Tasujas».

Romantikud harrastavad enamasti *luulevormi* (poeem, ballaad), mis võimaldab paremini väljendada neile omast tundeküllust. Romantilist kujutusviisi iseloomustab *väljenduse emotsionaalsus, kujundirikkus*. Ses suhtes on väga iseloomulik L. Koidula luuletus «Miks sa nutad?», milles orjusaja ahistustest, ennemuistsest rõõmupõlvest ja loodetavast koiduajast lauldakse erilise tunderõhuga, eredate kujunditega.

Romantiline kujutusviis seisab kirjanduses sageli revolutsiooniliste ideede teenistuses. Ses suhtes on silmapaistvaks näiteks M. Gorki pala «Tormilind», samuti Fr. Tuglase «Meri», 1905. aasta revolutsiooni sündmuste ajel loodud proosaluuletus, milles mässava mere kujutus on revolutsiooni võrdpildiks.

Romantism tekkis XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi alguses inglise ja prantsuse kirjanduses. Selle aluseks on tormiline protest feodaalse ja kapitalistliku rõhumise vastu. Nimekamad romantismi algatajad ja viljelejad on inglise luuletaja G. Byron (*loe*: bairon) ning prantsuse prosaist ja luuletaja V. Hugo (*loe*: ügoo). Vene kirjanduses esindavad romantismi A. Puškin ja M. Lermontov oma varasema loominguga. Eesti kirjanduses valitses romantism möödunud sajandi 60.—80. aastail, eriti L. Koidula ja M. Veske luules ning E. Bornhöhe ajaloolistes jutustustes. Nende kirjanike loomingu aluseks on õilsad ja võitlevad ideed, seepärast nimetatakse seda suunda kirjanduses *progressiivseks romantismiks*.

Eespool rõhutasime, et romantism ei jälgi rangelt tõsiolusid, vaid vaatleb elu sellisena, nagu ta *peaks olema*. **Realism** seevastu seab ülesandeks kujutada elu sellisena, *nagu ta on*. *Elu tõetruu kujutamine* ongi realistliku kirjanduse juhtmõte.

E. Vilde jutustuses «Seadusemees» jälgitakse suure üksikasjalisusega sündmust, mis 1905. aasta revolutsiooni järelaastail kogu maad vapustas: süütu talupoeg mõistetakse karistussalga poolt surma. Kirjanik jälgib üksikasjaliselt peategelase Kadaka Jaani tundeid, mõtteid ja vapustavaid elamusi; ta näeb olustiku ja kõrvaltegelaste iseloomustamiseks tabavaid ja tüüpilisi üksikasju ning saavutab seetõttu suure kunstilise mõju.

XIX sajandi keskpaigast alates võime täheldada realistliku

kirjanduse võidulepääsu Euroopa juhtivates kirjandusmaades. Uut kirjandust iseloomustab iseäranis kriitiline suhtumine ühiskonna pahedesse, mispärast teda nimetatakse **kriitiliseks realismiks.** Selle kirjanduse suureks avastuseks on elu vastuolude ja väärnähtuste seletamine ühiskondlike põhjustega. Romaanis «Külmale maale» viib kirjanik lugeja järeldusele, et Väljaotsa Jaani hädapõlves ja kuritegevuse teele sattumises oli süüdi tolle aja ühiskond.

Uue, parema ühiskonna võimalusi kriitilised realistid aga ei näe. Tõsi küll, nii mõneski kriitilise realismi teoses esineb võitlevaid tegelasi (Võllamäe Päärn «Mahtra sõjas», Kadaka Jaan «Seadusemehes»), kuid nende võitlus toimub rohkem olemasoleva purustamise kui uue rajamise suunas.

Kui romantikud püüavad kehastada oma ideid ebatavaliste kangelaste ja olukordade kaudu, siis realistlikes teostes areneb tegevus igapäevase elu keskkonnas, on teoste tegelasteks tavalised inimesed kõigist ühiskonnakihtidest.

Realistlikus kirjanduses on valitseval kohal ulatuslikud proosažanrid (jutustus, romaan), mis võimaldavad sündmusi ja tegelasi üksikasjalisemalt kujutada. Kuid realism on andnud küpseid saavutusi ka proosa lühižanrides, luules ja draamas. Häid realistliku luule näiteid leiame näiteks J. Liivi loomingust («Rändaja», «Nõmm» jt.); realistliku proosapala heaks näiteks on tema «Peipsi peal».

Harilikult võime realistlikes teoseis leida ka romantismi jooni, niisamuti kohtame romantilistes teostes realistlikke elupilte. Jutustuse «Vari» esimesed peatükid võiksid olla realistliku kujutusviisi musternäiteks, hiljem pääsevad mõjule romantismi meeleolud. Seega ühendab realism endas kogu eelneva kirjanduse väärtuslikud jooned.

Nagu öeldud, pääses realistlik kirjandus võidule möödunud sajandi keskpaiku inglise, prantsuse ja vene kirjanduses. Nimekamad kriitilise realismi esindajad on prantsuse kirjanduses H. de Balzac; vene kirjanduses tõusis realism kõrge meisterlikkuseni A. Puškini, N. Gogoli, L. Tolstoi, A. Tšehhovi jt. loomingus. Möödunud sajandi lõpul jõudis realism ka eesti kirjandusse; selle tekkimisest ja arenemisest on juttu järgmises peatükis.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. Nimetage õpitud teoste hulgast realistlikke ja romantilisi proosateoseid ja luuletusi.

2. Leidke õpiku proosakatkendeist romantismi ja realismi tunnuseid. Milliseid romantismi jooni leiate «Tasujast» kui tervikteosest? Leidke lugemikust realistlik proosapala. Põhjendage oma valikut.

3. Milles seisneb peamine erinevus romantismi ja realismi meetodi vahel? Missugused on kriitilise realismi tekkimise ühiskondlikud põhjused?

EESTI KRIITILISE REALISMI TEKKIMISEST JA ARENEMISEST.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID KORDAMISEKS.

1. Nimetage möödunud sajandi 60—80-ndate aastate eesti kirjanduse silmapaistvamaid esindajaid. Missugused olid tolle aja kirjanduse peamised ideed ja taotlused?

2. Milline žanr oli kõnealuse ajajärgu kirjanduses valdav? Milline kirjanduslik meetod sellele kirjandusele põhijoontes vastab? Nimetage rahvusliku liikumise aja luule, proosa ja näitekirjanduse paremaid teoseid.

I

Möödunud sajandi lõpul ja käesoleva sajandi algul toimusid meie maal murrangulised ühiskondlikud sündmused, millega on seotud suured muutused ka kirjanduses ja kogu kultuurielus. Vaatleme neid alljärgnevas lähemalt.

Kogu Venemaal, sealhulgas ka Eestis, arenes kiiresti kapitalistlik tootmine, seda niihästi linnas kui ka maal. Kujunes tööstusproletariaat, kes alustas teadlikku, marksismi ideedest valgustatud võitlust kapitalistliku ekspluateerimise vastu.

Vastuolude teravnemine ühiskondlikus elus sundis eesrindlikke kirjanikke töörahva olukorda lähemalt jälgima, elupahesid tõepäraselt kujutama ja karmilt arvustama. Nende tähtsate asjaolude ajel toimuski kirjanduses r o m a n t i l i s e s u u n a t a a n d u m i n e j a u u e, r e a l i s t l i k u s u u n a v õ i d u l e p ä ä s.

Rahvusliku liikumise aja kirjandus, mis romantilises vaimus väljendas ajajärgu võitlusmeeleolusid ja kujutas eredalt ajaloolist ülekohut (L. Koidula, C. R. Jakobson, E. Bornhöhe), avaldas ka uues olukorras kirjanduse ideelisele edasiarenemisele tugevat mõju. Liiati olid juba tolleaegses kirjanduses märgatavad realismi sugemed (eriti L. Koidula ja J. Kunderi näidendid).

Realismi suunas mõjutas noort eesti kirjandust ka kasvav tutvumine teiste rahvaste kirjandusega. Sajandivahetusel levis peamiselt ajalehtede kaudu rahva sekka vene ja lääne-euroopa kriitiliste realistide teoseid (L. Tolstoi, Zola, Tšehhov jt.); eesti lugejateni jõudis ka M. Gorki revolutsioonivaimust kantud looming.

Eesti kriitilise realismi silmapaistvamateks esindajateks tõusid Eduard Vilde, Juhan Liiv, Ernst Peterson-Särgava. Paljud kirjanikud polnud küll järjekindlaiks kriitilise realismi esindajaiks, ent andsid ometi selles osas küllaltki väärtuslikku lisa (A. Haava, K. E. Sööt, Fr. Tuglas jt.).

Käesoleva sajandi algusaastail tungisid eesti kirjandusse uued ideed, mis väljendasid revolutsioonilise võitluse meeleolusid ja ennustasid revolutsioonitormi puhkemist. Nende ajel tekkis proletariaadi vabadusvõitlust teeniv revolutsiooniline kirjandus. Revolutsiooniline, proletaarne kirjandus ei piirdunud üksnes ühis-

konna arvustamisega, nagu see on omane kriitilisele realismile, vaid see teenib vahetult proletariaadi vabadusvõitluse ideed. Meie revolutsioonilise kirjanduse esirinda tõusid vaadeldaval perioodil luuletajad Hans Pöögelmann ja Juhan Lilienbach ning proosas Eessaare Aadu (Jaan Anvelt). Kõik nad olid ühtaegu revolutsioonilised võitlejad, mis rõhutab selgesti kirjanduse otsest sidet ühiskondliku võitlusega. Revolutsiooni toetas aktiivselt ka Eduard Vilde niihästi loominguga kui ka otsese osavõtuga 1905. aasta sündmustest. Revolutsiooniline kirjandus andis tähelepandavaid saavutusi luules ja lühiproosas.

II

Oma paremiku andis eesti kriitiline realism **proosa** alal, mille kõige väljapaistvamaks esindajaks on **Eduard Vilde** (1865—1933).

Tema loomingusse, mis algas möödunud sajandi 80-ndail aastail nalja- ja põnevusjuttudega, hakkab üha enam sugenema ühiskondlikke probleeme, millega käib kaasas realistliku kujutusviisi küpsemine. Kriitilise realismi võitu tähistab romaan «Külmale maale» (1896) ja seda niihästi Vilde enda loomingus kui ka kogu eesti kirjanduses. Kui senine eesti kirjandus oli kujutanud talurahvast enam-vähem ühtse massina, siis vaadeldavas teoses tuleb ilmsiks ületamatu klassilõhe: Väljaotsa saunikud ja jõukas Virgu peremees esindavad kaht klassi — maaproletariaati ja -kodanlust. Juba romaani alguspeatükid maalivad pildi ahastavast viletsusest Väljaotsa saunikuperes, kus «pesitses popsi terve viletsus», «kus haigus ja surm olid sagedased külalised». Romaani sündmustest ilmneb, kuidas Väljaotsa Jaan, noor aus ja töökas pops kurjategijaks saab.

Järgmises romaanis «Raudsed käed» (1898) käsitleb Vilde esimesena eesti kirjanduses töölisklassi elu, nimelt Narva Kreenholmi tööliste raskeid elu- ja töötingimusi. Tõsi küll, Vilde ei jõudnud selles teoses veel töölisklassi vabadusvõitluse kujutamiseni, ometi äratab romaan lugejas kaastunnet proletariaadi kannatuste vastu ning õpetab nägema kapitalistliku ekspluateerimise inimvaenulikku palet.

Nagu eespool öeldud, säilisid veel sajandivahetusel balti mõisnike mitmesugused eesõigused. Seetõttu saavutas suure ideelise kõlajõu Vilde ajalooline triloogia — romaanid «Mahtra sõda» (1902), «Kui Anija mehed Tallinnas käisid» (1903) ja «Prohvet Maltsvet» (1908). Neis teoseis võitleb eesti talupoeg oma põlisvaenlase vastu, kelle survevõimu püsimine sundiski Vildet sulge haarama.

Väärtuslikku lisa realistlikku kirjandusse annab ka **Juhan Liiv** (1864—1913), loomingu esimeses järgus proosas, hiljem luules. Pikem jutustus «Vari» annab realistliku elupildi Kukulinna

vaesteküla armetust elust, rängast teoorjusest ja mõisniku toorest omavolist.

Esitame siinkohal Kukulinna saunahurtsiku kirjelduse realistliku kujutusviisi näitena:

Saunal on üksainus aken, väike kui silm, vastu lõunat. Aga sellel on haruldasel kombel klaasid ees; mida kogu Kukulinnast enam ei leita. Üks ruut on küll juba katki, ainult kolm on veel olemas, aga klaasitükid, näe, on seina vahel, ootavad aega, mil neid saadakse kokku seada ja tagasi panna. Puuduva ruudu asemele on pandud vana lauluraamatu laudne kaas, mille nahk küll juba nii hapraks on läinud, et kaas on ära tulnud. Akna all põrandal seisavad kaks puupinki, esimene söögilauaks, teine istepingiks. Vastu akent ukse kõrval on ahi, mille lõukal praegu ühe potisarnase asja all tuli põleb ja suitsu välja ajab. Ahju kõrval seisab must, suitsunud vokk, selle kohal ahjukapis paar värtnat, lõngakera, kannikas leiba, tohust soolatops, paar kulbisuurust lusikat, tõrvane peahari ja ühe kaanega lauluraamat, kuna ta teise aknale klaasiks on pidanud andma... Keset tuba on kolmejalgne järg maas.

«Vari» ja «Käkimäe kägu» süvendasid oleviku või lähismineviku kujutamisega seda ajaloolise ülekohtu tunnet, mida L. Koidula luuletused ja E. Bornhöhe ajaloolised jutustused kauge mineviku varal olid ergutanud. Seejuures on Liivi jutustustes tooniandev realistlik kujutusviis.

Järjekindla kriitilise realistina tuleb sajandivahetusel kirjandusse **Ernst Peterson-Särgava** (1868—1958). Kooliõpetajana rahva hulgas liikudes nägi ta kisendava sotsiaalse ülekohtu pilte. Need vapustavad muljed sundisidki karmi sulega arvustama feodaalset ülekohut, kirikumeeste silmakirjalikkust ja kulakute varaahnust. Nii sündis jutustuste sari «P a i s e d». Üks õnnestunumaid jutustusi selles sarjas on «Ühe härja elulugu» — lugu sellest, kuidas mõisarentniku pere püüab puhast tõugu härgvasika kasvatamise teel oma hädapõlve kergendada. Ent kõik lootused jooksevad liiva: Punu, kelle eest nii palju hoolt ja muret on kantud, ei too ometi rikkust majja. Sellevõrra, mis Punu laadal tulu tõi, lisas mõisahärra rendile juurde.

Realistina alustas oma kirjanikuteed ka **Anton Hansen-Tammsaare** (1878—1940). Tema külajutud («Vanad ja noored», «Kaks paari ja üksainus»), mis ilmusid sajandi algul, on aluseks, millele hiljem toetusid küpsed meistriteosed.

III

Rahvusliku liikumise aastail andis kõige kunstiküpsemat vilja luule. Järgneval paaril aastakümnel aga lokkas selles kirjandusliigis Koidula-aegse luule ideevaene järeleaimamine. Kuid peat-

selt jõuavad uue ajajärgu ideed ja taotlused ka **luule** valda; siingi pääseb mõjule realistlik kujutusviis.

Realistliku luule eelkäijaks võib pidada **Jakob Tamme** (1851—1907), kelle rahvalikud lugulaulud («Orjakivi» jt.) ning luuletused väljendavad protesti feodaalkorra jäänuste vastu. Peale selle tõi Tamm meie kirjandusse valmi žanri («Punik», «Siga» jt.), milles taunib ühiskondlikke ja üldinimlikke pahesid. Seejuures olid Tammele eeskujuks nimekad vene kirjanikud (Krõlov, Puškin jt.), kelle loomingust ta on mõndagi eestistanud.

Vaadeldava ajajärgu luule peamine rikastaja on **Juhan Liiv.** Loomingu algaastail on ta viljakas prosaistina, edaspidi aga hakkab üha rohkem mõjule pääsema tema värsilooming. Lootusetult haigena ja elust väljatõugatuna lõi Liiv elu viimaseil aastakümneil oma kõige kaunimad luuletused.

Ses luulevaramus on haaravaid värsse sügavast kodumaaarmastusest, murest rahva saatuse pärast, mis sulab ühte luuletaja enda kurva elusaatusega:

Oh mu isamaa on vaene,
mina ise vaene ka.
Ühest on ta siiski rikas —
murest, hädast otsata.

(«Emale».)

Luuletusse «Ma lillesideme võtaks» on valatud kirglik soov vaigistada kõige kaunimate vahenditega kodumaa valu ja kannatusi. Ja siiski leiab Liiv jõudu luuletada lootusrikkalt:

täht süttib ehk taevas su üle veel,
lill tärkab su haua pinnast
ja sinu mõte ja sinu meel
kord tuksub su rahva rinnast —

ja liigub ja loob ja lehvitab
ja kauneid radasid rajab,
su rahva koda see ehitab
ning põlvest põlveni kajab.

(«Kui tume veel kauaks ka sinu maa.»)

Liiv tõi eesti luulesse tundesooja ja kujundirikka loodusekujutuse. Meie loodust polnud keegi nii sügavalt tunnetanud ja ilmekalt väljendanud. Elurõõmsas luuletsüklis «Üks suvepäev» on toredasti ühendatud inimese töö ja loodus. Luuletus «Nõmm» («Igav liiv ja tühi väli...») maalib lihtsate, ent ilmekate kujunditega pildi sügisesest nõmmemaastikust. Luuletusest «Külm» otsekui õhkuks talvise varahommiku karget pakast. Liiv oskab

nappide luulevahenditega tabada kõige iseloomulikumat looduses, näiteks kevade saabumist:

Paju otsast patsatas
lobjakuda,
lepa otsast latsatas
sula lunda.

Hüüti õhust üleval:
kuulen, kuulen!
Mina tulen, kevade,
tulen, tulen!

Liivi luules peegelduvad ka ühiskondliku elu pahed ja töörahva viletsus («Kerjaja», «Rändaja», «Omakasu»). Nendes luuletustes on ilmsed kriitilise realismi jooned.

Vaadeldava ajajärgu luules on Liivi kõrval silmapaistvamad nimed veel **Anna Haava** (1864—1957) ja **Karl Eduard Sööt** (1862—1950).

Haava luules on esialgu tooniandev armastuse teema. Need on lihtsad, siirad ja tundesoojad laulud, millest paljud on viisistatud ja üldtuntud («Ei saa mitte vaiki olla», «Küll oli ilus mu õieke», «Kui sa tuled, too mull' lilli» jpt.). Niisama siiralt ja tundesoojalt luuletab Haava kodust, vanematest ja kodumaast:

Ainult peale varju ja kätele tööd,
üks suutäis leiba, üks jalatäis maad —
oh kodumaa!

Oh, valus on võõrsile veereda,
surmüksinda kaugele kaduda —
ja süda ning hing on kodumaal! —
Ma väsind — oh puhkaksin mulla all!...
Oh kodumaa!

Hiljem tungib Haava luulesse sotsiaalne temaatika: ühiskondliku ülekohtu ja imperialistliku anastuspoliitika hukkamõistmine («Kandimees», «Kohus», «Mõõk ühes, piibel teises käes» jt.).

Söödi luule väärtuslikuma osa moodustavad südamlikud kodulaulud («Mälestus», «Allik») ja lastelaulud («Äiu, lahke lapsuke», «Uni tuleb», «Maga, memme marjukene»). Mõnedes Söödi luuletustes leidub üsnagi teravat ühiskonnaarvustust («Lapsel paljad jalad», «Näojume pimedas kahvatab»).

Niihästi A. Haava kui ka K. E. Söödi luules on realistlik elutunne põimunud romantiliste joontega. Mõlema luulelooming jätkus veel kodanlikul perioodil.

Kõnesoleva ajajärgu luulepilti rikastab ideeliselt ja temaatiliselt revolutsiooniline võitlusluule.

Revolutsioonilaulikuks kujunes algusest peale **Hans Pöögelmann** (1875—1938). Tema luule on kantud proletaarse vabadusvõitluse tundest (luuletused «Anname aru, vennad», «Las paukuda vasarad», «Kevadetuuled», «Raiun kui rauda», «Puid pillun

küdevasse ahju» jt.). Pöögelmanni luulele, ja revolutsioonilisele luulele üldse, on iseloomulik, et võitlussekutset väljendatakse allegoorilisel teel:

Ja koiduvalgel,
higi palgel,
ju lahkuvas öös
kuulen tuhandeid töös,
kuulen haamreid püsita
paukumas...
Töö edeneb!
Müür pudeneb!

Peale algupärase luule tõlkis Pöögelmann eesti keelde veel rea revolutsioonilaule («Marseljees», «Internatsionaal», «Varšavjanka»).

Epigrammi laadis revolutsioonilist luulet viljeles **Juhan Lilienbach** (1884—1937). Tema luule iseloomulikuks jooneks on revolutsiooni vaenlaste pihta suunatud satiir ja iroonia. Esitame näitena epigrammi «Must talv». Allegooriline kujund «must talv» tähistab Stolõpini reaktsiooni aega, «tulipunane suvi» aga 1905. aasta revolutsiooni sündmusi.

Looduses on suvi ikka
rohelise kuuega;
tali tõmbab iga aasta
selga valge kasuka.

Aga kas te süsimusta
talve praegu tunnete?
Kas te suve igatsete,
mis on tulipunane?

Kõrgesti tuleb hinnata Lilienbachi tegevust revolutsiooniliste ja demokraatlike kirjanike tööde kirjastajana.

Revolutsioonilise luule viljelejatena tuleb Pöögelmanni ja Lilienbachi kõrval märkida veel **Vassili Möldrit** ja **Villem Bukki.**

1905. aasta revolutsiooni sündmused meelestasid mitmeid äsja kirjandusse astunud noori revolutsioonilise romantika vaimus, mis Maksim Gorki kaudu meiegi kirjandusse ulatus. Üldrahvaliku kõla omandas **Friedebert Tuglase** (1886) proosaluuletus «M e r i» ja tema eestistatud võitluslaul «Julgesti, vennad, nüüd tööle!». Siinkohal esitame näiteks katkendi Tuglase «Kätkilaulust», mis reaktsiooniaja alguses õhutas uuele võitlusele:

«Maga, maga, marjukene, maga! Kiigutab sind ema ise lauluga: Võllapuu meil õue taga, sinna kätki tegin ma.

Maga, laps, sa rahu süles! Kiigutab sind ema ise lauluga: Võllas isa poodi üles, sama köie otsas kätkis kõigud sa...

Kasvad suureks, tunda saad siis valu, orjapiina ilma otsata Ära iialgi siis armu palu: armu sul ei ole oodata!

Kõnni i s e elu adra taga, murra i s e enesele teed! Maga, maga, marjukene, maga: palju ees meil on veel pilkast ööd!»

Revolutsioonilistest meeleoludest on kantud ka **Gustav Suitsu** (1883—1956) esikkogu «Elu tuli», mis ilmus just revolutsiooni ajal (1905). Paljud selle kogu mehised ja üleskutsuvad luuletused («Noored sepad», «Lõpp ja algus», «Noorte laul» jt.) virgutasid revolutsioonilisi meeleolusid.

Eesti luule rikastus vaadeldaval ajajärgul ideeliselt ja temaatiliselt, astudes sootuks tõhusamalt rahva ideelise kasvatamise ja vabadusvõitluse teenistusse.

IV

Käesoleva sajandi algul annab eesti kirjandus kõige küpsemad saavutused proosa ja luule alal. Üsna tagaplaanile jääb esialgu **draamakirjandus**, ehkki ta rahvusliku liikumise ajal lootusrikkalt võrsuma hakkas (Koidula ja Kunderi näidendid). Kunstinõudlikuma näitekirjanduse sünd on tihedalt seotud eesti teatri arenemisega. Sajandi algul pandi alus eesti kutselisele teatrile — «Vanemuisele» Tartus, «Estoniale» Tallinnas ja «Endlale» Pärnus. Neis teatreis lavastati vene ja lääne klassikute (L. Tolstoi, N. Gogoli, M. Gorki, H. Ibseni jt.) näidendeid. Tekkis vajadus kõrgetasemelise algupärase repertuaari järele. Sajandi teise kümnendi algul astubki näitekirjandus tõhusa sammu edasi ja seda just kahe väljapaistva realisti E. Vilde ja A. Kitzbergi loomingus.

E. Vilde sai draamakirjanikuna kuulsaks komöödiaga «Pisuhänd» (1913) ja draamaga «Tabamata ime» (1912). «Pisuhännas», mida tänini peame eesti parimaks komöödiaks, annab Vilde mitu suurepärast karakterit (esijoones Vestman ja Piibeleht), kes kehastavad eesti kodanluse ahnust ja tõusiklust.

August Kitzberg (1855—1927) alustas oma loomingulist teed juba möödunud sajandi lõpul, kuid tema kunstiväärtuslikud tööd ilmuvad märgitud perioodil kõrvuti E. Vilde näidenditega. Tema parimas näidendis, draamas «L i b a h u n t» (1912) on peategelase Tiina kaudu rõhutatud kirglikku vabaduspüüet, kõige orjameelse vihkamist. Ebausust pimestatud inimesed peavad Tiinat «libahundiks» ja «nõia tütreks». Ometi jätkub sel kaitsetul tütarlapsel julgust ja jõudu oma orjameelsele ümbrusele vastu astuda, talle tõde näkku öelda. See annabki Tiina kujule jõu ja veetluse. Draamas «K a u k a j u m a l» (1915) kehastab peategelane Mogri-Märt piiritut rahaahnust, mis hävitab kõik inimlikud tunded ja lasub ümbruskonnal nagu paine. «Mul ei pea naist olema ega last, sugulast ega sõpra, jumalat ega kuradit, raha peab mul olema, raha on jumal, raha on vägi, raha on võim!» Niisugune on Mogri-Märdi ainus tõde.

E. Vilde ja A. Kitzbergi kunstiväärtuslikud näidendid tähistavad ühtlasi kriitilise realismi võidulepääsu ka selles kirjandusliigis.

*

Eesti kirjandus kujunes kaheküm nenda sajandi algul esmajoones kriitilise realismi meetodi alusel, mida täiendas kaasaegselt kõlav revolutsiooniline romantika. Ühtaegu tekkis proletariaadi vabadusvõitlust teeniv revolutsiooniline kirjandus. See ideeliselt ja kunstiliselt üha küpsemaid saavutusi andev kirjandus etendas tähtsat osa rahva vaimsel ja kunstilisel kasvatamisel Oktoobrirevolutsiooni-eelsel perioodil.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

I

1. Iseloomustage ühiskondlikke olusid realistliku kirjanduse tekkimise ajajärgul. Millised ülesanded esitas uus ajajärk kirjandusele? Mispärast me nimetame selle perioodi kirjanduse väärtuslikumat osa kriitiliseks realismiks?

2. Iseloomustage E. Vilde osa eesti kriitilise realismi sünniloos.

3. Milline oli revolutsioonilise kirjanduse sisu ja eesmärk?

II

1. Meenutage varem õpitud E. Vilde teoseid. Milles seisab romaanide «Külmale maale» ja «Raudsed käed» eriline tähtsus eesti kirjanduse ajaloos?

2. Iseloomustage J. Liivi jutuloomingut. Lugege klassiväliselt läbi jutustus «Vari».

3. Lugege läbi E. Särgava jutustus «Ühe härja elulugu». Iseloomustage seda kui kriitilise realismi teost.

III

1. Nimetage eesti realistlikke luuletajaid ja nende luuletusi. Võrrelge J. Liivi luuletusi möödunud sajandi 60.—80. aastate luulega. Mida erinevat märkate?

2. Iseloomustage A. Haava ja K. E. Söödi luulet. Milliseid Liivi, Haava ja Söödi luuletusi tunnete viisistatuina?

3. Nimetage revolutsioonilisi luuletajaid ja nende luuletusi. Milles seisnes nende loomingu eriline tähtsus vaadeldaval perioodil?

IV

1. Nimetage eesti draamakirjanduse tähtsamad esindajad ja nende teosed.

August Kitzberg

(1855—1927)

Eesti silmapaistvaim draamakirjanik August Kitzberg sündis Halliste kihelkonnas Laatre vallas (praegune Viljandi rajoon). Kitzbergi koolitee piirdus alghariduse omandamisega, mille järel ta töötas mitmel pool valla- ja kohtukirjutajana. Niisugune elukutse võimaldas tal kokku puutuda mitmesuguste inimeste ja elunähtustega, mis said aluseks tema hilisemale kirjanduslikule loomingule.

Oma kirjanikuteed alustas Kitzberg ajaloolise jutustusega «Maimu». Seejärel kirjutas ta terve rea külajutte («Veli Henn», «Hennu veli», «Sauna Antsu oma hobune» jt.). Ehkki kirjanik ei jõudnud klassivastuolude tunnetamiseni, leidub tal siiski mõningaid teravalt ühiskonnakriitilisi töid, näiteks kirikuvastane jutustus «Räime-Reeda 10 kopikat».

Hilisematel aastatel pühendas Kitzberg end täielikult draamakirjanduse viljelemisele, milles tal on tähelepanuväärseid saavutusi. Üldse on ta kirjutanud 13 lavateost, millest esileküündivamad on «Libahunt» ja «Kauka jumal». Mõlemad teosed on saanud eesti teatri raudvaraks.

LIBAHUNT.

OSALISED:

TAMMARU PEREMEES
TAMMARU PERENAINE
MARGUS, nende poeg
MARI } nende kasutütred
TIINA }
VANAEMA
JAANUS, sulane
MÄRT, sulane

Külarahvas, tüdrukud, poisid, karjalapsed, lapsed.

Aeg: XIX aastasaja alguses, orjapõlve ajal.
Esimese ja teise vaatuse vahel on kümme, neljanda ja viienda vahel viis aastat.

ESIMENE VAATUS.

Must ja nõgine rehetare. Ahjus hõõgub tuli ja punetab sealt seinte peale. Ahju ees savik (müüritud iste), kolde kohal ahela otsas pada. Ahju kõrval pink, kartsas ja vanaema voodi. Teisel pool vastasnurgas uhmripakk, leivalabidas, ahjuluud ja muu koli, seinas soone peal kinni ja lahti lükatav uks, pulk sees, ja all nurga sees kassiauk. Ukse peal lahtine laud, mille kaudu valgust sisse ja suitsu välja võib lasta, ukse kõrval sulase voodi. Tagaseinas väike sagarate peal käiv uks, lingi asemel köieots. Ahjusuu ees iste, selle ees vokk, saviku lähedal pihijalg põleva peeruga. Hiline talveõhtu, õues torm ja aeg-ajalt huntide ulumine.

(PERENAINE, 40-aastane, vaevatud näoga, lühikeseks lõigatud juuste peal valge (Halliste) pearätt, mille kolm nurka selja peale alla ripuvad, kasukpihik, must kõrtsik, linane põll, jalanartsud ja parkimata nahast pastlad, — istub saviku lähedal ja ketrab. MANN (MARI), 8-aastane valgetverd tüdrukuke, linalakk, lühikesed juuksed, värviline villane lõng juuste peal, takune hame, rindade alt kirju vööga mässitud, kaela all väike vaskprees, — kükitab, paljad jalad hame all, savikul ja veerib suurest vanast lauluraamatust. MARGUS, 14-aastane valgetverd poiss, paklane hame kaela alt vaskpreesiga koos, kitsad (Halliste) keerdkaltsad, paljad jalad, — kepleb niisama. Temal on ametiks alati peergu kohendada ja vaadata, et see hästi põleks.)

— — — — — — — —

VANAEMA *(60—70-aastane poolpime eideke, vana, paljas kasukas seljas, kobab kõndides enese ette, — astub tagakambrist sisse ja jääb kuulatama).* Kellega sa tõreled?

PERENAINE. Margusega! Tulise söe pani vokiratta vahele!

VANAEMA. Ära tee, pojake: süsi kargab kaugele, Laurits lendab lakke. *(Kobab oma voodi ääre peale.)* Mis sa's ka pühapäeva õhtul selle vokiga jahid!

PERENAINE. Ei ole enam pühapäev, tähed juba taevas. Mure ka, inimesed alles väljas! Leiavad nad selle tuisuga teed või ei leia ja eksivad metsa ära.

VANAEMA. Tea jah, kuhu nad nõnda hilja peale jäävad!

(Vaikus. Ei kuule muud kui tuule tuhinat ja vokiratta vurinat.)

MANN *(on jälle savikule roninud ja raamatu võtnud, veerib)*. E-si es, si-i si, esi-, mi-e me, esi-me-, ni-e, esi-me-ne, pi-e-a pea, ti-ü-ka tükk, pea-tükk . . .

(Korraga õues huntide ulumine. Kõik kohkuvad.)

MANN *(hirmul)*. Hunt, näin, hunt!

VANAEMA. Ära nimeta, latseke, ära nimeta nimepidi! Metsakutsa saab kurjaks!

MARGUS *(on ukse pealislaua lahti lükanud; külma auru ja tuisku tungib tuppa; selgesti on kuulda, kuidas huntide kisa kaugemale läheb ja ära kajab)*.

PERENAINE *(kohmetult)*. Keela ja kaitse! Küll lähevad häbematuks, sest ajast kui Suli ära viisid. Õue tungivad sisse! Vaid mis nad ikka veel ära teevad!

VANAEMA. Kui ikka laudaustel toed taga on!

PERENAINE. Et Jaani-Jaanust juba ei tule!

MARGUS *(julgustavalt)*. Esäl on püss ree peal õlgede all.

PERENAINE *(murelikult)*. Püss kodus! Ja kui olekski kaasas, kas selle tuisuga kivi tuld annab! Lumi teeb niiskeks kõik!

MANN *(vähe aja pärast)*. Huu! Külm! — Et isa ka niisuguse ilmaga kirikusse läks!

MARGUS. No kui käsk anti!

PERENAINE. Nojah, kui käsk anti: igast talust mees ja naine vaatama, kuidas nõida ja libahunti nuheldakse! Mina ei julgenud, siis läksid sulasega. Käsku ei tohi täitmata jätta.

MANN. Näin, õe, näin, mis see nõid on?

PERENAINE. Kui suureks kasvad, küll siis kuuled.

MANN. Jaa — aga — mis see libahunt on? Mina ei tea ju.

PERENAINE. Mis sa nõnda palju pärid, mis sul teada vaja ei ole! Libahunt on kuri inimene, kes ennast vahel hundiks moondab. Kui ta tahab, on ta hunt, kui tahab, inimene.

MANN *(ennast ema lähedale surudes)*. Näin, mina pelgan!

PERENAINE. Mis sa siis pärid niisuguseid asju! Võta raamat, mine savikule ja õpi! *(Kui Mannil head tahtmist ei näi olevat.)* Noh, mine, mine!

MANN *(võtab raamatu, läheb savikule, aga ei õpi, vahib pärani silmadega tühjusesse)*.

VANAEMA *(voodi äärel, iseenese ette õhates, nagu ei oleks ta millegi üle selgusele saanud)*. Jaah!

MARGUS. Sa ütlesid midagi, vanaema?

VANAEMA *(õhates)*. Ei midagi! Mõtlesin niisama, et ... ilm on asju täis, millest meel-mõistus jagu ei saa. Vaatad ja vaatad küll, aga ei näe midagi! Vana usk, see tegi vahet hea ja halva vahel, sortse oli ja tarku inimesi, kes enam teadsid kui teised. Uus usk ei tee vahet midagi, kõik on — ühesugused nõiad! Aga ometi on seal nagu veesoonekesed mulla all varjul — hääd ja halba. Hääd ja halba, mida meel ei mõista!

(Tume meeleolu, ainult tuule tuhisemine õues ja voki vurin toas.)

(PEREMEES, 50-aastane, tugev mees, temal on juba tublisti halle karvu juustes ja habemes, sulane JAANUS, 35-aastane. Mõlemad tugevates talveriietes, riideta kasukad vammuste all, lakaga mütsid, alusriieteks peremehel hall, sulasel must lühike pihik ja mõlemal valged keerdkaltsad, pikad mustad sukad-ja parkimata nahast pastlad. Uks lendab lahti, pimedast tungib külma auru sisse.)

— — — — — — — —

PERENAINE. Saite ikka eluga koju, ei murdnud hundid teid ära?

PEREMEES. Ei olnud meil viga midagi. Ei näinudki teisi.

JAANUS. Eks nende kõlin ikka läinud läbi Pähnipalu Sooniite poole. Siis olid ka vanal ruunal jalad!

PERENAINE. Meil tahtsid või tuppa tungida!

PEREMEES. Jah, niisuguse ilmaga on nad näljas!

VANAEMA *(tähtsalt)*. Nad on kurjad, et ühte sõsarat kirikutulbas peksti!

PEREMEES *(pealisriideid ära pannes, raskelt)*. Jah, hirmus see oli, ja veel niisuguse külmaga! Mina küll vaatama ei läinud, aga — eks teised ikka käisid!

JAANUS. Raudaas oli ümber kaela ja teine ümber keha. Siis timukas lõi ...

MANN *(ema ümbert kinni hoides)*. Näin, mina pelgan!

PERENAINE. Jah, pelga, latseke, pelga pattu!

JAANUS. Seni kui ta neile kätte ära närvetas, pea rippuma jäi ja suu vait. Võtsid küll veel sambast maha, — mis valmis, see valmis!

(Piinlik vaikus, Margus on tuppa tagasi tulnud.)

PERENAINE. Kust see niisugune siis õige pärit oli?

PEREMEES. Kes teda teab! Meie kiriku kirjas ta ei olla seisnud. Olla kihelkonna teisel piiril kuskil laanes poolest saadik koopas elanud. Inimesi käinud ikka kaugelt tema juures abi otsimas. Olla saanud ka. Üks vanamees jutustas ise, et kui uss tema ära nõelanud ja paistetus südameni tõusnud... Räägiti teisest ikka head ja kurja, mõlemaid. Kes teab, kust ta siia oli tulnud ja saanud; õieti ei teadnud seda keegi.

JAANUS *(vähe aja pärast)*. Tal oli laps ka. See oli ka sinna toodud pealt vaatama, kui ema pekstakse. Kes teab, kust nad ta

kinni olid saanud. Katkenud ja narmetanud, nälginud ja kõvaks külmanud! Ju ta sestsaadik, kui ema kinni viidi, hulkumas oli. Kes nõia last ka tulihoone katuse alla laseb! . . . Kui timukas esimese hoobi lõi, pani laps karjudes metsa poole. Joosti küll ka järele — kust veel kätte saad! . . . *(Piinlik vaikus. Peremees tahaks piipu seadma hakata, aga jääb äkki kuulatama: läbi tormi kiunumise on selgemini ja selgemini kuulda, kuidas huntide ulumine lähemale tuleb.)*

PERENAINE *(pead tõstes)*. Kuule, juba tulevad jälle!

(Keegi ei vasta ega liiguta ennast. Äkki kraapimine ukse taga. Kohkumine, kõik kargavad üles. Mann jookseb savikule püsti.)

PERENAINE. Issand jumal, sisse tikuvad nüüd!

VANAEMA *(hakkab pomisedes lugema, siis tulevad sõnad selgemini kuuldavale)*.

. . . . . .
Meid kaitse oma vere sees,
Oh, Issand jumal, abimees!
Oh, Peeter, püha sulane,
Pane koerad kale'eie,
Hurdad ümber rõnga'eie,
Küüned kütkesse vajuta!

(Sellega ühel ajal.)

PEREMEES *(kargab üles, toob püssi ja tõmbab ukse lahti. Torm ja tuisk tungivad tuppa ja üle läve kargab LAPS, niisugune, kuidas Jaanus kirjeldanud; huntide kirglik ulgumine kõlab tema kannul.)* Mis see siis on? *(Nagu tahtmata tõmbab ta ukse lapse järel paugatades kinni, huntide kisa kajab kaugemale ära.)*

MANN *(jookseb karjudes tagakambrisse)*. Hunt! Hunt! *(Kõikide ehmunud silmad on lapse peal kinni, see ise on ka kohkunult, tulevalgusest pimestatud silmadega keset tuba seisma jäänud.)*

JAANUS *(kõigepealt toibudes)*. See on tema laps!

PERENAINE. Püha jumal! See ka inimeseloom! Sel ka hingekene sees!

(Kõik kogunevad lapse ümber, see vaatab suurte silmadega ühe otsast teise otsa. Mann piilub aralt ukse vahelt ja vanaema kobab lähemale.)

PEREMEES *(on püssi ära pannud ja lapse ette astunud)*. Kas sa huntide käes olid ja parajasti veel pääsesid?

(Laps vaatab temale otsa, aga ei vasta midagi.)

PEREMEES *(õrnalt)*. Kas sa ei mõistagi kõnelda?

(Laps nagu enne.)

PERENAINE. Mis su nimi ka on?

(Laps vaatab perenaise otsa, siis peremehe otsa tagasi, aga ei vasta.)

VANAEMA *(last nägema kummardudes)*. Ta on ju heitunud ja hirmunud. Keelekene on suhu kinni kohkunud! Tea, kas sellega veel keegi inimese viisi sõna kõnelnud on või ei ole!

PEREMEES *(lükkab last tasakesi ahjusuu poole)*. Mine sinna sooja! Sa oled ju kõvaks külmanud. Pärast kõnele, kuidas sa just meile juhtusid!

(Laps, nagu enne, vaatab ühe otsast teise otsa. Soe õhk ahjust mõjub. Nagu ei oleks temal enam millegi muuga asja, sirutab ta käed tule poole sooja saama ja unustab kõik muu.)

PERENAINE *(kaastundlikult lapse üle kummardudes)*. Kas sul kõhuke ka tühi on?

PEREMEES. Mis sa veel küsid! Kui sul midagi on — anna!

PERENAINE. Mul ju teie jaoks leem pajas soe.

PEREMEES. Ei meile ole vaja midagi. Meie olime õemehe pool sees ja oleme küla head saanud.

PERENAINE *(võtab paja koogu otsast, toob leiba, tõstab kopakese sisse leent ja paneb ahju kõrvale pingi peale)*. Tule, väikene külaline!

(Laps vaatab temale korra tänulikult otsa, võtab siis ahnelt leivatüki ja lusika ja hakkab suure isuga sööma, ainult vahetevahel hiilgavate silmadega ringi vaadates.)

PEREMEES. Kuidas tal toit läheb!

PERENAINE. Kes teab, kunas ta viimati ivaraasu suhu sai!

(Väike vaikus. Kõik vaatavad rõõmsalt, kuidas laps aplusega sööb.)

MARGUS *(jalad harkis, isa otsa vaadates)*. Kas see siis nüüd meile peab jääma või?

PERENAINE *(nagu tõrjudes)*. Sellepärast siis nüüd kohe meile!

PEREMEES *(naeratades Margusele)*. Võib jätta ka, kui sa — teda endale noorikuks tahad.

MARGUS *(naerdes)*. Noorikuks? Mina? Seda!

(Kõik naeravad. Laps vaatab korra Margusele otsa ja sööb edasi.)

PEREMEES *(nagu enne)*. Ära sa ütle midagi, kui — sauna viime ja puhtaks peseme.

MANN *(aralt)*. Näin, kas see nüüd on libahunt?

PERENAINE. Rumal! See on inimeselaps nagu sinagi.

(Laps on kopakese tühjaks söönud, paneb lusika käest ja silmapilguks käed kokku. Vaatab siis tänulikkude silmadega ringi.)

PERENAINE *(peremeest müksates)*. Nägid, mis ta ka teha oskas?

PEREMEES. Jah! *(Lapse poole astudes, sõbralikult.)* Noh, kas kõht on täis?

(Laps vaatab temale otsa, aga ei vasta midagi.)

PEREMEES. Küll sa homme kõnelema hakkad! Roni nüüd ära üles ahju peale, seal on sul soe magada.

(Laps ei vasta ikka midagi, kaob kartsast mööda ahju peale, kus kõik vagusi jääb.)

PEREMEES. Noh, Margust-Manni, minge ka ära põhku!

MANN. Mina pelgan!
PERENAINE. Rumal! Margus läheb ka ja meie tuleme.
(Lapsed kaovad tagakambrisse. Jaanus on enese riidest lahti võtnud, et koikusse kasuka alla pugeda; vanaema ehib ka magama minema.)
PEREMEES *(tõmbab korraks ukse lahti ja vaatab õue)*. Tuisk ja sadu on järele jäänud, tähed siravad taevas ...
VANAEMA. Sest et vaenelaps endale paiga leidis!
(Peremees ja perenaine on mõtetes ja vaatavad salakesi teineteise otsa.)
PERENAINE *(murelikult)*. Mis sest siis nüüd peab saama, Jaan?
PEREMEES *(kõrvale vaadates)*. Jah, mis peab saama! Või minagi tean! Mis südamega teda homme jälle tuisu ja külma kätte välja saadad!
PERENAINE *(vähe aja pärast)*. Kui leiba oleks! Meil on isegi sööjaid küllalt!
PEREMEES. Jah, eks neid ole omajagu! Kui kisuks kevadel kütist ja teeks tüki uut maad juurde? ...
PERENAINE. Jah, kui teeks, — ei tea, mis mõis ütleb!
PEREMEES. Mis see mõis! Orjahingekene tuleb juurde. Aga — eks selle üle või nõu pidada, kui uni maetud. Võib-olla paneme kevadel Manni seltsi karja? Margus kuluks mulle juba äkke taha ja kergema töö juurde põllule ära.
PERENAINE *(õhates)*. Kuidas me võtame nõia lapse oma laste hulka!
PEREMEES. Nõia või mitte-nõia! Kes meile ütleb, kui suur nõid ta oli või ei olnud! Tema suu ei kõnele enam. Ja kas siis laps ema patu pärast hukka peab saama!
JAANUS *(voodi äärelt)*. Jah, ema luudekambris raejalgade peal. Nägin, kui sinna viidi. Ega neil ju kohe kirstu ega midagi käepärast olnud. Visati muudkui eest ära sinna!
PERENAINE. Vastu ööd veel niisugust asja kõneled! Ei tule või unigi enam silma.
JAANUS *(raskelt)*. Jah! Ega taha tulla!
(Vaikus. Peremees ja perenaine pööravad kambrisse minema.)
LAPS *(ahju peal tõuseb istukile ja pahvatab nutma. Esimene sõna tuleb tema suust: südantlõhestav hüüd)*. Ema!
(Surmavaikus. Peremees ja perenaine on kui tarretanud.)

(Eesriie.)

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Jälgige esimese vaatuse tegevuspaiga kirjeldust. Milliseid üksikasju on rõhutatud?

2. Mis on Tammaru pererahva jutuaineks? Mida jutustab sulane «libahundi» nuhtlemisest? Kelle nõudmisel see toime pandi ja kuidas iseloomustab see kaasaega?

3. Kuidas mõista vanaema sõnu seoses kõnealuse sündmusega: «... ilm on asju täis, millest meel-mõistus jagu ei saa. Vaatad ja vaatad küll, aga ei näe midagi! Vana usk, see tegi vahet hea ja halva vahel, sortse oli ja tarku inimesi, kes enam teadsid kui teised. Uus usk ei tee vahet midagi, kõik on — ühesugused nõiad! Aga ometi on seal nagu veesoonekesed mulla all varjul — hääd ja halba. Hääd ja halba, mida meel ei mõista!»

4. Kirjeldage esimese vaatuse meeleolu. Millal see haripunkti tõuseb? Milliseid vahendeid autor meeleolu loomiseks kasutab?

5. Milliseid järeldusi võib katkendi najal teha kujutatava ajajärgu kohta?

6. Meenutage dramaatika olulisi tunnuseid.

Hans Pöögelmann

(1875—1938)

Käesoleva sajandi algul oli Vene tsaarikroon suuremas ohus kui kunagi varem. Võimas revolutsioonilaine, mis tõusis haripunktile 1905.—1907. aastatel, ähvardas selle põrmu heita.

Neil heitlikel aastatel sündis ka revolutsiooniline kirjandus, mis pühendas end jäägitult uue ühiskonna eest võitlemisele.

Eesti revolutsioonilise kirjanduse väljapaistvamaks esindajaks kujunes Hans Pöögelmann, kelle elu on töötava rahva ennastsalgava teenimise eredaks eeskujuks.

H. Pöögelmann pärineb Viljandimaalt Paistu kihelkonnast. Ta sündis 18. detsembril 1875. aastal väiketaluniku pojana. Nende perekonnale, nagu üldse sealse ümbruse paljudele inimestele, oli iseloomulik elav huvi laulmise, regivärsside sepitsemise, raamatute lugemise ja muude kultuuriavalduste vastu, mis varakult nakatas ka poisikest.

Hans käis läbi tavalise maalapse tee: algul karjapoiss, hiljem isa abiline põllutöödel.

Koolitee algas Paistu kihelkonnakoolis, kus ta paistis silma taibuka, aga elava õpilasena. Koolivennad mäletavad teda nutika matemaatikuna ja teravmeelsete vallatuste väljamõtlejana, aga

ka luuleandelise poisina. 11-aastaselt olevat sündinud tema esimene luuletus. Õppeülesannete täitmisele kulutas ta vähe aega. Teadmised omandas ta peamiselt tunnis, jälgides piinliku tähelepanelikkusega õpetaja seletusi.

Järgnevalt näeme tulevast kirjanikku-revolutsionääri Põltsamaa Aleksandrikoolis õppimas, mis tema edaspidist vaimset arenemist tublisti mõjutas. Siin said alguse püsiv kiindumus luulesse, ühiskonnategelase kalduvused ja filosoofilised huvid, tõrjudes kõrvale matemaatika, tema senise lemmikõppeaine. Kõiges selles oli märkimisväärseid teeneid Jakob Tammel, kes oli seal emakeele õpetajaks.

1892. aastal jõudis koolitee Põltsamaal lõpule. 17-aastasest avara silmaringiga teotahtelisest noorukist sai nüüd külakooliõpetaja. Sihikindlalt hakkas ta rakendama noorsoo kasvatamisel koolipõlvest kaasasaadud kindlaid ateistlikke ja karskuslikke veendumusi. Noored tuli vabastada nii viina- kui usuuimast ja juhtida nad kasuliku ning huvitava tegevuse juurde. Selleks asutas Pöögelmann laulukoori ja näiteringi, levitas ateistlikke tõdesid ning veenis inimesi alkoholist loobuma. Innukas ühiskondlik tegevus ei jäänud märkamata kirikuteenritele, kes teda põlgusega jumalasalgajaks kuulutasid ja talle mitmeid sekeldusi valmistasid.

Kõige selle juures jäi Pöögelmann truuks luulele. Ta saadab oma värsivihiku Jakob Tammele, kes kord teda luulehuviga jäädavalt nakatas ja kes nüüdki oli jäänud talle kõige lugupeetumaks kirjanduslikuks eeskujuks. Vihikule olid lisatud sõnad: «Saite juba küllalt vaeva näha meie kirjatööde läbivaatamises, siiski julgen paluda, et veel sarnast vaeva võtaksite kanda: saadan Teile oma katsed luulepõllul — arvustage ja karvustage, kuidas kohus, kuidas väärtus lubab.» Samast värsivihikust, mille motoks on J. Tamme värsid — «Seda leeki sund ei suuda matta,
kandja rind ei ise kinni katta» — leiame muu hulgas üsnagi kunstiküpse luuletuse «Isa haual». Siin ülistab ta inimeste loovat tööd:

Sest töö, jah töö võib õnne tuua,
võib kodupinda kaunista.
Töö võib — ei sõna — rahu tuua,
töö pärgasid võib palmida.

Et rahuldada oma elu suurimat unistust — õppimist, loobus ta kooliõpetaja ametist ja hakkas Viljandis postiametnikuna töötama. Nii pääses ta hariduskolletele lähemale. Pidevalt laienes kaastöö ajalehtedele, kuni tast saabki ajakirjanik, esmalt Tartus, siis Tallinnas. Sajandi algul hakkavad üldist tunnustust võitma tema luuletused.

Pöögelmanni elus avaneb uus lehekülg seoses õppima asumi-

sega Saksamaale Leipzigi kaubanduslikku ülikooli. Siin õppis ta tundma K. Marxi ja Fr. Engelsi õpetust, mille tulemusena temast sai veendunud marksist.

1905. aastal tuli ta kodumaale tagasi, asudes ennastsalgava revolutsioonilise võitluse teele, millele ta jäi surmani truuks. Revolutsiooniaastail täidab ta mitmesuguseid tähtsaid parteilisi ülesandeid. Revolutsiooni lüüasaamine tõi endaga kaasa ülestõusust osavõtjate julma tagakiusamise, mis oli ähvardamas ka Pöögelmanni. Esialgu tuli minna põranda alla ja hiljem Eestist hoopiski põgeneda. 1907. aastal sõitis ta Pariisi, kus pühendus peamiselt enesetäiendamisele, loengute kuulamisele ülikoolis.

Kaua ei malda Pöögelmann Eestist eemal olla. Juba 1908. aastal näeme teda jälle kodumaal revolutsioonilist tööd tegemas, kuni ta järgmisel aastal sandarmite poolt tabatakse ja Siberisse asumisele saadetakse. Sunnitöö sai kesta vaevalt kaks aastat: juba 1911. aastal ta põgenes Siberist ja siirdus New Yorki, kus hakkas toimetama sealset sotsialistlikku ajalehte «Uus Ilm».

1917. aasta Veebruarirevolutsioon kukutas Venemaal tsaarivalitsuse, mis võimaldas Pöögelmannil taas kodumaale tulla. Tulihingelise revolutsionäärina sukeldus ta pingsasse võitluskeerisesse: töötas kommunistlikes ajalehtedes, kirjutas kirglikke luuletusi ja artikleid, juhtis nõukogude võimuorganite tööd. Tema oli üheks Eesti nõukogude vabariigi — Eesti Töörahva Kommuuni rajajaks.

Pärast kodanluse võimuletulekut Eestis elas Hans Pöögelmann Leningradis, kus ta tegutses ajakirjanikuna, kirjanikuna ja pedagoogina. Tema elutee katkes 1938. aastal.

Ehkki luuletamine polnud Pöögelmanni elu peamiseks kutsumuseks, oli sellel siiski väga tähtis koht tema elus. Tema luule, nii nagu ta elugi, oli allutatud ühele eesmärgile — revolutsiooni teenimisele, rahva vabaduse eest võitlemisele.

Tema luulemaailm räägib mehisest võitlusest kapitalistliku korra vastu, inimkonna paremast tulevikust. Neis on palju tuld ja tormi. Arusaadav, et tsarismi tingimustes sai niisuguseid mõtteid väljendada vaid peidetult, mõistu.

Näiteks luuletuses «Puid pillun küdevasse ahju» esitab ta allegoorilise pildi ühiskondlikust võitlusest, mis paratamatult nõuab ohvreid. Ent tänu sellele muutub ka maailm paremaks:

Mul korraks kahju nagu puudest,
mis tuli söönud sootumaks,
kuid siis ma märkan: t u b a s e l l e s t
o n s a a n u d m ä r k s a s o o j e m a k s.

Allegoorial põhinevad Pöögelmanni paljud teisedki luuletused, näiteks «Hanged». Tsarismi ängistav surve on siin esitatud kujundirikka võrdpildina maad rõhuvatest lumehangedest:

...nad kasvasid nagu ähvardav vall,
ja surmale suikus kõik nende all.

Lumehanged pole aga igavesed: kevade saabumine on möödapääsematu, mis «vabastab vangist rõhutud rinna». Selle võrdpildi tagant pole raske näha luuletuse tõelist mõtet: revolutsiooni kõikevõitvat jõudu.

Luuletuses «Kevadetuuled» loob kirjanik meeleoluküllase pildi kevadise tormi puhkemisest, mis järk-järgult tugevneb vapustavaks maruks. Sellele järgneb rahulik pilt saabunud kevadest — uuest ühiskonnast, mille tõi ilmale võimas revolutsioonitorm:

...siis hoovab kui vagune värin
õrn tundmus üle maa
ja kuulutab: kevade õues!
Torm ilmale toonud on ta!

H. Pöögelmanni luuletusi on avaldatud luuletuskogudes «Kevadetuuled» (1926), «Neile, kes «langesid võitluses vendade eest»» ja «Luuletused» (1957).

PUID PILLUN KÜDEVASSE AHJU...

Puid pillun küdevasse ahju —
tükk tüki järel sinna lä'eb,
nad kaovad kiirelt leegisüles,
on vähe, mis neist üle jääb —

tuhk, söed... Kurvalt vaatan sinna,
kus halud tuli hävitas,
ja kus neist nagu mälestuseks
on jäänused veel hõõgumas...

Mul on kui näeksin surnuaia
ma sütekuhjast kerkima;
seal küngas seisab künka kõrval,
rist ligistikku ristiga.

Nad vaikselt neid veel mälestavad,
kes ammu ilmast kadunud,
kes elus võideldes ja lootes
on mullarüppe langenud.

On vähe, mis neist üle jäänud —
rist, kalmuküngas kiviga...

Ma vaatan mõtte sütekuhja,
mis kattub tuhakorraga . . .

Mul korraks nagu kahju puudest,
mis tuli söönud sootumaks,
kuid siis ma märkan: tuba sellest
on saanud märksa soojemaks.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Jutustage luuletuse sisu.
2. Missugune sümboolne tähendus on ahjukütmisel? Kuidas see aitab mõista lõppstroofides avalduvat luuletuse ideed (parema ühiskonna eest võitlemisel on ohvrid paratamatud)?

KEVADETUULED.

Nad tõusevad idast ja läänest
ja põhja ja lõuna poolt.
Nad sõuavad tasa ja raskelt,
ja hoog nagu teed küsiks hoolt.

Kuid kiiresti kasvab neil kangus,
hoog hoogu kui õhutaks veel,
ja pea kui kohisev laine
nad tormavad ühiselt teel.

Öövaikuses vajub see laine
nii raskesti üle maa,
kui ähvardaks hävitust tuua
ja lagedaks rüüstata ra'a.

Ta kohutab uinujad unest
ja ärkvaile ahastust toob,
ta vangutab alustel hooneid
ja õudsust ning ehmatust loob . . .

Ja edasi vajub see laine —
jõud põues tal paisumas veel,
ta purustab müürid ja vallid,
ei tornidki püsi ta teel.

Ta pillutab vihaselt pilvi,
kui ähvardaks taevaidki ta,
kui ähvardaks rüüstata ilma
ja jäljetuks laastata maa . . .

Kui aga koidikukullal
on vaibunud varjudevöö,
päev algab ja ärkaval valgel
eest taganeb võimetult öö,

siis hoovab kui vagune värin
õrn tundmus üle maa
ja kuulutab: kevade õues!
Torm ilmale toonud on ta!

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Selgitage, missugune sümboolne tähendus on luuletusel «Kevadetuuled»?
2. Mis on gradatsioon ehk astmeline tõus (vt. sõnastikust). Põhjendage, kuidas gradatsioon aitab luuletuse mõtet ilmekalt esile tuua.
3. Millistel stroofidel on kõige suurem sisuline tähtsus? Miks on revolutsiooni võitu kujutatud kevadena?

EESTI KIRJANDUS KODANLIKU DIKTATUURI AASTAIL.

Koos Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võiduga Venemaal hakkas ka eesti rahvas Kommunistliku Partei juhtimisel suurte tulevikulootustega sotsialistlikku ühiskonda ehitama. Nõukogude võim püsis seekord Eestis ainult kolm ja pool kuud. Siis järgnes Saksa sõjavägede sissetung Eestisse ja sellega koos ligi kaheksa kuu pikkune sõjaväeline okupatsioon, mis tähendas mõisnike võimu taastamist kõige verisema terrori saatel linna ja maa töörahva vastu.

Lühikesele olemasolule vaatamata suutis nõukogude võim mõndagi saavutada majanduslikul ja poliitilisel alal ning kultuurielus. Suureks uuenduseks oli kiriku lahutamine riigist ja kooli lahutamine kirikust. Alustati emakeelset õpetust algkoolis ja osaliselt ka keskkoolis.

Suure tähtsusega oli bolševistlik publitsistika, mida juhtis Tallinnas ilmuv ajaleht **«Kiir»** (hiljem «Tööline») J. Anveldi toimetusel. Temaga koos töötasid H. Pöögelmann, V. Kingissepp, N. Janson. Kirjanduslikus vormis esinesid H. Pöögelmann ja J. Lilienbach. Tuntud realistlikelt kirjanikelt (E. Vilde, E. Särgava jt.) värskeid teoseid ei ilmunud, varem valminud looming aga ei riivanud kaasaja teravaid küsimusi. Kui mõni kirjanikest (A. H. Tammsaare) avaldaski väheseid vesteid, siis ei ulatunud need Oktoobrirevolutsiooni ideede mõistmiseni.

Okupatsiooniajale järgnes kodusõda, mis Eestis lõppes Tartu rahuga 1920. aasta alguses, ning siis kaks aastakümmet kestnud kodanliku diktatuuri ajajärk (1920—1940).

Eestis sai võimule kodanlus. Eesti kodanlik riik oli kogu oma kestuse ajal majanduslikus ja poliitilises sõltuvuses Lääne-Euroopa suurriikidest. Suurtööstus, mis oli rajatud suure Venemaa vajadusteks, hävines tunduvas osas, jättes järele töötute hulki. Tööta jäänud töölised asusid osalt maale, kus tööpuudus seetõttu omakorda kasvas. Maal oli võim suurtalupidajate käes. Mõisate jaotamine väiketaludeks andis ühelt poolt täiendust maakodanlusele, väiksemas osas kasvas uute poolproletaarsete, pidevat tööpuudust tundvate väikemaapidajate kiht.

Tsaariaegse rahvusliku rõhumise asemele ootas rahvas laialdast hariduse võimaldamist ning rahvusliku kultuuri tõelist soodustamist. Tegelikult taotles võimule pääsenud kodanlus kitsa kodanlastekihi kultuurivajaduste rahuldamist, olles rahvaliku kultuuri loomise vastu algusest peale vaenulik. Aastaid kestis eesrindlike õpetajate võitlus tõelise rahvahariduse eest, samuti demokraatlike kirjanike, kunstnike ja teadlaste võitlus rahvaliku kultuuri eest. Need demokraatlikud püüded ei olnud ühenduses töölisklassi võitlusega ega andnud seetõttu suuremaid tulemusi.

Töölisklass jätkas Eestimaa Kommunistliku Partei juhtimisel visa võitlust nõukogude võimu eest; seda võitlust toetasid maarahva suured hulgad. Jätkusid pidev streigiliikumine ja demonstratsioonid, mille takistamiseks riigivõim oli jõuetu. Kodanluse võim sai püsida ainult terrorivahendite najal. 1924. aasta 1. detsembril toimus Eesti töölisklassi relvastatud ülestõus kodanluse võimu kukutamiseks. Ülestõus suruti veriselt maha, misjärel kodanluse terror muutus eriti metsikuks. Linna ja maa töötajate suurte hulkade teadvuses elas nõukogude võimu idee edasi, olgugi et selle elluviimiseks esiotsa jõudu ei olnud.

Selles olukorras suutis töölisklass ja tema põranda alla surutud partei ainult mõnel määral ajakirjandust soetada, mida võimud sagedaste sulgemiste ja trahvidega hävitada püüdsid. Tööliste, eriti töölisnoorsoo kirjandusliku eneseavaldamise võimalused olid seetõttu äärmiselt kitsad.

Neil aegadel tuleb hinnata seda kaudset toetust, mida töörahva vabadusvõitlusele andsid demokraatlikud kirjanikud. Valitsevad võimud mõistsid väga hästi kirjanduse tähtsat osa rahva meelsuse kasvatamisel ja püüdsid seda kõigest väest oma mõjuvalda haarata. Ja leiduski üksikuid kirjanikke, kes oma sulega kodanluse teenistusse astusid. Kuid valdav osa kirjanikest jäi kehtiva korra pahede terava arvustamise positsioonile.

Kodanliku vabariigi algusaastail oli valitsevaks liigiks kirjanduses l u u l e. Väärtusliku luule aluseks oli humanism ja rahulolematus kaasajaga. Selle pinnalt eitasid väljapaistvad luuletajad rahavõimu, naersid välja kultuuritut kodanlust, eitasid terrorit; sellega koos arenes sotsiaalse viletsuse kujutamine (G. Suits, J. Barbarus, A. Alle, J. Kärner, J. Semper).

«Te ütlete: kadunud on vana Tühi. Ei — ei, mu uskumatud. Nüüd tal on alles põli, nüüd ta alles peab pühi.» (*G. Suits.*)

Nälg: Teed vabaks kõik. Ei miski enam seo.
Lööb vastu nägudelt ekstaasi loit,
kramprusikasse tõuseb iga peo:
ükskõik, mis eest nüüd: kaotus või võit!

(J. Semper.)

Lumel vastsed verelilled,
rõõgahtavad vasksed pillid:
katkul varrud, surmal pulmad,
kokku langeb elu sild.

(A. Alle.)

Minu põlgus pistab surnuks
sada tuhat sõdurit, sada tuhat püssi, sada tuhat piiki
purustab pilpaiks, armutult tõukab
viiskümmend kuningat, viiskümmend kuningriiki
hukatusse. Minu viha on suurem kui
raskekaliibrilisist haubitsaist heidet granaadid,
raksatav välk, revolutsiooniline mass, kes
kõrgele tõstnud punased mässuplakatid
kuulidevihmas . . .

(J. Barbarus.)

Luuletajad ei suuda 20-ndate aastate esimesel poolel leida ideelist otseteed töölisklassi juurde, kuid nad näevad juba revolutsiooni koitu:

Mu rahvas vabrikutes masinate vahel,
veel ikka orjamärk tal häbiks otsmikul,
veel ümber kasarmute püssitäägi-ahel, —
me selle kõrvaldame ükskord trotslikult.

Või:

Sest Hädaorust — soost, meid kuhu tüürind
võim valge, süsimust — võim veripunane
kord päästab . . .

(J. Barbarus.)

Kolmekümnendate aastate algusest hakkas Eestis fašism ägedasti peale tungima. See liikumine taotles kõigi kodanikuvabaduste allasurumist ja töölisliikumise lõplikku hävitamist. Kümnendi keskpaiku saigi fašistlik diktatuur teoks. Fašismiohu vastu astusid J. Barbaruse algatusel välja mitmed demokraatlikud kirjanikud, eriti E. Vilde ja J. Semper. Järgnevas võitluses riigitüüril oleva fašismi vastu kasvasid kirjanduse demokraatlikud jõud, hoolimata sellest et väiksem osa kirjanikest fašismi omaks võttis. H. Pöögelmann märkis fašismivastast osa eriti J. Barbarusel, J. Semperil, G. Suitsul, Fr. Tuglasel ja A. H. Tammsaarel.

Neil vastutusrikkail aastail kõlas demokraatlike luuletajate hääl võitlussekutsena pealetungiva reaktsiooni vastu:

Kas olete vägivalla kummardajad,
kahurite, kuulipritsi paitajad, — tääkide
toetajad? Kirikute, vanglate, kasarmute

tervitajad? Kas te ei näe
üle selle ülekohtumäe? . . .
Või arvate, et peabki kõik olema vastuoksa?
Et võim võib ideedki tõmmata oksa?
Ja kuuliga hävitada tõrkuva vaimu? . . .
Mõte on surematu, on teil sest aimu?!
(J. Barbarus.)

Maailmavaateliselt kõikudes jõudis 30-ndate aastate ümber üheks juhtivaks poeediks **Juhan Sütiste** (1899—1945), kel endal tuli raske elukool läbi käia ja kodanliku korra viletsusi lähedalt tunda:

Sain koha keldris. Kaksteist tundi
tol korral kestis päevatöö —
jäi enda jaoks terve öö,
mil polnud turjal leivasundi.

Sütiste loomingu peamiseks ainealaks on rahva elu ja töö, millest räägivad juba luuletuste pealkirjad — «Hommik sepikojas», «Vaevamägede mailt», «Läbi töötavate tänavate» jt. Sealhulgas on mitmeid südamlikke luuletusi lastest, kes kodanlikus ühiskonnas on elu tõugata-lükata jäänud («Õhtulaul», «Rüblik», «Koputus»). Looduski on Sütiste luules tihedasti seotud inimeste elu ja tööga; ta on otsekui töökojaks, kus sünnivad kõik toimingud. Võtame kas või stroofi reipameeleolulisest luuletusest «Sõit»:

Härmas metsa regi lauldes sorab,
põske näpistama kipub külmasõrm.
Kuuske mööda üles vilksab käbe orav,
saba sorgus, kikkis väike kõrv.

Töörahva elu kujutamisest kasvab välja protestihääl maksva korra vastu. Mõjuvais värssides kujutab Sütiste kodanliku politsei poolt tapetud revolutsionääri matust:

Nägin matust,
punast matust.
Polnud pastorit, ei kellakõla,
polnud surnuvankri musta
katust —
seltsimeeste kuuest õlast
kirstu kanda küllalt jatkus.

Nagu võõras,
päris võõras
olin maha võtnud mütsi
selle põrmu, selle ema pärast.
Veri südamesse mõõnas,
olin üksi, päris üksi
kevadises tänavkäras.

— — — — — — — —

Ehkki ka paremate eesti luule esindajatel oli kõhklusi ja ideelisi libastumisi, kasvas neis veendumus, et kodanluse vägivallale tuleb varem või hiljem lõpp, nagu seda väljendab J. Sütiste oma luuletuses «Elujulgeile»:

Kord saabub tund, mil veretavas tules
silm idas vastse päeva tõusu näeb.
Seks olgu valmis ikka rind ja käed —
uut julgust kandma oma rahva mures,
kui raskus varjutab ta ooteväe.

Kodanliku perioodi proosaloomingu paremik arenes ideeliselt ja kunstiliselt edasi kriitilise realismi traditsioonide alusel. Ehkki selle aja proosa ei jõudnud oma arvustuses luule tasemele, andis ta siiski pildi üldisest rahutusest, mis valitses ühiskonna väga mitmesugustes kihtides. Ta ei suutnud näidata väljapääsu kodanliku ühiskonna ummikust, kuid oli siiski töörahva vabaduspüüete allikaks ja fašismivastase võitluse virgutajaks.

Kõige silmapaistvamaks proosakirjanikuks tõusis kõnealusel perioodil **A. H. Tammsaare**, kes juba sajandi esimestel kümnenditel tuntud kirjanikuks kujunes. Tema sulest ilmusid romaanid «Kõrboja peremees», «Tõde ja õigus» I—V, «Põrgupõhja uus Vanapagan» jt. Kõige väljapaistvamaks saavutuseks nende hulgas on viieköiteline suurromaan «Tõde ja õigus» (1926—1933), eriti selle esimene köide.

Kogu romaani ulatuses, mis kujutab eesti rahva elu möödunud sajandi lõpukümnendeist kuni käesoleva sajandi 30-ndate aastateni, otsib kirjanik ümbritsevast elust tõde ja õigust. Esimeses andes avaneb lugeja ees töö- ja vaevarikas elu kahes naabertalus — Vargamäe Ees- ja Tagaperes. Eespere Andrese võitlus looduse ja kiusliku naabri Pearuga ongi selle peamiseks sisuks. Kuidas Andres ja kogu pere ka ei rühmaks, ei saa Vargamäel keegi ei rikkaks ega õnnelikuks, niisamuti nagu jääb leidmata ka tõde ja õigus. Tõe ja õiguse jahil heitleb elus ka Andrese poeg Indrek, järgmiste köidete peategelane, kuid temagi elu kujuneb üheksainsaks pettumuste ahelaks. Romaani viimases osas, mille sündmused toimuvad kodanliku vabariigi aastail, jõuab Indrek pärast eksirännakuid taas Vargamäele. Seal on mõndagi uut. Noor põlvkond on vanad välja vahetanud, kuid murest on Vargamäe rikas nagu varemgi ja rõõmu oh ikkagi kasinalt.

Viimases, allegoorilises vormis kirjutatud romaanis «Põrgupõhja uus Vanapagan» (1939) püüab Põrgupõhja Jürka ausas töös ja usus õndsaks saada, kuid satub koos perega hallparun Antsu orjusesse. «Kui tahad inimesena maa peal õndsaks saada, siis pead kogu eluea kellegi võlglane olema ja selle eest teda orjama.» Seesugusele järeldusele viib kirjanik lugeja.

A. H. Tammsaare oskas paremini kui keegi teine inimhinge kõige sügavamasse soppi tungida, elus valitsevaid vastuolusid näha ja kõike seda kujundirikkalt edasi anda.

Tammsaarele mõneti lähedane on teine silmapaistev prosaist **Mait Metsanurk** (1879—1957). Soode ja metsade keskelt pärit

talupidaja poega erutasid niisamuti probleemid õiglasemast elukorrast. Oma paremates romaanides «Valge pilv» ja «Punane tuul», mille sündmused arenevad Oktoobrirevolutsiooni ja klassisõja aastail, näeme popsitütart Verihurma Almat kahe maailma, kahe klassi vahel heitlemas ja tõde otsimas. Kui tal lõpuks kodanliku sõjakohtu ees tuleb seista ja «punastele» kaasaaitamise eest vastust anda, pääseb võidule selge teadmine oma kuuluvusest töörahva ridadesse. Ta ütleb: «Olen vaese popsi tütar, lapsest saadik võõrast teeninud ja palju ülekohut kannatanud. Olen näinud, et seda kõik vaesed ja võõra teenijad peavad kannatama. Olen jumalakartuses üles kasvatatud ja uskusin, et jumal selle ülekohtu kaotab ja vaestele kõik nende kannatamised tasub. Nüüd ei usu ma seda enam. Inimesed ise peavad kõik ülekohtu kaotama. Mina pole mõistnud võidelda. Ei ole kasvanud selleks. Aga ma aitasin oma venda, kes ülekohtu vastu ühes teistega võitles. Ei tunnista ennast süüdlaseks.»

Ajaloolise romaani «Ümera jõel» (1934) aineks on eestlaste muistne võitlus pealetungivate saksa raudrüütlite vastu ning eestlaste võit sakslaste, lätlaste ja liivlaste üle Ümera jõel (1210). See on realistlik ja ajaloolisele tõele tuginev teos, millest jääb kõlama eestlaste tuline vabaduspüüe ja võitlusvaprus, anastajate julmus ning usukuulutajate silmakirjalikkus.

Metsanurga loomingule on iseloomulik elav huvi ühiskondlike probleemide vastu, kriitiline hoiak kodanliku ühiskonna suhtes ning realistlik kujutamisviis.

Friedebert Tuglas andis käsitletava perioodi proosakirjandusse huvitava ja omapärase teose — romaani «Väike Illimar» (1937). Selles realistlikus teoses kujutatakse väikese poisi Illimari silmade läbi vaadatuna ühe mõisa elu möödunud sajandi lõpul. Raamat on rikas huvitavate tüüpide, humoorikate vahejuhtumite ning meisterlike kirjelduste poolest ja lapse sisemaailma kunstilise kujutusena kõrgelt tunnustatav.

Oma viljakat proosatoodangut jätkas **Oskar Luts** (1887—1953), kes juba varem sai laialdaselt tuntuks oma Tootsi-lugude sarjaga («Kevade» I—II, «Suvi» I—II). Tootsi-lugude järgnevates annetes («Tootsi pulm», «Ärgipäev», «Sügis») ei küüni kirjanik enam endise tasemeni. Selle eest tõusevad Lutsu loomingus esile linna-ainelised jutustused, nagu «Andrese elukäik», «Õpilane Valter», «Väino Lehtmetsa noorpõlv», «Esimesed sammud», mille ühiseks teemaks on noorukite okkaline elurada kapitalistlikus ühiskonnas. Need on nukravõitu elupildid, milles autori soe poolehoid oma kangelastele lugejaid kaasa kisub. Luts ei asu sügavamaid ühiskondlikke probleeme lahendama, kuid oskab köitvalt jutustada, kujukaid elupilte maalida. Need omadused pääsevad hästi mõjule ka ulatuslikus mälestuste sarjas («Vanad teerajad», «Talvised teed», «Läbi tuule ja vee» jt.).

Vanemate kirjanike kõrvale astus 20—30-ndail aastail rida nooremaid prosaiste. Viljakaimaks neist kujunes **August Jakobson** (1904—1963), kes sai üldtuntuks esikromaaniga «Vaeste-Patuste alev». Pärnu aguli töölisperekonnast pärit kirjanik jutustab selles teoses töölisperekonna viletsast elust, allakäimisest ja hukkumisest. Jakobsoni järgnevas rikkalikus romaani- ja jututoodangus jääb kandvaks jooneks kodanliku korra pahede kriitika.

Selle perioodi nimekamatest proosakirjanikest nimetagem veel novellisti **Peet Vallakut** (1893—1959), **Rudolf Sirget** (1904), **Jüri Parijõge** (1892—1941).

Luule ja proosaga võrreldes jäi oma arengus tagaplaanile draamakirjandus. Väärtuslikuks saavutuseks on A. H. Tammsaare näidend «Juudit» (1921), milles piiblilist ainet on kasutatud kaasaja küsimuste väljendamiseks, eriti kodanliku kangelasekultuse kummutamiseks.

Silmapaistvaks saavutuseks näitekirjanduse alal oli fašismi ajal hukkunud **Evald Tammlaane** «Raudne kodu» (1938). See 3-vaatuseline draama kujutab meremeeste elu ja nende ülestõusu laevaomaniku vastu. Laeva meeskond ei nõustu vedama relvalaadungit fašistidele, kes suruvad maha hispaania rahva vabadusvõitlust. Fašismivastane idee kõlab seda mõjuvamalt, et lugeja-vaataja ühendab laevameeskonna võitluse kodanliku diktatuuri kukutamise eest peetava võitlusega.

Kirjanduse arenemine kodanlikus Eestis ei toimunud ühes suunas: eesrindlik, kriitilise realismi meetodile rajanev kirjandus, mille tähtsamaid esindajaid eespool esile toodi, arvustas teravalt kodanlikku võimu, kapitalistliku ühiskonna pahesid ja otsis sellest väljapääsu; üks osa kirjanikest (H. Visnapuu, A. Kivikas, A. Mälk) astus kodanliku ideoloogia teenistusse ja propageeris oma töödes otseselt valitsevat korda. Mõned kirjanikud langesid pessimismi ja kaotasid usu homsesse päeva.

Kõigist raskustest hoolimata sündis ka töörahva võitlust kujutav revolutsiooniline kirjandus.

Johannes Lauristin (Madarik) (1899—1941) kirjutas kodanlikus vanglas romaani «Riigikukutajad». See teos jutustab eesti töölisklassi võitlusest 20-ndate aastate alguses. Võitlust juhtis põranda alt Eestimaa Kommunistlik Partei. Kaasvangi abiga õnnestus käsikiri vanglast välja toimetada ja teos ilmus Leningradis 1929. aastal. Romaan on otsene võitlussekutse nõukogude võimu kehtestamise eest. Tema ideelise paatose peamiseks kandjaks on partei juht, tulihingeline revolutsionäär Aleksander Marmor.

Vangla oludes alustas Madarik ulatuslikult kavatsetud romaanisarja «Vabariik» loomist. J. Madariku looming tähendas revolutsioonilise kirjanduse uut, kõrgemat astet ja oli ettevalmistuseks eesti nõukogude kirjandusele. Autori teised tööd ilmusid alles nõukogude korra ajal.

Eestimaa Kommunistlik Partei alustas 30-ndate aastate lõpupoole liidus demokraatlike jõududega otsustavat võitlust fašistliku diktatuuri kukutamise eest. 1940. aasta juunis-juulis toimunud revolutsioonilised sündmused tegid lõpu kodanluse võimule Eestis — kehtestati taas nõukogude võim, loodi Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik. Seda suurt ajaloolist pööret oli aidanud ideeliselt ette valmistada ka demokraatlik ja revolutsiooniline kirjandus. Selle kirjanduse parimad traditsioonid võttis üle eesti nõukogude kirjandus. Enamik kodanliku perioodi nimekamaist kirjanikest kasvas üle nõukogude kirjanikeks.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Kirjeldage ühiskondlik-poliitilisi olusid Oktoobrirevolutsiooni-järgsel perioodil.

2. Nimetage kodanliku diktatuuri perioodi tähtsamaid luuletajaid. Iseloomustage nende luule üldist suunda ja laadi. Meenutage varem õpitud A. Alle, J. Kärneri, J. Semperi luuletusi.

3. Meenutage J. Sütiste luuletusi. Iseloomustage tema luule temaatikat ja ideelist suunda.

4. Nimetage kodanliku perioodi tähtsamaid proosakirjanikke. Milliseid A. H. Tammsaare ja O. Lutsu teoseid olete varem õppinud?

5. Mille poolest erines J. Madariku looming teiste selle perioodi kirjanike loomingust?

6. Iseloomustage eesrindliku kirjanduse osatähtsust võitluses kodanluse diktatuuri kukutamise ja nõukogude võimu taaskehtestamise eest.

Anton Hansen-Tammsaare

(1878—1940)

«A. H. Tammsaare elulugu kujutab meie verivaestest oludest võrsunud talupoisi saatust, kes maamehe visaduse ja otse põikpäise järjekindlusega endale läbi olude kitsuse teed murdis, teinekord lausa uskumatuid raskusi võites hariduse omandas ja ennast oma aja kõige tipmiste kultuurimeistrite hulka üles töötas. A. H. Tammsaare kui inimene ja kirjanik kerkib meie teadvusse eelkõige kui suur töömees.» Niisuguse hinnangu annab Tammsaarele kirjandusteadlane H. Siimisker.

Väljamägi soode ja rabade keskel.

«... Siin mägi, seal mägi, kaugemal kolmas, pahemat kätt neljas, paremat viies ja nende taga kuues, seitsmes ning veel rohkemgi. Mägedel põllud ja hooned, mägede ümber, nende vahel aina soo, tükati raba, kaetud kidura võserikuga.»

Sellise kirjelduse Vargamäe ümbruse kohta leiame Tammsaare romaanist «Tõde ja õigus» I.

Ühel neist väljamägedest, mis paiknesid omaaegsel Järvamaal Albu vallas (praegu Paide rajoon), möödus tulevase kirjaniku lapsepõlv. Tema kodutalu kutsuti Põhja-Tammsaare taluks, mille kirjaniku isa Peeter Hansen (koos oma naise Annega) oli päriseks ostnud. Siin möödusid nende töö- ja vaevarikkad elupäevad kivise põllu ja liigveega võideldes, kiusaka naabriga «rehnutti» pidades ja 10-liikmelist lasteperet kasvatades.

Anton, vanemate kuues laps, sündis 30. jaanuaril 1878. aastal. Tema lapsepõlv, nagu õdedel-vendadelgi, oli maast-madalast seotud talukoha lõpmatute tööde ja toimetustega, esijoones aga karjaskäimisega. Kõik see õpetas teda austama maainimeste visadust, kiindumist maasse, karsket elu ja karmi loodust. Kõik see on olnud talle ammendamatuks loominguliseks varaaidaks, eelkõige aga suurromaani «Tõde ja õigus» loomisel.

Hansenite peres valitses küllaltki vaimne õhkkond: siin armastati laulda ja laulu kuulata, raamatuid lugeda ja ettelugemist nautida. Vanemate harrastused nakatasid ka lapsi. Antonit paelus muusika, nii et hiljem sai üheks ta lemmikharrastuseks viiulimäng. Lugema õppis poiss õige varakult teiste laste kõrval.

Läbi olude kitsuse hariduse poole.

8-aastaselt astus Anton kooli. Esmalt käis ta Sääsküla, hiljem Prümli vallakoolis. Raamatutel ja kirjatarkusel oli andeka õpilase jaoks kiusatuslik mõju, mis end järjest rohkem tunda andis. Ometi kujunes hariduse saamine vaevarikkaks. Isa arvates pidi poisi haridus piirduma vallakooliga, sest koolitamine tähendas ühelt poolt suuri kulutusi ja teiselt poolt töökäte kaotsiminekut. Pika arupidamise järel nõustus isa pärast kaheaastast vaheaega poega siiski edasi koolitama. Antonist sai nüüd Väike-Maarja kihelkonnakooli õpilane. See oli tähtis etapp tulevase kirjaniku kujunemisteel. Siin leidis ta endale esimese kirjandusliku nõuandja — luuletaja Jakob Tamme, kes oli kihelkonnakooli juhataja. J. Tamm, hea kirjandusetundja ja viljakas luuletaja, oskas oma õpilastes sõnakunsti vastu tõsist huvi äratada, rõhutades lihtsuse, selguse ja loomulikkuse nõuet kirjanduslikus tegevuses.

1896. aastal jõudis õppeaeg Väike-Maarjas lõpule. Õpihimulist noorukit see hoopiski ei rahuldanud, kuid edasiõppimisele gümnaasiumis ei saanud rahapuuduse tõttu mõeldagi. Korduvalt püüdis ta isa oma nõusse saada, kuid koolitamiskulud käisid kehvavõitu talukohale üle jõu. Lõpuks tegi noormees julge otsuse — asuda kooliteele isalt luba küsimata. Poja otsusekindlus muutis isagi meele järeleandlikumaks.

See oli 1898. aastal, kui õnnelik Anton Hansen naabrimehe

vankris Tartusse teekonda alustas, taskus vaid vaevaga kogutud 50 rubla. Kuna tavalisse kroonugümnaasiumi pääsemiseks oli aastaid liiga palju, tuli leppida Hugo Treffneri erakooliga, kuhu võeti vastu vanusele vaatamata. Noore Tammsaare kõhnuke rahakott ei pidanud õppimiskuludele kaugeltki vastu. Puudujääva osa katmiseks tuli koolitöö kõrval mitmesuguseid lisakohustusi täita — hommikuti kaasõpilased internaadis äratada, söögitoas leiba lõigata, lauakatmise eest hoolitseda, vastuvõtutoas valvata ja isegi nooremates klassides asendustunde anda.

See oli tõepoolest ennastsalgav võitlus hariduse eest, tahte ja visaduse tõeline proov. Ühes kirjas kirjutab ta oma õele: «Kas mul on raha ehk ei ole, siiski olen ma õnnelik. Ma olen üksi seeläbi õnnelik, et minu kätte niisugust vaeva on usutud: läbi häda õppida, kõiksugu takistusi võita.»

Tammsaarele polnud see ainult tavaline kool, vaid karm elukool, mis kujundas temas nõudliku suhtumise enese ja kaasinimeste vastu. Visadus, töökus ja andekus viisid ta õppimises peagi esirinda.

Tammsaare mitte ainult õppis, vaid ka juurdles õpitu üle, probleemide üle, mida elu ise ette seadis. Ühes kirjas pöördus ta sõbra poole küsimusega: «Mis on meie elu, ütle? vasta mulle. Mis eesmärk on meil siin ilmas? Tee selgeks! Kas oled sa selle tarvis, et möllates ilma pöörus aega surnuks lüüa?» Siinsamas vastab ta ise: «Ei iialgi! Sa oled ilmas selle tarvis, et ükskord elada, mida sa siin pead kätte püüdma saada, kelle poole sa pead tungima.»

Tähelepanelikule noormehele ei jää sellesama Treffneri kooli seinte vahel märkamata rahavõimule tugineva ühiskonna varjuküljed, nagu see kirjast sõbrale selgesti ilmneb: «Nüüd on lugu nii, kes hästi kange on, ehk kes hästi head raha maksab, sel on võimus, kes aga kardab ja igast ühest ennast tõugata laseb, see jääbki teise jalgade aluseks. Peaasi on: sinu õigust ei küsi keegi, kui sina teda ise ei küsi.»

Huvi loodusteaduste vastu ja mõningane osasaamine eesrindlikest ühiskondlik-poliitilistest ideedest lõid tõsised mõrad senistesse tõekspidamistesse, esijoones usklikust kodust kaasatoodud religioossetesse tõekspidamistesse. Tema hilisema loomingu üheks olemusjooneks ongi terav usu- ja kirikuvastane hoiak.

Gümnaasiumipõlves köitsid Hansenit mitmed huvialad, vaatamata sellele et majanduslik kitsikus teda alatasa seiras ja nende rahuldamist takistas. Teda paelus viiulimäng, eriti aga kirjandus. Kooliprogrammi järgi õppis ta tundma vene klassikalist kirjandust, mille vastu kujunes sügav lugupidamine. Sügavaid elamusi pakkus ka eesti kirjandus — J. Tamme luule, E. Vilde ja E. Särgava proosateosed, kõige rohkem aga J. Liivi «Vari». «...«Vari» mõjus minusse pööraselt. Lugesin seda esmakordselt Väike-Maarja külmas klassitoas. Mind ei haaranud mitte see, mis ta ütles, vaid tunded, kuidas tema asju näinud. Ma olen aja

jooksul vast Juhan Liivist intellektuaalselt üle kasvanud, kuid ei saa tema mõjust lahti,» nii hindas ta hiljem, juba tuntud kirjanikuna selle teose mõju.

Gümnaasiumi-aastad olid taustaks Anton Hanseni esimestele tõsisematele suleproovidele nii tõlketööde kui ka algupäraste jutustuste näol.

Esimese jutustusena sai avalikkusele tuntuks «Kilgivere Kustas» ja seejärel teised külaainelised jutustused — «Mäetaguse vanad», «Kaks paari ja üksainus», «Vanad ja noored» jt.

Ajakirjanik ja üliõpilane.

Pärast küpsuseksamite sooritamist 1903. aastal kavatses Anton Hansen õpinguid jätkata ülikoolis. Majanduslikud olud sundisid teda aga tööle asuma. Ta sai ajakirjanikukoha Tallinnas «Teataja» toimetuses, kus töötas mitmeid tuntud eesti kirjanikke — E. Vilde, O. Münther, J. Lilienbach jt. Ajakirjanikutöö kõrval jätkus tal aega rea teoste kirjutamiseks («Tähtis päev», «Rahaauk», «Uurimisel» jt.). Siitpeale hakkas ta kasutama kirjanikunime T a m m s a a r e.

Saanud tuttavatelt hädapärase summa laenu, laskis Tammsaare enda Tartu ülikooli üliõpilaste nimekirja kanda. Asunud õppima õigusteaduskonda, huvitus ta ka loodusteadusest, füüsikast, matemaatikast, ajaloost. Selle kõrval omandas ta vene, inglise ja saksa keele. Võõrkeelte oskus võimaldas tal vene ja Lääne-Euroopa kirjandust lugeda ning hiljem eesti keelde tõlkida. Ülalpidamise hankimiseks jätkab ta ajakirjandusele kaastöö tegemist.

Raskekujuline tuberkuloos katkestas riigieksamid ning sundis pingutustest loobuma. Ravi eesmärgil viibis Tammsaare poolteist aastat Musta mere rannikul. Sealne tervislik kliima ja range režiim aitasid raskest haigusest üle saada. Kaukaasiast tagasi tulnud, elas ta kuni 1918. aastani Koitjärvel oma metsavahist venna juures, tehes seejuures pingeliselt loomingulist tööd.

Tee meisterlikkusele.

Alates 1918. aastast asus kirjanik Tallinna, mis jäi surmani ta kodulinnaks. Algas 22 aastat kestnud pingeline ja viljakas looming. Tammsaarest kujunes kõige silmapaistvam proosameister eesti kirjanduses, kelle loomingus sulas ühte ühiskondlike olude ja inimeste psühholoogia sügav kujutamine. Ainet oma teostele ammutas ta kodanliku ühiskonna tegelikkusest.

1921. a. ilmus trükist draamateos «J u u d i t», mis piiblilist ainet kasutades mõistab hukka kodanliku kangelasekultuse.

Külaainelise psühholoogilise romaaniga «K õ r b o j a p e r e-

mees» (1922) algas kirjaniku loomingus kõige viljakam ja kunstiküpsem periood.

Selle kõige esileküündivam teos on viiest köitest koosnev romaanisari «Tõde ja õigus» (1926—1933) — eesti klassikalise kirjanduse suursaavutus. Teos annab avara läbilõike eesti talupoegade ja teiste klasside olukorrast ja võitlusest.

Suurromaani kõiki osi ühendab Indreku kuju.

Esimeses köites, mille tegevus toimub möödunud sajandi lõpuveerandil, kujutatakse eesti talupoja Andres Paasi eluvõitlust viletsa põllu, kiusliku naabri ning iseendaga, toetudes kirjaniku mälestustele isakodust. Teine köide viib lugeja koos Andrese poja Indrekuga Tartusse härra Mauruse «esimese järgu» õppeasutusse. Järgmises köites jälgitakse Indreku elu 1905. a. revolutsiooni sündmuste käigus. Neljandas köites näeme Indreku perekonnatragöödiat manduva kodanliku vabariigi päevil. Viienda köite tegevuspaigaks on jällegi Vargamäe, kuhu eluheitlustest väsinud Indrek lõpuks tagasi pöördub.

Romaani põhiprobleemiks on tõe ja õiguse otsimine, mida kirjanik aga kodanlikust ühiskonnast ei leia. On täiesti ootuspärane, et romaani kangelaste kaudu saab kodanlikule korrale, moraalile, kultuuritusele osaks kirjaniku hävitav hukkamõist.

Mida rohkem Tammsaare eesti kodanluse rahvavastast võimu tundma õppis, seda eemaletõukavamaks see talle muutus. Ta ei astunud ühessegi organisatsiooni ega võtnud osa nende tööst. Isegi ametlikud auavaldused lükkas ta tagasi, jättes näiteks ilmumata oma 50. ja 60. juubeli aktustele ning tema auks püstitatud ausamba avamisele Albus. Viimase puhul sõnas kirjanik irooniliselt: «Ega nad minu raamatuid pole lugenud, ja kui ongi, siis pole nad nendest kindlasti mitte aru saanud.»

Väljaspool selliseid ringkondi tunti Tammsaaret aga sõbraliku ja seltsiva inimesena. Väga palju aega viibis ta lihtrahva seas. Sageli võis teda näha turul, mis andis talle lõpmatult võimalusi mitmesuguste inimtüüpide jälgimiseks. Ta oli alaline külaline kunstinäitustel ja kontsertidel. Põhjalikku kultuurielu tundmist tõestavad tema arvukad sellekohased artiklid.

Elu lõpupoole muutus tema eemaletõukav hoiak kodanlikus Eestis valitseva ebaõigluse vastu veelgi teravamaks. See avaldub ka tema vastava perioodi loomingus, eriti viimases romaanis «Põrgupõhja uus Vanapagan», mis jõudis lugejateni veidi enne kirjaniku surma. Kirjanik andis siin kunstilise kokkuvõtte neist vastuoludest, mis lõhestavad kapitalistliku ühiskonna kaheks lepitamatuks leeriks.

Varsti pärast viimati mainitud romaani ilmumist tabas Anton Hansen-Tammsaaret surm. Ta suri 1. märtsil 1940. aastal.

Kirjaniku viimastest elupäevadest kirjutas kirjanik Paul Rummo paeluva järelhüüde. Muu hulgas on selles öeldud järgmist:

«Mu laual on virn köiteid. Kogusin nad riiulilt, et vaikselt viibida suure lahkunu seltsis. Ei sisalda mu raamatukapp Tammsaare pärandit täielikult, kuid selle südamessetungivam osa on siin ja naeratab veel oma nukrat naeru. Sirvid neid palju kordi loetud raamatuid, kurgus paratamatuse masendav valu, aga südames uhket rõõmu, et võime omaks lugeda sellise kustumatu väärtusega aarde — Anton Hansen-Tammsaare loomingu...

Tammsaare teosed ootavad mõtlikult. Nad ei rebi meid endi juurde, neile ei meeldi, et neid aplalt neelatakse. Iga süvenemistahteline lugeja kiindub nende juurde asudes igasse lehekülge, igasse mõttesse, mis nad endi kaante vahel hoiavad. Nad sunnivad lugejat ikka ja uuesti nende juurde tagasi pöörduma, mitu ja mitu korda neid uuesti lugema — iga kord jälle uusi, varem avastamata mõttepärle pakkudes.

Kuulakem siis nende sõbralikku kutset! Nõnda austame väärikaimalt Anton Hansen-Tammsaare kustumatut mälestust.»

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Jutustage kirjaniku kodupaiga loodusest, perekonnaelust ja tööst.
2. Millised olid Tammsaare heitlused hariduse omandamisel? Selgitage kuidas seejuures avalduvad tema iseloomu suurepärased omadused.
3. Millise arenemistee läbivad kooliaastate jooksul Tammsaare maailmavaade ja veendumused?
4. Põhjendage Tammsaare teravat ühiskonnakriitilist hoiakut.
5. Nimetage Tammsaare tähtsamad teosed.
6. Tutvuge P. Rummo artiklite koguga «Turistina seitsmendas suurriigis». Lugege, mida on seal kirjutatud A. H. Tammsaarest, aga ka teistest tähtsamatest eesti kirjanikest.

TÄHTIS PÄEV.

See oli nelipühi[1] esimesel pühal, kui Kuusiku perenaine oma karjapoisi harjunud viisil varsti peale päikesetõusu äratas. Poiss tõusis heintel istukile, vaatas ringi, nägi, kuidas tööpoisid rahulikult magama jäid ja mõni nendest teist külge pööras, ning ta tundis, et täna iseäranis raske oli tõusta ja et uni oli täna eriti magus. Siiski pidi ta tõusma, sest ta teadis, et perenaine laisklemist ja venimist ei salli.

Poiss tuli lakast maha, pesi silmad puhtaks, pani uued riided selga ja uue mütsi pähe; püksisääred kääris ta juba kodus üles, et neid kastese rohuga mitte märjaks teha. Nüüd vaatas ta oma lumivalget leivakotti, mis laual juba valmis seisis, tegi selle suu lahti ja heitis pilgu sisse: siin oli tükk värsket rukki-, teine nisu-

[1] Omaaegsed rahvatraditsioonilised pühad kevadsuvel («suvisted»); hiljem ristiusuga seotud.

püüli-leiba. Karpe ta ei avanudki, juba muidugi aimas ta, mis seal sees on.

«Ole aga nüüd viks, aja loomad hea rohu peale, las tõmbavad kered täis; kui päike palavamaks läheb, siis võid lasta nad täna varem koju tulla,» rääkis perenaine lüpsikuga kambri astudes. «Ma piimapudelit sulle ei pannudki,» rääkis ta natukese aja pärast edasi, «mõtlesin, ega sa täna hooligi teisest, saialeiba ja võid muidugi. Liha panin sulle ka killukese teise karbi otsa sisse, kui sa ise ei taha, ää siis koerale anna, too koju tagasi; tema jaoks on tükk rukkileiba, see käib talle küll... Mine aga nüüd aja nad karjaaiast välja, ma tulen aitan nad sul koplist kärmesti läbi saata.»

Poiss läks, kuna perenaine veel piima jäi kurnama. Varsti oli aga ka tema väljas ja läks ühes poisiga loomadele järele mööda tänavat alla. Tänava otsas ootas sauna-eit oma lehmaga pere karja. Varsti ilmus ka sauna-vanamees toa uksest ja võttis seina najalt pika vitsa.

«O-oh, Juhku pannud täna õige uued riided selga,» ütles saunaeit, kui pere kari tema juurde jõudis. «Täna polegi sul tarvis karja minna, minu vanamees lubas selle päeva olla.»

«Vaata imet, me poiss saab täna püha,» vastas perenaine. «Ja lasi mind kotti täita, na et kas küll saab.»

Poiss ei osanud rõõmu pärast muud teha, kui ainult punastada ja kohtlaselt naerda.

«Noh, Juhku, tule nüüd siia,» ütles sauna-vanamees. «Sa oled ikka ilusasti me lehma järele vaadanud, siin on siis sabaraha[1]. Kui sa viks poiss oled, annan sügisel veel.»

Need olid suured ja tõsised sõnad, seda mõistis Juhku väga hästi.

«Eks ole hull väljas!» hüüdis perenaine. «Täna saab ta püha ja raha ka veel... Löö sauna-onule patsi, vaat nõnda.»

«Täna võid sa siis kiriku minna, uued riided ongi sul juba seljas,» rääkis saunataat edasi.

«Keda siis muud, kui anna aga leivakott sauna-onu kaela,» ütles perenaine poisile.

«Ah, ei ole vaja, ma'p tahagi nii vara süüa, piibutan; eks ma lõunal söö, kui loomadega koju tulen.»

«Ei, võta aga pealegi kott poisi käest vastu, ega tast jumal teab mis koormat ole, ehk tahad ometi suutäie maitsta, meie kakku katsuda, kui süda närbima hakkab. Ega nad saanudki suured asjad, pärm oli halb, ei kergitanud teisi; ahjus tõmbasid pisut kobedaks, aga suureauguliseks jäid ja — na tänkjad[2],» seletas

---

[1] s a b a r a h a — üldiselt jootraha karjasele looma ostmise puhul; siin lihtsalt kingitus.

[2] t ä n k j a s — vähe kerkinud.

perenaine, mispeale sauna-vanamees koti poisilt vastu võttis ja oma kaela pani.

«Aitame nüüd loomad hulgakesi sohu ajada,» ütles perenaine.

Poiss oli kerge ja kärmas; une raskus ja magusus olid korraga lahtunud, ununenud. Ja kui rõõmsasti laulsid täna hommikul linnud! Lepavindil olid nagu iseäralised pühapäevaviisid ja lõoke oleks nagu praegu puurist pääsenud — nii väga rõkkas taevaalune tema laulust. Isegi karjajaak-vares püüdis päevakohast tooni leida, kui ta silmapilguks noorele, painduvale kuuseladvale kiikuma istus. Koppel helises karjakelladest ja Muska heatahtlikust haukumisest, millega see ühte või teist looma kiiremale käigule sundis.

«Ää sa oma raha ära kaota, mis sauna-onu sulle andis,» manitses perenaine Juhkut.

Alles nüüd tuli poisile meelde, et raha oli tal alles peos. Kärmesti vaatas ta, kui suur see on.

«Kakskümmend kopikat,» lausus ta endamisi naeratades. Ja ta tundis enese õnnelikuna, kuna ta saunarahva headust ja lahkust oma südames kiitis ning iseeneses maha tegi hästi hoolega nende lehma järele vaadata ja mitte iialgi teda enam jämeda kaikaga tümitada, nagu ta seda tänini paha meelega sagedasti oli teinud.

Karja saatmast tagasi tulles ajasid eided päris igapäevast juttu ja sellepärast ei huvitanud see Juhkut põrmugi. Tema sammus eitede taga, silmitses oma uusi riideid, vaatas saadud raha ja pidas aru, kuidas küll tänast päeva kõige kasulikumalt tarvitada. See on vististi ainuke vaba päev tervel suvel, aga ta on pikk päev, mille jooksul nii palju tähtsat toimetada jõuab.

Koju jõudes ütles perenaine Juhkule:

«Eks sa mine nüüd veel magama, kuni teised ka kõik üles tõusevad. Võta aga uued riided seljast ära, kui sa heintesse lähed, muidu ajad nad samblaid täis. Kus raha on? Pane paigale, muidu kaotad ära; kui talvel sitsikaupmees tuleb, siis ostame sulle ilusa kaelarätiku.»

Poiss seisatas mõttes kesk õue, kas minna magama või ei. Ehk võiks selle asemel midagi muud teha? Aga midagi ei tulnud meelde.

«Mine aga peale veel magama,» sundis perenaine, kui ta nägi, et poiss kahevahel oli.

Ja poiss läks. Kui ta aga esimesele redelipulgale oli astunud, peatus ta veel kord. Aga enne kui ta midagi oleks jõudnud mõelda, tuli talle meelde, kuidas ta esiteks üksi pidi heintelt üles tõusma, magus unerammestus alles luudes, ja ta ronis lakka. Uusi riideid roovilati otsa riputades katsus ta, kas raha on veel alles.

Heintele heitnud, püüdis ta magama jääda, aga uni ei tulnud. Peas tuikasid mõtted, rinnas põksus magus rahutus. Ta nägi pää-

sukesi unkast[1] sisse ja välja lendamas, ta nägi nende tööd ja toimetust. Ühel paaril olid juba munad pesas, ema istus peal, teine paar vooderdas alles pesa, kandis karvakesi ja udemekesi; kolmandad rajasid pesaalust, muda ja kõrsi kandes.

«Ei tea, miks nemad püha ei pea?» mõtles poiss. «Või ei olegi neil püha? Aga nad teevad ju pattu . . .»

Ja ta vahtis pääsukesi, kuulas nende tasast, unistavat häälitsemist, kuni uni ta laugudele varises, tulles ungastest, ulualt või redelit mööda märkamata sammul. Ta ärkas alles siis, kui perenaine hüüdis:

«Juhku, tule nüüd lakast maha, teised hakkavad juba sööma; tule kärmesti, pese silmad puhtaks, siis saad teistega ühes kiriku minema.»

Kirikuteel sai Juhku tuttava karjapoisiga kokku, kellel olid saapad jalas. Õige, need polnud küll kingsepa tehtud, vaid poest ostetud «venelased»[2], aga ometi olid nad saapad, säärte ja kontsadega. Ja Juhkul hakkas oma pasteldest, ilusaist kollastest krägisevaist parknahka pasteldest pisut häbi. Küll püüdis ta nõnda käia, et pastlad hästi krägiseksid, aga teisele poisile ei avaldanud see väiksematki mõju, kui ta oma «venelastega» raskel, päris mehe kõnnakul edasi astus.

Kiriku juurde jõudes oli saapakandja esimeseks mureks see, kuidas kirikutorni pääseda. Ja kui ta alt ukse lahtisena leidis, kiskus ta Juhku enesega kaasa, kuni üles luugiaukudeni, kust nii imekaugele ulatas vaatama. Ka Kuusiku talu oma paksu laia kasega paistis Juhkule silma. Siin oleks tahtnud ta peatuda, mõtteid ja tundmusi koguda, nagu millegi üle enesele aru anda, aga juba kiirustas kaaslane teda allaminekule. Piinlikmagus tundmus asus Juhku rinda, kui ta mõtles, kui kõrge küll kirik on, ja teda valdas mingisugune vaikne ning pühalik võim.

Trepil tuli neile aga kirikumees vastu ja selle käest said nad tublisti sõnuda, päris sõimata kohe, nii et Juhku ilus meeleolu täiesti hävis, kurbusele ja kartlikkusele maad andes. Alla jõudes ei julgenud ta silmigi üles tõsta, kartes pilklikke naeratusi näha, et tema oma uute riiete ja krägisevate pasteldega nelipüha esimesel pühal kirikumehe käest oli sõimata saanud. Sellest hoolimata et tema hea kaaslane teda ettepoole tiris, puges ta kõige tagumisse ja pimedamasse koorialusesse nurka, kus seistes ta ikka ja jälle kiriku kõrgusest pidi mõtlema, kuigi teda selles kirikumehe sõimusõnad segasid. Aga ka Kuusiku kask ei läinud tal meelest. Küll pidi aga see jõmm olema, kui ta nii kaugele üle sooderabade, üle teiste talude ja metsatukkade võis paista ja veel nõnda selgesti, kas hakka või silmalt koju minema.

---

[1] u n g a s (unka) — katuseharja otsa alune avaus, kust valgus lakka paistis.

[2] «v e n e l a s e d» — rahvapärane nimetus vene saabaste kohta.

Rahvast voolas vahetpidamata juurde, kirik oli varsti puupüsti täis kiilutud. Ja Juhku suruti nurka, nii et ta oimugi ei saanud liigutada. Ta ei küündinud muud nägema kui määrdinud lubjamüüri ja tuhmiks jäänud kooripõrandat. Nagu linnuke seisis ta puuris ja silmitses nukral meelel oma uue mütsi sirmi, millele mõlk oli sisse murtud. Ta kuulis õpetajat kusagil kaugel, kaugel rääkivat rõõmust ja õndsusest ja talle tuli meelde valge kaelakott saialeivaga ning karpidega, uued riided ja sauna-vanamees, kes talle kakskümmend kopikat oli andnud ja sügisel veel oli lubanud anda; ta kuulis orelit mängivat ja jällegi mäletas kirikutorni kõrgust ja teise poisi «venelasi», ning kusagile tundmata maale, kuhu ta ilmsi teed ei teadnud ja millele ta nime ei mõistnud anda, lendas karjapoisi unistav mõte, nukrust ja rahuldamatust kirikukoori alla maha jättes. Aga viimaks hakkas igav ja pikisilmi ootas poiss kirikuteenistuse lõppu.

Kirikust välja tulnud, jäi ta paplite all peatuma, et rahvast vaadata. Aga ka see ei rahuldanud teda. Ta ei tundnud siin seda iseäralikku, pühapäevalikku, mida ta otsis. Ja norus päi sammus ta rahvahulga tõugatuna, nagu ei mikski panduna, poe poole, kust ta peagi koduteele pöördus, nagu oleks rinnas mingisugune kõpitsev salavalu hõõgunud. Selles oli nagu kahetsus, miks ta kiriku oli tulnud, ja kartus, et tänane päev möödub, ilma et ta midagi tähtsat jõuaks toimetada. Hea meelega oleks tahtnud ta karjakelli kuulda, kui ta üksipäini kodu poole kõmpis ja pead murdis, mis ta küll veel ette võtma peab. Tuttav poiss oli teda endile kutsunud, et üheskoos minna varesepesi otsima, aga seda ta ei tahtnud. Ta mäletas väga hästi, mitu korda ta puu otsa ronimisega oma püksid oksatüügaste otsas oli lõhki kiskunud, ja mis oleks siis, kui ta oma uute pükstega sedasama teeks. Pealegi tuli talle kirikumehe sõimamine meelde, milles ta teist poissi peasüüdlaseks pidas.

«Noh, juba kodus? Oled aga sina kärmas! Miks sa kauem ei olnud?» ütles Kuusiku perenaine, kui ta karjapoissi nägi õueväravast sisse astuvat.

«Ei tahtnud,» vastas Juhku lühidalt.

«Kas kõht läks tühjaks?»

«Ei läind.»

«Ma panen toidu lauale, eks sa tule võta natuke.»

Laua ääres katsub poiss ühte ja teist, aga miski ei tahtnud maitseda. Kõht on tühi, aga toit alla ei lähe. Aga ometi oli siin kõik, mis süda soovida oskab: või kui meevaha, piim kui puder, lumivalge saialeib, ahjus haudunud seapekk ja isegi korbid pardimunadest, mis ta ise kuuetaskus sambla sees kaugelt jõeäärsest padrikust oli koju kandnud, hoolega enne veelombis järele katsudes, kas neil vahest jäme ots peale ei kerki.

Päike oli juba pooles õhtupoolikus, kui Juhku kambrist õue astus.

«Kui madalas juba päikene,» mõtles ta. «Kuhu minna?» sõnas ta natukese aja pärast poolkuuldavalt, aga vastust ei leidnud. Mõnel muul päeval oleks ta saarde heinamaale läinud, kus siledad sirged haavaputked kasvasid, nagu loodud vene vile väänamiseks; või oleks ta põllu alla kraavile jooksnud kinganõelapikkusi hauge taga ajama, koju tulles võimalust tarvitades jaanikannide ja kullerkuppude korjamiseks kaasiku varjust, aga täna ei tõmmanud see teda. Millekski haruldaseks oleks tahtnud ta tänast päeva tarvitada.

Õuevärav seisis lahti. Juhku läks siit välja ja seadis sammud mööda põllupeenart metsa poole. Kui ta väljamäe kõrgemale paigale oli jõudnud, jäi ta seisatama. Ümberringi levis lausik soo, mis oli kaetud madalate tihedate kaskedega, nagu oleksid nad ühiseks roheliseks vaibaks kootud, millele harvad rässakad, luulelises korratuses seisvad männid tumedate täppidena on tipitud. Juhku tundis seda sood väga hästi, oli ta ju kaks suve siin karjas käinud. Üksikuile puile, üksikuile mätastele, küngastele ja kinkudele oli ta nimed pannud ja kõik kohad väikesi kasetuustikesi täis keeranud, nendega leitud linnupesi tähistades.

Poiss kuulatas, kas ehk karjakellad ei kosta, aga ei — kõik oli vaikne. Siis aga korraga haugatas Muska. See oli selle kõvera männi pool, mille otsas nii mõnus on kiikuda. Poiss istus põllupeenrale. Nüüd haukus Muska pika loo, vististi «ratsutas» saunaonu oma küütu, sest ega see kurivaim teiste hulgas taha seista. Imelik oli seda siit kõrgelt väljamäelt kuulata ja selle üle aimelda. Mõttes vaatas poiss oma uusi riideid, kollaseid pastlaid, mis veel vähe kollased olid, ja mõlgitud nokaga mütsi.

«Mis ma rumal otsisin sinna kirikusse,» lausus ta siis endamisi. «Kuhu läheksin veel enne õhtut?» Aga vastuse asemel tuli talle hommikul saadud raha meelde. Ta võttis selle välja, veeretas sõrmede vahel ja kõrvus kõlasid perenaise sõnad: «Selle eest ostame sulle sitsikaupmehe käest talvel ilusa kaelarätiku.»

«Oleks ma parem «krõmpskaunu»[1] ostnud, mis selle rätikuga ikka teha, millal mina teda kaela panen,» mõtles ta nagu vastuseks perenaise sõnadele. Ja siis: «Ma oleks võinud hommikul parem sauna-onu käest õnge võtta ja kalale minna.» Selgesti arvas ta nägevat, kuidas õngekork laiade kupulehtede vahel ujub ja siis korraga nõksuma hakkab. Aga nüüd oli see hilja. Juba kahetses ta, miks ta teise poisi kutsel polnud läinud varesepesi otsima. Huulil liikus üks «oleks» teise järel, aga meelelahutust see ei toonud.

Ta tõusis püsti ja vaatas ringi. Eemalt üle rohelise soo paistsid üksikud talud. Poisile näis, nagu oleks ka neil igav, vähemalt mõjusid nad nõnda. Kaugel, kaugel talude taga seisis kirik ja nagu unenägu tundus see, et tema alles täna sealt tornist oli alla

[1] krõmpskaun — jaanileib, jaanikaun.

vaadanud ja endi kaske näinud. Tema lähedalt tõusis lõoke üles ja hakkas kõrgemale trillerdama, aga kui hoopis teisiti oli ta hommikul laulnud. Oli see ehk mõni teine lõoke olnud? Loojeneva päikese helgil tundus kõik nii tühi ja kurb.

Ja Juhku ei teadnud isegi, miks ta huuled viltu kiskusid ja pisarad voolama hakkasid. See kõik sündis nagu mõtlemata, kogemata, tähele panemata. Alles siis, kui ta tundis, et midagi soolast laugudelt huulile valgub, äigas ta uue kuue käisega üle näo, mütsi pähe viltu lükates . . .

Kui kaua ta seal kõrgel väljamäel oli nutnud, seda ta pärast enam ei mäletanud, aga ühte teadis ta kindlasti: ta oli nutnud, nagu oleks tahtnud ta oma hinge välja nutta. Ja kui ta silmad viimaks kuivaks tahenenud pisaraist hämuseks olid jäänud, vaikisid kõik küsimused ja kahetsused.

Tuimalt võnnides läks ta tuldud teed koju tagasi, puges kõigi nägemata lakka ja heitis samblaste heinte sisse, ilma et ta uusi riideid seljast või krägisevaid pastlaid jalast oleks võtnud. Pääsukesed töötasid ja sidistasid nagu hommikulgi, aga poiss ei kuulnud ega näinud neid.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Jälgige Juhku tundeid, mõtteid ja meeleolusid järgmistel momentidel:
a) hommikul — vaba päeva saamisel,
b) päeval — kirikus,
c) õhtul — väljamäel ja lakas.
2. Milliseid võtteid on kirjanik kasutanud Juhku karakteriseerimisel? Millist osa etendavad looduskirjeldused Juhku meeleolude lahtimõtestamisel? Tooge näiteid.
3. Selgitage teose pealkirja tähendust.
4. Mis on Juhku-loos üldinimlikku? Kas olete taolisi elamusi kogenud?
5. Millisesse žanrisse kuulub kõnealune teos? Tooge teisi näiteid nimetatud žanrist eesti kirjanduses.
6. Koostage kirjand teemal «Ebaõnnestunud (õnnestunud) päev (üritus)», seostades kirjandit kõnealuse teose motiividega.

TÕDE JA ÕIGUS I.

(Katkend.)

I

See oli läinud aastasaja kolmanda veerandi lõpul. Päike lähenes silmapiirile, seistes sedavõrd madalas, et enam ei ulatunud valgustama ei mäkke ronivat hobust, kes puutelgedega vankrit vedas, ei vankril istuvat noort naist ega ka ligi kolmekümnelist meest, kes kõndis vankri kõrval.

Varsti jõudsid teelised mäerinnakul nii kõrgele, et päikeses

helendama lõid mehe nägu — laiavõitu, tugevate lõuapäradega, terassilmadega, lühikese, kuid tiheda musta habemega —, naise nukrad silmad, look ja hobuse kikkis kõrvadega pea.

«Seal ta ongi, see Vargamäe,» lausus mees ja näitas käega üle soo järgmise väljamäe poole, kus lõmitas rühm madalaid hooneid. «Meie hooned paistavad, teiste omad seisavad mäe taga orus, sellest siis rahva suus Mäe ja Oru, mõisakirjas aga Eespere ja Tagapere. Paremat kätt see männitukk seal kõrgel mäe otsas on meie oma: igavesed vanad jändrikud teised, mõned poolkuivad juba.»

Niipalju tegi mees juttu, siis logises vanker endiselt tummas vaikuses.

Naine silmitses ümbrust: siin mägi, seal mägi, kaugemal kolmas, pahemat kätt neljas, paremat viies ja nende taga kuues, seitsmes ning veel rohkemgi. Mägedel põllud ja hooned, mägede ümber, nende vahel aina soo, tükati raba, kaetud kidura võserikuga.

Üks niisugune mäenukk teda ümbritseva soo ja mõne männijändrikuga mäe kõrgemal tipul saab tema, sõitva naise koduks ja seal peab ta vististi oma päevad lõpetama.

Millegipärast kiskus noore naise süda valusasti rinnas kokku. Valu ulatus nagu madalamalegi, tabas kogu elundite kava, mis oleks nagu naba ümber puntras.

Jah, kunagi polnud ta osanud arvata, et temal võiks kord niisugune kodu olla. Tänini oli ta kodu all mõistnud ikka põldu ja metsa — suurt laant, mis õhtuti heliseb, kui huigatakse või kui aetakse pasunat. Aga mis heliseks siin, kui tuleks lust lõõritada? Hüüavad siis sood vastu, hakkavad rabad rõkkama?

Naine vaatas meest, kes hobuse kõrval kõndis, vaatas hobust, keda ta isakodus oli näinud sündivat ja kasvavat, — mõlemad tõttasid täiel sammul, nagu ootaks neid õnn ees.

Ja äkki tuli talle meelde, kuidas kodus oli aru peetud, peab ta oma praeguse mehe kosjad vastu võtma või tagasi lükkama. Ja kõik — vanemad, vennad, õed — olid otsustanud: sellele mehele võib minna, tema jaksab ja oskab naist toita. Imelik oli tol korral tundunud, et räägiti tema toitmisest. Kas siis tema ise ei oska tööd teha, et end ise toita, nagu iga teinegi tervete ihuliikmetega inimene?

Uuesti vaadates, kui kähku mees ja hobu kõrvuti uue kodu poole astusid, muutus ka tema meel rahulikumaks, süda julgemaks. Peaasi, et mära, see nende majapidamise üks peatugesid ja põhivara — nagu isa hobust kaasavaraks andes oli öelnud —, peaasi, et tema nii tõttavalt astus. See andis ka noorele naisele usku ja lootust.

«Astu aga astu,» sundis mees hobust, nagu aimaks ta naise mõtteid, «saame ehk päevaveeruks koju.»

«Kas jõuame,» kahtles naine. Ka tema oli mõelnud kuidagi sõna «kodu» tarvitada, aga sõna jäi kurku kinni.

Lausa väljamäel oli tee pisut siledam, sellepärast kargas mees naise kõrvale vankrile, kahmas ohjad pingutavalt pihku ja ajas hobuse sörkima. Millegipärast valdas hobust äkki mingisugune rõõmuhelk ja ta hirnatas.

«Tunneb kodu lähedust,» arvas mees.

«Nojah, tema käib juba mitut-setut korda seda teed,» lausus naine. Endal oli aga nagu valus, et hobune seda võõrast paika juba koduna tunneb. Hobuse rõõmuhirnatuses kustus nagu tükk naise senisest elust.

Natuke maad pahemat kätt teest kõrval asetseva talu õuel seisis üksik naine ja vaatas möödasõitjaid, ämber käe otsas. Vargamäe Eespere noorele perenaisele näis seisja nii tuttavana, nagu oleks ta teda juba ammugi ja sagedasti näinud. Veel enam: nagu oleks ta ise kustuva päikese helgil nõnda kuskil taluõuel seisnud ja möödaminejaid vaadelnud ja nagu teeks ta seda ka tulevikus veel lugematuid kordi.

«Mis selle talu nimi on?» küsis naine.

«See on Aaseme,» vastas mees. «Selja taha paremat kätt jäi Võlla, veel kaugemale mäe varju Aiu; see teele ei paista. Väljamäge ennast nimetatakse Metsakandiks; siin on kolm kohta.»

Vanker logises hobu sõrgil peagi üle põllu ja jällegi pidid nad sohu minema — pidid ronima üle teise ja seega ka üle viimase soo. Aga enne läks tee Aaseme välja all kaheks. Hobune pöördus ilma juhatuseta paremat kätt.

«Kuhu see teine tee viib?» küsis naine.

«Sooväljale,» vastas mees. «See seia ei paista, meie õue aga küll; kui koju saame, siis näeme. Seal on ka kolm talu ja veel kaks sauna.»

Jõuti sohu. Mõlemal pool teed ummistunud kraavid, millede sisemus — turvas — on keskele kokku kuhjatud. Tee põhjaks haod või rida puupakke kõikuval pinnal. Siin-seal tungib looma jalg läbi mäda aluspõhja pehmesse mudasse, kus ei tundu mingit pidet. Tee kõrval, teisel pool kraave, vaevakase või vaevapaju raagus põõsad, harva mõni laia ladvaga sookask, millel pungad pakatamas. Kaugemal, välja ääres, randemaal[1], kipub ilutsema juba õrn ja värske kevadine rohelus. Soontel valuvalt kollane varsakabi.

«Siia võib uppuda!» hüüab naine, nähes, kuidas hobune läbipääsematul teel vaevaga edasi ronib. «Murrab vankri ja hobuse jalad.»

«Küllap peavad vastu,» ütles mees, kes jällegi maas kõnnib, aga nüüd ohje oma käes hoiab, et hobust paremini juhtida, sest et tema juba teed tunneb. «Istu aga kõvasti peal, istu keskpaika,

[1] randemaa — üleminekuala kõva maa ja soo vahel.

muidu viskab maha,» õpetab ta naist. Ja kui nad kõige suuremast hädast juba väljas, räägib ta lohutavalt: «Ega see nõnda igavesti jää. Kraavid teeme sügavamaks, tee kõrgemaks ja siledamaks. Põhja kuuseoksad ja kadakad, peale põllukivi ja sauerähk. Seda on meil küll, väljamäel mändide alt võta nii palju kui süda kutsub. Mõne aasta pärast sõida kas või tõllaga, kaks hoost kõrvu.»

«Kui vankrigagi läbi saaks,» arvas naine.

Jõuti välja äärde, oma välja äärde. Jällegi viis tee mööda rinnakut üles.

«Päikesetera on kadunud,» ütles naine, kui nad jõudsid mäele, kust avanes silmapiir.

«Jah, veeres enne, kui koju saime,» vastas mees.

Kodus oli aga peremeest ja perenaist marjaks tarvis, muidu oleks pidanud minema kas või mujalt abi otsima. Karjane tuli parajasti nuttes koju: vana Maasik jäänud lepiku alla sisse. Iniseb, sikutab oma koibi, aga edasi ei saa. Sees mis sees! Jääb kas või igaveseks sinna, kui inimesed ei aita.— — —

Noor perenaine alguses ei taibanudki, mis selle lehmaga õige on, et ta koju ei saa. Tema Maasik — jällegi tükk kallist kaasavara — pole ju ometi mõni vana ja jalutu lehmakobaski, vaid ainult viie-kuue poja ema, seega kõige paremates päevades. Kodus karjas käies polnud perenaine kunagi näinud ega kuulnud, et mõni lehm oleks kuhugi sisse jäänud. Sellepärast ei tulnud ta kuidagi õigele mõttele, ehk ta küll oma lihasilmaga oli näinud, mis tirelit mära hiljuti vankri ees lõi. Ometi kõndis mära aina tehtud teel, peaaegu kõrvenurga maanteel.

Saunaeit ja -taat, kes olid koduhoidjaks, seletasid perenaisele asja paari sõnaga. Ja nõnda mõistis ta, et ta praegu mõtleb, nagu hoiaks ta alles isakodus karja ega olegi veel iseseisev perenaine. Aga perenaisel peavad olema teised mõtted kui karjalapsel.

«Armas aeg,» hüüdis perenaine, «mis tast siis sohu ajada, kui seal nii tüma on. Maasik on ju lüpsma tulemas.»

«Ega ma ajanudki,» nuttis poiss, «ta ise läks, ei taht teine teistest maha jääda.»

«Soos mätastel on ju mustapead, sellepärast,» seletas sauna-Madis. «Arumaa on paljas, seal ei hakka loomal hambad maha, ainult keelega limpsida. Ega loom rumal ole, küll ta teab, kuhu ta läheb.»

«Aga mis siis nüüd?» küsis perenaine nõutult.

«Peame appi minema, mis muud,» vastas sauna-vanamees. Karjuse poole pöördudes küsis ta: «Kus ta on, suurel soonel või?»

«Ei, väiksel,» vastas Eedi. «Suurest tuli läbi, nii et vagu taga. Poolest küljest oli teine sees, aga ikka tuli, muudkui inises vahel.»

«Vaata raibet, või suurest tuleb läbi, aga väiksesse jääb sisse,» siunas sauna-Madis, lisades kohe juurde: «Kui ta väiksel soonel on, siis põle asi nii hull, siis saame oma jõuga läbi.»

Vanker tühjendati silmapilk kraamist ja peale pandi laudu ning köied. Kui mehed ühes karjapoisiga peale istusid, tahtis ka perenaine kaasa minna. Aga sauna-onu vastu:

«Ei, perenaine, see pole naiste töö lehma soost välja vedada. Aga päss ja räks ning tükk õlgi kaasa, seda küll, peab ehk tuld tegema, lehma soendama. Soon ju alles külm, võtab looma jalad kangeks. Hiljuti oli veel kirs all.»

Vanker hakkas liikuma.

«Ärge talle haiget tehke,» palus perenaine tagant järele.

«Ei noh, kus nüüd seda,» vastas sauna-Madis.

Sõideti lepiku alla, kus hobune kinni seoti ja heinavõrk talle ette riputati. Mehed võtsid lauad, kirved ja köie ning alustasid teekonda lehma poole, hüpates mööda mättaid ja künkaid, nagu karjapoiss teejuhina ees kargas.

«Peremees tulnd õige kirikuriidega lehmaveosse,» tähendas sauna-Madis, kui nad pärale jõudsid.

«Unustasin, mis parata,» vastas peremees ja kiskus kuue seljast, et teda mättale põõsasse panna. «Püksid peavad jääma, aga ega need lehma maksa, liiatigi kui poja ema.»

«Nii, nii, liiatigi kui poja ema,» oli ka sauna-Madis nõus. «Aga näe, eks lõdisegi teine,» tähendas ta lehma kohta.

«Millest siin peale hakata?» küsis peremees arupidavalt.

Aga saunamees kui oma inimene teadis väga hästi, millest peale hakata.

«Kõigepealt lehma esimeste jalgade alla hagu — kuuseoksi ja kadakaid, mis pehmemad,» ütles ta. «Kui juba esimesed võivad toetada, siis katsume, kuis tagumistega lugu.»

Esimesed jalad saadi varsti hagudele ja nüüd oleks lehm võinud katsuda tagumisedki mudast välja kiskuda, aga ta ei teinud seda ei heaga ega kurjaga, inises ainult, kui teda löödi.

«Nonäh, ma arvasin kohe, et jalad kangeks külmanud,» ütles sauna-Madis

Ei jäänud muud nõu üle, kui mehed pidid käised ja püksisäärad üles käärima (peremees viskas oma uued püksid hoopis jalast ühes saabastega), mudasse minema ja lehma jalad välja kiskuma, et need hagudele paigutada nagu esimesedki. Siis tõtati silda tegema kuni lähema künkani. Alles nüüd katsuti lehma jalule ajada. Aga see ei liigutanud ikka veel, lamas õietsi jalu maas.

«Ega muud, kui teeme talle tule ette,» ütles sauna-Madis, «küllap ta siis varsti jalad alla võtab.»

Korjati risu ja tõrvikuid ning tehti tuli lähemale mättale. Karjapoiss jäeti tuld kohendama, mehed läksid teistele soontele hagu raiuma, kuni lehma luud-liikmed soenevad. Võeti abiks ka ligitoodud lauad, et lehm pääseks kõvale maale välja.

Ei kestnudki kaua, kui juba tuli oma töö oli teinud, sest poiss hüüdis suure rõõmuga:

«Juba liigutab jalgu! Juba püsti! Läheb, läheb!»

Ka mehed tõttasid vaatama, kuidas lehm mööda oksi läheb, nagu poleks hiljuti mudas lamanudki. Kahe künka vahel oli hagudest sild, seda lehm ei kartnud; kolmandal soonel seisid lauad, need ajasid loomale hirmu peale. Inises ja pidas aru. Viimaks ometi astus laudadele, mitte mudasse. Veel pidi laudu paar korda uutele soontele tõstma lehma talutamiseks, siis oldi vaevast lahti: lehm pistis kiirel sammul kodu poole.

Meestel kulus pisut aega, enne kui nad minema said, sest peremees tahtis veeaugul ennast pesta, et võimalik oleks püksid jalga tõmmata. Pealegi oli tema kuub mättale põõsasse jäänud ja karjapoiss läks sellele järele. Kuube võttes märkas poiss tuld, mis lehma soendamiseks oli tehtud. Ta mõtles esiteks selle mudasse laiali pilduda, aga jättis lõpuks ometi põlema. Nõnda leegitses tuluke veel siis üksinda õhtuvidevikus, kui poiss oli uuesti kõval maal tagasi. Värisev valgus helkis ümbritsevail põõsail ja liimendaval mudal.

Imelik oli poisil eemalt vaadata, kuidas tuluke üksipäini leegitses soos. Nagu oleks ikka veel mõni elav hing tema läheduses, kes oma luid-liikmeid soendab! Nagu võiks keegi olla veel kottpimedaski seal mudas põõsaste vahel, sest kindlasti põlevad jämedad tõrvikud selle ajani.

Perenaisel hakkas kodus igav mehi oodates ja ta läks neile mööda tänavat karjamaa poole vastu. Pooles tänavas kohtas ta lehma. See tundis perenaise juba eemalt ära ja hakkas ammuma. Perenaisel tõusid peaaegu pisarad silma; ükski vana tuttav, ükski omane hing võhivõõras kodus! Ja härduses oleks ta lehmale kas või kaela hakanud.

Lehmaga kõrvu kodu poole minnes pani perenaine talle käe selga. Mehed, kes tükk maad järel tulid, ei pannud seda tähele, küll aga karja-Eedi. Tema silma hakkas see kohe kinni.

«Küll on hull, kui iga õhtu nõnda peab,» ütles perenaine, kui ka mehed koju jõudsid.

«Või siis nüüd just iga õhtu, aga eks ta kevadel mõnikord ikka juhtu ka,» arvas sauna-Madis. «Sügise on seda nalja vähem, vahel harva... See lehm on liiga raske, ei kõlba Vargamäe karjasmaale, põle õige meie loom, välimailt pärit. Siin olgu lehmad kui kitsed.»

«Need ei anna ju piima ega võid,» arvas perenaine.

«Eks aga pea siis vähemaga läbi ajama,» ütles sauna-Madis.

«Küll teeme silla suurest mudast läbi,» lohutas peremees, «tagapool on kõvem.»

«Va Mardil, sel, kes teie eest siit ära läks, seisid pikad saelauad lepiku all, sealt oli hea ligi võtta, kui tarvis tuli. Ei tema silda teind ega sellega vaeva näind,» seletas sauna-Madis.

«Muidugi, tagapool on kõvem; Jõessaare mail päris kõva,» lisas ta natukese aja pärast juurde.

Õhtul asemel enne uinumist uues kodus küsis Vargamäe Eespere noor perenaine peremehelt:

«Miks sa siis just selle koha ostsid?»

«Aga misukese siis?» küsis peremees vastu.

«Kas paremat ei leind?» küsis perenaine uuesti.

«Paremad olid enne mind ära ostetud, või mis veel olid, neid ei müüdud. Käisin ka Sooväljal vaatamas, aga need on veel hullemad, ligipääs ka raskem kui Vargamäele. Oli paar õige suurt, Paluka ja Sõõrussaare, kuid nende peale ei hakanud minu hammas: põlnd raha. Aga ega ta siin nii väga hull olegi, las me aga harjume ära, see on ainult esteks nõnda, et ajab hirmu peale.»

Nõnda vastas Vargamäe Andres oma noorele naisele, kellele pühas ristimises oli nimeks pandud Krõõt. Aga naist ei lohutanud mehe sõnad ja ta vastas:

«Küll meie siin kahekesi sinuga päivi saame näha!»

«Päivi saab vaene inimene igalpool näha,» arvas Andres.

Sellega jutt lõppeski, kui nad puhkama heitsid esimest õhtut kahekesi oma uues kodus.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Süvenege looduskirjeldusse peatüki algul. Võrrelge seda kodupaiga kirjeldusega kirjaniku eluloost.

2. Mispärast valmistas uus kodu Krõõdale pettumuse? Missugused järeldused võib käesoleva peatüki põhjal teha eesti talupoja elu- ja töötingimuste kohta minevikus?

3. Selgitage konkreetsete näidetega, kuidas kirjanik on kasutanud otsest ja kaudset karakteristikat.

4. Kõnealuses peatükis esineb kõiki väljenduse põhiliike: kirjeldust, jutustust ja dialoogi. Selgitage, missugusel juhul ja kuidas on igaüht neist kasutatud. Põhjendage vastust näidetega.

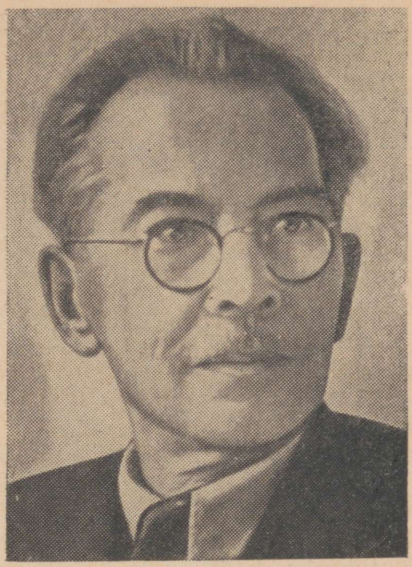

Friedebert Tuglas

(sünd. 1886)

Friedebert Tuglase sünnikodu paikneb Tartumaal Ahja mõisas, kus ta isa oli puusepaks ja hiljem aidameheks. Elav pilt tema lapsepõlvest kangastub romaanis «Väike Illimar».

2. märtsil 1886. aastal sai siin alguse tulevase kirjaniku elutee. Tema koolipõlv algas kihelkonnakoolis, jätkus ministeeriumikoolis ja katkes Tartus H. Treffneri eragümnaasiumis, kust ta pidi lahkuma kui agar 1905. aasta revolutsioonitormist osavõtja. Koolipingis istumiseks elu talle enam võimalusi ei andnudki. «Oma haridustee katkemist olen pidanud hiljem ikka kahetsema. Seda pole suutnud asendada pärastine eluaegne ajaloolise, kirjandusloolise ja osalt ka loodusloolise kirjanduse lugemine,» ütleb Tuglas, ehkki ta on üks sügavamalt haritud inimesi eesti kultuuriloos.

Revolutsioonipäevil langes talle osaks paljude vabadusvõitlejate saatus — vanglakaristus. Karistusaeg möödus Toompea vanglas, mille trellitatud akende tagant avanes erutav vaade otsatule merele. Siin sündis Tuglase üks kaunimaid palasid — «M e r i», sütitav kutse vabadusvõitlusele: «Mürise, meri, väära ning murra! Kui oled sa tõusnud, siis võitle ka korra!»

Revolutsioonivaimustusest on nakatatud ka tema teised selle-

aegsed teosed. Neist eriti meeldejääv on «K ä t k i l a u l» oma kurbtõsise võitlusmeeleoluga: «Kui sa kasvad ükskord suureks, oda teed siis isa võllapuust.»

1906. aastal vabaneb Tuglas vanglast, kuid peab ühtlasi ka kodumaaga hüvasti jätma: tsaaripolitsei tundis ta vastu jätkuvat huvi.

Algas 11-aastane pagulaspõlv mitmes Euroopa riigis. See aeg möödub pingsa enesetäiendamise ja loomingulise töö tähe all, mis rikastas eesti kirjandust mitme väärtteosega.

Kuid endisest võitlejavaimust oli nii mõndagi kaduma läinud, sest kirjanik ei mõistnud revolutsiooni lüüasaamist kui ajutist taganemist enne otsustavat rünnakut. Seda tõendavad pessimismeeleolud mitmes selleaegses teoses.

Hiljem jõuab Tuglas taas elu realistliku kujutamise pinnale, mida tähistab esmajoones 1937. aastal ilmunud romaan «V ä i k e I l l i m a r». Siin loob kirjanik tõetruu pildi sellest maailmast, mis avaneb läbi väikese lapse silmade. «Kirjanduses on palju lapsepõlve-lugusid,» kirjutati Tuglase 70. juubelisünnipäeva puhul, «kuid «Väike Illimar» on uudne ja kordumatu. Tuglas näitab siin end oma väikese kangelase psühholoogia suurepärase kujutajana, veel parema olustikumaalijana, kes siiralt jutustades maalib võrratuid looduspilte, olustikudetaile ja meeleolusid nende pisemaiski varjundeis.»

Tähtis koht Tuglase loomingus on kirjanduskriitilistel teostel ja kirjandusloolistel uurimustel, reisikirjeldustel ja tõlketöödel.

Fr. Tuglasele on antud Eesti NSV rahvakirjaniku nimetus.

MERI.

1

Ju lapsena igatsesin merd ääretut mina.

Ma tahtsin näha ta lainete valgeid harju ja lainetel liuglevat viirese varju ja vahu sees õõtsuvaid kajakakarju ning kaugel kõikuvat üksikut purje. Ma ihkasin näha ta tukkuvat pinda kui magava hiiglase raudriides rinda ja kuulata laineid, mis veerevad randa kui tuiskavad leegid, mis raksuvad, mis kirglikult kutsudes tuksuvad, mis mürinal maltsrannale vaovad ja siis jälle kiiresti kaovad kui vägi, mis taganeb vaenlase eest, või põdrakari lääb põleva padriku seest!

Oh, kuidas ma ihkasin seda laiust ja seda suurust! Ma tahtsin näha mässava maru algust ja sähvava välgu rohelist valgust ja selle paistel tuiskavat lainete vahtu! Ma tahtsin mässava mere peal sõita, ta tuultega raskesti võidelda, — võita — ja nutta ning naerda siis võitluse üle!

Kõike seda ihkasin ma, tusk lapsel ju täitis rinda: saaks suure mere randa, saaks randa ma!

Öö hämaras rääkis taat elu kurba juttu, täis piina, orjade ohkeid ja nuttu. Öö oli nii vaikne, täis tuska ja leina, ja kaste kaalus maha värisevat maarjaheina, kuu kahvatult valgustas sauna seina ning mustad varjud magasid väljade peal.

Siis noores hinges lõid leekima kõrged aated. Ma nägin uut ilma, lahtist maad ja laia väljavaadet ning nägin vaba rahvast tõusvat. Mu rinnas oleks paistnud kui päikene, mis valgustab ja soojendab; mu ajus sündis ju äikene, mis kärgatab ja hävitab — ning siis vahest isegi hävineb.

Siis näha ihkasin merd mina võimsat ja tahtsin kuulda ta kartmata mürinat: meri, mu meri, suur, võitmatu meri, vastu sull' tuksus mu südames veri — vaba ja julge kui sinagi!

2

Ja nüüd ometi näen ma sind, oh mõõtmatu meri! Kui lai, kui suur, kuis sinetad sa! Kuis vabadust õõtsub sust vastu mull' otsata! Mu süda nii rõõmsasti tuksub, keeb veri ning säravad silmad ja sätendavad. Käed aknaraudadest kinni kramplikult hoiavad. Rind väsinud on rusutud vastu külma seina. Silmad, täis tuld ja ühtlasi põlevat tuska ning leina, näevad vahul lendavaid lainete harju ja keerlevaid valgeid kajakakarju ja õrnalt ujuvaid pilvi ning säravat, sügavat sinitaeva võlvi. Ja seal need suured võõramaa laevad kui hiiglaluiged kesk laineid käivad. Tõusevad valged purjed kui luikede tiivad ja tuuled siis viivad rahvast ja laevu kaugele ära, — sinna, kus verised täägid ei sära ja kuhu ei kosta ka raudade kõlin ning kära. Oh, ma olen nii lähedal sulle, mu meri, mu õnn! Veel üksinda külmad rauad ja seinad me vahel on, — need äraneetud seinad ja rauad!

Meri, mu meri, kas näed, su kaldal mustavad ju hauad! Kas sa ei tea, keda sinna südaöösel maeti, nagu metsalooma hauda aeti, külma liivaga ja kividega kaeti?

Meri, mu meri, su kaldal seisavad ju võllapuud ja päikse paistel pleegivad seal pealuud! Kas sa ei näinud, kellel seoti siin suud öösel, mil ei paistnud kuud ega särand taevas tähti? Keda siis seal kõrgel nähti päikse tõusul kõikuvat?

Meri, mu meri, su rannal ju ahervared mustavad, — alles praegu tukid seal kustuvad! Kas sa ei tea, kuidas see sündis ja oli, et lahti pääses meeletu tuli? Kas sa ei näinud, kes poos, kes tappis maha, kes tõi tule talutare taha, kes tõi oigamist ja leina, murdis rahva nagu heina?

Oi seda udu minu silmade ees! Oi seda valu minu südame sees — külma ja teravat nagu need rauad, musta ja sügavat nagu need hauad, või nagu meri seal haudade taga!

Öö tõuseb, tume ning tormine öö... Ei kuma kahvatu kuu, ei paista linnutee vöö... Mu vangitoas põleb punane tuluke ... Varjud käivad, varjud ujuvad, siis võtavad kahtlast kuju nad... Tuul ulub ja oigab akende taga... Ei tule uni, ei tule... Öö hiline, kuid mina ei maga... Hinge täidab põletav tusk ja põletav janu...

Ma tõusen, lään jällegi külmade raudade manu. Joo külma tuult, mu väsinud rind! Kaisuta, vaba ning vihane torm, kaisuta mind! Mu silmad eksivad sügavas öös, seal mustade udude painavas vöös.

Kesk pimedat ööd on mere peal torm. See müriseb, raksub, suur mere süda hõõgub ja tuksub. Ah, kui kaugele veerevad vahused lainete harjad kui kiskjad metsaliste karjad või kui võitlevad sõjaväed! Mere peal tekivad orud ja mäed; lained langevad, nõrkevad, kangevad, tõusevad, tungivad, pilguks siis hanguvad, kui haiged pöörlevad, kui rullid veerlevad, kui vihased sihisejad ussid siis keerlevad, oiates rannale vaovad, kaljut kui vasar'tega taovad ja raovad ning siis jälle oiates kaovad!

See on seal meri, mu nooruse paleus! See on seal meri, mu hinge igatsus! Veel vägevamaks saa, saa kangeks, mässa ning ulu, taevani tuiska, need paerahnud kui sõmerad paiska, et need müürid kord ümber langeks! Mürise, meri, väära ning murra! Kui oled sa tõusnud, siis võitle ka korra!

Ja tulekski rusude all minul surra, siis ihkaks, et süda minul meresse vaoks, ja et minu elu siis lainetes kaoks, ja et mina lainena uuesti mühaks kodumaa külmal ja liivasel rannal sest suurest murest oma südame sees — nii külmast ja teravast nagu need rauad, nii mustast ja sügavast nagu need hauad, või nagu meri seal haudade taga!

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Tuletage meelde, millal ja missugustes tingimustes Tuglas lõi «Mere»? Meenutage tema teisi revolutsioonilise sisuga teoseid.

2. Leidke seos kirjaniku olukorra, kaasaja sündmuste ja tormise mere pildi vahel. Milline osa on selles palas allegoorial?

3. Millised kujundid domineerivad tormise mere kirjeldamisel?

4. Leidke pala III osast ilmekaid võrdlusi ja epiteete. Andke seletus nende eesmärgi kohta.

5. Meenutage, mis on algriim. Jälgige selle kasutamist teoses.

6. Põhjendage sisuliselt pala jaotamist kolme ossa.

7. Jälgige pinge järkjärgulist suurenemist. Kus saavutab see hariastme?

8. Mis on järgneva lõigu mõte: «Ja tulekski rusude all minul surra, siis ihkaks, et süda minul meresse vaoks, ja et minu elu siis lainetes kaoks, ja et mina lainena uuesti mühaks kodumaa külmal ja liivasel rannal...»

9. Õppige pähe III osa, alates sõnadest: «Kesk pimedat ööd...»

10. Püüdke selgitada, milles seisneb «Mere» võlu, miks ta kaasa kisub.

NÕUKOGUDE KIRJANDUSEST.

Nõukogude kirjandust võib õigusega nimetada nõukogude inimeste elu ja võitluse kunstiliseks kroonikaks. Selle lehekülgedel on jäädvustatud revolutsiooni ja Kodusõja kangelaslikud päevad (N. Ostrovski «Kuidas karastus teras», D. Furmanovi «Tšapajev»), sotsialistliku ülesehitustöö pingerikkad aastad (M. Šolohhovi «Ülesküntud uudismaa», J. Smuuli «Järvesuu poiste brigaad»), Nõukogude rahvaste Suur Isamaasõda (B. Polevoi «Jutustus tõelisest inimesest», A. Fadejevi «Noor Kaardivägi»), kommunismi ehitamine meie päevil. See kirjandus on sütitanud nõukogude inimeste südameid, virgutanud neid töös ja võitluses kodumaa hüveks.

Nõukogude kirjanduse põhijooned. Nõukogude kirjandus on suhteliselt noor, kuid ühtaegu kõige ideelisem, kõige revolutsioonilisem kirjandus, millel on loendamatuid sõpru kogu maailmas.

Töölisklassi revolutsiooniline võitlus, mida juhtis V. I. Lenini poolt rajatud Kommunistlik Partei, vabastas Venemaa rahvad rõhumisest. Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võidu tulemusena sündis uus riik, Nõukogude Liit, esimene tööliste ja talupoegade sotsialistlik riik. Tekkis ka uus kirjandus, nõukogude kirjandus.

Nõukogude kirjandus ei tekkinud tühjale kohale: ta on vene ja teiste rahvaste kirjanduse paremate traditsioonide edasiviija uue kirjandusliku meetodi — sotsialistliku realismi alusel.

Kõik suured sõnameistrid revolutsiooni-eelsest kirjandusest on oma loominguga teeninud rahvast: nad kujutasid inimeste hädapõlve, mõistsid hukka ülekohtu ja ebavõrdsuse ning kutsusid võitlusse selle vastu. Üle aegade jäävad elama realismi suured meistrid — A. Puškin, N. Gogol, I. Turgenev, L. Tolstoi, N. Nekrassov, H. de Balzac, E. Vilde, A. Hansen-Tammsaare; nad armastasid inimest, tundsid talle kaasa, ülistasid inimmõistuse jõudu, kuid nad ei osanud veel kätte näidata vabanemisteed rõhumisest — revolutsioonilise võitluse teed.

Uue kirjanduse rajajaks ning kõige väljapaistvamaks esindajaks on Maksim Gorki. Tema romaan «Ema» (1906) oli esimene tähtteos, mis kujutas töölisklassi teadlikku võitlust vana

korra kukutamise eest. M. Gorki ja teiste revolutsiooniliste kirjanike looming Oktoobrirevolutsiooni-eelsel perioodil oli nõukogude kirjanduse otseseks eelkäijaks.

Nõukogude kirjandus kujutab tõepäraselt elu selle revolutsioonilises arengus — revolutsiooni võitu, sotsialismi ülesehitamist ja kommunismi kättevõitmist. Seega ühtivad meie kirjanduse ideelised taotlused nende suurte eesmärkidega, mis Nõukogudemaa rahvaste ette on asetanud Kommunistlik Partei. Ustavus partei ideedele liidab nõukogude kirjanikud ühtseks pereks, partei ustavateks abilisteks. Seda ideelist kokkukuuluvust pidas tähtsaks ja kalliks suur Lenin.

Kirjandusteoste ideede ja probleemide kandjaiks on tegelased, kirjanduslikud kangelased. Nõukogude kirjanduse peamisteks kangelasteks on töötavad inimesed, uue elu aktiivsed ehitajad, kommunismiloojad. Ka kriitiline realism kujutas sageli inimesi lihtrahva hulgast, kuid seal on nad enamasti rõhutud, elu tõugata-lükata jäänud inimesed. Meie päevade lihtsad inimesed on aga elu peremehed, uue ja parema nimel võitlejad, sellised, nagu Tšapajev ja Pavel Kortšagin, Šolohhovi kolhoosnikud, Vassili Tjorkin ja Aleksei Sokolov, noorkaardiväelased ja noored ehitajad «Järvesuu poiste brigaadist». Selliseid inimesi ja kogu meie teguderohket elu kujutades on nõukogude kirjanduse põhitoon elujaatav, vaatamata sellele, et ta ei piirdu üksnes eesrindliku näitamisega, vaid toob päevavalgele ka puudused, mis edasiliikumist tõkestavad.

Nõukogude kirjandus on paljurahvuseline kirjandus. Sotsialistliku korra tingimustes sai võimalikuks kõigi rahvaste viljakas kultuuriline arenemine. Paljud rahvad said alles nõukogude võimu ajal kirjakeele ja lõid oma kirjanduse, sisult sotsialistliku ja vormilt rahvusliku. Poole sajandi jooksul on meie rahvaste kirjandus aina ideaalide ja kunstilise tõusu teed arenenud. Ülemaailmse tunnustuse on võitnud sellised sõnameistrid, nagu Maksim Gorki, Vladimir Majakovski, Aleksei Tolstoi, Nikolai Ostrovski, Aleksander Fadejev, Mihhail Šolohhov ja paljud teised.

Ühe osa paljurahvuselisest nõukogude kirjandusest moodustab ka **eesti nõukogude kirjandus.** Selle alusmüüriks on eesti klassikaline ja revolutsiooniline kirjandus oma demokraatlike ja võitlevate ideedega ning sisuks eesti rahva töö ja võitlus nõukogude korra võidu ning sotsialistliku ühiskonna ülesehitamise eest. Viljastavaks eeskujuks on seejuures olnud teiste nõukogude rahvaste kirjandus.

Nõukogude võimu taaskehtestamise järel 1940. aastal võtsid kodanliku diktatuuri perioodi nimekamad demokraatlikud kirjanikud (J. Barbarus, J. Sütiste, J. Semper, J. Kärner, A. Jakobson, A. Alle, A. Hint) aktiivselt osa nõukogude korra kindlustamisest ja sotsialistliku kultuuri rajamisest. Esimesel nõukogude aastal

ja Suure Isamaasõja ajal pandi alus eesti nõukogude kirjandusele. Sõjajärgseil aastail on meie kirjandus ideelise ja kunstilise tõusu teed käinud. Viljastavaks eeskujuks on seejuures olnud teiste nõukogude rahvaste kirjandus. Meie kirjanduse küpsemad meistrid Juhan Sütiste, Johannes Semper, August Jakobson, Aadu Hint, Rudolf Sirge, Juhan Smuul jt. on leidnud tunnustuse vennasvabariikides ja väljaspool Nõukogudemaa piiregi. Omajagu uut ja omapärast on eesti kirjandusse lisanud meie kirjanike noorem põlvkond, kes tuli kirjandusse sõjajärgsel perioodil.

Sotsialistliku realismi kirjandusele on omane rahvaste sõpruse ja koostöö idee, mis ühendab sotsialismi ehitavaid rahvaid. Kuid meie kirjanikud jagavad ka nende rahvaste muresid, keda rõhub kapitalismi kand ja koloniaalne orjus. Me elame ajastul, mil kommunismi ideed, rahu ja sõprus rahvaste vahel erutavad kogu inimkonda. Need ideed on nõukogude kirjanduse lipukirjaks, mistõttu ta on lähedane kõigile maailma rahvastele.

Nõukogude kirjanduse hea käekäigu eest on alati hoolt kandnud Kommunistlik Partei, kelle eesmärgid ja võitlusprogramm on olnud teetähiseks ka meie kirjanikele. «Igaüks meist kirjutab oma südame käsul, aga meie südamed kuuluvad parteile ja rahvale,» ütleb M. Šolohhov nõukogude kirjanike kohta. Selles seisneb nõukogude kirjanduse ideeline jõud ja rahvalikkus.

Kunagi pole kirjanduse ees seisnud nii suured ja ülevad eesmärgid kui praegu, kommunismi kättevõitmise ajastul, mis on kavandatud NLKP XXII kongressil vastuvõetud uues programmis. Tugevdada sidemeid eluga, kommunismi ehitava rahvaga, luua temast uusi meistriteoseid — sellised ülevad tähised suunavad meie kirjanike loomistööd.

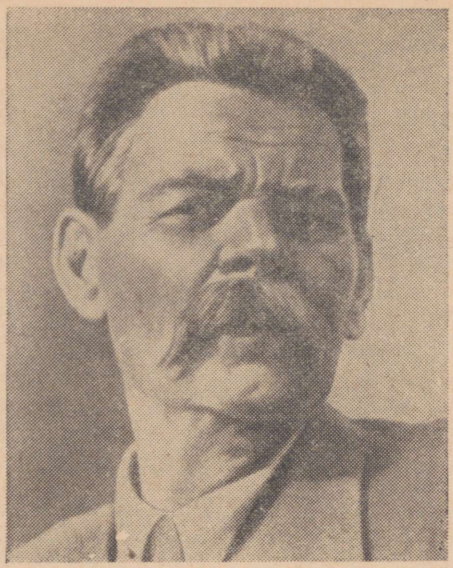

Maksim Gorki

(1868—1936)

«Ta meenub mulle nagu kuri nõid, mille on hästi jutustanud mõni heasüdamlik, kuid piinavalt tõearmastaja geenius,» kirjutab M. Gorki oma rõõmudevaesest ja kibedast lapsepõlvest. Otsekui selle tähisena valis suur kirjanik endale vastava varjunimegi — Gorki.

Maksim Gorki (kodanikunimega Aleksei Maksimovitš Peškov) sündis 28. märtsil 1868. aastal Volga-äärses Nižni Novgorodi linnas tisleri pojana. Isa ja ema surid varakult. Poisikese hooldajaks sai vanaisa Kaširin, kes pidas väikest riidevärvimistöökoda. Vanaisa perekond oli mürgitatud alalistest vaenudest, sagedastest kaklustest ja skandaalidest, sest täiskasvanud pojad püüdsid vanaisa varandust enda kätte haarata. «Nendest päevadest peale,» kirjutab Gorki aastate pärast, «hakkas minu juures ilmnema rahutu tähelepanelikkus inimese vastu, ja nagu oleks nahk ära rebitud minu südamelt, muutus viimane väljakannatamatult tundlikuks igasuguse ülekohtu vastu, olgu see siis oma või võõra valu.»

Ainus inimene, kes poissi kaitses ja temas õnnelootust hellitas, oli vanaema, kes paljude aastate pärast sai «Lapsepõlve» kaudu miljoneile lugejaile lähedaseks inimeseks.

Aljoša koolitee kestis vaid paar aastat. Vanaisa laostus ja tütrepojal tuli hakata iseseisvat elu elama, Gorki enese sõnade järgi «inimeste sekka» minna. Sellest eluperioodist jutustab M. Gorki teoses «I n i m e s t e s e a s».

Aljoša teenis jooksupoisina jalanõudekaupluses ja nõudepesijana laeval, töötas joonestaja juures ja ikoonide töökojas, tegeles vanakraamikorjamise ja lindude püüdmisega. Kõik see avas poisi ees maailma, milles valitses ebaõiglus, mammonajaht ja toorus.

Raske oli Aljoša Peškovil siin õiget teed leida. Õnneks puutus ta aga kokku paljude lihtsate, ausate, oma tööd armastavate inimestega, kelle eeskujul Aljošagi püüdis oma elu seada.

Oli veel teine jõud, mis aitas poisikest ümbritsevast elu räpasusest puhtana hoida. Selleks olid raamatud. Elu näis Aljošale vanglana, aga raamatud tundusid lindudena, kelle laul ulatub vangini. Seepärast oli ta valmis raamatute ja lugemisvõimaluste eest kõige suuremaidki kannatusi taluma. Tema esimene kirjanduslik nõuandja laevakokk Smurõi õpetas Aljošat: «Et targemaks saada, on vaja lugeda õigeid raamatuid.» Poiss loobubki juhuslikult kättesattunud raamatute neelamisest ja süveneb tõelisesse ilukirjandusse.

Pidevalt kiusas Aljošat õppimishimu. Selle oma elu suurima unistuse kohta on Gorki hiljem öelnud: «Kui mulle oleks ettepanek tehtud: — Mine, õpi, aga selle eest peksame sind pühapäeviti Nikolai väljakul keppidega — ma oleksin tõenäoliselt vastu võtnud selle tingimuse.»

Gorki otsustas end elu porisesse põhja langemisest päästa õppima asumisega. Tuttav Kaasani gümnasist lubas teda ülikooli astumisel abistada.

Aleksei Peškov sõidabki Kaasanisse, kaasas tubli annus suuri lootusi. Need aga purunesid peatselt — verivaese nooruki ees olid kooliuksed suletud. Tema «ülikoolideks» osutusid Volga sadamad, räpased urkad ja trahterid, pagaritöökoja keldrikorrus... Ent mitte ainult need. Siinsetes salajastes revolutsioonilistes ringides puutus ta esimest korda kokku inimestega, kes kümmekond aastat hiljem asusid töölisliikumist juhtima. Nende mõjutusel sai ka Peškovist revolutsionäär. Asumine rahva teenimise teele nõudis aga senisest palju suuremaid teadmisi. Algas põhjalik eneseharimistöö filosoofia ning ajaloo õppimise ja kirjanduse lugemise teel. Kõik see laiendas silmaringi ja soodustas revolutsioonilist tööd, millega noormees andunult tööliste seas tegeles.

Neist aastatest jutustab M. Gorki teoses «M i n u ü l i k o o l i d».

Peškovi elutundmisele avaldasid suurt mõju rännakud mööda Venemaad — mööda Volga kaldaid, Moldaavias, Ukrainas, Krimmis, Kaukaasias. Ulatuslikud rännakud äratasid sandarmeeria tähelepanu. Ühes politseitoimikus leidub sissekanne: «See on ülimalt kahtlane inimene: palju lugenud, osav sulemees, on läbi

matkanud peaaegu kogu Venemaa (suuremalt osalt jalgsi).» Rännuaastad õpetasid tundma paljusid rahvaid, kes elasid Venemaal. Siit kogunes hiiglaslik materjal edaspidiseks loomistööks.

Oma asumist kirjanduspõllule mäletab Gorki järgmiselt: «Kahekümne eluaasta ümber hakkasin ma aru saama, et olen näinud, läbi elanud ja kuulnud palju niisugust, millest maksaks ja mida on isegi vaja inimestele jutustada. Mulle tundus, et ma tean ja tunnen kuidagi teisiti kui muud inimesed; see hämmeldas mind ja tegi mind rahutuks, jutukaks... Noil aastail peeti mind juba huvitavaks jutustajaks, mind kuulasid tähelepanelikult laadijad, pagarid, «paljasjalgsed», puusepad, raudteetöölised, «pühadesse paikadesse rändajad» ja üldse inimesed, kelle hulgas ma elasin.»

Tulevase kirjaniku «avastas» esmakordselt revolutsionäär Kaljužnõi. Nad tutvusid Tiflisis (Tbilisi), kuhu Peškov saabus ühelt järjekordselt rännakult. Kaljužnõi oli äsja sunnitöölt vabanenud. Teda hämmastasid Peškovi ammendamatud teadmised, tema hiilgav jutustamisoskus ja avar hing.

Kord jutustas Peškov legendi vabadest, uhketest inimestest, mida ta oli Moldaavias kuulnud. Kaljužnõi kuulas võlutult. «Kirjutage,» kordas ta lakkamatult, «kirjutage sellest kõigest, kirjutage ainult seda, mida ise nägite.»

Nii sündis tulevase kirjaniku esikteos — jutustus «Makar Tšudra» (1892), mille alla oli kirjutatud Maksim Gorki.

«Makar Tšudra» avas M. Gorki elus uue peatüki, mille sisuks oli ligi poolesajandine viljakas loominguline töö. Juba esimesed raamatud tõid talle kuulsuse. Sellele kaasnes kõrgeim tasu, mida Gorki soovida võis: sõprus Lev Tolstoiga ja Anton Tšehhoviga, kahe suurima kaasaegsega.

Oma esimestes teostes jutustas kirjanik julgetest, enesekindlatest, kaunitest inimestest. Need inimesed vihkavad rikaste ja väikekodanlaste maailma, mis muudab inimese varandust ahnitsevaks kiskjaks või armetuks orjaks. Noor kirjanik ülistas loovat tööd, kutsus inimesi üles kangelastegudele vaba ja rõõmsa elu nimel: «Elus on ... alati kohta kangelastegudel. Ja need, kes seda enda jaoks ei leia, — need on lihtsalt logardid või argpüksid...»

Maksim Gorkist sai vene revolutsioonilise liikumise kirjanduslik kujutaja. Ta pühendas oma südame ja mõistuse ning sõnameisterlikkuse suure Lenini Kommunistlikule Parteile.

Gorki oli esimene vene kirjanik, kes oskas ette näha saabuvaid revolutsioonilisi pöördeid. Juba oktoobrieelsel perioodil lõi ta hulga väljapaistvaid teoseid, milles ta näitas Venemaa rahvaste väljakannatamatut elu (jutustus «Tšelkašš», näidend «Põhjas»), ning kirjutas rahva revolutsioonilise teadvuse ärkamisest ning võitluse tekkimisest sotsialistliku korra eest (romaan «Ema»). Nende teostega ütles Gorki vene kirjanduses uue sõna, tõi teostesse tegelased, keda varem vene kirjanduses ei tuntud —

kommunistid. Tema looming rajas tulevase nõukogude kirjanduse alusmüüri, sest selles kajastusid Kommunistliku Partei ideed.

Gorki oli suure Lenini sõber ja võitluskaaslane. «Gorki,» kirjutas Lenin, «on kahtlemata proletaarse kunsti suurim esindaja . . .»

Oma ennastsalgavas võitluses rahva õnneliku tuleviku eest tuli suurel kirjanikul pidevalt kannatada tsaaripolitsei tagakiusamisi. «Isevalitsuse kahe peaga kotkas,» kirjutas ta, «polnud mitte ainult riigivapiks, vaid ka üpris vilgas ja õelalt tegutsev linnuke.» Korduvalt pidi suur sõnameister selle eest vanglatrellide taga istuma, et ta oma ande ja südamehääle tõe kuulutamisele oli pühendanud.

Tagakiusamiste vältimiseks tuli Gorkil pikemaks ajaks välismaale elama jääda, mis võimaldas tal ühtlasi Lääne-Euroopa ja Ameerika elu tundma õppida. Ikka rohkem ja rohkem kindlustub kirjaniku teadvuses arusaamine kapitalistliku korra mädasusest. Ja seda eriti Ameerikas, kõige arenenumas kapitalistlikus riigis. Satiirilises teoses «Kollase Saatana linn» avab M. Gorki selgesti «ameerika elulaadi» inimvaenuliku olemuse.

Välismaal viibides tegeles Gorki palju kirjandusliku loominguga. Iseäranis viljakalt Itaalias, Capri saarel, kus ta elas pikemat aega. Muuhulgas valmis siin niisugune suurepärane teos, nagu «Muinasjutud Itaaliast».

Esimese Vene revolutsiooni eelõhtul kirjutas Gorki sütitava teose «Laulu Tormilinnust», milles esinevaid sõnu — «võimsamini puhke, maru!» — kordas peast kogu maa revolutsiooniline noorsugu.

Pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni pühendas Gorki oma jõu ja ammendamatud teadmised nõukogude korra ülesehitamisele. Asunud Nõukogudemaa kirjanduselu etteotsa, hoolitses ta selle arenemise eest. Oma rikkalikke kirjanikutöö kogemusi andis ta edasi teistele kirjanikele, eriti algajaile. Ta muretses vene kirjanike teoste väljaandmise eest, aitas kaasa seni mahajäänud rahvaste kirjanduse õitselepuhkemisele, algatas terve rea ajakirjade ja seeriaväljaannete («Silmapaistvate inimeste elu» jt.) kirjastamise. Kõige selle kõrval kirjutas ta hulgaliselt artikleid Nõukogudemaa elust, kultuurist ja kirjandusest ning jätkas loomistööd.

1932. aastal tähistas kogu meie kodumaa Gorki kirjandusliku tegevuse 40. aasta juubelit. Partei ja Nõukogude valitsus autasustasid suurt kirjanikku Lenini ordeniga. Nižni Novgorod, kirjaniku sünnilinn, nimetati ümber Gorkiks. Peaaegu igas linnas sai mingi tänav või väljak, kool või teater, raamatukogu või kultuurihoone kuulsa kirjaniku nime.

1930-ndatel aastatel, kui piiri taga hakkasid määratsema fašismi tumedad jõud, astus Gorki kirgliku võitlejana välja fašistlike sõjasüütajate vastu. Gorkist sai keskne kuju maailma rahu-

võitluses; tema algatusel kutsuti kokku ülemaailmne kultuuritegelaste rahukaitsekongress. Sellel ähvardaval ajal omandasid erilise tähenduse Gorki sõnad, et kirjanik peab teravaks ihuma oma talendi «tuhmi hõbeda», andma talle terase kõvaduse ja lööma sellega vaenlast. «Kui vaenlane ei alistu — ta hävitatakse,» kirjutas ta raevukalt.

18. juunil 1936. aastal levis üle maailma kurb sõnum — Maksim Gorki on surnud. See oli raske löök. Geniaalset kirjanikku jäi leinama kogu maailma töölisklass, kõik maailma vabadustarmastavad inimesed.

Gorki elu ja loomingut iseloomustavad kokkuvõttes kõige paremini kirjaniku enda sõnad: «Parim nauding, elu ülim rõõm on tunda ennast inimestele vajalikuna ning lähedasena. See on tõde — ärge unustage seda — ja see annab teile ääretut õnne.»

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Jutustage M. Gorki karmist elukoolist lapse- ja noormehepõlves. Kuidas mõjustas see tema maailmavaadet ja hilisemat loomingut?

2. Missugust osa etendasid M. Gorki elus raamatud? Mõtestage lahti kirjaniku tähelepanuväärne mõte: «Kõige eest, mis minus head, võlgnen ma tänu raamatuile.» Püüdke selgusele jõuda, mis osa on olnud raamatutel teie elus.

3. Missugusel ajaloolisel perioodil alustas kirjanik oma loomingulist teed? Missugust mõju avaldas tema looming revolutsioonilisele liikumisele ja nõukogude kirjanduse tekkimisele?

4. Jutustage M. Gorki fašismi- ja sõjavastasest võitlusest. Selgitage selle aktuaalsust tänapäeval.

5. Lugege läbi M. Gorki autobiograafilised teosed — «Lapsepõlv», «Inimeste seas» ja «Minu ülikoolid».

LAUL TORMILINNUST.

Laia, halli mere kohal pilvi kokku ajab tuul. Pilvede ja mere vahel lehvib uhkelt Tormilind, musta välgu sarnane.

Tiivaga kord laineid riivab, nagu nool siis kõrgustesse söös-tab lind ja — pilvedeni kostab rõõm ta julges hõikes.

Tormiihaldus on selles! Viha jõudu, kire leeki, võiduveendumust ta hõige pilvedele kuulutab.

Ärevuses enne tormi kiljub kajakate kari, kiljub, viskleb mere kohal, selle põhja peita tahtes oma õudu tormi ees.

Kartes kaurid kiljuvad. Eluvõitlusest nad, kaurid, joovastust ei suuda tunda: kõue hääl neid kohutab.

Aralt peidab juhm pingviin kaljudesse tõntsi keha ... Ainult uhke Tormilind lehvib, kartmatu ja vaba, vahust halli mere kohal.

Süngemaks ja madalamaks muutub taevas mere üle. Lauldes ajavad end püsti lained, vastu pilvedele.

Kõmab kõu ja vahus meri oigab võidu tuulega. Aga tuul see

võimsa käega kaissu haarab laineharjad, õela hooga virutab vahuks-tolmuks vastu rahne rohelisi vetevalle.

Kisendades mere kohal tiirleb tormikuulutaja, musta välgu sarnane. Nagu nool ta pilvedesse üles sööstab, laineharjalt vahtu lõikab tiivaga.

Seal ta lehvib nagu deemon, tormideemon — must ja uhke, naerab, nuuksub korraga... Pilverünki tema naerab, ja ta nuuksub rõõmu pärast!

Kõue raevus ergas deemon väsimuse märke kuuleb, — ta teab, iialgi ei suuda pilved päikest katta, ei, ei suuda!

Ulub tuul ja kärgib äike!...

Sinitules lõkendavad pilved põhjatuse kohal. Piksenooli püüab meri, oma põues kustutab. Leekivate siugudena vee peal väänlevad ja kaovad välgutule vastuhelgid.

Maru! Varsti puhkeb maru!

Uhkelt lehvib keset välke märatseva mere kohal kohkumatu Tormilind, hüüab võiduprohvetina:

— Võimsamini puhke, maru!...

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Kirjeldage merd, pilvi ja linde tormi alguses.
2. Jälgige pinge kasvamist «Laulus». Kus saavutab see haripunkti?
3. Kuidas vastavalt tormi tugevnemisele muutub kujundite valik? Tooge näiteid.
4. Millisena on kujutatud Tormilindu? Mis tähtsus on tal laulu allegoorilise mõtte avamisel?
5. Milles seisneb teose romantika?
6. Mille poolest M. Gorki «Laul Tormilinnust» sarnaneb Fr. Tuglase «Merega»?

EMA.

(Kogust «Muinasjutud Itaaliast».)

Emadest võib jutustada lõpmatult.

Juba mitu nädalat oli linn ümbritsetud raudrüüs vaenlaste tihedast rõngast; öösiti süüdati lõkked ja mustast pimedusest vahtis tuli linnamüüre paljude punaste silmadega, — nad leegitsesid kahjurõõmsalt, ja see varitsev põlemine tekitas sissepiiratud linnas süngeid mõtteid.

Müüridelt nähti, kuidas vaenlaste silmus üha koomale tõmbus, kuidas nende mustad varjud tulede ümber vilkusid; oli kuulda täissöönud hobuste hirnumist, kostis relvade tärinat ja valju naerulaginat, kõlasid võidus veendunud meeste lõbusad laulud, — aga mida on veel piinavam kuulda kui vaenlase naeru ja laulu?

Vaenlased loopisid laipu täis kõik ojad, mis andsid linnale

vett, põletasid linnamüüride ümbert paljaks viinamäed, tallasid maha viljapõllud, laastasid aiad, — linn oli igast küljest avatud ja peaaegu iga päev külvasid vaenlaste suurtükid ja musketid teda üle malmi ning tinaga.

Linna kitsail tänavail sammusid mornilt lahinguist väsinud, poolnälginud sõdurite salgad; majade akendest kostis haavatute oigeid, sonijate karjatusi, naiste palvesõnu ja laste nuttu. Kõneldi rusutult, tasasel häälel ja, peatades üksteise juttu poolel sõnal, kuulati pinevalt, — kas ehk vaenlased ei ole rünnakule asunud?

Eriti talumatuks muutus elu õhtul, kui kaugetest mäekurudest roomasid välja sinakasmustad varjud ja liikusid vaenlaste leeri varjates pooleldi purustatud müüride poole, kuna mustade mäesakkide kohale ilmus kuu nagu kaotatud, mõõgahoopidest mõlkis kilp.

Ootamata abi, pingutusest ja näljast kurnatuina, kaotades iga päevaga ikka enam lootust, vaatasid inimesed hirmuga seda kuud, mägede teravaid sakke, mäekurude musti lõugu ja vaenlaste kärarikast laagrit, — kõik meenutas neile surma, ja mitte ükski täht ei säranud neile lohutavalt vastu.

Majades kardeti süüdata tuld, tänavad uppusid pilkasesse pimedusse, ja selles pimeduses, justkui kala jõesügavuses, vilksatas hääletult siin-seal üleni musta mantlisse mähitud naine.

Inimesed küsisid teda nähes üksteiselt:

«Kas see on tema?»

«Tema!»

Ja varjasid end väravaalustesse või langetasid pea ja jooksid vaikides temast mööda, patrulliülemad aga hoiatasid teda karmilt:

«Juba jälle olete tänaval, monna Marianna? Vaadake ette, teid võidakse tappa, ja keegi ei hakka süüdlast otsima . . .»

Naine ajas end sirgu, ootas, kuid patrull möödus, söandamata või pidades jälgiks tema vastu kätt tõsta; relvastatud mehed läksid tema ümbert ringi, nagu oleks ta laip, tema aga jäi pimedusse ja sammus jälle vaikselt, üksildaselt kuhugi, liikudes ühest tänavast teise, tumm ja must, otsekui linna õnnetuste kehastus, tema ümber aga roomasid kaeblikult, nagu teda jälitades, kurvad helid: oiged, nutt, palved ja võidulootuse kaotanud sõdurite morn kõnekõmin.

Olles kodanik ja ema, mõtles ta pojast ja kodumaast: inimeste eesotsas, kes purustasid linna, seisis tema poeg, lõbus, ilus ja halastamatu mees. Alles hiljuti oli naine vaadanud temale uhkusega, nähes temas oma kallihinnalist kinki kodumaale, head jõudu, mille ta on sünnitanud abiks linna, selle pesa inimestele, kus ta sündis ise, sünnitas ja kasvatas üles oma poja. Sajad katkematud niidid ühendasid seda südant iidsete kividega, millest tema esivanemad olid ehitanud majad ja püstitanud linnamüürid, maaga, kus puhkasid tema verehõimlaste luud, legendidega, lau-

ludega ja inimeste lootustega, — see süda oli kaotamas kõige lähemat inimest ja nuttis: ta oli nagu kaal, kuid vaagides temas oma armastust poja ja linna vastu, ei suutnud naine mõista, kumb on kergem, kumb raskem.

Nii kõndis ta öösiti tänavail ja paljud, kes teda ära ei tundnud, ehmusid, pidades musta kogu kõigile lähedase surma kehastuseks, ära tundes aga eemaldusid sõnatult reeturi emast.

Kuid ükskord nägi ta kõrvalises nurgas linnamüüri juures teist naist: põlvitades laiba kõrval liikumatuna nagu tükk mulda, palvetas too, kurb nägu tähtede poole tõstetud, müüril aga, tema pea kohal, vestlesid vaikselt vahimehed ja tärisesid relvad, riivates sakmete kive.

Reeturi ema küsis:

«Mees?»

«Ei.»

«Vend?»

«Poeg. Mees tapeti kolmeteistkümne päeva eest, see aga — täna.»

Ja tõustes püsti, lausus tapetu ema alandlikult:

«Madonna näeb kõik, teab kõik, ja ma tänan teda!»

«Mille eest?» küsis esimene, teine aga vastas talle:

«Nüüd, kus ta on hukkunud ausalt, võideldes kodumaa eest, võin ma öelda, et ta tegi mulle hirmu: olles kergemeelne, armastas ta liialt lõbusat elu ja oli karta, et ta selle pärast reedab linna, nagu seda tegi Marianna poeg, jumala ja inimeste vaenlane, meie vaenlaste pealik, olgu ta neetud ja olgu neetud teda kandnud üsk! . . .»

Marianna kattis näo ja eemaldus, järgmise päeva hommikul aga ilmus ta linna kaitsjate juurde ja ütles:

«Surmake mind selle eest, et minu pojast on saanud teie vaenlane, või avage mulle värav, ma lähen ära tema juurde . . .»

Nad vastasid:

«Sa oled inimene, ja kodumaa peab sulle olema kallis. Sinu poeg on sulle samasugune vaenlane nagu igaühele meist.»

«Ma olen ema, ma armastan teda ja pean ennast selles süüdlaseks, et ta on niisugune, milliseks ta on muutunud!»

Siis pidasid nad nõu, mis naisega teha, ja otsustasid:

«Autunne ei luba meil sind poja pattude pärast surmata, me teame, et sa ei võinud talle sisendada seda hirmsat pattu, ja aimame, kui väga sa pead kannatama. Kuid linn ei vaja sind isegi pantvangina, — sinu poeg ei hooli sinust, me arvame, et ta on sind unustanud, see saatan, ja see ongi sulle karistus, kui sa leiad, et oled seda ära teeninud! See näib meile olevat kohutavam kui surm!»

«Jah!» ütles naine. «See on kohutavam.»

Nad avasid talle värava, laskṣid ta linnast välja ja vaatasid kaua linnamüürilt, kuidas ta sammus mööda oma poja poolt vala-

tud verega ohtrasti niisutatud sünnimaad: ta kõndis aeglaselt, suure vaevaga jalgu selle maa küljest lahti rebides, linnakaitsjate laipade ees kummardades, purustatud relvi põlastavalt jalaga eemale lükates, — emad vihkavad pealetungirelva ja tunnistavad ainult seda, mille abil kaitstakse elu.

Ta oleks justkui oma mantli all kandnud vedelikuga täidetud karikat, kartes seda üle ääre loksutada. Eemaldudes muutus ta üha väiksemaks, ja neile, kes teda linnamüürilt vaatasid, tundus, nagu eemalduksid neist koos temaga ka masendus ja lootusetus.

Nad nägid, kuidas ta poolel teel peatus, peast mantli peakoti heitis ja kaua linna silmitses, seal aga, vaenlaste laagris, märgati teda üksinda keset välja seisvat, ja kiirustamata, ettevaatlikult lähenesid talle kogud, mustad nagu temagi.

Astusid ligi ja küsisid, kes ta on, kuhu läheb.

«Teie pealik on minu poeg,» ütles ta, ja keegi sõdureist ei löönud selles kahtlema. Nad kõndisid ta kõrval, rääkides kiitvalt, kui tark ja vapper on tema poeg; ta kuulas neid, pea uhkelt püsti, ega imestanud, — niisugune peabki tema poeg olema!

Ja nüüd on ta inimese ees, keda ta üheksa kuud enne tema sündimist tundis, selle ees, keda ta iial pole tundnud väljaspool oma südant olevat, — poeg on ta ees siidis ja sametis, ta relvad on kaetud kalliskividega. Kõik on nõnda, nagu peabki olema, just sellisena oli ema teda palju kordi unes näinud — rikkana, kuulsana ja armastatuna.

«Ema!» rääkis poeg ema käsi suudeldes. «Sa tulid minu juurde, tähendab sa oled minust aru saanud, ja homme vallutan ma selle neetud linna!»

«Kus sa oled sündinud,» tuletas ema meelde.

Joobununa oma kangelastegudest, meeletuna veel suurema kuulsuse janust rääkis poeg talle nooruse jultunud õhinaga:

«Ma sündisin maailma jaoks, et teda imestama panna! Ma säästsin seda linna sinu pärast, — ta on nagu pind mu jalas ja takistab mind nii kiiresti kuulsuse poole sammumast, nagu ma seda sooviksin. Kuid nüüd — homme — hävitan ma selle põikpeade pesa!»

«Kus iga kivi tunneb ja mäletab sind lapsest saadik?» lausus ema.

«Kivid on tummad, kui inimene ei sunni neid rääkima, — las hakkavad mäed minust rääkima, see on, mida ma tahan!»

«Aga inimesed?» küsis ema.

«Oo jaa, ma pean neid meeles, ema! Ka neid on mul tarvis, sest kangelased on surematud ainult inimeste mälestuses!»

Ema ütles:

«Kangelane on, kes loob elu surma kiuste, kes võidab surma . . .»

«Ei!» vastas poeg. «Purustaja on niisama kuulus kui seegi, kes linnu ehitab. Vaata, me ei tea, kas Rooma ehitas Aeneas või

Romulus, kuid on täpselt teada Alarichi ja teiste kangelaste nimed, kes on purustanud seda linna . . .»

«Mis on kõik need nimed üle elanud,» tuletas ema meelde.

Nõnda rääkis poeg temaga kuni päikese loojumiseni. Ta katkestas üha harvemini poja meeletut juttu, ja ikka madalamale vajus tema uhke pea.

Ema loob, ta kaitseb, ja kõnelda tema juuresolekul purustamisest tähendab kõnelda tema vastu, kuid poeg ei teadnud seda ning eitas tema elumõtet.

Ema on alati surma vastu. Emad vihkavad kätt, mis juhib surma inimeste elamuisse, ning suhtuvad sellesse vaenulikult, — tema poeg ei näinud seda, olles pimestatud kuulsuse külmast särast, mis suretab südame.

Ja ta ei teadnud, et Ema on samavõrra tark, halastamatu kui ka kartmatu loom, kui asi puutub elusse, mida tema, Ema, loob ja kaitseb.

Ema istus kummargil ja nägi läbi pealiku toreda telgi ukseava linna, kus ta esmakordselt oli tundnud eostumise magusat värinat ja piinarikkaid krampe lapse sünnitamisel, kes nüüd tahab purustada.

Päikese purpursed kiired ujutasid linna müürid ja tornid üle verega, pahaendeliselt läikisid aknaruudud, kogu linn näis üleni haavades olevat ja sadadest haavadest voolas punast elumahla; aeg liikus edasi, linn hakkas mustaks tõmbuma nagu laip ja tema kohal süttisid tähed otsekui matuseküünlad.

Ema nägi seal, pimedais majades, kus kardeti süüdata tuld, et mitte tõmmata enesele vaenlaste tähelepanu, tänavail, täis pimedust, laibalehka, surma ootavate inimeste summutatud sosinat, — ta nägi seal kõike ja kõiki; tuttav ja omane asus üsna lähedal ta ees, oodates vaikides tema otsust, ja ta tundis end kõigi oma linna inimeste emana.

Pilved läskusid mustadelt mäetippudelt orgu ja kihutasid nagu tiivulised hobud surmale määratud linna poole.

«Võib-olla me ründame teda juba öösel,» rääkis poeg, «kui öö tuleb küllalt pime! Ebamugav on tappa, kui päike vaatab silmadesse ja kui neid pimestab relvade sära, — seejuures tehakse alati palju ebakindlaid lööke,» rääkis ta oma mõõka silmitsedes.

Ema ütles talle:

«Tule siia, pane oma pea minu rinnale, puhka, tuleta meelde, kui lõbus ning hea sa lapsena olid ja kuidas kõik sind armastasid . . .»

Poeg kuulas sõna, asetas põlvitades pea ema sülle ja sulges silmad, öeldes:

«Ma armastan ainult kuulsust ja sind — selle eest, et sünnitasid mu niisugusena, nagu ma olen.»

«Aga naised?» küsis ema tema kohale kummardudes.

«Neid on palju, nad tüütavad ruttu ära, nagu kõik, mis on liiga magus.»

Ema küsis temalt viimast korda:

«Ja sa ei taha saada lapsi?»

«Milleks? Et neid surmataks? Keegi minusarnane tapab nad, minule aga oleks see valus ja ma oleksin siis juba liiga vana ning jõuetu, et nende eest kätte maksta.»

«Sa oled ilus, kuid viljatu nagu pikne,» lausus ema ohates.

Poeg vastas naeratades:

«Jah, nagu pikne . . .»

Ja jäi ema rinnal suikuma nagu laps.

Siis kattis ema ta oma musta mantliga ja torkas noa ta südamesse, poeg võpatas ja suri silmapilkselt, — ema teadis ju hästi, kus tuksub poja süda. Ja visanud poja laiba oma põlvedelt hämmastunud vahimeeste jalge ette, ütles ta linna poole pöördudes:

«Kui inimene tegin kodumaa heaks kõik, mida suutsin; kui Ema — jään ma oma pojaga! Mul on juba hilja teist sünnitada, minu elu pole kellelegi vaja.»

Ja ta torkas sellesama noa, mis oli veel soe poja verest — tema enda verest, — kindla käega oma rinda ja tabas samuti täpselt südant, — kui see valutab, siis on seda kerge tabada.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Milles seisneb ema kangelasteo suurus?

2. Leidke palast mõtteid, mis ühendavad kõiki ausaid emasid. Mispärast kõlavad need mõtted kaasaegselt?

Vladimir Majakovski

(1893—1930)

Vladimir Vladimirovitš Majakovski lapsepõlv möödus Gruusias Bagdadi (praegu Majakovski) külas. 1902. aastal hakkas ta õppima Kutaisi gümnaasiumis, kus sai 1905. aasta revolutsiooniliste sündmuste tunnistajaks ja nendest osavõtjaks. Isa surma järel kolis ema lastega Moskvasse. 1908. aastal astus Majakovski parteisse ja hakkas töötama propagandistina. Siit saab alguse tulevase poeedi aktiivne revolutsiooniline tegevus, mille eest teda korduvalt vangistatakse. Jätkas õpinguid Moskva maalikunsti-, skulptuuri- ja arhitektuurikoolis.

Oma luuletegevust alustas Majakovski vanglas. Tema luule peateemaks sai protest kapitalismi vastu.

Pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni pühendas Majakovski end täielikult sotsialismi ülesehitamisele. Ajal, kui noort sotsialismimaad olid lämmatamas valgekaartlased ja välismaised palgasõdurid, hakkas Majakovski välja andma «ROSTA Aknaid» — käsitsi joonistatud, värsivormis pealkirjadega plakateid. Sellel massilisel poliitagitatsioonil oli suur mõju rahva võitlusvaimu õhutamisel.

Oma edaspidise luuleloomingu pühendas ta jäägitult kaasaega erutavatele tähtsatele teemadele. Majakovski on mõõtmatult avardanud nõukogude lüürika sisu, milles liituvad vene kirjanduse

parimad traditsioonid sotsialismiajastu luulega. Majakovski kirjutas: «Ma pole poeet, vaid inimene, kes on oma sule andnud kõigepealt käesoleva tunni, käesoleva tegelikkuse ja selle juhi, Nõukogude valitsuse ja Partei teenistusse, pange tähele — teenistusse.» Ta nõuab poeetidelt aktiivset osavõttu revolutsioonilisest võitlusest: «Ja laul ja värss — see on pomm ja lipp ...»

Ühe esimese kirjanikuna ülistas ta Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni, senise ajalookäigu suurimat sündmust. V. I. Lenini surma puhul 1924. aastal lõi Majakovski oma parima luuleteose — poeemi «Vladimir Iljitš Lenin», milles ta rõhutab töötava rahva silmapaistva juhi ja Partei lahutamatust:

Lenin ja partei
on kaksikvennad,
neid
koos näeb ajalugu
võitlusareenil.
Me kõneleme —
Lenin,
mõtleme — partei.
Mõtleme parteile,
kõneleme —
Lenin.

Paljud välisreisid õpetasid teda paremini mõistma nõukogude korra eeliseid. Ühelt järjekordselt välisreisilt tagasi sõites kirjutas ta oma kuulsa «Luuletuse Nõukogude passist», mis väljendab kirjaniku sügavat uhkustunnet selle üle, et tal on au olla Nõukogude kodanik.

Nõukogude inimeste kangelaslikule tööle on pühendatud luuletus «Jutustus Kuznetski inimestest».

Majakovski looming on avaldanud ja avaldab praegugi suurt mõju nõukogude luule arenemisele. Tema luuletuste rütmiline rikkus, värsked ja originaalsed riimid, eredad luulekujundid, nõtke ning väljendusrikas lauseehitus ja elav kõnekeel on eeskujuks paljudele nõukogude luuletajatele.

Majakovski looming on oluliselt kaasa aidanud ka liiduvabariikide luule arenemisele. Tabavalt ütles selle kohta üks ukraina poeet: «Kuigi me ei paiguta oma ridu «Majakovski trepina», jõudsime me seda treppi mööda samale sõna, keele, sõnavara, kujundite ja epiteetide tunnetamisele, eelkõige aga sellele tunnete ja kirgede laadile, millega Majakovski elas ja mis nõukogude luules ei kustu.»

Majakovski luuleteoseid tuntakse kõikjal üle terve maailma. Tähelepanuväärselt kõlab tuntud prantsuse kirjaniku Louis Aragoni sellekohane hinnang: «Poeet Vladimir Majakovski õpetas

mind, et on vaja pöörduda miljonite inimeste poole, nende poole, kes tahavad seda maailma ümber korraldada.»

Suure poeedi elu kustus 1930. aastal.

LUULETUS NÕUKOGUDE PASSIST.

Kui hunt
sind pureksin,
bürokratism,
ja paberid
(ükskõik kelle)
ei väärі
austust,
ülistamist,
kus kurat nad käigu.
Kuid selle...
Kupeede paraadil
ametnik astub,
üliviisakas
taldadest
ninani.
Kõik annavad passi
ja avarast taskust
oma vereva
ulatan minagi.
Mõni võetakse pass,
näol tuimusemask,
kuid teist võttes
suu läheb naerule.
Aupaklikult
võetakse näiteks pass,
kus inglise kiskjaid
raevutseb.
Ning viisakalt,
ladudes kummardusi ohtralt
ja külvates
pilke palavaid,
võetakse nii,
nagu võetakse jootraha,
passid
Ameerika alamailt.
Kui sikud silti
või vastset ust,
nii poolaka passi
kaetakse just,

politseilikus
jäises
puisuses.
Mis ajast?
Kuidas?
Kuhu?
Ja kust
need
geograafiauudised?
Ja ilma
et pööraks kapsast pead
või asjasse
tundeid vassiks,
taanlaste passid
võetakse seal
ja teiste
rootslaste passid.
Ning järsku,
kui kahmates pihku
tuld,
suu kõverdab
härral
jahmatus.
Nii
võtab
härra ametnik mult
minu punase
passiraamatu.
Kui pommi
võtab,
kui habemenoa
kahelt poolt
ohtlikult terava,
võtab kui kahekümnekeelese
boa,
kahemeetrilise
kehaga.
Teeb silma
kandja,
eemal muhelev,
viiks tasuta ära,
kui tahad,
su kraami.
Sandarm
küsivalt jõllitab
nuhile,

nuhk
vahib sandarmit.
Oo, millise innuga
küüsi mind haaraks nad,
peksaks
ja võllasse tassiks
selle eest,
et käes hoian
sirbikat,
haamrikat
vereva
nahaga
passi.
Sind hundina
pureksin,
bürokratism,
ja paberid
(ükskõik kelle)
ei vääri
austust,
ülistamist,
kus kurat nad käigu.
Kuid selle
ma esitan
aardena,
millist ei ole
seni maailm veel näinud
kordagi.
Las
tunnevad kadedust.
Mina olen
Nõukogude Liidu
kodanik.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Jutustage, kuidas areneb luuletuse sündmustik.
2. Missugusest värsist alates muutub sündmustik pingeliseks? Miks?
3. Kes esindavad kahe maailma kokkupõrget?
4. Millised väljendid toovad esile autori iroonia «üliviisaka ametniku» suhtes? Kuidas selles avaldub kogu kapitalistliku maailma hukkamõist?
5. Millele on juhitud tähelepanu pakikandja kaudu?
6. Kuidas on luuletuses rõhutatud nõukogude inimese väärikust? Mõtestage lahti Majakovski sõnad: «Las tunnevad kadedust. Mina olen Nõukogude Liidu kodanik.»
7. Kuidas aitab värsirea liigendamine rõhutada värsi üksikelemente?

Mihhail Šolohhov

(sünd. 1905)

Nõukogude kaasaegse kirjanduse üks kõige väljapaistvam esindaja, romaanide «Vaikne Don» ja «Ülesküntud uudismaa» autor Mihhail Aleksandrovitš Šolohhov põlvneb Doni kasakate maalt. Ta sündis 24. mail 1905. aastal Vjošenskaja staniitsas.

Haridustee jäi tal sõja tõttu poolikuks. Oma «ülikoolid» tegi Šolohhov läbi Donimaal, kus tast kujunes kirjanik ja kommunist.

Kodusõjapäevil võttis Šolohhov osa võitlusest valgete jõukudega, pärast sõja lõppu töötas mustatöölisena, müürsepana ja arveametnikuna, täiendades samaaegselt oma teadmisi.

Peatselt avalduvad temas tugevad kirjanduslikud kalduvused. Ta hakkab kirjutama jutte Kodusõjast, mis leiavad lugejate poolt sooja vastuvõttu.

Seejärel algab töö neljaköitelise suurromaani «Vaikne Don» kallal, mis valmib ajavahemikul 1926—1940. Vahepeal avaldas ta romaani «Ülesküntud uudismaa» (1932), mis käsitleb meie maa üht tähtsamat murrangulist perioodi — kollektiviseerimist. Romaani teine osa ilmus pärast Suurt Isamaasõda.

Suure Isamaasõja aastail võttis Solohhov aktiivselt osa võitlusest saksa fašistlike anastajate vastu. Nõukogude inimeste kannatusrikkast võitlusest fašismi vastu kõneleb tema jutustus «Inimese saatus» (1956), mis kohe pärast ilmumist võitis nii nõukogude kui ka välismaa lugejate suure poolehoiu.

Praegu elab ja töötab kirjanik oma kodukülas Vjošenskajas.

INIMESE SAATUS.

(Katkend samanimelisest jutustusest.)

Ükskord õhtul tulime töölt tagasi oma barakki. Terve päeva oli sadanud vihma ja hilbud meie seljas olid läbimärjad; lõikava tuule käes olime ära külmunud nagu õuekoerad, hambad lausa plagisesid suus. Oma riidekaltse kuivatada polnud kuskil, samuti soojendada ennast, pealegi olime surmani näljas ja isegi hullemini veel. Kuid õhtul polnud meie jaoks toitu ette nähtud.

Võtsin märjad hilbud seljast, viskasin narile ja ütlesin: «Neil on vaja, et me päevas neli kantmeetrit annaksime, aga hauaks meile igaühele jätkub ülearugi ühestainsast.» See oligi kõik. Ja ometi leidus omade hulgas lurjus, kes laagri komandandile need kibedad sõnad edasi rääkis...

Komandandi ruumides olid lilled akendel ja niisugune puhtus igal pool nagu meil heas klubis. Laua taga istusid kõik laagri ülemused — viis inimest, kummutasid napsuklaasi ja hammustasid pekki peale. Laual nende ees oli juba alustatud hiiglama suur pudel napsuga, leib, pekk, sissetehtud õunad, avatud purgid mitmesuguseid konserve. Üheainsa pilguga nägin kõike seda kraami, — usud või ei — süda hakkas nii pööritama, et äärepealt oleksin oksendama hakanud. Olin näljane kui hunt, võõrdunud inimeste toidust, ja siin äkki oli niisugune hulk head ja paremat... Kuidagiviisi surusin iivelduse maha, kuid silmad sain laua küljest lahti suure vaevaga.

Otse minu ees istus poolpurjus Müller ja mängis püstoliga, viskas seda ühest käest teise, ise vaatas mulle otsa ega pilgutanud kordagi silma — nagu madu. Noh, ma võtsin valvelseisaku, lõin ärakulunud kontsad kokku ja kandsin hästi kõva häälega ette: «Sõjavang Andrei Sokolov on teie käsul kohale ilmunud, herr komandant.» Tema küsib minult: «Nii et neli kantmeetrit, russ Ivan, — see on palju?» — «Just nii,» ütlesin, «herr komandant, palju.» — «Aga ühest sulle hauaks jätkub?» — «Just nii, herr komandant, täiesti jätkub, jääb järelegi.»

Ta tõusis püsti ja ütles: «Ma teen sulle suurt au ja lasen sind isiklikult nende sõnade eest maha. Siin on ebamugav, lähme õue, seal kannan su arvelt maha.» — «Nagu soovite,» vastasin. Ta

seisis, mõtles, siis viskas revolvri lauale, valas klaasitäie viina, võttis tüki leiba, pani viilu pekki peale, ulatas kõik selle mulle ja lausus: «Enne surma joo, russ Ivan, saksa relvade võidu eest.»

Pidin juba võtma ta käest klaasi ja sakuska, aga kui kuulsin neid sõnu, mind nagu lausa tuli kõrvetas! Mõtlesin iseendas: «Et mina, vene sõdur, hakkaksin jooma saksa relvade võidu eest?! Aga kas sa ei taha üht-teist, herr komandant? Üks ots mul niikuinii, aga sina käi kus kurat oma viinaga.»

Panin klaasi lauale, suupiste samuti ja ütlesin: «Aitäh võõrustamise eest, ainult et viina ma ei joo.» Komandant naeratas: «Ei taha juua meie võidu eest? Niisugusel juhul joo oma hukatuse eest.» Mis oli mul kaotada? «Oma hukatuse ja piinadest pääsemise eest ma joon küll,» ütlesin talle. Nende sõnadega võtsin klaasi ja tühjendasin kahe sõõmuga, sakuskat aga ei puudutanud, pühkisin huuled peopesaga viisakalt puhtaks ja sõnasin: «Tänan kostitamise eest. Olen valmis, herr komandant, lähme, kandke mind maha.»

Tema vaatas mind tähelepanelikult ja ütles: «Võiksid ikkagi suupistet võtta enne surma.» Mina talle vastu: «Pärast esimest klaasi ma sakuskat ei tarvita.» Valas teise klaasitäie, ulatas mulle. Jõin ka selle tühjaks ning suupistet jällegi ei puudutanud, võtsin julgust, mõtlesin: «Vähemasti joon enese täis enne õue minekut, enne kui eluga hüvasti jätan.» Komandant tõstis oma valged kulmud kõrgele ja küsis: «Miks sa sakuskat ei võta, russ Ivan? Ära häbene!» Mina aga talle jälle oma: «Vabandage, herr komandant, ma pole ka pärast teist klaasi harjunud suupistet võtma.» Ta ajas põsed pungi, turtsatas, siis hakkas laginal naerma ja läbi naeru midagi kärmesti saksa keeles rääkima, nähtavasti tõlkis mu sõnu sõpradele. Need hakkasid ka naerma, liigutasid toole, pöördusid oma moludega minu poole, ja ma panin tähele, et hakkasid mind vaatama kuidagi teisiti, justkui lahkemalt.

Komandant valas mulle kolmanda klaasi, endal aga käed värisesid naerust. Selle klaasi ma tühjendasin pikkamisi, hammustasin peale väikese tükikese leiba, ülejäägi panin lauale tagasi. Tahtsin neile, põrgulistele, näidata, et ehk ma küll hukka saan, aga nende armuanni peale ma ahneks ei lähe, et mul on oma, venelase väärikus ja uhkus, et mind nad loomaks pole muutnud, ehk küll kõigest väest on püüdnud.

Pärast seda läks komandant näost tõsiseks, kohendas oma rinnal kaht raudristi, tuli ilma püstolita laua tagant välja ja ütles: «Tead mis, Sokolov, sa oled tõeline vene soldat. Sa oled vapper soldat. Mina olen ka soldat ja austan väärilisi vastaseid. Maha ma sind ei lase. Pealegi jõudsid meie vaprad väed täna Volga äärde välja ja vallutasid täielikult Stalingradi. Sellest on meil suur rõõm ja sellepärast ma kingin sulle suuremeelselt elu. Mine oma blokki, ja see on sulle julguse eest,» ja ise andis mulle laualt väikese leivapätsi ja tüki pekki.

Surusin leiva endale kõigest jõust vastu rinda, hoidsin pekki vasakus käes, ja olin niisugusest pöördest nii jahmatanud, et ei ütelnud aitähki, tegin üle vasaku õla pöörde, läksin ukse poole ja ise mõtlesin: «Põrutab mulle nüüd keset selga, ja jääb see söök mul poistele viimata.» Ei, pääsesin. Ka seekord läks surm minust mööda, ainult külm juga oli minust üle käinud...

Komandandi ruumist tulin välja kindlal jalal, aga õues jäin täis. Tuikusin barakki ja langesin tsementpõrandale meelemärkusetult maha. Meie omad äratasid mu siis, kui veel pime oli: «Jutusta!» Noh, tuletasin meelde, mis komandandi juures juhtus, jutustasin neile. «Kuidas me toidu jaotame?» küsis mu narinaaber, endal hääl värises. «Kõigile ühtlaselt,» ütlesin talle. Ootasime, kuni valgeks läks. Leiva ja peki jaotasime õiglaselt ära. Igaüks sai tikutoosisuuruse tüki leiba, iga raasuke võeti arvesse, noh, pekki, mõistad isegi, sai ainult huultele määrida. Aga õiglaselt jaotasime.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Nimetage teisi kirjandusteoseid, milles kajastuvad Suure Isamaasõja võitlused.

2. Jälgige kirjelduste kontrastsust sõjavangide ja laagriperemeeste elu kujutamisel.

3. Milliste lausetega väljendub tavalise nõukogude sõduri üleolek fašistlikest võimukandjatest?

4. Milles avaldub nõukogude sõjameeste ühtekuuluvus ka kõige raskemates tingimustes? Meenutage nelja Nõukogude sõduri kangelaslikku triivimist Vaiksel ookeanil (1960. aastal). Püüdke leida ühisjooni nende ja käesoleva jutustuse episoodi vahel.

5. Lugege jutustus tervikuna läbi.

6. Koostage kirjand teemal «Nõukogude inimese väärikus».

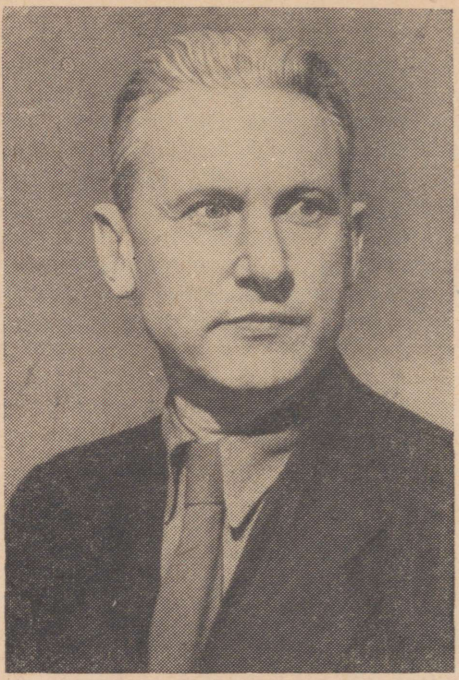

Aleksander Fadejev

(1901—1956)

Nõukogude kirjanduse väljapaistva teose «Noor Kaardivägi» autor Aleksander Aleksandrovitš Fadejev pärineb Tveri kubermangust (praegune Kalinini oblast). Ta sündis 24. detsembril 1901. aastal velskri pojana.

Hariduse sai ta Vladivostoki kommertskoolis ja Moskva mäeinstituudis.

Kogu oma elu pühendas Fadejev sotsialistliku ühiskonna ülesehitamisele, Kommunistliku Partei teenimisele, mille liige ta oli 1918. aastast. Ta võttis osa põrandaalusest tööst Vladivostokis, võitles Koltšaki vägede ja Jaapani interventide vastu, oli Kroonlinna kontrrevolutsioonilise mässu mahasurujaid.

Kõik see kajastub ka tema kirjanduslikus loomingus. Võitlus nõukogude võimu eest, sotsialismi ülesehitamine, inimeste teadvuse kasvamine — see moodustab Fadejevi teoste peamise sisu.

Tema loomingu väljapaistvamateks saavutusteks on romaanid «Kaotus» (1926) ja «Noor Kaardivägi» (1945, ümbertöötatud kujul 1951). Viimane jutustab Krasnodoni noorte

põrandaaluse organisatsiooni võitlusest saksa fašistlike röövvallutajatega.

Fadejev oli silmapaistev ühiskonnategelane ja rahuvõitleja.

Ta suri 13. mail 1956. aastal.

NOOR KAARDIVÄGI.

Esimene peatükk.

«Jah, sa vaata ainult, Valja, missugune ime! Tore! Nagu voolitud... See ei ole ju marmorist ega alabastrist, see lausa elab, aga kui külm! Ja missugune peen ning habras töö — inimkäed ei oleks seda iial teinud. Vaata, kuidas ta veepinnal puhkab, puhas, range, ükskõikne... Aga seal on tema peegeldus vees — on isegi raske ütelda, kumb neist on kaunim, — ja värvid! Vaata, vaata, ta ei olegi valge, see tähendab, ta on küll valge, aga kui palju varjundeid — kollakaid, roosakaid, mingisuguseid taevalikke, ja seestpoolt on ta rõskuse tõttu pärlikarva, lihtsalt pimestav, — ei ole inimestel niisuguseid värve ega nimetusigi!...»

Nõnda rääkides sirutas end jõe suunas pajupõõsast välja tütarlaps mustade laineliste juuksepalmikutega, helevalge pluusiga ja nii kaunite, neist äkitselt voogama hakkava valguse küllast pärani avanenud ning niiskunud mustade silmadega, et ta ise sarnanes selle vesiroosiga, mis tumedas vees peegeldus.

«Leidsid ka aja imetlemiseks! Oled aga veider, Ulja, jumala eest!» vastas talle teine tütarlaps, Valja, kes ka tema järel sirutas jõekese kohale veidi esiletungivate sarnadega ja pisut tõmbininalise, ent oma värske nooruslikkuse ning headuse tõttu väga armsa näo. Ja vesiroosile pilkugi heitmata otsis ta rahutult silmadega tüdrukuid, kellest nad lahku olid läinud. «Uu-uu!»

«Uu-uu!... Uu-uu!... Uu!...» vastati mitmel häälel üsna lähedalt.

«Tulge siia! Ulja leidis vesiroosi,» ütles Valja ja vaatas sõbratarile heldiv-pilkavalt näkku.

Sel hetkel kostis uuesti, nagu kauge kõue vastukaja, suurtükilaskude kõmin — loodest, Vorošilovgradi juurest.

«Jälle!»

«Jälle...» kordas Ulja kõlatult, ja valgus, mis nii tugeva jõuga tema silmadest tulvas, kustus.

«Kas nad seekord tõesti läbi murravad! Jumal küll!» ütles Valja. «Mäletad, mis me möödunud aastal pidime üle elama? Ja kõik läks hästi! Kuid möödunud aastal ei tulnud nad nii lähedale. Kuuled, kuidas kõmmutab?» Nad vaikisid ja kuulatasid.

«Kui ma seda kuulen ja vaatan taevast, nii selget, näen puude oksi, rohtu jalge all, tunnen, kui soojaks on selle kuumendanud päike, kui meeldivalt maa lõhnab, siis hakkab mul nii valus, nagu

oleks see kõik minust alatiseks, alatiseks lahkunud,» kõneles Ulja erutatud rinnahäälega. «Hing näib olevat sellest sõjast nii kalgiks muutunud, oled teda juba harjutanud endasse mitte midagi vastu võtma, mis teda võiks pehmendada, ja korraga murrab läbi niisugune armastus, niisugune haletsus kõige vastu!... Sa tead, ma võin ju ainult sulle sellest rääkida.»

Nende näod lähenesid keset lehestikku niivõrd, et nende hingus segunes, ja nad vaatasid teineteisele otse silma. Valjal olid heledad heasüdamlikud, laiali asetsevad silmad, mis talusid sõbratari pilku alistumise ning imetlusega. Ulja silmad aga olid suured ja tumepruunid — need ei olnud silmad, vaid allikad — pikkade ripsmetega, piimjate silmavalgetega, mustade salapäraste läätsedega, mille sügavusest näis uuesti voolavat seda niisket tugevat valgust.

Suurtüki-kogupaukude kauge lajatav mürin, mis isegi siin jõeäärses nõos kutsus esile lehestiku kerge värina, kajastus iga kord rahutu varjuna tütarlaste nägudel.

«Mäletad, kui ilus oli eile õhtul stepis, kas mäletad?» küsis Ulja häält tasandades.

«Mäletan,» sosistas Valja. «See loojang. Mäletad?»

«Jah, jah... Sa tead, kõik kiruvad meie steppi, ütlevad, stepp olevat igav, ruske, aina künkad ja künkad, ning otsekui kodutu, kuid mina armastan teda. Mäletan, kui ema oli veel tervise juures, siis juhtus vahel, et tema töötas arbuusiväljal, mina aga, veel päris väike, lamasin endamisi selili ja vahtisin üles kõrgusse ning mõtlesin, kui kõrgele ma suudan taevasse vaadata, mõistad, kas suudan vaadata kõige kõrgemasse punkti? Ja mul hakkas eile nii valus, kui me vaatasime loojangut ja pärast neid higist märgi hobuseid, suurtükke, veokeid, haavatuid... Punaarmeelased liiguvad nii kurnatuina. Ja äkki oli kõik nii kindlasti selge, et see pole mingisugune ümbergrupeerumine, vaid et on käimas kohutav, jah, just kohutav taganemine. Seepärast nad kardavadki silma vaadata. Oled sa märganud?»

Valja noogutas vaikides peaga.

«Kui ma vaatasin steppi, kus oleme nii palju laule laulnud, ja seda loojangut, suutsin ma vaevu pisaraid tagasi hoida. Kas oled mind sageli nutmas näinud? Mäletad, kui pimenema hakkas?... Nad aina lähevad, lähevad hämaruses, ja kogu see aeg kõmin, välgatused silmapiiril ning tulekahjukuma — vist Rovenkis — ja missugune raske, purpurpunane loojang. Sa tead, ma ei karda midagi maailmas, ma ei karda ühtki võitlust, raskusi, piinu, kui ainult teaks, kuidas talitada... Meie hingede kohale on laskunud midagi ähvardavat,» ütles Ulja, ja ta silmi kuldas sünge, ähmane tuli.

«Aga kui hästi me elasime, eks ole, Uljake?» ütles Valja ja pisarad tungisid talle silma.

«Kui hästi võiksid elada kõik inimesed maailmas, kui nad seda

tahaksid, kui nad ainult aru saaksid!» ütles Ulja. «Kuid mis parata, mis parata!» lausus ta laulvalt hoopis teise, lapseliku tooniga, kui hakkas kuulduma sõbrataride hääli, ja ta silmis välgatas vallatu ilme.

Ta võttis kähku maha kingad, mis olid tõmmatud paljaste jalgade otsa, ja kitsa päevitunud käega tumeda seeliku sabast kinni haarates astus julgesti vette.

«Tütarlapsed, vesiroos!...» hüüdis pöösastest esile hüpanud kleenuke, painduv, poisilikult hulljulgete silmadega tüdruk. «Ei, kuss, minu oma!» kilkas ta, võttis järsu liigutusega mõlema käega seelikust kinni, hüppas tõmmude paljaste säärte välkudes vette ja pritsis nii enda kui Ulja üle merevaikkollaste piiskade lehvikuga. «Oi, siin on ju sügav!» ütles ta naerdes, vajus üht jalga pidi vetikaisse ja taandus.

Tüdrukud — neid oli veel kuus — sööstsid kilgates ja lobisedes kaldale. Nagu Ulja ja Valja ning äsja vette hüpanud kleenuke tütarlaps Saša, kandsid nad kõik lühikesi seelikuid ja lihtsaid pluusikesi. Donetsi tulised tuuled ja kõrvetav päike olid nagu meelega, et rõhutada iga tütarlapse füüsilist omapära, ühel kullanud, teisel pruunistanud, mõnel aga põletanud nagu tuleastjas pruuniks käed ja jalad, näo ja kaela kuni abaluudeni.

Nagu kõik tütarlapsed maailmas, kui neid on koos rohkem kui kaks, rääkisid nad üksteist kuulamata niivõrd valjusti, pööraselt, viimse võimaluseni kõrgeis, kiunuvais toonides, nagu oleks see, mis nad rääkisid, juba viimse äärmuse väljendus ja nagu oleks vaja, et seda teaks ja kuuleks kogu lai maailm.

«...Ta hüppas langevarjuga alla, jumala eest! Sihuke kenake, kräsupäine, valgeke, silmad nagu nööbid!»

«Ei minust saaks meditsiiniõde, tõsijutt, ma ei või verd näha!»

«Kas tõesti jäetakse meid maha, kuidas sa võid nõnda rääkida! See ei või ju võimalik olla!»

«Oi, milline vesiroos!»

«Maiake, mustlasplikake, aga kui meid jäetaksegi maha!»

«Vaata, vaata, mis Saša teeb!»

«Nõnda otsemaid armuda, mis sa nüüd ometi!»

«Ulka, ullike, kuhu sa oled roninud?»

«Upute veel ära, kiinlased!...»

Nad rääkisid seda Donbassile iseloomulikku jämedavõitu segamurret, mis on tekkinud Vene keskkubermangude keele ristumisest ukraina rahvakeelega, Doni kasakate dialektiga ja Aasovi sadamalinnade Mariupoli, Taganrogi ja Rostovi Doni ääres kõnekeelega. Aga kuidas ka kõneleksid tüdrukud kogu laias maailmas, nende suus muutub kõik armsaks.

«Uljake, milleks sul seda vaja on, mu kullake?» rääkis Valja, vaadates rahutult oma heatahtlike, laiali asetsevate silmadega, kui sõbratari päevitunud sääred ja valged põlved vee alla kadusid.

Ettevaatlikult ühe jalaga kobades vetikaist läbikasvanud põhja ja seelikut kõrgemale kergitades, nii et tulid nähtavale mustade püksikeste servad, tegi Ulja veel ühe sammu ja oma saledat pihta tugevasti ettepoole kallutades haaras vaba käega vesiroosist kinni. Üks lahtiläinud koheva otsaga juuksepalmik langes vette ja jäi ujuma, samal hetkel tegi Ulja ainult sõrmedega viimase pingutuse ning tõmbas ülipika varrega vesiroosi veest välja.

«Tubli, Ulka! Oma teoga oled sa täielikult ära teeninud liidu kangelase nimetuse... Mitte küll kogu Nõukogude Liidu, vaid ütleme, meie Pervomaika kaevanduse pööraste piigade liidu!» rääkis Saša sääremarjadeni vees seistes ja sõbratarile oma ümmarguste pruunide poisisilmadega ainiti otsa vaadates. «Anna lill siia!» Ja surunud seeliku põlvede vahele, pistis ta oma osavate peenikeste sõrmedega vesiroosi Ulja mustadesse, meelekohtadel ja patsides suurteks lokkideks käharduvaisse juustesse. «Oi, küll see sobib sulle, päris kade meel hakkab!... Oota,» ütles ta äkitselt pead tõstes ja kuulatades. «Ragistab kuskil... Kuulete, tüdrukud? Oh sa mait!...»

Saša ja Ulja ronisid kähku kaldale.

Kõik tüdrukud ajasid pead kuklasse ja kuulatasid katkendlikku, kord peenikest, herilase sumina taolist, kord madalat, urisevat põrinat ja püüdsid tulikuumas taevas näha lennukit.

«Mitte üks, vaid tervelt kolm!»

«Kus, kus? Ma ei näe...»

«Ma ka ei näe, ma kuulen häält...»

Mootorite vibreerivad helid sulasid kord üheksainsaks ähvardavjulmaks undamiseks, kord lagunesid üksikuteks läbilõikavateks või madalateks mürisevateks põrinateks. Lennukid mürisesid juba kuskil otse pea kohal, ja kuigi neid polnud näha, libises otsekui nende tiibade must vari üle tütarlaste nägude.

«Vist Kamenski peale lendasid, ülekäigukohta pommitama...»

«Või Millerovo peale.»

«Küll ütles — Millerovo peale! Millerovo anti ära, kas sa eilset teadaannet ei kuulnud?»

«Ükskõik, lahingud käivad lõuna pool.»

«Mis me küll peaksime tegema, näitsikud?» rääkisid tüdrukud, uuesti tahtmatult kuulatades kaugete suurtükilaskude müri-nat, mis nagu oleks neile lähenema hakanud.

Kui raske ja kole sõda ka oleks, missuguseid julmi kaotusi ja kannatusi ta inimestele ka tooks, noorus oma tervise ja elurõõmuga, oma naiivse heasüdamliku egoismi, armastuse ja tulevikuunistustega ei taha ega oskagi üldise hädaohu ja kannatuste taga näha hädaohtu ja kannatusi endale, kuni need tabavad teda ootamatult ning purustavad tema õnneliku käekäigu.

Ulja Gromova, Valja Filatova, Saša Bondarjova ja kõik teised tüdrukud olid alles selsamal kevadel Pervomaiski kaevandusasulas lõpetanud keskkooli.

Kooli lõpetamine on noore inimese elus küllaltki tähtis sündmus, aga kooli lõpetamine sõjapäevil — see on sootuks eriline sündmus.

Kogu möödunud suve, kui algas sõda, töötasid vanemate klasside õpilased, poisid ja tüdrukud — nagu neid seni hüüti — Krasnodoni linna külje all asuvais kolhoosides ja sovhoosides, kaevandustes ja Vorošilovgradi veduritehases, mõned sõitsid koguni Stalingradi traktoritehastesse, kus nüüd tanke valmistatakse.

Sakslased tungisid sügisel Donbassi, vallutasid Taganrogi ja Rostovi Doni ääres. Kogu Ukrainast jäi sakslastelt vabaks ainult Vorošilovgradi oblast, ja valitsus, taganedes koos armee väeosadega, siirdus Kiievist Vorošilovgradi, kuna Vorošilovgradi ja Stalino, endise Juzovka oblasti asutused peatusid nüüd Krasnodonis.

Hilissügiseni, kuni kujunes välja rinne lõunas, läksid inimesed sakslaste poolt vallutatud Donbassi rajoonidest läbi Krasnodoni, sõtkudes tänavate rusket pori, ja näis, et pori koguneb üha rohkem selle tõttu, et inimesed seda stepist oma kottadega kaasa tassivad. Kooliõpilased olid juba peaaegu valmis koos oma kooliga Saraatovi oblastisse evakueeruma, kuid evakueerimine jäi ära. Sakslased peatati kaugel Vorošilovgradi ees, Rostov Doni ääres võeti sakslastelt tagasi, talvel said sakslased Moskva all lüüa, algas Punaarmee pealetung, ja inimesed lootsid, et kõik läheb veel hästi.

Õpilased harjusid sellega, et nende mugavates korterites, eterniitkatustega standard-kivimajades Krasnodonis, «Pervomaika» majades ja isegi «Šanghai» savimajakestes — neis väikestes korterites, mis esimestel sõjanädalatel näisid tühjaks jäänutena selle tõttu, et isa või vend olid rindele läinud, — vaheldumisi elavad ja ööbivad võõrad inimesed: siia kolinud asutuste töötajad, siia majutatud või läbiminevad, rindele siirduvad Punaarmee väeosade sõdurid ja komandörid.

Nad õppisid eristama kõiki väeliike, sõjaväelisi auastmeid, relvaliike, oma ja sõjasaagiks saadud mootorrataste, veo- ja sõiduautode marke. Taipasid esimese pilguga tankide tüüpe — mitte ainult siis, kui tankid raskelt puhkasid kuskil tänava ääres, varjatuina paplitest, soomusest õhkuva tulikuuma õhu kangastuses, vaid ka siis, kui nad veeresid äikesena Vorošilovgradi tolmusel maanteel või liikusid läände mööda sügisesi lagunevaid ja talviseid täistuisanud sõjateid.

Nad tundsid mitte ainult välimuse, vaid ka hääle järgi ära oma ja saksa lennukid, tundsid need ära nii päikesest leegitseval kui ka tolmust punasel, tähisel või mustal Donetsi taeval, mis tuulispeana keerles nagu nõgi põrgus. «Need on meie «lagid» (või «migid» või «jakid»),» ütlesid nad rahulikult.

«Näe, «messerid» läksid!...»

««Ju-87» läksid Rostovi peale,» rääkisid nad omavahel hooletult.

Nad harjusid õhukaitsesalga öövalvekordadega kaevandustes, koolide ja haiglate katustel, gaasitorbik õlal. Ja kellelgi ei värahtanud enam süda, kui õhk vappus kaugest pommitamisest ning helgiheitjate kiired ristlesid nagu vardad eemal öises taevas Vorošilovgradi kohal ja tulekahjude kumad tõusid kord siin, kord seal silmapiiril, või kui vaenlase pikeerivad pommituslennukid päise päeva ajal heitsid lõhkepomme eemal stepis liikuvaile veoautode kolonnidele ja seejärel ulgudes-tulistasid kahureist ning kuulipildujaist piki maanteed, millelt mõlemale poole, nagu liugpaadi küntud vesi, jooksis laiali sõdureid ja hobuseid.

Nad hakkasid armastama kolhoosipõldudele viivat pikka teed, veoautodelt täiel häälel stepituulde laulmist, suvist lõikuseaega keset ääretuid nisuvälju, mis kooldusid tera raskuse all, ja südamlikke kõnelusi ning äkilist naeru öövaikuses kuskil kaerakõlkais.

Just sel kevadel lõpetasid nad kooli, jätsid oma õpetajate ning organisatsioonidega hüvasti, ja sõda, nagu oleks ta neid oodanud, vaatas neile otse silma.

23. juunil eemaldusid meie väed Harkovi suunas. 3. juulil aga üllatas nagu äike raadioteade, et meie väed on pärast kaheksakuist kaitsmist maha jätnud Sevastoopoli.

Starõi Oskol, Rossoš, Kantemirovka, lahingud Voronežist lääne pool, võitlused Voroneži lähistel, 12. juulil — Lissitšansk. Ja äkitselt hakkasid üle Krasnodoni voogama meie taganevad väeosad.

Lissitšansk — see oli juba üsna siinsamas. Lissitšansk — see tähendab, et homme võib tungida Vorošilovgradi, ülehomme aga siia, Krasnodoni ja «Pervomaikasse», iga rohulibleni tuttavaile, aiakestest väljaulatuvate tolmuste jasmiinide ja sirelitega tänavaile, vanaisa õunapuuaiakesse ja jahedasse, päikese eest suletud luugikestega majja, kus veel naela otsas ripub isa kaevurikuub, nagu ta selle sinna riputas, olles tulnud töölt enne seda, kui läks sõjakomissariaati, — just sellesse majja, kus ema soojad soonilised käed on küürinud läikivalt puhtaks iga põrandalaua ja kastnud hiina roosi, mis asetseb aknalaual, ning laotanud lauale värskusest lõhnava, jämedast lõuendist lillelise lina, — sinna võib astuda ja astubki sisse fašist-sakslane!

Selle lühikese puhkeaja kestel seadsid end linnas kindlalt nagu eluksajaks sisse väga usaldusväärsed, arukad, alati kõigest teadlikud, raseeritud majorid-intendandid. Nad lõid lõbusate naljasõnade saatel pererahvaga kaarte, ostsid turult soolatud arbuuse, rääkisid meeleldi olukorrast rindeil ja parajal juhul polnud neil isegi kahju anda konserve pererahva peedisupi jaoks. Kaevanduse nr. 1-bis juures asuvas Gorki-nimelises klubis ja Lenini-nimelises klubis linnapuiestikus keerles ajuti rohkesti leit-

nante — tantsuharrastajaid, lõbusaid —, ja polnud võimalik aru saada, kas nad olid sõbralik-lahked või üleannetud. Leitnandid kord ilmusid linna, kord kadusid sealt, kogu aeg saabus palju uusi, ja tüdrukud harjusid nende alatasa vahelduvate päevitunud mehiste nägudega nii ära, et kõik nad tundusid juba võrdselt omadena.

Ja korraga ei olnud neist enam kedagi.

Verhneduvannaja raudteejaamas, selles rahulikus pooljaamas, kus iga krasnodonlane, tulles tagasi lähetuselt või matkalt sugulaste juurde või suvevaheajale pärast aastast õppimist kõrgemas õppeasutuses, pidas end juba kodus olevaks, — selles Verhneduvannajas ja kõigis teistes Lihhaja—Morozovskaja—Stalingradi raudteejaamakestes laaditi peale tööpinke, inimesi, masinaid ja teravilja.

Akaatsiatest, vahtrakestest ja paplitest varjatud majakeste akendest kuuldus laste ja naiste nuttu. Seal seadis ema reisivalmis last, kes sõitis ära koos lastekoduga või kooliga, seal saadeti teele tütart või poega, seal jättis perekonnaga hüvasti mees või isa, kes lahkus linnast oma organisatsiooniga. Kuid mõnes tihedalt suletud aknaluukidega majakeses oli säärane vaikus, mis on veel õudsem kui ema nutt, — maja oli jäänud kas täiesti tühjaks, või istus liikumatult kambris ainult vanake-ema, saatnud kogu perekonna minema ja langetanud mustaks päevitunud käed rüppe, suutmata enam isegi nutta, raudne piin südames.

Tüdrukud, kes ärkasid hommikul kaugete suurtükilaskude peale, riidlesid vanematega: tüdrukud veensid vanemaid viibimata ära sõitma ja neid üksi jätma, aga vanemad rääkisid, et nende elu olevat juba möödas ning et tütarlastel — kommunistlikel noortel tuleks minna hädast-patust kaugemale; tüdrukud einestasid kähku ja jooksid üksteise juurde uudiseid hankima. Ja nõnda, kogunenud ühte parve nagu linnud, roidunud palavusest ja rahutusest, istusid nad kord tundide viisi poolpimedas kambrikeses mõne sõbratari pool või aiakeses õunapuu all, kord põgenesid varjukasse metsanõkku jõekese äärde, — salajase eelaimusega õnnetusest, mida nad ei suutnud kuidagi mõista ei südame ega mõistusega.

Ja nüüd see puhkes.

«Vorošilovgrad on vist juba maha jäetud, aga meile sellest ei räägita,» ütles lõikava häälega väike laianäoline, terava ninaga, läikivate, siledate, nagu pea külge kleebitud juustega ja kahe lühikese ning südikalt ettepoole ulatuva palmikukesega tüdruk.

Selle tütarlapse perekonnanimi oli Võrikova ja eesnimi Siina, aga juba lapsepõlvest peale ei nimetanud koolis keegi teda eesnime-pidi, vaid ikka ainult perekonnanime järgi: Võrikova ja Võrikova.

«Kuidas sa võid niimoodi targutada, Võrikova? Kui ei räägita, tähendab, pole veel maha jäetud,» lausus Maia Peglivanova, sün-

nipäraselt tõmmu nagu mustlane, ilus mustasilmaline tütarlaps, ja krimpsutas isekalt oma täidlast alahuult.

Koolis oli Maia enne selle lõpetamist kevadel olnud komsomolisekretäriks, ta oli harjunud kõiki parandama ja kõiki kasvatama ning üldse nõudis, et kõik oleks alati reegli järgi.

«Me teame ammugi, et sa võid ütelda: «Tüdrukud, te ei tunne dialektikat!»» ütles Võrikova, matkides Maiat nii täpselt, et kõik tütarlapsed puhkesid naerma. «Küllap jah meile öeldakse tõtt, oota aga! Uskusime, uskusime, ja kaotasime usu!» rääkis Võrikova, välgutades lähestikku asetsevaid silmi ja vibutades sõjakalt, nagu mardikas katsesarvi, oma ettepoole hoiduvaid teravaid patsikesi. «Arvatavasti on Rostov juba ära antud — meil ei olegi enam kuhugi pageda. Ka ise lasevad jalga!» ütles Võrikova, korrates ilmselt kellegi sõnu, mida ta sageli oli kuulnud.

«Sa arutled veidralt, Võrikova,» ütles Maia, püüdes mitte häält kõrgendada. «Kuidas sa võid nõnda rääkida? Sa oled ometi kommunistlik noor, sa olid ju pioneerijuht!»

«Ära sekelda temaga,» ütles tasa Šura Dubrovina, teistest vanem sõnakehv tüdruk poisipeaga, peaaegu kulmudeta, ujedavõitu heledate silmadega, mis andsid ta näole kummalise ilme.

Šura Dubrovina, Harkovi ülikooli üliõpilane, oli möödunud aastal, enne Harkovi vallutamist sakslaste poolt, põgenenud Krasnodoni oma isa juurde, kes oli kingsepp ning sadulsepp. Ta oli aastat neli teistest tüdrukutest vanem, kuid hoidus alati nende seltsi. Ta oli salamisi, nagu tüdrukutel vahel kombeks, Maia Peglivanovasse armunud ja käis alati Maia jälil, — «nagu niit nõela järel», ütlesid tüdrukud.

«Ära sekelda temaga. Kui ta on juba nõnda mõtlema hakanud, siis sina teda ei muuda,» lausus Šura Dubrovina Maiale.

«Kogu suve aeti kaevikuid kaevama, kui palju jõudu selleks raisati, olin kuu aega seetõttu päris haige, aga kes istub praegu neis kaevikutes?» rääkis väike Võrikova Maiat kuulamata. «Kaevikutes kasvab rohi! Eks ole?»

Kleenuke Saša kehitas teeseldud imestusega teravaid õlgu, vaatas Võrikovale oma ümmarguseks muutunud silmadega otsa ja vilistas pikalt.

Kuid nähtavasti mitte see, mida rääkis Võrikova, vaid just üldine ebamäärane olukord sundis tüdrukuid haiglase tähelepanuga tema sõna kuulama.

«Ei, tõepoolest, seisukord on ju kole!» lausus Tonja Ivanihhina, vaadates kartlikult kord Võrikova, kord Maia otsa. Ta oli tüdrukutest kõige noorem, pikajalgne, peaaegu laps, suure ninaga ja suurte kõrvade taha korraldatud paksude tumepruunide juuksesalkudega. Silmis sätendasid tal pisarad.

Sellest ajast peale, kui Harkovi kandis peetud võitlustes jäi teadmatult kadunuks tema armastatud vanem õde Lilja, kes oli sõja esimestel päevadel sõjaväevelskrina rindele läinud, näis

Tonja Ivanihhinale parandamatuna ning kohutavana maailmas kõik ja kõik, ja ta nukrad silmad kippusid alati märjaks minema.

Ainult Ulja ei võtnud tüdrukute kõnelusest osa ja nähtavasti ei jaganud nende ärevust. Ta päästis lahti jões märjaks saanud pika musta juuksepalmiku otsa, pigistas juuksed kuivaks, põimis uuesti palmikusse, asetas siis päikese kätte kord ühe, kord teise jala, ja kallutanud alla pea koos selle vesiroosiga, mis nii väga sobis tema mustade silmade ja juustega, seisis mõnda aega niiviisi, otsekui iseennast kuulatades. Kui jalad olid kuivad, pühkis Ulja pikliku pihuga üle kõrge kuivetu päevitunud labajala ning alt otsekui heleda äärisega ümbritsetud tallaalused, pühkis üle ka varbad ning kannad ja pistis osava, harjunud liigutusega jalad kingadesse.

«Ah, lollpea olin, loll olin! Miks ma ei läinud erikooli, kui mulle ettepanek tehti?» rääkis kleenuke Saša. «Mulle pakuti võimalust SARK-i erikooli astumiseks,» seletas ta naiivselt, vaadates kõiki poisikeseliku muretusega. «Oleksin jäänud siia sakslaste juurde tagalasse. Teie poleks midagi teadnud. Oleksite siin kõik hakanud mind hurjutama, mina aga ei liiguta kõrvagi. «Miks see Saša küll nii rahulik on?» Aga mina, tuleb välja, jään siia SARK-i poolt. Oleksin neid gestaapo tobusid,» ütles ta järsku naerma pahvatades ja kaval-nöökavalt pilku Võrikovale heites, «oleksin neid tobukesi tantsitanud, nagu oleksin tahtnud!»

Ulja tõstis pea ja vaatas tõsiselt ning tähelepanelikult Sašale näkku, ja miski värahtas ta näos, kas huuled või peened, eriskummalise lõikega sõõrmed.

«Jään siia ilma igasuguse SARK-ita. Ja mis siis?» sõnas Võrikova, tõugates pahaselt ette oma katsesarvede-taolised patsikesed. «Kui mind kord juba kellelegi tarvis ei ole, jään siia ja elan, nagu elasin. Ja mis siis? Olen õpilane, sakslaste arusaamise järgi midagi gümnaasiumiõpilase-taolist; nad on ometi kultuurinimesed, — mis nad mulle ikka teevad?»

«Gümnaasiumiõpilase-taolist?!» hüüatas Maia äkki roosaks tõmbudes.

«Just gümnaasiumist tulnud, terekest!»

Ja Saša väljendas Võrikovat nii täpselt, et tüdrukud uuesti naerma pahvatasid

Sel hetkel tegi nad kurdiks raske, kohutav löök, mis raputas maapinda ja õhku. Puudelt pudenes kuivanud lehti, oksakesi ning koorelt puutolmu, ja isegi üle veepinna libises virvendus.

Tütarlaste näod muutusid kahvatuks ja paariks sekundiks jäid nad vaikselt üksteisele otsa vahtima.

«Kas tõesti viskas kuhugi?» küsis Maia.

«Need lendasid ju ammugi üle, uusi aga polnud kuulda!» ütles pärani silmi Tonja Ivanihhina, kes alati tajus õnnetust esimesena.

Sel hetkel panid ümbruse vappuma kaks uut plahvatust, mis

peaaegu ühte sulasid, — üks üsna lähedal, teine veidi hiljem ja kaugemal.

Tüdrukud pistsid nagu kokkuräägitult asula poole jooksma, välgutades pōōsaste vahel oma päevitunud sääri.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Jutustage fašistliku Saksamaa reeturliku kallaletungi eesmärkidest.
2. Kirjeldage sõjasündmusi käesoleva peatüki põhjal.
3. Lugege hoolikalt läbi peatüki algus, kus räägitakse valgest vesiroosist. Mida annab see tütarlaste, eriti Ulja mõistmiseks?
4. Iseloomustage tütarlapsi, nende muresid ja rõõme.
5. Mille poolest Siina Võrikova erineb teistest? Kuidas avaldub see kirjaniku suhtumises temasse? Tuua tõenduseks tekstinäiteid.

Üheksateistkümnes peatükk.

Kõige imestamisväärsem oli see, kui ruttu nad kokku leppisid.

«Mis sa veel, tütarlaps, loed? Sakslased tulevad Krasnodoni! Kas sa ei kuule, kuidas autod Verhneduvannaja pool möirgavad?» rääkis Serjožka tüdruku jalgade juures seistes ja vaevaga hingamist tagasi hoides.

Valja vaatas talle imestava, rahuliku ja rõõmsa pilguga vaikides otsa.

«Kuhu sa tahtsid joosta?» küsis ta.

Serjožka sattus hetkeks segadusse. Kuid ei, see ei või tõsi olla, et see tüdruk oleks halb tüdruk.

«Tahan pugeda teie koolimajja ja vaadata, mis edasi sünnib . . .»

«Aga kuidas sa poed? Kas sa siis oled juba meie koolimajas käinud?»

Serjožka ütles, et ta on käinud nende koolimajas kord kahe aasta eest, ühel kirjandusõhtul.

«Eks ma kuidagi poe,» sõnas ta muiates.

«Aga sakslased võivad kõigepealt ju koolimaja võtta,» ütles Valja.

«Näen, kui nad tulevad, ja siis kohe puiestikku,» vastas Serjožka.

«Tead, kõige parem on vaadata pööningult, sealt on kõik näha, meid aga ei nähta,» ütles Valja, tõusis oma pleedil istukile ja korraldas kiiresti juuksepalmikuid ning pluusi. «Ma tean, kuidas sinna pääseda, ma juhatan sind.»

Serjožka hakkas äkki kõhklema.

«Näed sa, asi on niisugune,» lausus ta, «kui sakslased hakkavad koolimajja tikkuma, tuleb teiselt korruselt alla hüpata.»

«Mis sinna parata,» vastas Valja.

«Saad sa hakkama?»

«Küsid veel...»

Serjožka vaatas ta tugevaid päevitunud sääri, mis olid kaetud kullakate udemetega. Soe laine läbis ta südame. No muidugi, see tüdruk võib küll teiselt korruselt alla hüpata.

Ja juba jooksidki nad kahekesi läbi puiestiku koolimaja poole.

Suur kahekorruseline punastest tellistest koolimaja, valgusekküllaste klasside ja suure võimlaga, asetses puiestikus peavärava juures, trusti «Krasnodonugol» hoone vastas. Koolimaja oli tühi ja lukustatud. Kuid lähtudes õilsaist eesmärkidest, mida nad taotlesid, ei pidanud Serjožka endale häbistavaks murda kimp oksi ja nende abil litsuda sisse üks esimese korruse aken, mis oli puiestiku poole.

Nende südamed tardusid hardas aukartuses, kui nad kikivarvul mööda põrandalaudu astudes läbi ühe klassi alumisse koridori läksid. Kogu selles avaras hoones valitses vaikus, ja vähimgi kahin ning kolksatus kajas ümberringi kumedalt vastu. Mõne päevaga oli maa peal palju paigast nihkunud, ja paljud hooned, nagu inimesedki, olid kaotanud oma endise nimetuse ning otstarbe ega olnud veel saanud uut. Kuid siiski — see oli kool, milles oli õpetatud lapsi ja milles Valja oli veetnud oma elu helgemad päevad.

Nad nägid ust sildiga, millele oli kirjutatud: «Õpetajatetuba», nägid ust tahvlikesega: «Direktor» ja uksi tahvlikestega: «Arstikabinet», «Füüsikakabinet», «Keemiakabinet», «Raamatukogu». Jah, see oli kool, siin õpetasid täiskasvanud inimesed, õpetajad, lastele teadmisi ja seda, kuidas maailmas elada.

Ja neist tühjadest klassidest, lagedate koolipinkidega ruumidest, mis olid veel säilitanud spetsiifilise koolilõhna, hoovas Serjožkale ja Valjale vastu see maailm, milles nad olid kasvanud, mida neilt keegi ära võtta ei saanud ja mis nüüd oli lahkunud, nagu näis, igaveseks. See maailm oli kunagi tundunud nii igapäevasena, tavalisena, isegi igavana. Ja korraga kerkis see nende ette nii ainulaadselt kaunina ja vabana, täis avameelseid, siiraid ning puhtaid suhteid nende vahel, kes õpetasid ja kes õppisid. Kus on nad praegu, nii ühed kui teised, kuhu on saatus nad paisanud? Ja nii Serjožka kui ka Valja süda avanes hetkeks, täis suurt armastust selle minetatud maailma vastu ja täis ebamäärast hardust selle maailma kõrge pühaduse ees, mida nad omal ajal polnud osanud hinnata.

Nad mõlemad tundsid samu tundeid, mis oli neile sõnadeta selge, ja selle mõne minuti kestel muutusid nad teineteisele haruldaselt lähedaseks.

Kitsast sisemist treppi mööda viis Valja Serjožka teisele korrusele ja veel edasi väikese ukse juurde, mis läks pööningule. Uks oli lukustatud, kuid Serjožkat see ei kohutanud. Kobanud püksitaskus, tõi ta esile liigendnoa, mis oli varustatud paljude muude kasulike esemetega, mille hulgas leidus ka kruvikeeraja.

Keeranud kruvikesed välja, võttis ta ukse käepideme eest, nii et lukuauk seisis nende ees nagu alasti.

«Töötad klassikaliselt, kohe näha, et elukutseline sissemurdja,» muigas Valja.

«Maailmas on peale sissetungijate olemas veel lukussepad,» ütles Serjožka Valja poole pöördudes ja talle naeratades.

Urgitsenud peitliga lukuaugus, avas ta ukse, kust neile vastu tulvas päikesest tuliseks köetud plekk-katuse palavust, kuumunud pööningumulla, tolmu ja ämblikuvõrkude lõhna.

Kummargil, et peaga mitte tugipalke riivata, lähenesid nad ühele rängalt tolmunud pööninguaknale ja, akent pühkimata, et neid tänavalt näha ei võidaks, surusid näod vastu ruutu, peaaegu teineteist põskedega puudutades.

Aknast võisid nad näha kogu Aia tänavat, mis ulatus ühe otsaga puiestiku väravasse. Eriti hästi oli nähtav see tänavakülg, kus asusid partei oblastikomitee töötajate standardmajad. Otse nende silmade ees tänavanurgal paistis trusti «Krasnodonugol» kahekorruseline hoone.

Alates Serjožka lahkumise hetkest Verhneduvannaja vaarikust kuni selle ajani, mil nad koos Valjaga oma näod vastu tolmust pööninguakent surusid, oli möödunud üsna palju aega: saksa väeosad olid juba jõudnud linna tulla, Aia tänav oli kogu ulatuses veoautosid täis ja siin-seal oli näha saksa sõdureid.

«Sakslased... Vaat missugused nad on, need sakslased! Sakslased on meie juures Krasnodonis,» mõtles Valja ja ta süda hakkas kiiresti lööma ning rind erutusest kerkima.

Aga Serjožkat huvitas enam asja väline, praktiline külg; tema teravad silmad haarasid kõike, mis pööninguakna kaudu nende nägemispiirkonda sattus, ja endalegi märkamatult jäi Serjožkale meelde iga pisiasi.

Koolimaja asus trustihoonest umbes kümmekonna meetri kaugusel. Viimane oli koolimajast madalam. Serjožka nägi enda ees plekk-katust, isegi teise korruse tubade sisemust ja aknalähedast osa esimese korruse põrandast. Peale Aia tänava nägi Serjožka ka teisi tänavaid, mida ainult kohati varjasid tema ees olevad majad. Ta nägi majade õuesid ja majataguseid, kus askeldasid saksa sõdurid. Aegamööda tõmbas ta ka Valja oma tähelepanekute ringi.

«Põõsaid, põõsaid raiuvad... Vaata, isegi päevalilli,» rääkis ta. «Aga siia, trusti, asub neil vist staap, näed, kuidas askeldavad...»

Saksa ohvitserid ja sõdurid — asjaajajad ja kirjutajad — asusid trusti mõlemale korrusele peremehelikult sisse. Sakslased olid lõbusad. Nad avasid majas kõik aknad, vaatlesid nende kätte sattunud ruume, tuhnisid laualaekais ja suitsetasid, pildudes suitsuotsi tühjale kitsale tänavale, mis lahutas trustihoonet koolimajast. Mõne aja pärast tekkis tubadesse vene naisi, noori ja elata-

nuid. Naistel olid kaasas panged ja lapid. Pistnud seelikusaba vöö vahele, hakkasid naised põrandaid pesema. Korralikud, puhtad saksa kirjutajad hakkasid aga nende arvel teravmeelitsema.

See kõik toimus Valja ja Serjožka silmade all niivõrd läheda maa peal, et mingi mitte veel teadlikuks saanud mõte, julm ja piinav, kuid samal ajal talle naudingut pakkuv, hakkas korraga Serjožka südant vaevama. Ta märkas koguni seda, et pööninguaknakesed on kergesti äravõetavad. Raamid olid kerged ja püsisid oma piitade vahel peenikeste, viltu sisse löödud naelakeste varal.

Serjožka ja Valja olid pööningul istunud nii kaua, et võisid juba rääkida ka kõrvalistest asjadest.

«Oled sa Stjopka Safonovit pärast seda näinud?» küsis Serjožka.

«Ei.»

«Tähendab, ta lihtsalt ei saanud mahti Stjopkale veel midagi ütelda,» mõtles Serjožka rahul olles.

«Ta tuleb veel, ta on meie oma,» ütles Serjožka. «Kuidas sa mõtled edasi elada?» küsis ta.

Valja kehitas isekalt õlga.

«Kes võib seda praegu teada? Keegi ei tea ju, kuidas see kõik kujuneb.»

«See on õige,» lausus Serjožka. «Kas võib sinu juurde kunagi sisse astuda? Kas vanemad ei hakka tõrelema?»

«Vanemad!... Tule homme, kui tahad. Ma kutsun ka Stjopka.»

«Kuidas su nimi on?»

«Valja Borts.»

Samal hetkel kostsid nende kõrvu pikad valangud automaatidest, seejärel veel mitu lühikest — kuskil sealpool, Verhneduvannaja vaarikus.

«Tulistatakse. Kuuled?» sõnas Valja.

«Kuni me siin istume, võib linnas tea mis juhtuda,» ütles Serjožka tõsiselt. «Võib-olla on sakslased end juba nii teie kui meie korteris sisse seadnud nagu oma kodus.»

Alles nüüd meenus Valjale, missuguses olukorras ta oli kodunt lahkunud, ja ta hakkas mõtlema, et võib-olla on Serjožkal õigus ning et nii ema kui ka isa on tema pärast rahutud. Isekuse tõttu ei tahtnud ta esimesena avaldada, et tal oleks aeg ära minna, Serjožka aga ei hoolinud kunagi sellest, mis temast võidaks mõtelda.

«Aeg on koju minna,» sõnas ta.

Ja nad väljusid koolimajast sama teed kaudu.

Mõnda aega seisid nad majaesise aia ääres. Pärast üheskoos istumist pööningul tundsid nad endid mõnevõrra kohmetuina.

«Niisiis, ma tulen homme sinu poole,» ütles Serjožka.

Kodus aga kuulis Serjožka kõike seda, millest ta hiljem öösel

Volodja Osmuhhinile jutustas: haiglasse jäänud haavatute äravedamisest ja arst Fjodor Fjodorovitši hukkumisest. See oli toimunud tema õe Nadja silma all; tema jutustaski Serjožkale, kuidas see oli juhtunud.

Haigla ette oli sõitnud kaks sõidu- ja mitu veoautot ss-lastega, ja Natalja Aleksejevnale, kes välja oli tulnud, anti käsk ruumid poole tunni jooksul tühjendada. Natalja Aleksejevna tegi korralduse kõigile, kes liikuda suutsid, lastehaiglasse üle kolida, ise aga hakkas paluma kolimistähtaja pikendamist, põhjendades sellega, et tal on rohkesti lamavaid haigeid, transpordivahendid aga puuduvad.

Ohvitserid istusid juba autodesse.

«Fenbong! Mida see naine tahab?» küsis vanem ohvitseridest suurelt lihavalt kuldhammastega ja heledaraamiliste sarvprillidega allohvitserilt. Ja sõiduautod lahkusid.

Need heledad sarvraamidega prillid andsid ss-allohvitserile kuigi mitte õpetlase, siis igatahes intelligentse inimese välimuse. Aga kui Natalja Aleksejevna oma palvega tema poole pöördus ja temaga isegi saksa keeles rääkida püüdis, libises allohvitseri pilk läbi nende prillide Natalja Aleksejevnast otsekui mööda. Naisehäälega allohvitser kutsus kohe sõdurid, ja need hakkasid haigeid välja õue viima, ootamata, kuni lubatud pool tundi möödub.

Nad tassisid haigeid välja kas madratsitel või lihtsalt võtsid kaenla alt kinni ja vedasid õue murule. Ja siis ilmnes, et haiglas leidus ka haavatuid.

Haigla arstina esinev Fjodor Fjodorovitš püüdis seletada, et need on raskesti haavatud, kes enam iialgi ei sõdi ja kes on jäetud tsiviilhooldamisele. Aga allohvitser vastas, et kui need on sõjaväelased, siis loetakse nad sõjavangideks ja saadetakse sinna, kus on nende õige koht. Ja haavatuid hakati vooditest pesuväel välja kiskuma ja kuidas juhtus üksteise peale veoautosse loopima.

Tundes Fjodor Fjodorovitši ägedat iseloomu, palus Natalja Aleksejevna teda lahkuda, kuid ta ei läinud ära, vaid jäi koridori kahe akna vahele seisma. Tema päevitunud, tumeda läikega nägu oli halliks muutunud. Ta mudis huultega suitsuotsa ja tema põlv värises nii, et ta vahetevahel kummardus ning seda käega hõõrus. Natalja Aleksejevna kartis temalt juurest ära minna ja palus ka Nadjat mitte lahkuda, kuni kõik on lõppenud.

Nadjal oli hale ja hirmus vaadata, kuidas poolalasti, veriste sidemetega haavatuid mööda koridori tassiti, mõnikord lihtsalt mööda põrandat lohistati. Ta kartis nutta, kuid pisarad veeresid tal iseenesest silmist. Siiski ei lahkunud ta, sest veel rohkem kartis ta Fjodor Fjodorovitši pärast.

Kaks saksa sõdurit tassisid haavatut, kellel Fjodor Fjodorovitš kahe nädala eest oli kõrvaldanud miinikillust purustatud

neeru. Haavatu tundis end viimaseil päevil juba tublisti paremini, ja Fjodor Fjodorovitš oli selle operatsiooni peale väga uhke. Sõdurid tirisid haavatut mööda koridori, samal ajal hõikas Fenbong üht neist. Sõdur viskas haavatu, keda ta jalust hoidis, maha ja jooksis palatisse, kus viibis allohvitser, teine sõdur aga vedas haavatut lohinal mööda põrandat edasi.

Äkki eemaldus Fjodor Fjodorovitš seinast, ja keegi ei jõudnud teda takistada, kui ta oli juba sõduri kõrval, kes haavatut vedas. See haavatu, samuti kui enamik neist, ei oianud, hoolimata piinadest, mida ta kannatas, aga kui ta Fjodor Fjodorovitšit nägi, ütles ta:

«Nägid, Fjodor Fjodorovitš, mis nad teevad? Kas need on inimesed?»

Ja puhkes nutma.

Fjodor Fjodorovitš ütles sõdurile midagi saksa keeles. Nähtavasti ütles ta, et niiviisi ometi ei või. Ja arvatavasti ütles ta ka: lase ma aitan. Aga saksa sõdur hakkas naerma ega lõpetanud haavatu vedamist. Parajasti sel ajal väljus palatist allohvitser Fenbong, ja Fjodor Fjodorovitš astus otse tema juurde. Fjodor Fjodorovitš oli täiesti kaameks muutunud ja vabises üleni. Ta lähenes allohvitserile peaaegu külgepuutumiseni ja ütles talle midagi järsult. Allohvitser oma mustas mundris, mis ta suurel muhenenud kehal voltis oli, rinnal läikiva metallmärgiga, mis kujutas pealuud ja konte, kähistas Fjodor Fjodorovitši peale ning müksas teda revolvriga näkku. Fjodor Fjodorovitš põrkas tagasi ja ütles talle midagi, arvatavasti midagi väga solvavat. Siis ajas allohvitser silmad prillide all kohutavalt pungi ja tulistas Fjodor Fjodorovitši otse silmade vahele. Nadja nägi, kuidas tal silmade vahe otsekui sisse langes, purskas verd, ja Fjodor Fjodorovitš kukkus. Natalja Aleksejevna ja Nadja jooksid haiglast välja, ning Nadja ei mäletanud enam isegi, kuidas ta koju sai.

Nadja istus pearätiga ja kitlis, nagu ta haiglast oli jooksnud, ja alustas järjest uuesti oma juttu. Ta ei nutnud, tema nägu oli valge, kuid väikesed põsenukid leegitsesid ja ta hiilgavad silmad ei näinud neid, kellega ta rääkis.

«Kuulsid, luusija!» pöördus isa raevukalt kõhides Serjožka poole. «Jumala eest, võtan ja soen nuudiga läbi. Sakslased on linnas, tema aga luusib, kus juhtub. Vähe puudus, et oleksid ema hauda ajanud.»

Ema hakkas nutma.

«Olin juba päris otsas murest sinu pärast. Mõtlesin, et oled tapetud.»

«Tapetud!» sõnas Serjožka järsku tigedalt. «Mind ei tapetud. Kuid haavatuid tapeti. Verhneduvannaja vaarikus. Ma ise kuulsin . . .»

Ta läks kambrisse, kus ta magas, ja viskus voodisse padjale. Tasumishimu väristas kogu ta keha, tal oli raske hingata. See,

mis teda koolimaja pööningul oli vaevanud ja piinanud, leidis nüüd väljapääsu. «Oodake, las ainult läheb pimedaks!» mõtles Serjožka ja kiskus end voodil kõverasse. Ükski vägi ei suutnud teda enam tagasi hoida sellest, mida ta oli kavatsenud.

Magama heideti vara, tuld süütamata, aga kõik olid nii erutatud, et keegi ei uinunud. Ei olnud mingit võimalust tähelepandamatult lahkuda, seepärast läks ta avalikult välja, nagu läheks õue, ja lipsas siis juurviljaaeda. Ta kaevas kätega lahti ühe neist aukudest, kuhu olid peidetud süüteseguga pudelid, — öösel oli labidaga kardetav kaevata. Ta kuulis, kuidas uks kääksatas, majast väljus õde Nadja ja hüüdis teda tasa mitu korda:

«Serjoža . . . Serjoža . . .»

Ta ootas veidi, hüüdis veel kord, ja uuesti kääksatas uks — õde läks tuppa.

Ta pistis pudeli kummassegi püksitasku ja kolmanda veel põue, ning möödudes juuliöö pimeduses «šanghaikeste» kaudu kesklinnast, hiilis uuesti puiestikku.

Puiestikus oli vaikne ja tühi. Eriti vaikne aga oli koolimajas, kuhu ta tungis akna kaudu, mille ta päeval sisse oli litsunud. Koolimajas oli nõnda vaikne, et iga tema samm näis olevat kuulda mitte ainult kogu majas, vaid kogu linnas. Trepi kõrgete aknaavauste kaudu paistis mingit ähmast valgust. Ja kui Serjožka kuju ühe sellise akna foonile kerkis, tundus talle, et keegi, kes on pimedas nurgas peidus, näeb teda nüüd ja võtab ta kinni. Aga ta sai hirmust võitu ja oli varsti oma vaatluspunktis pööningul.

Mõnda aega istus ta aknakese juures, kust nüüd midagi näha ei olnud, istus lihtsalt selleks, et hinge tagasi tõmmata.

Siis leidis ta sõrmedega kobades naelakesed, mis aknaraami hoidsid, painutas need kõrvale ja võttis aknaraami tasakesi eest. Talle voolas näkku värsket õhku, pööningul oli ikka veel umbne. Pärast koolimaja ja eriti pööningu pimedust võis ta juba eraldada, mis toimus tema ees tänaval. Ta kuulis autode liikumist mööda linna ja nägi nende laternate liikuvaid summutatud tulesid. Vahetpidamatu väeosade tulek Verhneduvannaja poolt jätkus ka öösel. Seal oli kogu tee ulatuses näha öös helendavaid autolaternaid. Mõned autod liikusid täieliku valgusega, mis tungis kingu tagant äkki prožektorivalgusena kõrgusse, sööstes kaugele läbi õise taeva või valgustades steppi või puid vaarikus ja nende valkjate alapooltega lehti.

Trustihoone peasissekäigu ees käis sõjaaegne ööelu. Autosid ja mootorrattaid sõitis ette. Kogu aeg käis sisse ja välja ohvitsere ja sõdureid, täristades relvade ja kannustega, kuuldus võõrapärast teravat kõnet. Kuid trustihoone aknad olid pimendatud.

Serjožka kõik meeled olid niivõrd pingul ja nii ühele eesmärgile suunatud, et see uus, ettenägematu asjaolu — see, et aknad olid pimendatud, — ei muutnud tema otsust. Niiviisi istus ta pöö-

ninguaknakese juures tundi kaks, mitte vähem. Linnas jäi juba kõik vaikseks. Liiklemine hoone lähedal lakkas samuti, kuid sees ei magatud veel, — Serjožka aimas seda valguseribakestest, mis musta paberi servade tagant välja tungisid. Aga siis kustus teise korruse kahes aknas valgus ja keegi avas seestpoolt ühe akna, seejärel teise. Nähtamatuna seisis ta toapimeduses akna juures, — Serjožka märkas seda. Valgus kustus ka mõningais esimese korruse akendes ja ka need aknad lükati pärani.

«Wer ist da?» kõlas ülemuslik hääl teise korruse aknast, ja Serjožka eraldas ähmaselt inimese siluetti, mis kummardus üle aknalaua. «Kes seal on?» küsis seesama hääl uuesti.

«Leutnant Meier, Herr Oberst,» vastas nooruslik hääl alt.

«Ma ei soovitaks teil alumisel korral aknaid avada,» ütles hääl ülalt.

«Kole lämmatav palavus, Herr Oberst. Muidugi, kui te keelate . . .»

«Ei, ma ei taha sugugi, et te hautatud loomalihaks muutuksite. Sie brauchen nicht zum Schmorbraten werden,» sõnas see ülemuslik hääl ülal naerdes.

Serjožka kuulatas peksleva südamega saksakeelset kõnet, kuid ei saanud sellest aru.

Akende taga kustutati valgus, katted tõmmati üles ja üks aken avanes teise järel. Aeg-ajalt kostis neist jutukatkeid, keegi vilistas tasa. Vahetevahel tõmbas keegi tikust tuld, valgustades hetkeks nägu, paberossi, sõrmi, ja seejärel paistis paberossi tuline täpp veel kaua toa sügavusest.

«Missugune tohutu suur maa, sellel ei olegi lõppu. Da ist ja kein Ende abzusehen,» ütles keegi akna juures, pöördudes arvatavasti oma sõbra poole toa sügavuses.

Sakslased heitsid magama. Majas ja linnas jäi kõik vaikseks. Üksnes Verhneduvannaja poolt liikus veel autosid, oma laternate terava valgusega öist taevast lõhestades.

Serjožka kuulis isegi oma südame tuksumist; tundus, et see tuksub kuuldavalt üle kogu pööningu. Siin oli siiski väga umbne. Serjožka muutus üleni higiseks.

Ta ees paistis ähmasena pimedusse ja unne vajunud avatud akendega trustihoone. Ta nägi pimeduses haigutavaid aknaauke nii ülemisel kui alumisel korrusel. Jah, seda on vaja teha kohe . . . Ta tegi käega mitu prooviliigutust, et vajalikku hoogu võtta ja kas või umbkaudugi sihtida.

Pudelid, mis ta sisse tulles taskust ja põuest kohe välja oli võtnud, olid ta kõrval. Ta võttis neist kobamisi ühe, pigistas pudelikaela kõvasti pihku, mõõtis silmaga ja heitis siis pudeli hooga alumise korruse avatud aknasse. Pimestav välgatus valgustas kogu akent ja isegi osa tänavakesest trustihoone ja koolimaja vahel, ja samal hetkel kostis klaasi klirin ning kerge plahvatus, selletaoline, nagu oleks purunenud elektripirn. Aknast pais-

kus välja leek. Samal hetkel viskas Serjožka sellesse aknasse veel teise pudeli, see lõhkes leegis tugeva pauguga. Leek mässas juba toa sisemuses, põlesid aknaraamid ja tulekeeled tungisid mööda seina üles peaaegu kuni teise korruseni. Keegi ulgus ja kiunus põlevas toas meeleheitlikult, kogu hoonest kuuldus kisa. Serjožka haaras kolmanda pudeli ja heitis selle vastasolevasse teise korruse aknasse.

Ta kuulis, kuidas pudel purunes, ja nägi välgatust, nii tugevat, et kogu pööningu sisemus muutus valgeks, kuid sel ajal oli Serjožka aknast juba kaugel, ta oli juba tagatrepile viiva väljapääsu juures. Ülepeakaela tormas ta mööda seda tagatreppi alla, ja et tal polnud aega pimedas otsida sisselitsutud aknaga klassi, jooksis ta lähemasse ruumi — see oli vist õpetajatetuba —, avas seal kiiresti akna, hüppas välja puiestikku ja jooksis küüru tõmbudes pargi sügavusse.

Kolmanda pudeli viskamise hetkest kuni hetkeni, mil ta tundis, et jookseb mööda puiestikku, tegi ta kõik vaistlikult, ja vaevalt oleks ta suutnud mälus taastada, kuidas see kõik oli toimunud. Nüüd aga taipas ta, et on tarvis pikali heita ja lamada hetk vagusi ning kuulatada.

Oli kuulda, kuidas sahistab hiireke kuskil Serjožka lähedal rohu sees. Oma lamamiskohalt ta leeki ei näinud, kuid tänavalt kostis kisa ja jooksmist. Ta kargas jalule ja jooksis veel kaugemale, otse puiestiku äärde, mahajäetud kaevanduse terrikooni juurde.

Ta tegi seda puiestiku ümberpiiramise juhuks — siit võis ta juba igasugustes tingimustes jalga lasta.

Nüüd nägi ta tohutu suurt, järjest enam üle taeva levivat tulekuma, mis heitis verevat helki isegi sellele tulekahjukoldest nii kaugel asuvale vanaaegsele hiiglaterrikoonile ja pargipuude latvadele. Serjožka tundis, et ta süda avardub ja lendab. Kogu ta keha vappus ja ta hoidis end vaevu tagasi, et mitte valjusti naerma hakata.

«Saite nüüd! Setzen sie sich! Sprechen sie Deutsch! Haben sie etwas!...» kordas ta kirjeldamatu võidurõõmuga hinges saksa keeli kooligrammatikast pärit lauseid, mis talle meelde tulid.

Tulekuma üha kasvas, värvides taevast puiestiku kohal, ja segadus, mis linna keskosas oli tekkinud, kostis isegi sinna. Oli vaja ära minna. Serjožka tundis võitmatut soovi olla uuesti seal aiakeses, kus ta täna oli näinud seda tüdrukut, Valja Bortsi, — jah, nüüd teadis ta, kuidas teda hüütakse.

Pimeduses hääletult hiilides jõudis ta Puu tänava majatagustesse, ronis üle tarakese aeda ja tahtis juba jalgvärava kaudu otse tänavale tulla, kui kuulis inimeste summutatud kõnet otse jalgvärava juures. Kasutades asjaolu, et sakslased polnud Puu tänavat veel endi alla võtnud, tulid elanikud julgemaks muutudes oma majakestest välja tulekahju vaatama. Minnes teiselt poolt ümber

majakese, hüppas Serjožka käratult üle tara ja lähenes jalgväravale. Seal seisis salkkond naisi, valgustatud tulekumast. Nende hulgas tundis ta ära Valja.

«Mis seal põleb?» küsis ta, et Valjale endast märku anda.

«Kuskil Aia tänavas... Aga võib ka olla, et kool,» vastas erutatud naisehääl.

«Põleb trust,» ütles Valja järsul häälel ja isegi mõnevõrra väljakutsuvalt. «Ema, ma lähen magama,» lisas ta, haigutas teesklevalt ja astus jalgväravast sisse.

Serjoška pidi peaaegu talle järele minema, siis aga kuulis, kuidas tüdruku kingakontsakesed trepiastmeil klõbisesid ja uks tema järel kinni paugatas.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Iseloomustage fašiste seoses nende vägivallaga haavatute ja haigete kallal.

2. Milles avaldub arstide ennastsalgavus ja tõeline humaansus?

3. Jutustage Sergei Tjulenini kangelasteost. Mis viis teda selleni?

Kolmekümne kuues peatükk.

«Mina, Oleg Koševoi, astudes «Noore Kaardiväe» liikmete ridadesse, tõotan oma relvavendade palge ees, paljukannatanud sünnimaa palge ees, kogu rahva palge ees pühalikult: tõrkumata täita organisatsiooni ükskõik missugused ülesanded ja hoida kõige sügavamas saladuses kõike, mis puutub minu töösse «Noores Kaardiväes». Ma tõotan halastamatult kätte maksta põletatud ja rüüstatud linnade ning külade eest, meie inimeste vere eest, kangelaste-kaevurite märtrisurma eest. Ja kui selleks kättemaksuks on tarvis minu elu, annan ka selle, silmapilkugi kõhklemata. Kui ma aga seda püha vannet piinade all või argusest murran, siis olgu mu nimi ja mu omaksed igaveseks neetud, mind ennast aga karistagu mu seltsimeeste karm käsi. Veri vere eest, surm surma eest!»

«Mina, Uljana Gromova, astudes «Noore Kaardiväe» liikmete ridadesse, tõotan oma relvavendade palge ees, paljukannatanud sünnimaa palge ees, kogu rahva palge ees pühalikult...»

«Mina, Ivan Turkenitš, astudes «Noore Kaardiväe» liikmete ridadesse, tõotan oma relvavendade palge ees, paljukannatanud sünnimaa palge ees, kogu rahva palge ees pühalikult...»

«Mina, Ivan Zemnuhhov, tõotan pühalikult...»

«Mina, Sergei Tjulenin, tõotan pühalikult...»

«Mina, Ljubov Ševtsova, tõotan pühalikult...»

. . . . . .

. . . . . .

Jelena Nikolajevnale jäi see külm öö eluks ajaks meelde, — see oli öö üheteistkümnenda ja kaheteistkümnenda jaanuari vahel. Kogu perekond magas juba, kui keegi tasakesi tänavapoolsele aknale koputas. Jelena Nikolajevna kuulis seda koputust kohe ja taipas ka, et see on tema.

Oleg, kelle põsed olid külma puretud, laskus toolile, väsimuse tõttu isegi mütsi maha võtmata. Kõik ärkasid. Vanaema süütas suitsulambi ja asetas selle laua alla, et valgus tänavale ei paistaks: politsei külastas neid mitu korda päevas. Oleg istus altpoolt tulevas valguses, müts tema näo ümber oli härmas, põsenukkidel olid tal mustad laigud. Ta oli kõhnunud.

Ta oli teinud mitu katset rindest läbi minna, kuid ta ei tundnud sugugi nüüdisaegset tulesüsteemi ega allüksuste ja gruppide paigutust kaitses. Ja ta oli liiga suur ning tumedalt riides, et märkamatult mööda lund üle roomata. Mõte sellest, mis on juhtunud teiste noortega linnas, piinas teda kogu aeg. Viimaks veenis ta end, et nüüd, kus on möödunud juba nii palju aega, võib ta märkamatult linna tagasi minna.

«Mida kuulukse Zemnuhhovist?» küsis ta.

«Ikka seesama ...» vastas ema, hoidudes talle otsa vaatamast.

Ta võttis pojal mütsi peast ja kuue seljast. Ei olnud millegagi isegi teed soojendada, ja kodakondsed vahetasid pilke, kartes, et ta võidakse siin kohe tabada.

«Kuidas on Uljaga?» küsis ta.

Kõik vaikisid.

«Ulja areteeriti,» ütles ema tasa.

«Aga Ljuba?»

«Samuti ...»

Ta muutus näost, ja veidi vaikinud, küsis:

«Aga Krasnodoni asulas? ...»

Ei võinud teda nii tilkhaaval piinata, ja onu Kolja vastas:

«Kergem on nimetada neid, kes ei ole veel areteeritud ...»

Ja ta jutustas, et kesktöökodades areteeriti suurem rühm töölisi ühes Ljutikovi ja Barakoviga. Nüüd ei kahelnud Krasnodonis enam keegi, et need olid omad inimesed, kes olid jäetud saksa tagalasse spetsiaalse ülesandega.

Oleg langetas pea ega küsinud enam midagi.

Pidanud nõu, otsustasid nad Olegi juba samal ööl saata Marina sugulaste juurde külasse. Onu Kolja läks teda saatma.

Nad liikusid mööda teed Rovenki suunas, lagedas stepis, mis lumele vaikset sinakat valgust niristavate tähtede all oli kaugele nähtav.

Sellest hoolimata, et ta pärast nii paljusid hulkumispäevi polnud peaaegu puhanud, oli sageli toiduta ja peavarjuta olnud, pärast seda kõike, mis ka kodus oli talle teatavaks tehtud, valit-

ses Oleg siiski ennast täielikult ning päris teel onu Koljalt kõiki üksikasju seoses «Noore Kaardiväe» sissekukkumisega ja Ljutikovi ning Barakovi areteerimisega. Ta jutustas onu Koljale oma äpardustest.

Nad ei märganudki, kuidas lõppes pikk, lauge teetõus ja nad selle kõrgeimasse punkti jõudsid ning nende ees mustendava suure küla servast umbes viiskümmend meetrit eemal laskuma hakkasid.

«Tikume külasse, vaja oleks ringi minna,» sõnas onu Kolja.

Ja nad pöördusidki teelt kõrvale ning hakkasid vasakult ringi minema, ikka samuti meetrit viiskümmend külast eemal, — lumi oli sügav ainult hangede kohal.

Nad olid parajasti põiki üle minemas ühest külgmisest teest, mis külasse viis, kui äärmise maja tagant mitu halli kogu neile teele ette sööstis. Need jooksid ja karjusid väga kähedalt saksa keeles.

Onu Kolja ja Oleg tormasid omavahel kokku rääkimata mööda teed nendest eemale.

Oleg tundis, et tal pole jõudu joosta, ja kuulis, et talle hakatakse järele jõudma. Ta pingutas viimast jõudu, kuid libises ja kukkus. Talle langeti peale, ta käed murti selja taha. Kaks meest jälitasid veel onu Koljat ja tulistasid talle mitu korda revolvrist järele.

Mõne aja pärast tulid nad tagasi, kirudes ja itsitades, et ei õnnestunud vanameest kinni püüda.

Oleg viidi suurde majja, kus varemalt arvatavasti oli külanõukogu asunud, nüüd aga oli seal külavanema kantselei. Põrandal õlgedel magas mitu sandarmeeriasõdurit. Oleg taipas, et nad olid sattunud sandarmipostile. Laual tumedas nahkkattes seisis välitelefon.

Jefreitor keeras lambi tahi kõrgemale ja hakkas vihasena ning Olegi peale karjudes teda läbi otsima. Leidmata midagi kahtlast, rebis ta Olegil kuue seljast ja hakkas seda toll-tollilt läbi kobama. Tema käte suured sõrmed olid lapikud ja küünte juurest laiemad, ja ta töötas nendega metoodiliselt ning osavalt.

Nii jõudsid ta sõrmed komsomolipileti kartongini, ja Oleg mõistis, et kõik on otsas.

Kattes käega lauale laotud komsomolipileti ja ajutiste komsomolipiletite blanketid, hakkas jefreitor ägedalt, kähedal häälel telefoneerima. Seejärel pani ta toru käest ja ütles midagi sõdurile, kes Olegi sisse oli toonud.

Alles järgmisel päeval vastu ööd sõitis Oleg selle jefreitori ja sõduri saatel, kes täitis kutsari aset, reel sandarmeeria ja politseihoone ette Rovenkis ning ta anti üle valvekorral olevale sandarmile.

Oleg istus üksi kongis, täielikus pimeduses, käed ümber põlvede. Kui oleks võidud näha tema nägu, oleks nähtud selle rahu-

likku ja ranget ilmet. Mõteteks Niinast, emast ja sellest, kui rumalasti ta lõksu langes, — selleks kõigeks oli tal olnud rohkesti aega, kuni ta külavanema kantseleis istus ning kuni teda veeti, ja see kõik oli temast juba eemaldunud. Ta ei mõelnud ka sellest, mis teda ootab: ta juba teadis seda. Ta oli rahulik ja karm, kuna ta tegi lõpparvet oma lühikese eluga.

«Mis sellest, et olen kuueteistkümneaastane, — mitte mina pole selles süüdi, et mu elutee oli nii lühike... Mis võib mind kohutada? Surm? Piinamised? Ma suudan seda taluda... Muidugi oleksin ma tahtnud surra nii, et mälestus minust oleks jäänud inimeste südametesse. Kuid las ma suren tundmatuna... Mis siis, nõnda sureb praegu miljoneid inimesi, kel nagu minulgi on veel jõudu ja armastust elu vastu. Mida peaksin endale ette heitma? Ma ei valetanud, ei otsinud elus kerget teed. Olin mõnikord kergemeelne, — võib-olla liigse südameheaduse tõttu... Armas Oležka-droležka! See pole kuueteistkümneaastaselt nii suur süü... Ma ei saanud isegi maitsta kogu õnne, mis mulle oli määratud. Ja ometi olen ma õnnelik! Õnnelik, et ei roomanud ussina, — ma võitlesin... Ema ütles mulle alati: «Mu kotkake!...» Ma ei peta tema usku ega seltsimeeste usaldust. Olgu mu surm niisama puhas, nagu oli mu elu, — ma ei häbene seda endale ütelda... Sa sured väärikalt, Oležka-droležka...»

Tema näojooned silenesid, ta heitis külmunud limasele põrandale, pani mütsi pea alla ja jäi raskesti magama.

Ta avas silmad, tundes, et keegi seisab ta kõrval. Oli hommik.

Olegi ees seisis, varjates endaga kongi ukse, tüse vanamees kasakasinelis, peas poola konföderatka, mis vaevu mahtus suure punajuukselise pea otsa, suure sinaka ninaga, suurte ruskete tedretähnidega näol ja vesiste hullumeelsete silmadega.

Oleg tõusis põrandal istukile, vaatas meest imestusega.

«Ja mina mõtlesin, missugune ta küll on, see Koševoi. Aga tema, näe, missugune on... Jõletis! Lurjus niisugune!... Kahju, et sind hakkab õpetama gestaapo, — minu juures oleks sul parem olnud. Mina peksan harukorril... Või siis säärane sa oledki! Kuulsus on sul nagu Dubrovskil. Puškinit oled vist lugenud? Uu, jõletis!... Kahju, et sa minu juures ei ole.» Vanamees kummardus Olegi poole, tõmbas ühe hullumeelse vesise silma vidukile ja hakkas, hingates Olegile näkku viinalehka, salapäraselt sosistama: «Sa mõtled, miks ma tulin nii vara?» Ta pilgutas juba täiesti intiimselt ja usaldavalt silma. «Täna ma läkitan ühe trobikonna sinna...» osutas ta tursunud sõrmega keerutades kuhugi taeva poole. «Tulin ühes juuksuriga, et kõigil habet ajada, teen seda alati enne seda,» sosistas ta. Ta ajas enda sirgu, kraaksatas, tõstis põidla üles ja ütles: «Kultuurselt!... Sina aga lähed gestaapo liinis, ma ei kadesta sind. *Au revoir*!» Ta tõstis raugaliku tursunud

käe konföderatka sirmi juurde ja väljus, ning keegi paugatas kongi ukse kinni.

Kui Oleg oli üle viidud üldkongi, kus istusid temale sootuks tundmatud, kaugemaist kohtadest pärit inimesed, sai ta teada, et see oli Rovenki politseiülem Orlov, üks endisi Denikini ohvitsere, kole timukas ning piinaja.

Kaks-kolm tundi hiljem viidi Oleg ülekuulamisele. Temaga tegelesid ainult gestaapolased, ka tõlgiks oli sakslasest jefreitor.

Neid, saksa sandarmiohvitsere, oli kabinetis, kuhu ta viidi, palju koos. Kõik nad vaatasid teda varjamata uudishimuga, imestusega, mõned isegi nii, nagu vaadeldakse tähtsat isikut. Oma veel suuresti lapseliku maailmatajumisega ei võinud ta oletadagi, kuivõrd laialt oli levinud «Noore Kaardiväe» kuulsus ja kuivõrd ta ise, tänu Stahhovitši ülestunnistustele ning sellele, et teda nii kaua ei suudetud tabada, oli muutunud legendaarseks kujuks. Teda kuulas üle silmuna painduv, nagu luudeta sakslane, näoga, millele andsid üleloomuliku väljanägemise koledad silmade all asuvad lillad poolsõõrid, mis algasid tumedate, peaaegu mustade laugude nurkadest, käändusid ümber põsenukkide ja laienesid kõhnadel põskedel laibaplekkideks, — säärast inimest võib näha ainult kohutavas unenäos.

Nõudmisele — paljastada kogu «Noore Kaardiväe» tegevus ja anda välja kõik liikmed ning kaastöötajad — vastas Oleg:

«Mina juhtisin «Noort Kaardiväge» üksi ja vastutan üksi kõige eest, mis tema liikmed minu näpunäidete järgi tegid... Ma võiksin jutustada «Noore Kaardiväe» tegevusest, kui minu üle mõistaks kohut avalik kohus. Kuid organisatsioonile on täiesti kasutu kõnelda tema tegevusest inimestele, kes tapavad ka süütuid...» Ta vaikis veidi, heitis ohvitseridele rahuliku pilgu ja ütles: «Kuid te olete ise juba laibad.»

See sakslane, kes tõepoolest sarnanes kooljaga, küsis temalt siiski veel midagi.

«Need on mu viimased sõnad,» ütles Oleg ja langetas ripsmed.

Oleg viidi pärast seda gestaapo piinakambrisse ja tema jaoks algas see hirmus elu, mida ei suuda välja kannatada keegi, ja millest on võimatu kirjutada inimesel, kes omab hinge.

Kuid Oleg talus seda kõike kuni kuu lõpuni ja teda ei tapetud, sest oodati oblasti feldkomandanti kindralmajor Kloeri, kes tahtis isiklikult üle kuulata organisatsiooni peamehi ja määrata nende saatust.

Oleg ei teadnud, et siia, Rovenki gestaaposse, olid feldkomandandi poolt ülekuulamiseks toodud ka Filipp Petrovitš Ljutikov. Vaenlastel ei õnnestunud teada saada, et Ljutikov oli Krasnodoni põrandaaluse bolševistliku organisatsiooni peamees, kuid nad aimasid ja nägid, et see on kõigist nende poolt tabatuist tähtsam inimene.

1. Iseloomustage Oleg Koševoid gestaapo vangina.
2. Missugune sügav mõte kätkeb Olegi sõnades: «... ei otsinud elus kerget teed... Ja ometi olen ma õnnelik! Õnnelik, et ei roomanud ussina, — ma võitlesin.» Leidke sellekohast tõestusmaterjali Olegi elust.
3. Iseloomustage Filipp Petrovitšit kui vankumatut kommunisti.

Nad seisid feldkomandant Kloeri ees kätest ühte seotuina. Filipp Petrovitš Ljutikov ja Oleg Koševoi. Kogu aeg, kuni neid Rovenkis kinni hoiti, ei teadnud nad, et istuvad ühes vanglas. Kuid sel hommikul viidi ja seoti nad ühte ning seati silm silma vastu, lootes neilt teada saada kogu põrandaaluse niidid — mitte üksnes rajoonis, vaid ka terves oblastis.

Miks seoti nad ühte? Nad kartsid neid sidumatult. Vaenlased tahtsid pealegi näidata, et neile on teada, missugust osa nad mõlemad organisatsioonis etendasid.

Hallid juuksed Filipp Petrovitši peas olid kuivanud verest paakunud, lõhkirebitud riided kleepusid haavadele tema suurel kehal ja iga liigutus tegi talle piinavat valu, kuid ta ei väljendanud seda millegagi. Rängad piinad ja nälg olid kuivatanud Filipp Petrovitši keha, ja ta näole ilmusid teravamalt need jõulised jooned, mis tema näo nooruses nii väljapaistvaks tegid ja tunnistust andsid tema suurest vaimsest jõust. Tema silmade ilme oli rahulik ja range nagu alati.

Oleg seisis, purustatud käsi jõuetult rippumas, näost peaaegu endine, ainult tema meelekohad olid täiesti hallid.

Kloeri, selle mõrvades paadunud inimese ees, kes elus muud ei osanudki teha, seisid vana tööline ja kuueteistkümneaastane poisike, rahvajuhid — vana ja noor. Ja vana rääkis:

«Mu sõna pole teile ega teist... Meie oleme teid purustanud, te olete määratud hukkumisele. Häda seisab selles, et veel elab maailmas see jõud, mis teid on sünnitanud, veel pole ta lõpnud... See jõud on — raha võim inimhingede üle. Sellest on levinud maailma kannibalismi-paise... Kannibalismi-paise on hirmsam kui katk, see sööb läbi inimeste hinged. Mitte ainult üksikute inimeste, vaid tervete rahvaste... Tema, see kannibalismi-paise, sööb maailma niikaua, kuni kõik rikkused, kõik maapealsed hüved on mitte inimeste käes, kes neid loovad, vaid värdjate, loomastunud inimeste kätes. Kuid ma ütlen: asjata, asjata loodavad need värdjad inimeste kohtu käest pääseda! Nende võimule, raha võimule tuleb lõpp. Asjata loodavad need lumivalges pesus härrad, et nad sellest terve nahaga pääsevad!... Ajalugu juba mõistab kohut nende üle, hirmsat kohut. Nende poolt surnuks piinatud inimeste verega pritsituina seisavad nad tema ähvardava pilgu ees. Ega ole enam niisugust jõudu maailmas, mis suudaks neid päästa!...»

Filipp Petrovitš rääkis, aga Oleg seisis vaikides tema kõrval, ja ta suured silmad tumekullakate ripsmete all vaatasid selge ilmega, veel selgemalt kui alati.

Ljutikovile ja Koševoile lasti osaks saada uusi koledaid piinamisi, kuid võib ütelda, et nad ei tundnud enam midagi: ääretu kõrgel hõljus nende vaim, nagu võib hõljuda ainult inimese ülev loov vaim.

Hiljem lahutati nad, ja Filipp Petrovitš viidi tagasi Krasnodoni vanglasse. Kesktöökodade asi polnud ikka veel lõpuni selge.

Põrandaalused seltsimehed ei suutnud siiski vangistatuile abi osutada, — mitte üksnes sellepärast, et vangla oli tugevasti kaitstud, vaid ka veel sellepärast, et kogu linn oli nüüd täis taganevaid vaenlase vägesid.

Filipp Petrovitšit ja tema kaaslasi tabas seesama saatus, mis noorkaardiväelasigi: nad visati kaevanduse nr. 5 šurfi.

Oleg Koševoi lasti Rovenkis maha kolmekümne esimese jaanuari päeval ja tema laip maeti ühes teiste sel päeval mahalastute laipadega ühisesse hauda.

Ljuba Ševtsovat aga piinati veel seitsmenda veebruarini, püüdes temalt kätte saada šifrit ja raadiosaatejaama. Mahalaskmise eel õnnestus tal saata vabadusse kirjake emale:

«Hüvasti, ema, sinu tütar Ljuba läheb musta mulda.»

Kui Ljubat mahalaskmisele viidi, hakkas ta laulma oma lemmiklaulu:

«Moskva avarusil kauneil...»

SS-rottenfüürer, kes teda mahalaskmisele viis, tahtis teda põlvili panna, et kuklasse tulistada, kuid Ljuba ei laskunud põlvili, ta laskis endale tulistada näkku.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Kuidas avaldub noorkaardiväelastes kommunismiajastu inimeste moraalne pale?

2. Kes noortest kangelastest jättis kõige sügavama mulje? Miks?

3. Nimetage teisi Suure Isamaasõja aegseid noori kangelasi.

4. Süvenege järgmistesse sõnadesse: «Ajalugu juba mõistab kohut nende üle, hirmsat kohut. Nende poolt surnuks piinatud inimeste verega pritsituina seisavad nad tema ähvardava pilgu ees. Ega ole enam niisugust jõudu maailmas, mis suudaks neid päästa!...» Mis tähendus on sellel tänapäeval?

5. Kirjutage kirjand teemal «Oleg Koševoi — meie kodumaa ustav poeg».

6. Lugege romaan tervikuna läbi.

Mussa Džalil

(1906—1944)

Tatari poeet Mussa Džalil pärineb Orenburgi oblastist, kus ta kasvas üles lastekodus. Esimesed luuletused avaldas Džalil Kodusõja päevil, kui ta võitles valgekaartlike jõukude vastu. 16-aastaselt alustas ta õpinguid töölisfakulteedis, mille järel pühendas end komsomolitööle. 1931. aastal lõpetas Moskva ülikooli filoloogia fakulteedi.

Suure Isamaasõja ajal langes ta raskelt haavatuna sakslaste kätte vangi. Vangilaagris lõi Mussa Džalil põrandaaluse antifašistliku organisatsiooni, kes tegi suurt agitatsioonitööd sõjavangide hulgas. Organisatsioon reedeti gestaapole. Džalil heideti Moabiti vanglasse. Poeeti-kommunisti see aga ei heidutanud — ta hakkas võitlema sõnarelvaga. Surmaeelsetel päevadel Moabiti vanglas kirjutas Mussa Džalil oma viimased teosed, milles leegitseb palav armastus Nõukogudemaa vastu ja usk nõukogude rahva võidusse. Enne hukkamisele minekut andis ta oma luuletused belglasest kambrikaaslasele, kes pärast sõda andis need üle Nõukogude saatkonnale Belgias, meenutades Mussa Džalili järgmiselt: «Ta oli väga rahulik ja mehine inimene. Ma ei saanud tema palvet täitmata jätta... Ma tean, et inimene, kes andis mulle oma vihiku, on poeet. Ma ei tea, kas ta on hea või halb poeet, kuid tean, et ta on hea inimene. Ma austan teda sügavalt tema rahulikkuse ja mehisuse pärast...

Ta andis mulle väikese vihiku, mis oli tehtud kirjapaberist, mida müüdi vangla kioskis... Juba ammu enne kohut oli ta veendunud, et ta hukatakse... Sel päeval, kui Džalil mulle oma vihiku andis, kutsuti ta vanglaülema juurde... Vangla kontorist tagasi saabunud, tuli ta minu juurde, andis mulle vihiku ja palus, et kui ma ellu jään ja koju tagasi lähen, annaksin selle Nõukogude saatkonda...»

Luuletused olid vihikusse kirjutatud araabia tähestikus, mida vangla peremehed ei tundnud.

See imekombel päästetud värsikogu, mida on hakatud nimetama «M o a b i t i v i h i k u k s», sisaldab kaheksakümmend kaheksa Mussa Džalili luuletust. Need on poeedi lüürilised mõtisklused Nõukogude kodumaast, rahvast, inimese moraalsest palgest, sõjamehe väärikusest, truudusest, armastusest ja sõprusest. Igast «Moabiti vihiku» värsireast tulvab optimismi ja usku sotsialismi humaansete ideede võitmatusse.

1957. aastal omistati Mussa Džalili luuletsüklile «Moabiti vihik» Lenini preemia.

ÄRA USU!

Kui minust kord teate saad kelleltki,
kes räägib: Ta väsis, jäi maha,
jäi-taha —
ära siis usu, mu kallis, neid sõnu!
Ei kurvasta sind
see, kes usaldab mind.

Lipuga koos mind mu vanne ju viib,
nõrkuses see on mu tugi ja tiib.
Kas mul siis õigust on väsida?
Kas mind siis tõusta ei käsi ta?

Kui minust kord teate saad kelleltki,
kes räägib: Ta reetis,
müüs Isamaa maha —
ära siis usu, mu kallis, neid sõnu!
Ei solva ju sind
see, kes armastab mind.

Kaitsema läksin, peos püssilaad,
sind ja emakest-kodumaad.
Kuidas ma reeta saaks kodu? Ja sind?
Siis mind ei kannaks ju kodumaa pind!

Kui minust kord teate saad kelleltki,
kes räägib: Ta langes,
Mussa'd enam pole —
ära siis usu, mu kallis, neid sõnu!
Ei surnuks pea mind
see, kes armastab sind.

Tardunud ihu küll katta võib maa —
lõõmavat laulu ta matta ei saa!
Surnu — see sõna su kohta ei käi
siis, kui sa langesid püstipäi!

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Mis on luuletuse «Ära usu!» teema?
2. Milles avaldub luuletuse erakordne mõjujõud? Selgitage seda näidetega.
3. Avage luuletuse järgmiste värsside mõte:

Surnu — see sõna su kohta ei käi
siis, kui sa langesid püstipäi!

4. Millised noorkaardiväelasi meenutavad jooned avalduvad käesoleva luuletuse mina-kangelases?
5. Nimetage teisi kirjanikke-võitlejaid, kes langesid fašismi ohvriks. Kes oli Julius Fučik? Meenutage tema tähelepanuväärseid sõnu. Lugege läbi Fučiku «Reportaaž silmusega kaelas».

A. Tvardovski

(1910)

KAUGUSED KAUGUSTE TAGA.

(Katkendeid.)

Kaks sepapada.

Ei unusta ma paika toda,
kus suitsend kaski kannab nõlv.
Sel nõlval seisis sepikoda,
kus möödus minu lapsepõlv.
Mul ääsi helk ja lõõtsa nagin
ja tõkati ning suitsu lehk
ja muldne põrand, tahmund lagi
on meeles veel neist päevist ehk,
kui emake, mind kandes süles,
kakskümmend ise vaevalt täis,
mäest kergejalgselt lippas üles —

ta sinna lõunat viimas käis . . .
Veel meeles mul on õhtuvaikus,
veel mäletan ma alasit,
mis väsinult ja kurvalt kaikus.
Ta kõlksud nagu halasid
üksluisest, vaesest elust vestes
ja raskest, igapäisest tööst
ja metsanurga inimestest
ja padrikuist ja soode vööst,
kus varitsesid rabahauad,
kui vääratama juhtus jalg,
kus maamees kogu oma raua
võis kaasa viia kaenla all, —
vaid siis, kui vajadus läks suureks,
kui see ta viimne lootus näis,
ta sepal nagu arsti juures
kord kümne aasta kohta käis.

Kõik vastuhelgid kaugest ajast —
see ääsi hõõg ja leegi õõts
ja alasi kurb-kiljuv kaja
ja vaevaliselt kiunuv lõõts
ja töö nii raske, tuim ja visa —,
nii selgelt veel on meeles need,
ehk küll see aeg nii kui ka isa
on läinud kõige liha teed.

See aeg küll tagasi ei tule,
kuid minu tee ju algas seal.
Eks pea ju, mõeldes kadunule,
me mälestama ainult head!
Ja on ka mul, mis mälestada!
Ei ununе mul lapsepõlv
ja varjuline sepapada
ja suitsend kaski kandev nõlv.
Ses sepapajas oli tolle
maakolka keskus:
meie pool
see oli siis kultuurikolle —
leht, klubi kui ka ülikool . . .

Seal viibis soldan, auväärt kogu,
rind rahasid ja riste täis,
sealt kütt, kel õlal püssilogu,
ja rändav plotnik läbi käis;
seal peatas popp ja täkutohter,
kel rakmeil uhked litrid peal,

ja harjusk kõhn ja sõnaohter —
kes kõik ei liikunud siis seal!
Seal aruteldi kõigest segi:
mis muiste härrad sõid ja jõid,
mis kummalisi tempe tegid,
mis varandusi läbi lõid,
ja Venemaast ja muust maailmast —
küll viljamaist,
küll väljamaist,
ja jumalast ja kurjast silmast
ja tsaaridest, väeülemaist
ja kuu- ja päiksevarjutustest
ja ametmeeste aplusest,
Tolstoi askeediharjutustest
ja ennemuistseist taplustest...

Seal rõõm, maamehe elus ainus,
sai osaks — silmapilguks võis
tal ununeda elu kainus.
Lööd uljalt käega — mõni mõis! —
ja mekid vaderi mahorkat
ja vaikselt varjus külitad
ja vahel sõna sekka sorkad
või — ilu mõttes — sülitad
ja tunned elust õiget maiku
ja oled enda peremees...

Kuid eriti ma sealseid paiku
pean kiitma ühe asja eest.
Ju lapsena sain teada seda,
et liidus tulega metall
kõiksugu imeasju teha
võib osavate käte all.
Ma ise olin tunnistaja,
kui raske vasar sepa peos
kõik manas esile, mis vaja
on metsatööks või heinateoks.

Pealt vaatasin ma imetelles,
kui haamer tulist rauda lõi.
Ma juba teadsin, et ta sellest
ka uue haamri teha võib.
Ma mõistsin, miks meil meistermehest
nii hästi räägib rahvasuu.
Sa jänni jääd ka viiske tehes,
kui puudub vastav riistapuu...

Maast-madalast ma kõike nägin,
ja alati mind täidab rõõm,
kui kõrvu kostab lõõtsa kägin
ja silma hakkab leegi lõõm.
Need koduküla sepapajas
said mulle armsaks.
Mulle näis
see nagu kauge vastukaja
sest tööst, mis vabrikutes käis...

Pool elu möödas on sestsaadik,
kui viimaks välja tõi mind matk
ja juhus avanes Uraalis
tööl näha sealset vasarat.
Tast vastu hoovas tuleleitse.
Ta tuhat tonni kaalus vist.
Ja algul nõnda rabas meid see,
et seisime täis kohkumist.

Kõik põrus, vingus, oigas, undas,
kui haamer vajus vuhinal.
Graniitse südameni tundus
maa vappuvat mu jalge all...

Ent kuigi algul kurdiks muutis
see hiigellärm, mis kaikus tast, —
kõrv häälest siiski tunda suutis
suurt külahaamri sugulast.
Ka tagi tuntud lõhna andis,
ja mulle näis, et noorusmaal
ma viibin, kallis kodukandis,
ehk teadsin küll —
siin on Uraal.

Uraal! See vestis olnud ajast
ja homset päeva kuulutas
ja meie hinges vastu kajas
just nagu laul ta võimas bass.
Uraal! Veel samuti kui eile
sul tähtis osa on me maal!
Sa ühteaegu oled meile
nii kaevandus kui arsenal.

Kui sõja sünged päevad olid,
kesk vene välju ääretuid
siit läände viisid ešelonid
su roomikuid ja relvasuid,

ja põhjast lõuna kogu rinne,
kõik inimesed meie maal
siis sosistasid, hellus hinges,
kaht sõna:
isake Uraal...

Ka nüüd, kui rongist möödusime,
mis läände suundus, ohtralt täis
me andisid, — ons mõni ime,
et vaikis jutt, mis seni käis,
ja olgugi et sinu nime
ei mainitud, ent mulle näis,
et vaimus mütsi maha võttes,
kui toimuks mingi rituaal,
kõik vaikivad, kui kordaks mõttes
kaht sõna:
isake Uraal...

Uraal! Mu tee viib kaugemale.
Mul nagu krampi tõmbuks rind.
Mul sinust lahkuda on hale —
ma nagu kodust lahkuksin.
Kuid sageli veel — aiman seda —
nii kodumaal kui võõral maal
ma kordan tänu, hellusega
kaht sõna:
isake Uraal...

Uraal! Seekord jää jumalaga,
teed jätkan laia taeva all...
Mind ootab ees,
Uraali taga,
Uraali-tagune,
siis aga
uus kaugus on — veel kaugemal.

KÜSIMUSI.

1. Millisena meenub kirjanikule tema lapsepõlv? Kuidas on iseloomustatud inimeste igapäevast tööd ja nende huve?

2. Milliseid rööpjooni tõmbab autor kaasaja ja mineviku vahele? Kirjeldage autori mõtteid seoses vasaraga.

3. Miks kõneleb kirjanik erilise heldimusega Uraalist?

. . . . . .

Mu lahke lugeja, sul vahest
ei ole ununenud veel
jutt Moskva noortest — nendest
kahest,
kes olid Siberisse teel.
Neil oli vaikidagi põnev.
Võib-olla kaugest, võõrast maast
neil sõnatult käis kahekõne —
see nüüd ju nende koduks saab.
Kui aga siis Uraali harju
ees silmapiiril näha võis,
ka paar, kes seni hoidnud varju,
siin-seal ju jutus kaasa lõi.

Kas igavusest huvitama
muu seltskond hakkas noorukeid?
Stopp, kriitik!
Rong ju suvitama
ei kanna Moskvast välja neid.

Euroopast Siberisse läheb
noorpaari tee.
Nüüd uusi maid,
uut kaugust enda ümber nähes
kaasreisijaist nad tuge said.

Siin, eemal eilsest eluringist,
nad taipasid: nüüd nad on mees
ja naine,
väljas koolipingist,
nüüd elukool neid ootab ees . . .

Nõuanded, küsimuste rahe . . .
Ja elav jutt on peagi hoos,
ja peagi ümber nende kahe
kõik vaguni aktiiv on koos.
Neist hoovas uue aja hingus.
Neid nähes tundis igamees,
et viriseda, nina vingus,
on piinlik nende noorte ees
või tõsta nutulaulu hädist,
kui vilets veel on siin või seal,
eeskuju võttes mõnest tädist,
kes kogu praegust aega neab,

ja pole lõppu tema halal
ja eluisu viib see toon —
kui kehv on varustuse alal,
kui halb on sealne kliimatsoon!
Ent olles elu voolust eemal,
meid vaevas kõneaine kriis,
ja oma panust andma viis
see teisel tavalisel teemal,
et paradiis on iga maa
koos armastatud olendiga,
ka pärapõrgus pole viga,
kuid naljalt siis, kui hakkab igav,
sa sealt Arbatile ei saa.
Jah, kõik ei pääse aspirandiks
hea elu otsa, see on klaar,
kuid võiks ju näiteks Tuula kandis,
kust Moskvasse on tundi paar.
Nii mõnigi, kes itta matkas,
on vaimus hoopis lähemal:
üks linna ehitab Kamtšatkas,
kuid maja Moskva külje all,
ja teine taob küll vastu rinda,
et ta on Siberile truu,
kuid Moskvas elamisepinda
ei anna käest ta küljeluu . . .

Nii jutt läks õrnemale soole.
Meil nagu mingi salasund
naishingi tõmbab Moskva poole:
nad ainult sellest näevad und.
See jälgib neid kui mingi vanne —
on Moskva mõttes pidevalt
kui unistus,
kui ülesanne,
kui kõigi pingutuste palk.
Ei tea, kust tuleb küll see nähe?
Siin Moskva süü on ainult see,
et ühest Moskvast liiga vähe
on kõigi jaoks —
ka siis, kui teed
kolm korda suuremaks, kõik sinna
ju siiski mahtuda ei saa . . .

Kas noorusel ei tuleks minna
ja kaasas kandes kallist linna
see viia üle kogu maa,
et kiiremini uusi aegu

näeks põlismets ja stepitsoon?
Truu sõber noorus, kas just praegu
see pole sinu missioon? . . .

Jah on!
Sul on seks soov, on õigus
ja on ka vastav häältearv.
Suurt tööd võib teha igas lõigus
meil noorte tulipeade parv.
Ei hällist saadik selleks sulle
ju hool ja hellus osaks saand,
et halvaks peaksid ellu tulles
me kõigi heldet ema — maad,
mil aardeid tulvil täis on sooned,
maad, mille karskel kamaral
nii harvad veel on elūhooned
ja harva veel käib inimjalg.
Su ees on kutsuv kaugus valla!
Sa tead — need maad, need jõed ja
mäed
on antud sinu hoole alla.
Sa tead, nüüd külge panna käed
on sinu kord!
On sinu esi
kõik see, mis laiub pilgu ees, —
leib, valgus, soojus, õhk ja vesi,
kõik see, mis elu kauniks teeb . . .

Mu nõudlik lugeja, pea meeles,
et kõigest õigus värsireal
on jutustada oma keeles.
Mis sest, et noorpaar tundeid seal
ei väljendanud sõnadega, —
ma nende tuuma välja tõin . . .

Nüüd teiste jutusse end segas
ka noormees, tõstes käe:
«Kas võin?»

Ta olin vanem vapras paaris
ja näis, et peaga poiss — üks neid,
kes iial raskes seminaris
ei otsi kergeid kõrvalteid.

«Ei, ise,» lausus noormees vaikselt,
«me valisime uudismaa.
Tean küll, et raske on, kuid paikselt

kah häbi on ... Me nii ei saa ...
Kui tihti mõnelgi, et kuula
ja imesta, on sõnad suus,
ent valib siiski sama Tuula,
kus onu tal on mingi tuus ...

Ei taha silmakirjatseda,
justkui ei paeluks Moskva meid,
et järsku maha jätta teda
ei ole hale meel. Oh ei,
mul kahju on ta tulesärast.
See kaugusest veel kaunim näib.
Kas aga Moskva ilu pärast
ma peaksin käima longuspäi
ja kandma nahahoidja nime?
Ei, selleni mind küll ei vii!
Me omal soovil saabusime.
Eks ole, naine, on ju nii?»

Ja minu kõrvalt pingilt vaatas
noormehe otsa silmapaar,
ja sõnatult neid sõnu jaatas
see vaade särav, soe ja klaar.
Ja oma armsailt huulilt poetas
noor naine, pooleldi veel laps,
nüüd tõe, mis paari rännul toetas:
«Seal Moskva on, kus meie kaks!»

Ja õlgu kehitas ta veidi:
Mis seal veel pikka rääkimist ...
Ja kõik, kes seda kuulsid, leidsid,
et täpsemalt ei ütleks vist.

Las elu oma karmi vaega
neid sõnu üle mõõta veel,
kui uues kodus katseaega
noor armastus kord läbi teeb;
hea algus on see — õnneliku
kooselu kindel garantii.
Ei kaugeim kantki tervist riku,
kui inimene mõtleb nii ...

Ja seal, kus vedur vaevast puhkas
ja peatus akna panoraam,
seal Moskva õhku vastu uhkas
kord pisilinn, kord raudteejaam,
või pump, kultuuri iidne tunnus,

või kiosk, remondiks suletud, —
kõik näis nii tuttav kaugel kunnus
kui Moskva meeldetuletus...

Nii Moskva muudkui tõttab aga,
sind hetkele viib vastu ta,
kus aeg on öelda jumalaga
ja rongist välja astuda.
Sa järsku satud Siberisse,
su tee sind pärale on viind.
Sea ennast võõras kolkas sisse,
see sinu aadress on nüüd siin,
sa hakkad elama ja looma,
siin on see paik, mis kutsus sind
ta põuest aardeid välja tooma.
Siis jumalaga, Moskva linn!

. . . . . .

Ja kui noorpaaril tuli minek,
neid kogu vagun saatis seal.
Üksmeelselt neile soovisime
eelseisvaks eluks kõike head,
just nagu oleks privileegi
me neile saanud mingil moel,
just nagu oleks selle teegi
paar valind nimme meie toel,
just nagu oleks meie veene
neid viinud võitma uudismaid,
just nagu oleks meie teene,
et noored üldse kokku said...

Ja juba paar perroonil läheb
ja kaobki inimeste seas...
Me noori jälgisime, nähes
neis nagu endid noores eas,
kui meilgi oli pilet taskus
kord, karmil, kaunil ajal — siis,
kui uue elu rõõmus raskus
meid kaugust vallutama viis...

Ees kaugus on veel ikka sama,
kuid aastad — ons need samad veel?
Jah, lugeja, pean tunnistama:
meil kõigil oli kade meel.

Oh, kodumaa!
Nii nagu eile

veel ohtralt astub neid su teile,
kel hing on rõõmsalt elevil.

Küll sama veel, kuid siiski teine
on kaugus, elu, kõik maailm . . .

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Kuidas avalduvad noorpaaris kommunismiajastu inimese iseloomujooned?

2. Milline tegevusväli ootab noori? Esitage tekstinäiteid, mis iseloomus tavad noorte tulevase töö ülevust.

3. Kuidas mõista värsiridu:

Kas noorusel ei tuleks minna
ja kaasas kandes kallist linna
see viia üle kogu maa,
et kiiremini uusi aegu
näeks põlismets ja stepitsoon?

Angaraal.

Siis parajasti Angaraale
ma jõudsin oma matkateel,
kui sündmus, tähtis kogu maale,
seal seisis otse ukse ees.

See oli uudis nendelegi,
kes elus mõndki näha saand.
Maa ettevalmistusi tegi,
et tõkestada Angaraad.

On valmis vetevallutajad,
eesrindlased-novaatorid
ja võimsad isekallutajad
ja kraanad, ekskavaatorid.

Kuid ahendatud sängi uhtes
suur jõgi mööda tormas all,
just nagu inimese suhtes
ei oleks mingit hirmu tal.

Just nagu tundes selja taga
suurt Baikalit ta, jõudu täis,
külm, kiire, hoogsa mühinaga
veel oma põlist rada käis.

Ta tormas oma juttu vestes,
kui poleks aimugi tal veel,

mis kavatsus on inimestel,
kes juba pika aja kestel
on tema vastu sõjateel,
et täide viia ammust soovi.
Neil kaua eeltööd tuurisid.
Nad käisid, pinnast võttes proovi,
jõe põhja auke puurisid,
kõik kogemused käiku lasid,
mis varem saadud mitmel pool,
ja kogu rindel alustasid
siis pealetungi täiel hool,
ja rauast ning betoonist tõkke,
mis kaljuseinast püsivam,
nad rajasid ja tõusis jõkke
gigantne liivast uhtetamm,
ja ainukene kitsas ava
nüüd vastu võttis kogu vee,
kusjuures hiljem, oli kava,
jõelt ära võetakse ka see.

Ju pidasid vee kohal vahti
pontoonid ridastikku — sild,
kust seatud tunnil läheb lahti
hiidkuubikute vettepild.

See tund nüüd üsna ligi seisis:
ju ülemused saabusid
ja muidurahvast kokku reisis,
küll sonisid, küll kaabusid.
Ka kirjasaatjad kõigist paigust
on koos — siin neil on jahimaa.
Hotell «Tsentraal» (siinkandis ainus)
tööpuudust kaevata ei saa.
Täis vahtijaid on varsti kallas,
et imetluse meelevallas
seal pilke vahetada:
«Njaa . . .»
. . . . . .
Ju päikene seniidis lõõmas,
kuid ikka paisus rahvapilv,
just nagu laadal värvirõõmus
ja pidulikult elevil.

Üht uudishimu välja ajas,
ja teine ise kaasa teeks,
kui selle vahetuse ajal
ei oleks tööl ta paarimees.

Kuid kolmas vaatamas on poega
või küljeluud, kes roolil tal
sel suurel päeval tähtsa moega
on tuhandete pilgu all.

Üks otsib tütart teiste killast,
pearätist tunda loodab last,
kuid teisel kallikene sillal
on täna reguleerijaks.
Ja kogu seda rahvast sidus
üks teadmine, et staadion
ei oota siin,
et toimub pidu,
mis hoopis eri laadi on.
See pitser kõigi ilmel lasus . . .

Töörinde keskus, staabiruum,
jõe kaldal väikses putkas asus.
Seal oli kitsas, umbne, kuum.

Juhtkonnast tulvil oli tuba,
kuid iga töösse puutuv jutt
nüüd lõpetatud oli juba
just nagu enne lahingut.

Seal on ka ülemjuhataja.
Silm nägudest veel üle käis.
Kas kõik on tehtud nagu vaja?
Pilk uurile.
Jah, aeg on täis!
Ta tõusis.
Viimne, sügav ohe,
mis pika pinge hajutas.
Nii — algamegi otsekohe.
Ta mütsi pähe vajutas.

Start!
Turtsus mootor, teine, kolmas.
Veoautod jõele laskudes
kõik kihutasid, nii et tolmas,
ja nende hiigelraskusest
sild aina värises ja võppus.

Siis peatus masinatevool.
Just nagu oleks riviõppus,
neil kõigil tõusis tagupool.
Ja langes lipp ja katkes vaikus
ja kohe kostis prahvatus,

mis kaljuseintelt vastu kaikus
kui kauge kõu või plahvatus.

Kõik autod arvukast kolonnist,
mis kandsid koormat kümnetonnist,
jõe põhja heitsid andami —
betoonist hiigelkandami . . .
. . . . . .
Ja asemele vurisesid
ühtsoodu uued, lasti täis.
Nad ähkisid ja urisesid.

Mäelt jõele, sillalt mäele käis
kui ringmäng, kantud kestvast
pingest,
kõik läks kui kokkuräägitult.
End kokku võttes kõigest hingest,
tööst kaasa kistud jäägitult,
just nagu sõbrad omavahel,
just nagu vennad olid kõik,
ja kordagi ei katkend ahel,
vaid hästi klappis iga lõik.

Neid kõiki kandis võrdne ahin,
kõik osalised aru said,
et kuigi hästi algas lahing,
see ikkagi on algus vaid.
Tööhigi kattis laupa, turja,
kõik tundsid: see on rindejoon,
ja pealetung võib minna nurja,
kui pole kohal laskemoon.

Ja autod läksid, võttes kurve,
kord ülesmäe,
kord alla mäest,
et hetkekski ei raugeks surve,
et algatus ei lipsaks käest . . .

Ei väsimusest mingit aimu!
Võis tunda head artellivaimu
ses hoos, mis täitis igaüht.
Sai ilmsiks selles tormijooksus
töömehe hool,
maamehe hoogsus
ja sõjamehe sirge rüht
ja silmamõõt, mis tagab taset,
ja ennekõike taiplik pea.

Oh, kange rahvas! Siberlased!
Kes küll kõik siin on võtnud aset!
Väärt poisid!
Tublimaid ei tea!
Tööd murda nendega on hea.
On seltsimehed haruldased,
kui kaasa löövad, alt ei vea.

End siberlasteks nimetavad,
ja kuigi erinev on laad —
näo lõige, keelepruuk ja tavad —,
kuid eksimatult aru saad
sa jumest, aastaringi tõmmust,
et siiski kõik on ühest lõmmust:
ka kõrvetaval suvekuul
neil nahal suvepruuni all veel
on teine pruun, mis saadud talvel,
kui pargib pakane ja tuul.

Ei nõnda lihtsalt üles loegi
neid kõiki rahvaid, kelle poegi
on koos siin, ammu kodunend.
Burjaadi kõrval näed grusiinlast,
ukrainlast, lätlast, kabardiinlast,
kuid arvukaim on — v a n e m v e n d.

. . . . . .

Pikk päev, mis taevaalust küttis,
nüüd juba taandus õhtu ees,
kuid sillal raskes rattarütmis
töö ikka sama hooga kees.

Last lasti kannul kadus vette.
Võiks arvata — ju küllalt saab!
Kuid põhjatus jäi meie ette
ja Angaraa
jäi Angaraaks.

Ja kade meel ta ilu pärast
võis olla igal kaugel õel:
ei ole nähtud säärast sära
veel ühelgi maailma jõel.

Kõik ümbrus hiilgas tulemeres.
Kui õueballi vaata pealt!
Ja ükski vaatajate perest
veel lahkuda ei raatsind sealt.

Ei meenund söök seal kellelegi.
Kui vahetusel aeg sai täis,
ta ainult vastutahtmist tegi
teed uuele. Töö aina käis.

Läks mööda öö. Uus hommik koitis,
kuid seegi lahendust ei toond.
Jões, mida võimas Baikal toitis,
veel ikka tormitsesid vood.

Ja lõunaks veelgi raevukamaks
läks vetemassi vastuhakk.
Veed kobrutasid, nagu lamaks
teel nähtamatu lävepakk.

Siis rahnud vooge lahutades
jõest välja tõusid mitmel pool.
Ja kümnes harus vahutades
nüüd tormas vihastatud vool.

Sild õõtsus, kõlistades kette,
veed järjest tigedamaks said
ja autod sõitsid, heites vette
ühtsoodu uusi mürakaid.

Ei olnud rünnakutel vahet.
Voor voori kannul kivirahet
jõesängi paiskas — veel ja veel!
Kuid seisvaks veeks ei olnud tahet
nii äkki saada jooksval veel...

See oli pealetungi hari...
Ma mäletan, kui võttis maad
juhtkonna pilgus hirmu vari.

Kõik olid hoolsalt valvel nad,
umbusaldades vetevalda.
Ja äkki tormasidki veed,
et murda läbi vasakkalda
ja nõnda leida pääseteed...

Kiirkäsklused!
Ja juba, ena,
on tohutute tankidena
teel Minski koljateist reserv.
Nad kihutasid täies lastis,
kakskümmend tonni igas kastis.

Nii kindlustati kaldaperv.
Kolonn kõik koormad sinna ahtis.

See nõnda imekähku käis,
et filmimees, kes varmalt vahtis,
küll ruttu võtet teha tahtis,
kuid hiljaks jäi
ja ilma jäi.
. . . . . .
Siis läksid masinate väkke,
et tööl ei puuduks viimne lihv,
buldooserite hiigeläkked,
ja tasa aeti liiv ja rihv.

Ju näis, et tõmmata võib hinge...
Kuid lõppenud veel polnud pinge,
sest tulla tõotas vihmahoog.

Ja tempot tõstsid ehitajad.
Nii tõtatakse heinaajal,
et varjule saaks viimne loog.

Kulm kipras, ülem suitsu popsis.
See ilmamuutus häiris meest.
Siin ära süüdista metobsi,
vaid vastuta ka vihma eest!
Tööd juhtis turske, tahtekindel,
hall erumajor, kes ka siin
end tundis nagu sõdur rindel,
kus maksab kindel distsipliin.
Kui asi algul näibki raske —
kui aga peab, siis leiab nõu.

Töö rütmilisse mürinasse
nüüd liitus lahtipuhkev kõu.
Pilv ruttu terve taeva kattis.
Vihm vastu autopardaid lõi.
«Hei, poisid, andke tööle vatti!»
Ja vapralt vatti andsid kõik.
Teed meenutasid savikasti,
kuid vihma muudkui ribises...

Üks auto, maha kalland lasti,
vee poole äkki libises.
Kui hingehädas mootor ägas.
«Hei, poisid!
Käpad külge! Nii!»

Kõik päterdasid porilägas,
kuid ära hoiti avarii.

Nüüd jälle nalja heita sobis.
Kõik hingasid nüüd kergemalt.
Kabiinist aga välja kobis
juht nagu kirstu kaane alt.
Ta süüdlaslikult vaatas maha,
sest ümber kajas naer ja nöök.
«Kõnn, ära roni rooli taha!
See jäägu ikka meeste tööks!» ...

Kuid kogu naljatleva! summal,
nii vanadel kui järelsool,
näod särasid täis uhkust tumma:
«Vaat kus on poisid meie pool!»

Pilv varsti jälle üle sõudis
ja endistviisi jätkus töö.
Ju hämardus ja õhtu jõudis
ja jälle alla laskus öö ...

Võit saabus alles vastu koitu.
Öö läbi sadas sabinal,
kuid päeva hakul vihm jäi soiku.
Nüüd vaikne oli silla all.

Seal juba puudus vete jooksus
pead pööritama panev hoogsus.
See oli mägioja säng,
kus vesi kivegi ei kata,
et jalgu märjaks tegemata
on üle minna lapsemäng.

Siis lõik jäi kahe kalda vahel,
kus jätkus tööd veel ainult kahel
buldooseril.
Ja läksid need,
et võtta veelt ka seda teed.

Seal asjalikult, väärikaina
nad oma sahku vedasid,
näod vastamisi, sõitsid aina,
kord tagasi,
kord edasi ...

Kuid kõigi teiste pilk neid järgis:

Kumb nendest kahest võidab küll?
Kas see, kes triibulises särgis,
või teine, kellel tunked üll?

Täis põnevust kõik hinge peavad.
Nad sillal troppis koos on kõik
ja omavahel kihla veavad:
kel varem valmib viimne lõik?

Kuid kahe asjaosalise
näoilme nii ükskõikne näib,
just nagu nad ei teakski ise,
et nende vahel võistlus käib.

Ju oli madrus ees, kuid teda
alt vedas mootor —
tõrkus mait!
Ja võitis see, kes tunkedega.
Rivaalid tulid masinailt.

See oli tõesti ainulaadne,
suur vaatepilt!
Nad andsid käed.
Nii pärast lõppenud blokaadi
said sõjas kokku vennasväed.

Üks vägi kohtus teise väega,
üks käsi liitus teise käega.
Ja puhkes publiku aplaus
ja klõpsus kaamera.
Siis paus.

Mis edasi?
Poolnutul ise,
seal äkki hüüdis keegi meist:
«Noh, suudelge siis, põrgulised!»
Nad kaisutasid teineteist.
See keelepaelad lahti tegi.

Tööl lõpp ja pidu peal, mis muud!
Rõõm, naer ja hõiked läbisegi.
Jah, minagi seal kellelegi
kesk rahvasumma andsin suud . . .

. . . . . .

Nii noor kui vana pidu pidas.
Ja üle ilma laotus loit —

poolt taevast täites tõusis idas
suur, suitsuvineline koit.

See hiilgas üle mullapinna
ja ehituste uudismaa,
eskaadi, tammi, kaldarinna
ja üle uhiuue linna
ja Angaraa,
ja Angaraa!
Koit!
Koit me poole pööras pale,
uut päeva rõõmsalt teretav.
Siis ilmus päike nähtavale
mäe tagant, suur ja veretav.

Ja värskena ja säravana
all helkis sajust pestud org...
Su pea on hall ja varavana,
ja ometi — oh, ära mana,
on ülekohtune su norg...

Ees jälle argielu seisis,
kus iga päev on teise vend.
Kõik, kes kui peole kokku reisind,
nüüd jälle teele seadsid end.
Ka mina tundsin tungi minna
ja uurisin, mis ajal rong
siit läheb teele,
läheb sinna,
kus tõeline Kaug-Ida on,
maa, mille süngus, murerikkus
on muistses laulus, võimas maa.
Kuid mõeldes üksnes minevikust
ma elu elada ei saa,
ja teel, kui elustus mu vaimus
aeg, kurbi mälestusi täis,
ka uute avaruste aimus
hea, erutav mul kaasas käis.

Ja muljed hiigelettevõttest,
misläbi tegelikkus siin
sai unetute ööde mõttest,
ma eluajaks kaasa viin.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Kirjeldage jõe tõkestamist, illustreerides seda vastavate tekstinäidetega.

2. Kuidas erutasid jõe tõkestamistööd inimeste meeli? Miks?

3. Kuidas aitavad looduskirjeldused süvendada käesoleva katkendi meeleolu? Leidke isikustamisi ja selgitage, missugusel eesmärgil kirjanik seda kõnekujundit looduskirjeldustes on kasutanud.

4. Kuidas aitavad esitatud katkendid mõista tänapäevast nõukogude tegelikkust? Võrrelge poeemi A. Kuznetsovi «Legendi järjega».

5. Koostage kirjand ühele antud teemadest: «See ei ole legend», «Inimene ja tuli», «Inimene ja vesi», «Õnnelik olla tähendab näha maailma nii, nagu ta on» (M. Gorki), «Mis on noorus täna, seda on maailm homme», «Kuidas kujutlen meie elu kommunismi ajal».

Juhan Sütiste

(1899—1945)

Ühes luuletuses meenutab Juhan Sütiste oma sünnikohta järgmiselt:

Mets paremal tükkideks laguneb koost
ning algavad niidud ja salud.
Siis tõuseb rukis kui valendav voog
ja põldude keskel on talu.

Selle Tartumaal Tähtvere vallas asunud metsavahitalu juurde kuulus saunahütt, madal ja lame, väikeste akendega. Sellessamas saunas sündis tulevane poeet Juhan Sütiste (Johannes

Schütz); siin möödusid ka tema esimesed eluaastad. Kuueliikmelise pere toitmine polnud tema puusepast isale sugugi jõukohane:

Kümnes töötavas sõrmes
oli tema külv ning lõikus —
aeg sellegi viis.
Ta otsis kaitset ja õigust,
kuid ikka oli nõrgem,
ja muresid uputas viin.

Aegamööda jäi perekonna eest hoolitsemine ainuüksi taluteenijast ema õlule. Perekonnaga taluteenijail oli aga raske kuskil pikemalt kanda kinnitada, eelistati vallalisi. Seepärast olid sagedased kolimised Schützide perekonna alaliseks kaasnähtuseks:

Rataste logiseden rummuni kevadeveen
laenat vankril me käisime.
Aasta kungi oli asu. Taas läksime teed...

Lõpuks asuti elama Tartusse. Siin tuli Juhanil juba varakult nii karja- kui ka ajalehepoisina ellu astuda, mis väga palju meenutab Maksim Gorki «ülikoole»:

Ajalehed kaenlan algas leiva järel maraton.
Ema sageli nuttis. Isa hulkus ja jõi.
Mu elav leksikon
oli tänavapoiste isekeskis sõim.
Ning vaesusest süttind perekondade tüli
ja tänavasuma — oli mu kunstide kool.

13-aastasele poisikesele naeratas õnn — ta sai õpipoisi koha kellassepa juurde, kus

...kaksteist tundi
tol korral kestis päevatöö —
jäi enda jaoks terve öö,
mil polnud leivasundi.

Öösiti tuli asuda täiendama Tartu 3-klassilises koolis saadud haridust. Sütiste teeb läbi õhtukursused, kus õpetati mitmesuguseid oskus- ja üldaineid, eeskätt joonestamist ja joonistamist. Kõik kursuslased olid töölisnoorukid, kes raske päevatöö järel püüdlikult oma haridust täiendasid. Mõne aasta pärast võis Sütiste astuda Tartu õhtureaalgümnaasiumi, teenides elatist kellassepatöö ja maalimisega. Suurt huvi tundis Sütiste vene kirjanduse vastu; tema lemmikautoriks sai Puškin.

Tavaliste gümnaasiumidega võrreldes valitses õhtureaalgüm-

näasiumis asjalikum õhkkond, mis on seletatav õppivale töölisnoorsoole omase tõsisema töössesuhtumisega.

Kahekordsele töökoormusele vaatamata ei piirdunud õpilased üksnes õppimisega. Koolis tegutsesid mitmed õpilasringid; referaatõhtuil arutati ühiskondlikke probleeme. Elavalt tegutses kirjandusring, mille haardelaiusse kuulus ka õpilasajakirjade väljaandmine. Selle ettevõtte üheks eestvedajaks oli J. Sütiste, kes oli väljaannete sisuliseks toimetajaks ja illustreerijaks. Siin ilmusid ka tema enda esimesed värsisepitsused.

Kirjanduse kõrval paelus noort Sütistet sport. Teda võis tollal kohata peamiselt spordinooruse ringis. Hiljem meenutab kirjanik oma «spordimehe aegu»:

Mind vähe köitis tantsusaal,
kuuvalgus, lepalinnu vidin,
vaid oma puhkeaja reas
ma käisin spordimeeste killas,
marss suundus ikka üle silla —
. . . . . .
Sääl nõtke oda lendas eetris
ja hõljus ketta kaunis kaar,
rind lõikas lõppu sajas meetris,
lõi üle lati jalahaar.

Ka hiljem, kui tegevsport juba tagaplaanile nihkus, jäi Sütiste veendunud spordisõbraks, nähes selles tervise ja eluröömu allikat.

Mitmeti viljakas oli Sütiste üliõpilaspõlv, mis kestis vaheaegadega 1923.—1931. aastani. Kirjandus- ja rahvaluulealaste õpingute kõrval hargneb noormehe ees laialdane huvide maailm. Osavõtt Proletaarse Üliõpilaste Seltsi tegevusest, mis töötas kommunistide juhtimisel, viis ta marksistliku kirjanduse juurde ning karastas tema maailmavaadet. Pingelise töö ja õpingute juures jäi Sütiste truuks spordile. 1927. aastal tuli ta üliõpilaste maailmameistriks odaviskes. Aasta hiljem ilmus esimene luuletuskogu «R a h u t u s», mis äratas üldist tähelepanu.

Ülikoolikursus jäi Sütistel lõpetamata, sest üha rohkem hakkasid tööd ja aega nõudma järjest laienev kirjanduslik tegevus ja süvenevad teatrihuvid.

Sihikindla töö tulemusena omandas Sütiste mitmekülgse hariduse. See oli üheks oluliseks eelduseks, et temast kujunes elu avaralt mõistev kirjanik, kes oli suuteline teenima töörahva huve. Eluraskustega võitlemine teritas juba varasest noorusest Sütiste pilku sotsiaalsete vastuolude nägemiseks. Tema küpsevas loomingus tõusid tähtsale kohale ühiskondlikud probleemid, võitlus töörahva parema tuleviku nimel.

Sütiste luule temaatika on väga lai, kuid pearõhk on selles

asetatud töörahva elu ja töö kujutamisele. Argipäev saab talle ammendamatuks aineallikaks, inimese igapäevane töö peamiseks huviobjektiks. Poeedi luules hakkavad elama lihtsad tööinimesed — rätsep, maaler, kirjakandja, kaltsukaupmees, plekksepp, palgiparvetaja, kaevur jt.

Niisugusest elutunnetusest kantuna valmis tal terve hulk aegumatu väärtusega luuletusi, mis sisaldavad töökirjeldusi, inimeste portreid ja elavaid looduspilte («Läbi töötavate tänavate», «Vaevamägede mailt», «Hommik sepikojas», poeem «Tuhas ja tules» jt.).

Tööinimene, Sütiste luule tähtsaim objekt, on kandunud ka tema loodusluuletustesse. Sütiste ei armasta ilutseda looduses, vaid ta näeb selles esijoones töötava inimese töökoda. Sellesisulise luule iseloomulikeks näideteks on «Sõit», «Äestades», «Tuulik», «Tares» jt.

Paljudes luuletustes väljendab Sütiste ägedat protesti kapitalistliku ühiskonna vastu. Ta jõuab veendumusele, et tööinimene ei leia selles ühiskonnas õnne, et kodanliku riigi kukutamine on paratamatu. Selles suhtes on üheks selgesõnalisemaks luuletuseks «Riigilipu all».

Sütiste oli suur laste sõber. «Rohkem kui üks kord olen kohanud teda Tähtvere kelgumäel väikemeeste hulgas kamandamas, Botaanikaaia uisuteel jõnglastele «tritsutamise» kunsti õpetamas, Kivisilla juures viidikapüüdjatele omamehelikult nõu andmas,» kirjutab omaaegne tuntud sportlane F. Issak. Need muljed on luulesse tundesügavaid jälgi jätnud.

Eriti südamlikud on need luulepildid, mis kujutavad paljude laste sünget noorpõlve kapitalistlikus ühiskonnas. Olgu näiteks keldrikorteri pisitüdruku traagika luuletusest «Must vanker»:

> Üht jalga lonkas — inglistõvest puret,
> kuid sasijuukseis lehvis elulust.
> Peensääred päiksest punased kui kurel,
> hall vammus seljas, nägu nutust must.

Või siis maailma hoolde jäetud poisikese traagiline elulõpp luuletuses «Rüblik».

Sütiste oli teadlik Kommunistliku Partei poolt juhitavast võitlusest kodanliku riigivõimu vastu. Seepärast polnud 1940. aasta ajalooline juunipööre talle ootamatuseks. Ta lõi täie jõuga kaasa nõukogulikusse ülesehitustöösse. Loomingus astub esiplaanile töörahva võitluse teema ja sotsialistliku ühiskonna ülesehitamise paatos.

Otsustavale elupöörakule kaasaelamine väljendub pikemas luuletuses «Maakera pöördub itta», mis jutustab töörahva võimule astumise ajaloolistest päevadest.

Nüüd astugem julgesti, vennastund väed,
me nõuame õiglaste õigust.
Siin on meie tahe, siin on meie käed —
need täna ei tagane võidust.

Poeemi pealkirjas väljendub sümboolselt tähtis mõte: sotsialismi võit maailmas on niisama kindel nagu maakera pöörlemine oma telje ümber. Selle poeemiga astus poeet juba kindlalt nõukogude kirjandusse.

Silmapaistvaks selleaegseks luulesaavutuseks on «Gruusiale», milles Sütiste ulatab tervituseks käe gruusia rahvale, Rustaveli ja Majakovski sünnimaale, tundes siirast rõõmu mõlema rahva ühise tuleviku üle:

Nii —
kujutluses sa siin kerkid minu ette,
sest ühine me siht ja ühine me tee.
Nüüd vennalikult kõik me teeme hiigelretke —
sääl kuumav Gruusia, siin noor ENSV.

Aasta 1941. Puhkes Suur Isamaasõda. Fašistlikud okupandid vallutasid meie kodumaa. Koos paljude teiste nõukogude inimestega sattus ka J. Sütiste vaenlase küüsi ja heideti vanglasse. Fašistliku vangla koledused ei suutnud murda luuletaja võitlejahinge. Nende süngete aegade elamused valas ta luulesse, mis paelub meid oma ideelise selguse ning vormitäiusega. Selleaegne luule avaldati hiljem kogus «Umbsed päevad», millest erilist tunnustust pälvib tsükkel «Arm».

«Arm» on suurepärane näide armastustunde ja ühiskondliku võitluse ühtesulamisest luules. Armastus ei ole siin kitsalt isiklik tunne, vaid headuse ja inimlikkuse läte, võimas leek, mis karmil ajal valgustab ja soojendab, jõudu ja julgust annab. Tsüklis leidub suurepäraseid stroofe, mis sünnitavad kõige erinevamaid tundeid, alates sügavast vihast julma vaenlase vastu ja lõpetades hümnidega armsamale, kodumaa looduse ilule ning inimese murdumatule vaimule ja vabadusihale:

Ma pole märter ega ennustaja,
kel silmi sõgestamas viha karm.
Kuid süda hüüab: meie koduraja
võib lunastada võitlev mõõk ja arm.

Seks tahan, lemmik, olla olevaga
ja Sinuga kui valgusega koos.
Võin vaikida, kuid mitte olla vaga
mu värss ei suuda korisevas soos.

Ja kui kord käsi surutakse suule —
ma kaon seks, et elaks vaba luule.

Fašismi metsikuste sünges öös olid need värsid eredaks valguskiireks.

Pärast Eesti NSV taasvabastamist 1944. aastal asus Sütiste täie pingega loomingulisele tööle. Vaimustava hümniga tervitab ta võidukat Nõukogude armeed luuletuses «Tervitus teile, võidukad väed!»

Ehkki tema viimane loominguperiood vältas vaid neli ja pool kuud, suutis ta palju anda, pühendudes eriti näitekirjandusele. Lühikese ajaga valmis draama «Ristikoerad».

Oma suurte kirjanduslike plaanide realiseerimiseni ta aga kahjuks ei jõudnud: fašistliku vangla ebainimlikud tingimused olid murdnud ta tervise. Sütiste suri 10. veebruaril 1945. a.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Jutustage Juhan Sütiste lapsepõlveaegsetest vintsutustest.
2. Missugustes tingimustes omandas Sütiste hariduse?
3. Millised huvialad paelusid tulevast kirjanikku noorpõlves? Tooge sellekohaseid näiteid tema loomingust.
4. Missugune on Sütiste kodanliku perioodi luule peamine temaatika? Tooge näiteid.
5. Iseloomustage kirjaniku loomingut nõukogude võimu esimesel aastal. Missugused on tema nimetatud perioodi silmapaistvamad luuleteosed?
6. Jutustage kirjaniku viimastest elupäevadest.

RÜBLIK.

Sääl ta rahva keskel rüsib —
väike poisiklutt.
Hõikab kaaslast, higi pühib,
ripneb juuksetutt.

Silmad hõõguvad kui tukid,
kõrge laubavõlv.
Narmendavad küünarnukid,
pükstest välgub põlv.

Seda poissi ei pea kinni
koduseimgi ruum.
Pääseb vahelt ukselingi
lendlema kui tuul.

Mehele ta väevalt vööni,
aga rüblik hing.

Uudisseiku talle ööni
täis on kogu linn.

Hommikul ju tõuseb pinge
rahutumas pääs.
Silmus justkui möödaminnes
tuvi jalga jääb.

Noomitused tühja hülgab,
tasku pistab käed.
Katkend hamba vahelt sülgab,
kõike kuuleb, näeb.

Õpib kirja, kümmet käsku —
nagu jaksab võim.
Vahetunnil nina nässu
pinginaabril lõi.

Tuiskab ruumes nagu süstik,
nagu murdja kärp.
Kuhu käib, sääl võtmepüssist
sähvab hele kärts.

Koolist vabanedes algab
õige mehe päev —
raamat lüüaks' istme alla,
sõit läeb lahti mäel.

Süütus lõbus haarab kõike,
kuhu küündub küüs.
Õhtul äritseb ning hõikleb —
ajalehti müüb.

Hiljem kinouksel piilub
külaline kehv.
Kuni jõuku ajab kiilu,
kaob kui tormis leht.

*

Aga ühel kevadõhtul
saabus järsak lõpp.
Rõõm ning rühk kõik paiskus
õhku,
pooleli jäi õpp.

Sendimängus kõiki võitis
nagu kogend mees.

Auto taga koju sõites
tagumik käis vees.

Hullund sõiduk aga järsku
võttis hirmsa hoo.
Poissi pillutas kui närtsu
tormav raudne loom.

Vete uhet rentsliräsil
kuuldus vedru raks.
Samal hetkel poisi käsist
kadus viimne jaks.

Lendas õhku, kaares alla
langes alaspäi.
Korra tõmbas muljut jalga
ja siis sirgu jäi.

Arst kui saabus — juba lamas
kivel väike laip.
Huulte vahel katkend hammas,
pää all porivaip.

Hetkeks lakkas tänavkära
vastu kevadööd.
Väike tähekild vaid säras
kõrgel taevavööl.

KÜSIMUSI.

1. Milliseid mõtteid ja tundmusi kutsub esile see luuletus?
2. Missugune on luuletaja suhtumine poisisse? Põhjendage vastust luuleridadega.
3. Milles seisneb selle luuletuse võlu?

MAAKERA PÖÖRDUB ITTA.

(Värssmontaaž.)

1

Neljast maailmakaarest
lõõtsus meid tuul.
Olime murdunud üksikuks saareks —
päeval piiras meid meri, öiti uinutas kuu.
Korraga lõhkend on kest, tungid paiskuvad üles,
paljud ärkavad täna — uue maailmaga süles.

Kannata —
kannata, lauliku sõna ja rida,
mässutsev vorm ja kihutav hoog!
Maakera pöördub. Läheneb ida —
ja korraga mõõtmatult rannata
on vabade rütmide voog.
Ma astun üle väljaku. Tunnen ja mõtlen
pööriöö sügavat hingust.
Veel möödunud päevast meeled on pingul —
pilt pildi kõrvale kasvab ja tõtleb.

Nõnda see algas:
Hommik. Päike. Ja meri
õõtsus kui roheline sapp.
Mööda Lühikest Jalga
käis rahvast vastu ja peri —
rühkis ehmund minister, paterdas papp.
Samal ajal
ümber põlise mäe
vana võitluslaul lähemale kajas:
— Nüüd üles, keda needus rõhub! . . .
Ja läbi juunikuu sinava õhu
punalippe kandsid tugevad käed.
— — — — — — — —

2

Nüüd astugem julgesti, vennastund väed,
me nõuame õiglaste õigust.
Siin on meie tahe, siin on meie käed —
need täna ei tagane võidust.

Need hooned ja tehased oleme loond,
meid viletsus jälgis kui vari.
Me oleme põldudeks kasvatand sood,
kuid saagi viis kaarnate kari.

Me hädasid irvitas rikaste lääs,
me õigusi unedeks pidas.
Meid võitlema virgutas punetav ääs
ja päike, mis säratab idas.

Nüüd kadugu kahtlus — siin on meie käed,
need kadu on kuulutand ööle.
Uus tulevik, kodumaa nurmed ja mäed
ning meri meid kutsuvad tööle.

Nõnda sumiseb park. Sumiseb puiestee
roostava lossi ees.
Eemal läbi puudevöö,
üle kalda kollase liiva,
pronksingel oma tarretund tiivad
äralennuks on laiali lõönd.
Seisab roosakal rõdul
losside valitseja —
mõtete mõõtja ja tungide talitseja:
tudisev ning põdur,
vana ja hall.
— Kus vendade voor! Kus ungari täkkude tall!
— Meie ei liputa saba.
— Vangid vabaks!
hüüavad rõdule tuhanded suud.
— Vabaks,
kordab paene kallas.
— Vabaks,
kordavad põlised pargipuud.
Kuid inimene vaatab alla
nagu kahe tee harul
ega tea, kuhu minna.
Sest tema ei mõista, tema ei saa enam aru...
— Hei, seltsimehed — tagasi linna!
Tuul paisutab pilvi ja kihvatab veri
ning minekul kiireneb samm —
lööb laineid ju kaldale rahutu meri
ja kohiseb reidi ees tamm.

Hall hoonestik põrnitseb lainete harju —
kõik aknad on trellide räos.
Vaat raudade taga kui hõljuksid varjud
ning kumaks kui koltunud näod.

Sealt niiskunud kongist vaid lapikest taevast
on vaadelnud võitlusevend.
Sealt möödusid kahuripaadid ja laevad
ja kajaka keerutav lend.

Kuid täna on virgem see vilede kumin
ning võimsam on lainete ramm.
— Kas kuulete, vennad, kui tavatu sumin,
kui arglik on valvuri samm?!...

3

Pika Hermanni tornis vibutab
priske meretuul
lippu.
Vastu vaatavad katedraali sibulad
ning kuldsed poolkuud
on ristidel kõhuli rippu.
Hüvasti — kellade uinutav kõlin,
preestrid ja pikad palved!
Hüvasti — tuluke altari valvel,
jumalaema ja paastuõli!
Täna on taevasel abil
lõppude lõpp —
ei aita enam pintslist pühavee sabin,
ei kipp ega kõpp.
Aga ennäe —
kaks vesipritsi
nagu viimase väe,
nagu hirmutama lambaid või kitsi,
välja käsutand võimurid tunased.
Ja pritsidki värvilt on punased.
— See on puhas, puhas vesi,
Ülemiste Vana kaitseb,
et ei rikneks selle maitse.
Sõitke, paagid, sõitke ära tasakesi.
Lähevad. Häbelikult keerleb mootorite ving
läbi naeratava rahva.
Täna otsustav käsi ja hing
eilse lõpuni lahkab.
— Hurraa! Elagu! müristavad korraga suud.
— Murtud on trellid ja tabad!

— Elagu! Oleme vabad,
vastavad autodelt vangid. Kihiseb lossieelne ruum.
Kaelustab sõsarat veli.
Käsi vargsi üle silmade veab.
Lainetavad «Internatsionaali» helid.
Paljastuvad pead . . .
— — — — — — — —

4

Sume juuniöö. Rannavärava mägi.
Tornide väljak. Pärnad ja kased.
Astuvad Kroonlinna oktooberlased.
Valkavad pluusid. Kõlguvad täägid. Saabaste kägin.

Tiirutab soomusauto — hall nagu mutt.
Reidilt üle taeva lööb helgiheitja tuline jutt.
Pehmed meretuule iilid,
heinaritsik põõsas viilib,
hõljub punaroosi lõhn.
Trahh — lööb kaugel püssiragin,
värahteleb taevalagi,
valge öö ja sinav õhk.
Mühatavad vanad müürid —
ärka unistusest, lüürik,
saabund suurim ajakäänd.
Suitsujuga läände öördub,
eha hommikusse pöördub —
kõik, mis oli, maha jääb.
Juba ligineb koit. Hõõguvad tornid ja puud.
Kustub lääne pool tähtede hõbe
uduähmaste pilvede ritta.
Astub tunnimees. Kõhatab kojamehe luud.
Ja kogu viie meelega tunnetad tõde —
et maakera pöördub itta.

(Sept. 1940)

«Maakera pöördub itta», mida autor ise nimetab värssmontaažiks, kujutab 1940. aasta revolutsioonilisi sündmusi — kodanliku diktatuurivõimu kukutamist revolutsioonilise rahva poolt. Luuleteos on kirjutatud nende sündmuste vahetul mõjul ja väljendab Sütiste siirast kaasaelamist töörahva võidule.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Mõtestage lahti väljendus «paljud ärkavad täna — uue maailmaga süles». Nimetage kujukaid detaile ajaloolise pöördepäeva hommikupildist.
2. Millised stroofid räägivad töölisklassi minevikust ja õigusetusest? Leidke satiirilisi vihjeid vana korra aadressil.
3. Mille nimel kõlab luuletaja üleskutse? Millise sündmuse ta kesksele kohale asetab?
4. Jälgige looduspilte esitatud katkendeis. Selgitage nende ühtesulamist sündmuste ja meeleoludega.
5. Süvenege tähendusrikkasse lõpplausesse. Milline tähtsus on sellel luuletuse kui terviku seisukohalt?

TERVITUS TEILE, VÕIDUKAD VÄED!

Tervitus teile, võidukad väed,
idas, lõunas ja läänes!
Tervitus teile, kel mered ja mäed
üle tormatud mitmes käändes.
Kord mina laulsin inimesest, ristist ja leivast—
minu mure oli siiras ning puhas.
Siis õitsev toom ja tühi teivas

võllaks muudeti talus ja luhas.
Pidagem vastu, hõiskasin kord,
ning uskuge ülestõusvat tõde!
Siis mõrvati vend, oksa tõmmati õde —
kalme kaanetas näärikuu torm...

Olin inimlik ning hell
oma lugude luikel,
kui rahvaste kohal lõi matuste kell
Germaania tankide tuikel.
Jälle meie söödamaile harjus
värrastund paruni lõust.
Kõigest jõust
talle õnnistust karjus
üksik lammaste lammas kodumaa tõust.
Olime jälle vandaalide osta ja müüa,
võõraste hooste tallata
jäi meie vili ja pahmas.
Meie söömaaeg oli nende süüa,
meie viin nende kurku kallata.
Ja mina vaikisin, nagu vaikis mu rahvas.
Rahus nagu laps,
kes lendlevaid räitsakaid püüab,
tahaksin minagi käed
tõsta valgete helvete poole.
Kuid vihisev tuuleraps
varemeis hüüab:
tervitus teile, võidukad väed,
tervitus tõele ja rünnaku hoole!

Vaadakem varemeid Emajõe ääres,
tuhalademeid Narva paesel rünkal,
elusate tuleriitu merekääres,
masshaudade armutuid ridu.
Meenutagem preislaste kuulidepidu
parisois või männiku künkal,
meenutagem meie sihvakaid mehi
röövhuntide mundreisse püütult,
nähkem surnuks piinatud kehi
üles tõusvat ööst —
ja teie ei saa enam laulda süütult
lumehelbest ega tähtedevööst.

Tervitus teile, võidukad väed,
idas, lõunas ja läänes!
Tervitus teile, kel mered ja mäed
üle tormatud mitmes käändes.

Võidusaluutidest mürise, Moskva õhtune õhk,
möirata, Briti lõvi, raputa lakka,
kihuta, rünnaku rõhk,
unda üle Reini, ulja Ameerika miin —
enne me ei lakka,
kui põlvitab pime Berliin!
Juba praguneb-jaguneb,
pettusest laguneb
pruunide pullide lauda
terasest kest.
Tugevamat tuld, tulisemat rauda —
Pariis, Brüssel, Belgrad ja Bukarest!

Hei, sina Müncheni õllekeldrite suitsus
küpsend oraakel,
julm rasside praaker,
surmkondine roimade isa —
kas sinuni ikka ei kosta talvises tuisus
lämbujate kisa?!
Kas ikka veel verest ja viinast on purjus
raudristiga uhkeldav lurjus?
Hei, sina naeruväärne Augustus,
pahupidises roojuses —
sinust mõtegi mustus
inimsüdamete soojuses.
Oma hävitatud linnade nimel,
oma hukatud laste nimel,
oma mõrvatud naiste eest
rahvad tulevad läbi tulest ja veest
ja pole paika enam päästval imel.
Nad tulevad krampunud käsi,
tulevad inimlikus vihas,
nad ei väsi —
sest varem ei kustu valu nende veres ega lihas.

Kas sa ei tunne, kuidas mullapind
põletab juba su kandu?
Sul pole enam varjavaid randu —
koolnute käed kõikjalt leiavad sind.
Sinu ümber pole vereta kändu ega käbi —
sina, tuhandeaastane inimsoo häbi!

Ja meie tahame mõruda karika
nüüd põhjani juua.
Tahame üles lüüa uue müüri ja sarika,
tahame elada, laulda ning luua.

1. Missuguse ajaloolise sündmuse puhul kirjutas J. Sütiste käesoleva luuletuse?

2. Selgitage näidete varal, missugustest fašistide kuritegudest luuletaja kõneleb.

3. Kirjeldage poeedi suhtumist sõjasse.

4. Kuidas aitavad autori mõtteid ja tundeid esile tuua rohked lausekujundid: a) tunderõhulised laused (neis esineb küsimusi ja hüüdeid) ning kordused? Tegevuse või pinge järk-järgulist tõusu nimetatakse astmeliseks tõusuks (gradatsiooniks). Selgitage näidetega, kuidas niisugust lausekujundit käesolevas luuletuses on kasutatud ja mis eesmärk sel on.

5. Kuidas on luuletuse kõlalist külge aidanud ilmestada algriim? Tooge näiteid.

6. Meenutage, mis on satiir. Selgitage, kuidas avaldub kõnealuse luuletuse terav satiir.

LÜÜRIKA.

Senini oleme tundma õppinud mitmesuguseid luuletusi, nagu L. Koidula «Miks sa nutad?», J. Liivi «Rändaja», A. Puškini «A. P. Kernile», V. Majakovski «Luuletus Nõukogude passist» jt.

Kui võrrelda neid jutustavate ehk eepiliste teostega (novellid, jutustused, romaanid jt.), siis võib kergesti märgata silmatorkavaid erinevusi. Kõigepealt seda, et luuletused esinevad värsivormis ja neile on omane sõnastuse kõlalisus, mis väljendub riimi, rütmi, korduse jms. kasutamises. Ent sellega veel erinevused ei piirdu. Meenutame «Tasuja» II peatükki, kus räägitakse Vahuri orjapõlvest, metsa pakku jooksmisest, piiskopi päästmisest karu käest, tema edaspidisest elust vaba inimesena ja lõpuks surmast. Kirjanik on siin peatähelepanu pööranud Vahuri tegevusest väljakasvavate sündmuste jutustamisele.

Ka luuletustes võib tegevust esineda. Juhan Liivi «Rändajas» näiteks räägitakse üksikust hilisõhtusest teekäijast, kes leiab endale vaeses saunahurtsikus ulualuse. Hõlpsasti võib aga tähele panna, et esiplaanil pole siin enam tegevus (nagu «Tasujas»), vaid hoopis see elamus, mis tegevusest välja kasvas. Enamasti on tegevuse osatähtsus luuletustes üldiselt veelgi tagasihoidlikum kui «Rändajas». Luuletuses «A. P. Kernile» kujutatakse näiteks üksnes neid elamusi, mis Puškinis esile kerkisid, kui ta armastatud inimesele mõtles.

Seega valdavas enamuses iseloomustab luulet mitte tegevuse ja sündmustiku esitamine, vaid tunderõhuliste meeleolupiltide loomine. Niisuguseid värsivormilisi teoseid, kus esiplaanil on tundmused ja elamused, nimetatakse lüürilisteks teosteks. Lüürika on eepika ja dramaatika kõrval ilukirjanduse üks põhiliike.

Teatavasti on elamused oma olemuselt ebapüsivad — seepä-

rast ei saa neid ka ulatuslikult kujutada. Siit tulenebki lüüriliste teoste lühidus.

Et luuletustes sisalduv elamus erilise mõjujõu saavutaks, peab võimalikult väheste sõnadega palju ära ütlema. Seepärast ongi heade luuletuste sõnastus väga mõttetihe, s. t. igal sõnal on suur kaal. Nii sisaldub sõnas «lillekene» («Miks sa nutad, lillekene...») terve see maa ja rahvas, keda Koidula nii palavalt armastas, sõnas «nutad» kogu see ränkraske elu, mida rahval tuli sajandite jooksul taluda.

Kõigest sellest — mõttetihedusest, tunderõhulisusest, sõnastuse kõlalisest küljest — tuleneb nõue, et lüürilisi luuletusi loetaks erilise tähelepanelikkuse, sisseelamise ja ilmekusega. Vastasel korral ei jõua nende mõju lugejani.

Sajandite jooksul on lüürikal välja kujunenud oma žanrid (nagu eepikal ja dramaatikalgi), näiteks hümn, ood, eleegia, epigramm jt. Lüürikat liigitatakse ka temaatika järgi, näiteks ühiskondlik-poliitiline lüürika (V. Majakovski «Luuletus Nõukogude passist»), looduslüürika (J. Liivi «Sügis»), armastuslüürika (A. Puškini «A. P. Kernile»). Tihti esinevad need teemad omavahel seotult.

Sageli kohtame kirjanduslikke žanre, milles on tugevalt nii eepika kui ka lüürika tunnuseid. Neid nimetatakse lüroeepilisteks teosteks. Näidetena võime nimetada selliseid teoseid, nagu J. Smuuli «Järvesuu poiste brigaad», A. Tvardovski «Kaugused kauguste taga», V. Majakovski «Vladimir Iljitš Lenin» jt.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Nimetage käesoleval õppeaastal käsitletud eepilisi, lüürilisi ja lüroeepilisi teoseid.

2. Nimetage luuletusi, mis teid on kõige tugevamalt erutanud. Miks?

3. Selgitage, milles avalduvad J. Sütiste luuletuses «Tervitus teile, võidukad väed!» lüürika tunnused.

4. Senini oleme tundma õppinud juba mitmeid kõnekujundeid, nagu epiteeti, võrdlust, isikustamist ja metafoori. Püüame nüüd kordamise korras selgitada, milliste kõnekujundite kohta on toodud alljärgnevad näited (katkendid on võetud äsja õpitud J. Sütiste luuletusest «Tervitus teile, võidukad väed!»):

a) Oma hävitatud linnade nimel,
oma hukatud laste nimel,
oma mõrvatud naiste eest
rahvad tulevad läbi tulest ja veest...

b) Rahus nagu laps,
kes lendlevaid räitsakaid püüab,
tahaksin minagi käed
tõsta valgete helvete poole.

c) Meenutagem preislaste kuulidepidu...

d) Kuid vihisev tuuleraps
varemeis hüüab:
tervitus teile, võidukad väed...

METONÜÜMIA.

Sagedase kõnekujundina kohtame kirjandusteostes veel metonüümiat.

Kui metafooris vahetatakse põhikujutlus asekujutlusega sarnasuse alusel (hõbesirp — kuu, valguseallikas — päike), siis metonüümias toimub see kindla välise või sisemise suhte alusel. See tähendab, et ühe nähtuse nimetuse asemel võetakse teine nimetus, mis on lahutamatult seotud kujutlusega samast nähtusest. Näiteks on meie kujutluses lahutamatult seotud autor ja tema poolt kirjutatud raamat (lugesin Puškinit — tegelikult lugesin aga Puškini kirjutatud raamatut), toit ja toidunõu (sõin kaks taldrikut) jne. E. Vilde on samalaadset metonüümiat kasutanud järgmiselt:

Ta ei mõista, kuidas ema ühest jahukotist nii kaua võib kõrti keeta.

Mõnikord vahetatakse ese selle valdajaga, näiteks:

Üks kark tuli vastu ja kargu küljes oli inimene.
(A. Kitzberg.)

Kõige levinumaks metonüümia liigiks on terve vahetamine osaga või ainsus mitmusega ja vastupidi, mida nimetatakse **sünekdohhiks.** See võimaldab esile tõsta kõige iseloomulikumat ja tähelepanuväärsemat. Kui näiteks taheti rõhutada külaliste rohkust, siis öeldi:

Terve vald oli kokku aetud,
kihelkond kokku kutsutud.

Luuletusest «Tervitus teile...» võime leida metonüümiat, näiteks:

Jälle me söödamaile harjus
värrastund paruni lõust.

(Tegelikult peaks olema «parunite lõustad» — ainsuses aga on ilmekam.)

Tahame üles lüüa uue müüri ja sarika,
tahame elada, laulda ning luua.

(On nimetatud ainult müüri ja sarikat, sest need on ehitustöös kõige iseloomulikumad.)

ÜLESANDEID.

1. Alljärgnevalt on esitatud rida E. Vilde «Mahtra sõjast» pärinevaid lauseid. Nad sisaldavad vaheldumisi nii metafoore kui ka metonüümiaid. Leidke need, pannes seejuures tähele, et metafoori puhul on toimunud sõnatähenduse muutmine välise sarnasuse, metonüümia puhul aga kindla suhte (sisulise seose) alusel.

«Varsti on uued ahteladamed maas... ja edasi läheb õine töötants üle sahiseva vilja, ... ning pillimänguks on jälle vartade... kõigile nii tuttav kilk-kõlk! kilk-kõlk! kilk-kõlk!»

«See siretav tulikuul seal hallil taevaserval..., see on neile öistele töötontidele kohutavaks märgutuleks, et neid juba uus, niisama ränk tööjärg ootab.»

«Võõrad vallad olid sõna pidanud, nad tõttavad Mahtra meestele appi.»

«See oli vihalaine, mis rahvast üle käis.»

«Lõugadega oleme juba palju ära teind, kätega mitte kanapesagi.»

«Soldatid murdsid meeleheitliku täägivõitlusega rahvavallist ühes kohas läbi ja tormasid värava poole...»

«Ärge varastage mõisahärra ööd, nagu te tema päevi varastate!»

2. Leidke alljärgnevast luuletusest kõik tuntud kõnekujundid. Selgitage ühtlasi P. Haavaoksa «Kevadvärsside» najal, kuidas need aitavad avada luuletuse sisu.

KEVADVÄRSID.

Kevadõhk. Sulatuul. Metsade sinetus.
Vastpestud valgete pilvede vinetus.

Kevad on soontes ja kevad on ajudes,
kevad on urbadest nõtkuvais pajudes.

Kevad on katustel, undavais traatides,
hoolikalt tõrvatud kaluripaatides.

Veed aina tormavad, veed aina vulavad.
Viimased räitsakad langedes sulavad.

Lauda ees karjamees kõneleb naistele:
«Istume, noorikud, päikesepaistele!»

* *
*

Õhtune sadu viis viimase lume.
Kinkudel koidiku õhetav jume...

Mühavad metsad ning kutsuvad rajad.
Hääled ja lõhnad ja kilked ja kajad.

Päikese keegi on surunud põue,
vilega keegi sind meelitab õue.

Keegi su varvastelt paisati üles,
liiritab-lõõritab sinavas süles.

Keegi sind tuuseldab, raputab õlast:
«Vaimustu, vaimustu laulude kõlast!»

Naeratlev kevadneid ütleb sind saates:
«Küll aga täna on julgust su vaates!»

(P. Haavaoks.)

Aadu Hint

(sünd. 1910)

A. Hint, silmapaistvamaid nimesid sõjajärgses eesti nõukogude kirjanduses, sündis 10. jaanuaril 1910. aastal Muhu saarel meremehe perekonnas. Lõpetas Kuressaare (nüüd Kingissepa) gümnaasiumi ja töötas seejärel õpetajana. Võttis aktiivselt osa 1940. aasta suvel toimunud revolutsioonilistest sündmustest, astudes samaaegselt Kommunistlikku Parteisse. Töötas mitmetel vastutavatel kohtadel ajakirjanduse alal. Sõja-aastail juhtis tagalas eesti kalurjartelli tööd ja oli lühemat aega Punaarmee ridades. Pärast sõda organiseeris kodupinnal kalurite ühistut. Hiljem pühendus Hint täielikult kirjanduslikule loomingule.

Hindi kirjanduslik looming algas juba kodanlikus Eestis, mil tema sulest ilmus mitu romaani ja rida väiksemaid proosateoseid. Väärtuslikum looming aga sündis nõukogude ajal. Meri, randlaste töö ja võitlus — see on peamine aine, millele Hint on rajanud oma romaanide ja näidendite sisu. Tema loomingu tippsaavutuseks on romaan «Tuuline rand» (I osa — 1951, II — 1954 ja III — 1960). See teos tõi esmakordselt eesti nõukogude romaani revolutsioonilise võitluse teema. Teose kaks esimest osa on dramatiseeringutena tuntud ka teatripublikule.

A. Hint on silmapaistev olukirjelduste meister, avaldades neid aeg-ajalt ajakirjanduses ja koguteostes. Temalt on ilmunud ka olukirjelduste kogu «Töömeeste portreid» (1948). Noortele lugejatele on Hint kirjutanud mitu jutustust («Vesse poeg», «Angerja teekond» jt.).

Aadu Hindile on omistatud Eesti NSV teenelise kirjaniku aunimetus.

TUULINE RAND.

(Katkend romaani II osast.)

VI peatükk.

Hirsaia Jaak, Sõryest Kaavi küla mees, kes oma suures uisus[1] kevadel Mare vennad Jüri ja Oti koos teiste karjalastega üle väina viis ja suveks Kuramaa peremeestele maha kauples, tõmbas mihklilaupäeval oma ustakule[2] purjed peale ja sõitis üle Irbeni väina Väike-Irvi, kuhu ta kevadel karjalapsed oli viinud ja kuhu nad nüüd uuesti tagasitoomiseks pidid kokku tulema. Muidugi polnud Hirsaia Jaagu ustak ainus, mis mihklilaupäeval koosi[3] Kuramaa poole võttis. Neid oli arvata paarkümmend paadimeest Sõrve poolsaare idapoolsetest rannaküladest, kes karjalaste üleveoga tulurublasid püüdsid hankida. Algul, veel mõned aastad tagasi, käisid nad omaküla lapsi lätlastele kauplemas, hiljem sigines kevaditi Saaremaalt, Muhust ja koguni Hiiust pärit võhivõõraid poisse-tüdrukuid juurde ja nii kujuneski karjalaste ülevedu Sõrve kaluritele mingiks lisateenistuseks. Mõni kokkuhoidlikum ustakumees arvas sellest saadud rublasid isegi mõisa rendimaksu sekka, kuid Hirsaia Jaak kulutas kõik lisateenistuse peamiselt iseoma kurgurohuks. Sel aastal oli Jaagul sagedase kurgukastmise tõttu ustaku tõrvgi napiks jäänud.

Kui mihklipäeval teised paadid juba hommikul oma koormatega tagasi Sõrve poole sõitma hakkasid, istus Jaak ikka veel Väike-Irvi kõrtsi ees ja lõi läti peremeestega Jüride ja Ottide, Andruste ja Kustide, Mildede ja Viiade peale klaase kokku. Aga needsamad Jürid ja Kustid, Milded ja Viiad, kelle peale juba tulevaks jüripäevaks liiku võeti, käisid kannatamatult ümber kõrtsi ning vaatasid teiste ustakute purjedele järele, mis juba silmapiiri taha hakkasid kaduma.

Viimaks lõppes paadimehe abilise, Jaagu enese poja Tiidriku kannatus.

---

[1] *uisk* — dekita lahtine purjepaat, umbes 10 m pikk. Uisuga peeti läinud sajandil ja veel käesoleva sajandi algulgi korrapärast reisijate- ja kaubaveoühendust üle Muhu väina.

[2] *ustak* — sama mis uisk.

[3] *koosi võtma* — suunda võtma.

«Kas sa jätad oma lakkumise, või ma sõidan poistega üksi minema ja jätan sinu siia,» ütles Tiidrik purjus isal rinnust kinni haarates.

Vana Jaak jõllitas Tiidrikule kurjalt otsa ning tõmbas käe rusikasse, et poega lüüa. Aga Tiidrik, kes oli samuti nagu isagi oma kuus jalga pikk ning vägeva kerega, surus vanamehe käe tagasi.

«Mis sa, tühi, ka lööd; sa oled ennast nii täis lakkunud, et sul pole jõudugi enam!»

«Ah sina, kurat, ütled, et mul pole jõudu!» ütles Jaak oma pikka keret püsti ajades ja hoobiks hoogu võttes. Läti peremehed, kes olid kahe pika sõrulasega[1] võrreldes lühikesed ning paksukesed mehed, pudenesid isa ja poja vahelist löömingut kartes hädaldades laiali ning kõrtsmik juba vaatas, kuidas oma pudeleid ja klaase peita. Kuid Tiidrik ei tahtnudki tüli, Tiidrik tahtis ükskõik mis nõuga, hea või halvaga, isa paati saada ja koju sõita, sest keskpäev oli juba käes, ilm kaldus korrast enam tuulele ja paat lekkis[2].

Tiidrik jooksis õue, sealt randa. Vana Jaak tormas talle järele. Tiidrik oma pikkade saabastega sumas vette, vana Jaagu saapad olid joogilauas alla lotakile vajunud, ja niikaua kui ta neid nööridega üles püksirihma külge sidus, näis ta saavat uued mõtted. Ta vaatas ilma, vaatas enda ümber kogunenud hallides riietes poisse ja paari-kolme tüdrukut, vaatas tagasi Väike-Irvi kõrtsi poole, mille katus liivaluidete tagant rannamändide vahelt paistis, vaatas Tiidriku poole, kes juba paati hakkas jõudma, kuhu arvata tosin poisse olid endid iseomal jõul läbi külma sügisese vee sumanud ja märgadena üha valjemaks muutuva tuule käes lõdisesid.

«Peab hakkama minema jah!» ühmas Jaak veel kord tuult ja ilma hinnates ja maha kükitades, nii et paar lähemal olevat väiksemat poissi said talle selga ronida. Kolmanda, tüdrukutirtsu, haaras ta aga sülle ja hakkas niiviisi, ise küll pisut vaarudes, läbi vee paadi poole sammuma.

Nii said isa ja poeg kumbki oma pool tosinat korda paadi ja madala leetseljakulise ranna vahet käia, enne kui kõik passaserid[3] paadis olid. Ja kuigi Jaak nüüd oma jalad kärmeks seadis, nii et ta rutates komistaski ja vasaku jala saapa vett täis võttis, läks ikka oma aeg, enne kui purjed üles tõmmati ja ustak Sõrve poole teele võis asuda. Ühtegi teist Sõrve mihklipäeva-paadi purje polnud enam näha, need olid juba jõudnud vähemalt poolele teele Väike-Irvi ja Sõrvemaa vahel.

Tuul kaldus korrast enam vastale, andis aga veel ilma pouti-

---

[1] *sõrulane* — sõrvelane.
[2] *lekkima* (laeva, paadi kohta) — vett sisse laskma.
[3] *passaser* (inglise k. passenger) — reisija.

mata[1] joosta, ning nagu Tiidrik oma hõbeuuri vaatas, olid nad kelle nelja paiku Domesnäsi tuletorni kohal. Lained tulid vahutades vastu hooga jooksva paadi rinda, põrkasid peenteks piiskadeks ning veetolm lendas üle poiste peade. Aga mingit muret ega kartust polnud kellelgi. Pikk, raske suvi oli seljataga — oh, mis sellest nüüd enam mõelda! Igamehel olid uued hallid riided seljas, mustad kamassid jalas, nokaga müts peas — kõik uhiuus, iseoma teenitud, paar-kolm päeva tagasi selga saadud, lisaks veel kümneline, kellel koguni kaks kümnelist kulda — nii kuidas mehe suurus — pintsaku voodri vahele õmmeldud. Kõige otsa pandi mõnele poisile läti perenaise poolt veel teele leivakottki kaasa. Sõrvest koju, Muhusse, oli küll veel pikk tee, aga tühja, see läheb lennates, kui maa jalge alla saab!

«Tahad sa Saaremaal Kaugatomale Mare poole ka sisse minna?» küsis Ott, väike muhulane, vanemalt vennalt, kelle kõrval ta ennast paadi äärelaua vastu surus, nii et peanupp päris parda varju jäi.

«Peaks ikka minema. Teised kodus ka küsivad, et kuidas Mare elab ja ...» kostis Jüri.

«Teeb suure kääru sisse — siit Sõrvest saaks mõne silgumüüja vankril otse Kuressaare ja sealt siis edasi,» arvas Ott, kes kangesti kodu poole ihkas. Las siis teised Muhu poisid näevad, et on ikka juba Kuramaal käinud mees! Uued tritsud[2] läigivad kaenla all — «Halifaxid»[3] ostab ta tingimata enne linnast ära, kui koju läheb, muidu, mine tea, kuidas selle rahaga ... Tähve, kõige vanem vend, käsib viimati kodus oma kätte hoiule anda — ja siis jäävadki tritsud poe kõrgele laudile.

«On su jalad ikka veel hõõrdunud, et sa Mare juurest ei taha läbi minna?» küsis Jüri, kellel õe kevadine hoolitsus oli väga meelde jäänud ja kes nüüd tingimata tahtis Aeru poistega — Laiakivi Priidu ja Kustiga — kõigepealt Ruusnasse minna ja alles sealt läbi linna Muhusse panna.

«Ammu terved — juba mitu nädalat tagasi paranesid ära. Nagu sa sel pühapäeval külas käies õpetasid, määrisin searasvaga ja kohe said terveks. Aga kuidas sul see praegu meelde tuli küsida?» päris noorem vend.

«Noh, et sa ei taha Mare juurest läbi tulla?»

«Egas jalgade pärast — jalgade pärast läheks või Hiinamaale,» Ott nimetas koha, mille ta arvas siit kõige kaugema olevat, «aga palju poisse läheb otse linna, ja kui me ükskord ringiga Kuressaare jõuame, polegi ainust paari tritse enam — kõik poed tritsudest tühjaks ostetud ...»

Jüri hakkas naerma. «Mine ikka! Mitmel poisil juba tritsud

---

[1] *poutima* — siksakiliste kurssidega vastu tuult purjetama (loovima).
[2] *tritsud* — uisud.
[3] *«Halifax»* — tuntud inglise uisufirma.

mineva-aastasest reisist, küll jätkub sinulegi. Kui aga jalad terved — tritsusid saab Muhustki, ühisusepoest.»

«Aga linnas on valik suurem — võta just parajad, esimene sort, kannakonksudega. Ennem tuleb saapal tald maha kui trits küljest!» nägi Ott oma «Halifaxe» nii üksikasjaliselt, nagu oleks ta Muhus teiste kadedate omavanuste külapoiste silme all talvel loigujääl tiire teinud. Suvised hädad olid aga juba meelest läinud — selles eas paranevad ju kõik haavad kiiresti. Ja kui nad veel mälestustena kusagil hingesopis tuikasid, ei teinud nad enam mingit valu.

Muidugi oli algul kevadel Kuramaal hirmus raske, seda enam, et Ott ei mõistnud sõnakestki pererahva keelt (selle poolest oli Jüril, kes teist sügist Lätist tuli, kergem); muidugi oli mets suur ja võõras, et kohe hirm oli karjaga sisse minna; muidugi olid noored mullikad vallatud ja muudkui tahtsid lehmade juurest plehku panna, muidugi oli lammastega igavene häda. Ning muidugi oli häda unega. Hommikust õhtuni, terve pika päeva, pead olema valvas, aga tema, uni, ajab nagu painaja peale, vajutab esiteks kinni ühe, siis teise silma, nii et näri või sõrmed verele, pista või nuga reide, et ärkvel olla. Teinekord keskpäeva ajal kari magab, ka lambad on siinsamas lehmade lähedal, loomad mäletsevad poolkinni silmi, päev on kuum. Uni hõljub otse siinsamas su pea kohal puude vahel. Jõevulin on uni, mis kõik muu su kõrvust viib, iga soe õhusõõm, mis sa hingad, on unest paks. Ka kari, keda sa valvama pead, magab. Sa istud puu najal ja juba tukastabki su pea allapoole. Paks, soe unekasukas muudkui vajub su peale, katab kinni silmad ja kõrvad ning tahaks nagu paisuda suureks, üleilmseks magamiseks, aga ei saa, sest kõigest hirmsast kiusatusest hoolimata on sus midagi valvel: tritsud, «Halifax». Kord juba juhtus, et uni võimuse võttis ja perenaine loomad viljast välja ajas, — teine kord ei või niisugust asja enam juhtuda, teine kord aetakse sind tõesti minema ja «Halifaxid» jäävadki poodi — kuigi sa kevadel olid saanud Jüri sokutuse tõttu hea peremehe juurde, sinnasamasse, kus Jüri ise mineval aastal oli. Kohalt äraajamise hirmus võtad sa oma ninast kinni ja venitad seda, nagu oleks vaene nina milleski süüdi, kangutad silmad lahti, hüppad püsti ja jooksed ojja. Kui sa oma pea juuste juurteni oled märjaks kastnud, on tõesti nagu kergem olla ja uni on vähemalt seks korraks minema aetud. Aga ta tuleb uuesti teisel päeval, teisel nädalal, sest koos päikesega kisub perenaine sind hommikul koiku koti küljest lahti ja alles pärast päikest saad sa õhtul uuesti magama. Kui mitu korda oli ta suve jooksul kadestanud ruskekirjut härjavärssi, kes võis magada niipalju kui tahtis. Jah — aga pole ka enne nähtud, et ükski pull, tritsud all, oleks talvel jää peal number kaheksaid lõiganud!

Nii et kahetseda pole midagi! Hurraa, meie meeste võit!

«Kur tu teci, kur tu teci, gailīti manu,
kur tu teci, kur tu teci, gailīti manu,
no rītiņa agrumā —
no rītiņa agrumā.
Ciemā teku, ciemā teku, kundziņu manu,
ciemā teku, ciemā teku, kundziņu manu,
no rītiņa agrumā —
no rītiņa agrumā!»[1]

kõlas laul paadist.

Laiakivi Priidu, igavene naljavend, seletas lugusid ning rääkis läti perenaise häält järele tehes, kuidas neil peremees ja perenaine omavahel kakelnud ja perenaine purjus peremeest peksnud. «Mis sa muidu puhud! Võib olla, et perenaine küll sulle, Priidu, nahatäie soolas, aga et ta nüüd peremehele midagi teha sai...» ütles keegi valgetverd, suurte kahlus juustega, arvata viieteist-kümne-aastane poiss enesele vilkat keerates.

Oli Ottki sel suvel naabri-karjapoisiga algul piibu, pärast vilka ära proovinud, kuid tubakas hakkas südame peale — pärast oli paha olla, seepärast hoidis ta ennast veel suitsumeeste sehvtist kõrvale. Ka Jüri polnud piibumeeste kambas, — mitte sellepärast, et süda ei kannatanud, vaid «põhjusmõtete» pärast. Ta oli üldse imelik poiss, niisugune hea ja... tahtis raha koguda, kooli minna ja asjameheks saada. Vahel käis Otil koguni mõte läbi pea, et kas Jüri viimati mitte liiga hea pole, — headest aga räägiti, et nad enneaegu ära surevad... — — —

Kuigi pealttuule lainehänd viskas vahel juba terve pahmaka vett üle parda varjus istujate peade, polnud karjalastel oma kojusõiduärevuses mahti märga-külma tunda ega kurja ilma karta, olid nad ju ka maast-madalast merega harjunud. Harutati lahti kaasapandud leivakotid ja löödi hambad ümmargustesse läti leibadesse, näsiti seapekki juurde ja keegi poiss paadi ninas lõi Väike-Irvist ostetud suupillil kuralaste polka lahti — mis sellest, et tuul viisi enne paadi pärasse jõudmist ära viis. Kahlus peaga poiss, tahtes peale tüdrukute näpistamise ka muuga välja paista, hakkas algul padinal läti, siis koguni vene keelt kõnelema, mida ta ütles ennast sulaselt õppinud. Ent mida madalamale sügisene päike vajus, mida valjemaks tuul läks, mida enam vihane laine vett ustakusse viskas, nii et Tiidrikul oli juba tegu selle väljaloopimisega, seda vaiksemaks, seda tõsisemaks muutus paadis. Kui Sõrvemaa viimaks paistma hakkas, läksid küll jälle läti keel ja veel kord ka laulud lahti. Aga seda rõõmu polnud pikalt. Tuul kiskus kogu aeg vastale, nii et Jaak, tahtes paati kursil hoida, pidi Sõrvemaa asemel kursi võtma Abruka saare peale, mis küll siia

[1] Kuhu lähed, kukeke,
vara hommikul?
Külla lähen, härrake,
vara hommikul.

Irbeni väina ei paistnud, aga mida Jaak teadis mitmekümne versta taga oma paadi nina ees olevat.

«Kandib,[1]» ütles Jaak ja heitis oma silmakulmupuhmaste alt pojale veidi nõuküsiva pilgu.

«Hommikul ei kantinud, hommikul andis kogu aeg otse Kaabi küla alla joosta,» kostis Tiidrik ning pidi lisama, et teised paadid on nüüd juba ammu koduküla all sadamas. Ent kuna ka karjalapsed seda etteheidet oleksid kuulnud, jättis ta selle huulte taha.

Jaak mõistis selletagi, et ta hommikul lätlaste seltsis viinaklaasi taga ennast unustades oli lasknud head kojusõidutuult tühjalt joosta. Nüüd oli ta küll valvas ja püüdis paadilt, purjedelt ning tuulelt võtta viimast, mis need andsid. Kuid paat lekkis, purjed polnud enam uued ja tuul kiusuks puhus nüüd otse sealt, kus ta metsajoone järgi Kaavi küla ära tundis.

«Teeme poudi[2]!» ütles ta Tiidrikule ning soote[3] pisut järele andes laskis paadile täie hoo sisse.

«Teeme poudi ära!» kordas Tiidrik ning andis poistele märku, et nad oma pead poomi[4] eest kõrvale hoiaksid, kui poom poudi ajal teise külje peale läheb.

Paat pööras. Korraks peksid ja rabelesid purjed nagu hiiglasuured lipud tühjalt mastide küljes vastu tuult, ähvardades iga hetk õmblustest rebeneda, siis läksid nende pinnad uuesti raginal pingule, nii et priit ja poomgi tuule survest kooldusid. Ühe hetke jooksul oli Tiidrikul esimese, Jaagul tagumise purje soodile kinnitussõlm peale heidetud, paadi vasak, tuulealune parras surus ennast kihinal vastu vett, ning siis, saanud hoo sisse, hakkas ustak uuesti järske ja vihaseid Irbeni väina laineid raiuma, nina seekord Sõrve majaka poole hoides.

«Näe, suits!» hüüdis Laiakivi Priidu, tagumise purje poomi otsa kohal suitsu nähes. Kõigi paadisolijate silmad pöördusid suitsuvine poole.

«Ega sa ta koosi mõista ära arvata?» küsis Jaak tagakapilt.

«Paistab tulevat suurest merest ja paneb lahte sisse — olgu Riia või Pärnu peale,» ütles Tiidrik jalgadega piidal tasakaalu hoides ning käega vastu masti toetudes.

Tiidrik tuli piidalt maha, et tuulele mitte asjata takistuseks olla. Jaak, ilma roolipuud käest panemata, nägi üle õla tagasi vaadates samuti laeva suitsu, ning mõlema paadimehe silmad jooksid peaaegu ühel ajal kaugelt suitsult Sõrve majaka püstjale, vaevalt väikese sõrme suurusele täpile, mis merre laskuva, suure ja jäigalt punava päikese tõttu nagu verises udus kumas. Laeva suits, kuigi allatuult, oli liikuv ja kaugenev ja võis peatselt saabuva öö tulles hoopis nende käest kaduda — vastutuult majakas

[1] *kandib* — tuul pöördub, tuule suund muutub.
[2] *pouti tegema* — laeva teist parrast pool-vastu tuulele ette pöörama.
[3] *soot* — nöör (köis) purje tuule järgi seadmiseks.
[4] *poom* — ümmargusest puust ritv purje alumise ääre hoidmiseks.

aga oli kodusaarel, püsis paigal ning plinkis[1] öö läbi. Kui ta tuult ainult raasikese, paari-kolme streegi[2] võrragi muudaks, siis pääseksid nad maa varju väiksema laine kätte ning see oleks juba ükskõik, kas nad nüüd päris Kaavi all või kusagil kaugemal Sõrve randa saaksid. Nõnda lootis Jaak, paadimees, ilma et oleks mahti saanud hommikust kurgukastmist ja Väike-Irvis ajaviitmist liiga taga kahetseda. Kuid suuremate passaseride hulgas oli siinseal juba kuulda tasast, summutatud nurinat. Muidugi ei kahelnud keegi, et nad viimaks ometi randa jõuavad. Aga milleks see merel külmetamine, sest egas nad teistest, varem väljasõitnud karjalastest odavamad olnud! Teised olid nüüd juba Sõrves soojades tubades varjul, kindel maa jalge all, ning võisid kodu poole teele asuda — nemad said aga siin külma vett kaela! Ometi võttis Jaak läti peremeestelt samasuguse raha nagu needki paadimehed, kes varakult oma karjalastekoormatega olid välja sõitnud.

Ott oma uutes hallides, nüüd paraku märgades riietes vinge tuule käes värisedes surus ennast tihedasti vanema venna Jüri vastu ja muudkui näsis Lätist kaasapandud leiba, et vähemasti suus soe oleks. Ka Jüri sõi, sõid Laiakivi Priidu ja Kusti, sest mis muud paremat siin paadis ikka teha oli. — — — Kahlus juustega viieteistkümne-aastane poisivolask, kes enne oli tüdrukuid näpistanud, itsitas, lõõpis ja laulis enda arust õige mitmemõtteliselt ja mitme keele peal:

«Tai pašā zilā mendegā
man grošu nav pie dvēsela,
ai tunk, ai tunk, ai tunk, ai tunk,
ai tunk ai tiderallala!»[3]

«Jäta juba ükskord oma lora!» käratas Tiidrik, kes ise oli puhta hingega noormees ja lõõpimist ei sallinud.

Tõepoolest, üksnes noor narr, kellel asja tõsidusest polnud mingit aimu, võis püüda veel tühja nalja teha. Vett tuli sisse küll üle parda, küll lekist, nii et Tiidrik seda iga mõne minuti takka kühveldama pidi. Varsti oli öö käes, tuul aga paisus. Mustad, rebitud pilvetükid, mille hatud päikese mere taha laskudes punama lõid, viskusid otse Sõrvemaa metsaviiru kohalt üles, nagu oleks seal mingi tohutu suur musta suitsu ja punaste leekidega tulekahju puhkenud, ning kihutasid siis kiiruga üle taeva. See siin all, kuigi vali ja kuri, oli siiski veel tuul, seal üleval möllas aga torm, sügisemaru, mihklipäeva-maru, mis iga hetk pilvist siia alla võis karata ja mere põrguks muuta. Seda nägi ja kartis paadi ahtris vana Jaak, silm valvas, üks käsi klammerdunud

[1] *plinkima* — korrapäraste vaheaegadega valgust heitma.
[2] *streek* — nurga mõõtühik (11°15′).
[3] Selsinatsel sinisel esmaspäeval
pole mul krossigi hinge taga,
ai tunk, ai tunk jne.

roolipuu ümber, teine hoidmas läbi plokkide pistetud tagumise purje sooti. Seda nägi ja kartis Tiidrik, kes kolmest hakkajamast poisist hauskarimeeskonna [1] moodustas, et ise paadis voka [2] ja esimese purje sättimise ning muu vajaliku töö jaoks rohkem vabu käsi saada. Seda tundis ja kartis ka Külasoo Mare neljateistkümne-aastane vend Jüri, kelle Tiidrik koos Laiakivi Priidu ja kellegi suurema Mustjala poisiga hauskari-meeskonda — vee väljakühveldamise peale oli määranud.

«Ei võta majaka kurssi välja,» ütles Tiidrik korraks isa kõrvale tagakapile [3] istudes. Paari laine ajal oli küll majakas otse nina ees, vahel näis paat jooksvat pisut enamgi maa poole, kuid suur laine paiskus ustaku nina eest uuesti vasakule ja kauge tuli paistis jälle tükk maad paremalt.

«Vool on meres, kisub tagasi Irbeni poole ja laine loob alla. Kamanda poisid järjestikku ka ämbriga vett kühveldama, kui peaks tarvis minema,» käskis Jaak.

Nõnda tõstsidki merega enam vilunud poisid kordamööda hauskari ja ämbriga ustakust vett välja ning kummagi veenõu peal oli tõstjail kaks asendajat, et kui üks väsib, siis teine kohe asemele hakkab. Tiidrik ei uskunud, et tõsise häda korral, kui kõik oleneb mõnest lühikesest hetkest, ämbrimeestest suurt abi oleks — siis peab ämber ta enda käes olema. Aga töö vähemalt julgustas poisse, andis sooja, hoidis nende tuju üleval.

Kui parem parras oli alltuule, läks ustak kergemini tuule sisse, seepärast tegi Jaak uuesti poudi. Ka nüüd oli paadi nina poolviltu vastu kaugelt vilkuvaid Sõrvemaa tulesid, ometi ei jõudnud nad rannale palju lähemale, sest laine ja vool kiskusid neid ka selle halsi peal sõites endistviisi Irbeni poole tagasi. Nõnda tegi Jaak arvata pooletunniliste vaheaegadega veel kaks pouti, ühe tagasi majaka poole, teise vastassuunas paremal halsil [4].

Mustade hiiglaküüntena väljasirutuvad pilvehatud kihutasid suure kiirusega loodest kagusse. Korraks oli taevas laialt puhas, nii et terve Suur Vanker koos Vehmriga ära paistis. Aga kauaks! Uuesti kerkisid vesikaarest [5] kodusaare kohalt üles mustad, tahmased tondid, ratsutasid oma luudade seljas vihinal üle taeva, keerlesid, pöörlesid ning muutsid öö mõne hetke jooksul nii mustaks, et vett kühveldavad hauskari- ja ämbrimehed enam hästi üksteise kogusid ei seletanud. See oli täistorm, mihklipäeva-maru, mis üleval taeva all pilvi paiskas. Veel ei puutunud ta otseselt

---

[1] *hauskar* — erilise kujuga puust kühvel vee paadist väljaviskamiseks.

[2] *vokk* (voka) — ustakul on kolm purje: vokk, esimene puri, tagumine puri; vokk kinnitatakse esimese purje masti külge.

[3] *tagakapp* ja *esikapp* — paadi vööris ja ahtris asuvad panipaigad, mida kasutatakse ühtlasi istekohtadena.

[4] *halss* — siin: parras, parraskülg.

[5] *vesikaar* — maakaarele vastassuund, siin: edel.

merd, jättes mere tugeva ja kiusliku tuule hooleks, mis karjalaste paati kuidagi kaldale ei tahtnud lasta.

Aga ka Jaak, vana kogenud Hirsaia Jaak, kes üha selgemini oma hommikust minnalaskmise-süüd tundis, oli kiuslik, oli tüüripuu ja purjesoodiga kahekordselt tähelepanelik ja iga paadis, purjedes ja tuules olevat võimalust viimaseni kasutades suutis õhtuks kella kümne paiku ustaku rannale siiski kaunis lähedale viia, nii et üksikute perede tuled kaldakinkudelt juba selgesti paistsid. Nüüd veel üks pout, veel pool tundi, siis saavad nad juba maa varju päriselt kätte. Siis ei anna laine enam üle parda sisse ja siis on nad niisama hästi kui kodus. Aga just poudi tegemise ajal või pisut enne seda, kui Jaak oli paadile poudipöörde tegemiseks hoogu andmas, see juhtuski. Äsja paistis veel kuu — päris pimedas ei tahtnud Jaak pouti teha —, kui äkki paadile pimedusetahm ja veemöll korraga peale kallati. Kostis õudset, läbilõikavat vilinat, surmani ehmunud karjalaste hirmukarjeid, raginat ja rebenemist. Tiidrik, kes keset paati istudes ühe käega esimese purje soodi ainsa tõmbega lahti rapsas ja teise käega paadi piidast kinni haaras, tundis, kuidas tal vesi põlvini lõi. Ta ei näinud midagi, krabas paremasse kätte ämbri, mille ta nagu rohkem aimates paar hetke tagasi oli poiste käest oma jalgade vahele tõmmanud, ning hakkas sellega nii kiiresti kui iganes suutis paadist vett välja kühveldama, mõtlemata, on sest enam mingit abi või mitte. Aga võib-olla just need esimesed ämbritäied, mis Tiidrik enne uut lainet suutis välja paisata, päästsid seekord paadi. Ka järgmine laine lõi uuesti sisse, nii et kõik, mis paadis lahti, selles ujus ja kolksus, kuid nüüd hakkasid ka hauskarimehed kibekiiresti tööle. Kui kuu mustade pilvede vahelt hetkeks jälle pääses paati valgustama, nägi Tiidrik, et vokk oli läinud ja tagumisest purjest pekslesid veel ainult siilud masti küljes. Üksnes esimene puri, mille soodi Tiidrik ise oli õigel ajal päris valla lasknud, paistis veel terve olevat, rabeles aga kogu linaga iilis, iga hetk rebeneda ähvardades. Tiidrik surus ämbri kellelegi pihku, püüdis purje alumise selise[1] kätte, sai soodigi uuesti näppude vahele ja nüüd kallutas iil paadi rohkem paremale küljele, nii et uus laine vasakult enam paati ei pääsenud. Oleks see uus päris kuri laine olnud, poleks enam muidugi ükski nõu aidanud, aga see polnud tormilaine. Torm, ikka veel üleval pilvedes möllates, ei vajutanud veel oma kohutava kämbla kogu raskust alla, vaid riivas nagu kobamisi, nagu õiget paika otsides alles siin-seal mõne oma hirmsa küünega merd ja haaras pihku, mis parajasti küüne alla puutus. Karjalaste paadilt voka kaasa viies ja tagumise suure purje peenteks siiludeks käristades oli ta siin muidugi kurja laastamise toime pannud, aga pärast seda kui suurem hulk vett oli välja saadud ning paat ühe purjega külgtuules edasi liikuma

[1] *selis* — purjelina ümber õmmeldud nöör (kõis).

hakkas, ei paistnud asi veel päris lootusetu olevat. Randa nad oma jõuga muidugi enam ei pääsenud, sest üks puri andis kõige enam külgetuult minna, aga Kaavi küla kohta jõudes käskis Jaak Tiidrikul purje maha võtta ja ankru sisse lasta. Kui paadi esikapile viimaks suure vaevaga ka tuli üles saadi — õnneks oli üks tops tikke vana Jaagu põuetaskus kuivaks jäänud —, hakkasid kolmkümmend kaks paari silmi ranna poole sihtima, kas sealt juba nende hädatuld ei märgata ja appi ei tulda. Kuid ootaja, eriti hädas ootaja aeg on pikk, üks laine teise järel oma valge harjaga mürises paadist mööda, tuul aina vihises ja mühises — nüüd paadi paigal seistes sai alles aru, kui vali ta oli! — ja päästjate paati polnud veel kusagil. Ei, siiski, kas ei vilkunud kuidagi imelikult rannas tulesilm, kas polnud see latern, mis tuli külast alla paadisadama poole ja püüdis märku anda, et nende hädatuld on nähtud ja abi varsti kohale jõuab?

«Oleks ometi siin aerudki olevat, hakkaks ise ranna poole sõudma,» urises keegi suurem poiss.

«Ei suutnud täismehed tunamullu kevadel räimelt tulles vaiksema ilmaga seda paati randa sõuda, mis siia poisikeste ramm loeb,» püüdis Tiidrik ärevaid meeli rahustada, ise märgutulele toitu otsides.

«Aga kuidas appi saadakse tulla, kui sõuda ei jõuta?» esitas väike Laiakivi Kusti umbuskliku küsimuse ja sirutas käed tule poole välja, et sooja saada.

«Väikest paati sõutakse ka tormiga, suurele laevale aga ei hakka vaiksegi ilmaga ramm peale, mis siis veel tuulest-tormist rääkida. Meie ustak on tehtud purjede jaoks, kolmkümmend jalga kiilust pikk, ainult et pole tekki peal, muidu oleks väike laev valmis. Niisugusel vaata, et ankruköis vastu peab!»

Võib-olla oli Tiidrikul paadis poistega veel muudki sellelaadilist juttu, enne kui ta tundis, et ankruköis katkes, — püüdis ta ju lapsi julgustada, rahustada, sest hädaldamine oleks asja ainult veelgi hullemaks teinud. Aga kui Tiidrik hiljem selleõist lugu jutustas, rääkis ta alati, et just siis, kui ta kellelegi väikesele poisile oli öelnud, et «vaata, et ankruköis vastu peab», — oli ta ustaku ninas rapsatust tundnud. Mida enam elusündmused minevikku vajuvad, seda enam kalduvad nad oma esialgset, alasti, tõepärast kuju kaotama ja uut kuju võtma, otse samuti nagu vesi aknal jääkristallideks hangudes nagu mingiks muinasjutuliseks muutub. Ent nii või teisiti, paati polnud enam miski asi pidamas, seda oli kohe tunda, ja kui Tiidrik kähku-kähku paadi esitäävi juurde kobis ja ankruköie pihku haaras, tuli merest mõne sülla pikkune jupp lobinal ilma ühegi raskuseta paati, ankur koos muu köiega võis aga juba tükk maad eemal merepõhjas lamada, sest tuul lükkas ustakut nagu sülega tagasi ulgumere poole.

Ei jäänud muud nõu üle, kui tuli allesjäänud puri uuesti püsti ajada ja katsuda võimalikult mööda randa sõita, et mitte

päriselt tagasi suure avamere vihaste lainete kätte sattuda. Ja abi pidi tulema, vilkuvat laternat oli ometi igaüks oma silmaga kaldal näinud, võib-olla oli tuul selle ära kustutanud. Nende asukoht, kuigi nüüd muutuv, pidi abimeestel teada olema, sest ikka jälle hööritas Tiidrik punaselt hõõguvat tuletukki oma pea kohal.

Jah, aga ka üleval pilvis möllav torm polnud neid unustanud. Üha sagedamini lõi ta oma mustad, harevil kämblad alla merepinda välja, ja häda sellele, kes või mis ööpimeduses samasuguse kiirusega läänest itta ei kihutanud nagu ta ise — olnud ettejääja siis sõrve mänd või pukktuuliku tiib, olnud see Sõrve maakühmude taha painduv alumiste õhukihtide tuul, mis — kuigi juba jooksis täiest väest — ikka veel kippus tormi kiirusest maha jääma, olnud see merepind, mille lained rannast tulles oma päris täit, tormiaegset kõrgust polnud kätte saanud, või olnud see üksik karjalaste paat, mis ikka veel kiuslikult lainetel hülpis ja oma ühe purje ning kolmekümne kahe pääsemislootuses tuksuva südamega veel püüdis mingit kurssi hoida.

Mida mõtles vana Jaak sel silmapilgul paadi päras? Ei, kahetsuseks polnud mahti ja kahetsus poleks siin enam ka midagi aidanud, nüüd vähemalt püüdis ta kõik teha, et lapsi päästa. Alla- ja pool-külgetuult minnes kuulas ustak veel sõna. Kas pöörata ustaku nina allatuult ja lasta ennast tagasi suurele merele kanda? Allatuult, tormi-tahtsi minnes on lainelöök vastu paadi rinda pehmem ning ka purjel on lootust kauem vastu pidada. Aga kuniks? Täistorm, seesamane, mille hõlm neid äsja riivamisi puutudes oli laastamistööd teinud, võis iga silmapilk täie jõuga peale tulla. Oi issand, kuidas nüüd pilved täiskuu all kihutasid! Kodurand oli vaevalt kolm või neli versta kaugel, kuidagi ei tahtnud siit, kus iga paik nii maal kui merel oli ammust ajast tunda-teada, lasta tormil ennast vastu ööd uuesti tagasi suurele merele viia. Omal jõul ühe purjega randa jõuda polnud enam mingit lootust. Abi — abi pidi ometi tulema, nad ju teadsid, et üks karjalaste paat oli alles merel. Arvatavasti on nad juba teel, nüüd oleks tarvis ainult ühel kohal püsida, et torm neid päästjate eest ära ei kannaks. Ning randa nagu oma viit sõrme tundval Jaagul tekkis uus mõte. Maatulede järgi otsustades pidi siinsamas kusagil lähedal olema rida veealuseid leetseljakuid, Kaavi madal, millest kuivade meredega mõni nukk veepinnani välja ulatub. Kui paat tuule pealtpoolt küljest praegu madalale satuks, lõhuks meri paari lainega paadi tükkideks. Tuule allpool küljes on aga meri vaiksem, sest eespool karidel on murdlaine oma suure jõu juba maha jooksnud, ja kui õnnestuks ustak praegu just sealt, tuulealuselt küljelt, madalale ajada, võiks paat hea õnne korral isegi päris terveks jääda. Igal juhul saaksid nad siis niikaua madalikul paigal olla, kuni lõpuks ometi rannast abi tuleb.

Kuule, juba hakkabki tuule ulgumise sekka kostma murdude möirgamine, näe, juba jooksevadki Lõpe Mihkli ja Koltsi Peetri

tubade tuled ühte, ainult tuleb vaadata, et ta paati pealttuule murdude sisse ei aja.

«Lase allapoole — veel allapoole!» karjus Tiidrik, kes isa plaani ilma sõnadeta näis taipavat, püsti tõustes ja pootshaaki haarates, et vee sügavust mõõta. Pootshaak läks peaaegu lõpuni vette, kuid siis kolksas põhja. Tiidrik, tõmmanud kibekiiresti pootshaagi paati, laskis sooti järele. Jaak surus tüüripuule ning lained, tohutu suured, ennast püsti ajada tahtvad lained, tungisid paadile mitte enam küljest, vaid ahtrist peale. Näis, et lainemägi, mis otse siinsamas paadi ahtri taga hetkelises kuuvalgelaigus oma vahus kihisevat suud kõrgele üle Jaagu pea ajas, just nüüd, nüüdsama alla langeb ja paadi vett täis valab. Aga jälle liikus roolipuu, ning laine, suutes üksnes tühise osa oma kihisevast sisust paati süljata, kadus kohinal paadi alla, selle ahtrit kõrgele vastu tuult ja taevast tõstes. Oli see õnn või meeste osavus, et nad ainult paari laine tõsisemalt sisse lüües Kaavi madala pealttuule murdudest mööda pääsesid, aga varsti kiskus Tiidrik uuesti purje sisse ning veel kord püüdis Jaak eneselt, purjelt ja paadilt viimast välja pigistada, et külgtuult-pidi madalikule lähemale saada, kogu aeg kartes, et murdudest küll mööda pääsedes tuul neid ka madalikust enesest mööda võib kanda.

«Võtke pardast kinni!» karjus Tiidrik, kui vesi veel ainult poole süllani ulatus, ning järgmisel silmapilgul jooksiski ustak mürinal madalikule. Tiidriku hoiatusest hoolimata lendasid mitmed poisid üksteise otsa paadi põhja pikali. Mõni väiksem, käe, jala või põlve ära löönud, halises valu ja hirmu pärast nuttagi, aga seda ei kuulnud peale nende eneste keegi — see kadus ööpimeduses tuule pahinasse ja murdude mürinasse. Paadi vastu kive põrgates oli purje hoidev mast oma pesast välja karanud ja merre paiskudes käristanud siiludeks selle viimase purje, mille soodinööri ümber jäänud tükke nüüd Tiidrik tagasi paati püüdis saada. Paat ise oli aga õnnekombel veel terveks jäänud — vähemalt säärast lekki, millele hauskari- ja ämbrimehed ühisel jõul poleks järele jõudnud, ei paistnud paadil olevat. Vana Jaak tõmbas ustakul tüüri tagant ja sumas ise üle parda vette, et põhja lähemalt järele kobada. Kivirähk, mille otsa ustak mürinal ninaga oli sõitnud, polnud paadile just head teinud. Murdlaine jooksis küll eespool pealttuule karidel oma suurema jõu maha, aga seegi, mis tast üle jäi ja siiapoole leetseljakut ulatus, oli küllaltki võimas paadi ahtrit üles tõstma ja raginal kiilupidi vastu kive virutama, nii et kõik ustaku sees hüppas ja põrus. Mere tõustes — ja selle tormiga tõuseb meri veelgi — võib mõni suurem laine paadi oma turjale haarata ja uuesti merele kanda, aga võib ka nii suure hooga siinsamas vastu mere põhja paisata, et tükid järel.

Kõik, mis paadis vähegi lahti oli ja tuld võttis, põletati ära. Kui nüüd ometi abi — kui ometi ükskordki abi tuleks!

Ja ta tuli, oli äkki päris ootamatult nende kõrval, väike must rüsapaat[1], milles neli tugevat meest aerude küljes rippusid ja viies rooli pidas.

«Jaak?» hüüti appitulijate paadist.

«Jaak jah,» hüüdis Jaak vastu.

Ei olnud siin mahti epistlit lugeda ega sõnadele aega viita. Appitulijate väiksesse paati mahtus ainult kümmekond last, tuul oli vali, abipaati ei võinud üle koormata. Abipaadi kipper käskis kõigepealt tüdrukud ja väiksemad poisid ustakust siia üle tulla. Suur kahlus juustega poiss, kes ennist hea ilmaga oli tüdrukuid täispoisi kombel kõditama kippunud, hüppas nüüd esimesena abipaati ja kes see mahti sai teda siit enam tagasi ajada. Ainult Külasoo Mare vend Jüri ja Laiakivi Priidu hoolitsesid oma väiksemate vendade eest — Ott ja Kusti olid tõesti kõige nooremad siinsete karjalaste hulgas ning neil oli seega täis-õigus abipaati pääseda.

«Kott! Mu leivakott!» hüüdis Ott ustaku pardal korraks kõhklema lüües.

«Mine! Ma toon leivakoti järele!» hüüdis Jüri. Küll oleks temagi vennale järele hüpanud, aga oli siin ju temast väiksemaidki poisse; pealegi oli teda vaja suurde paati hauskari peale, seda enam, et Tiidrik pidi minema abipaati, et aidata seda randa sõuda.

Ott oligi viimane, kes abipaati pääses. Meeste käed, mis abipaati ustaku parda ääres kinni hoidsid, lükkasid paadid järsu tõukega lahku ning suure murdlaine järelroom[2], mis üle karide tõusis, vedas abipaadi mõne lühikese hetke jooksul ustakust nii kaugele, et viimane Oti silme ees juba üheksainsaks tombuks sulas, millest raske oli Jüri kogu teistest ustakule jäänutest eraldada. Siis surusid abipaadi mehed aerutüved tugevasti pihku ning võitlus merega algas. Küll püüdsid Kaavi madala nurga tagant paiskuvad murdlained abipaati enda alla matta, aga sõudjad, osavasti kord paadi nina, kord paadi külge vastu lainet pöörates, kord all laine orus olles, kord selle kihisevasse latva jõudes, sõudsid murdlainetest mööda. Küll püüdis tuul neid sülitsi suure mere poole lükata, aga kuus tugevat rannameest rippusid kogu oma jõuga visalt nagu takjad aerude küljes ning tolltollilt, jalg-jalalt, süld-süllalt nihkus paat ometi rannale lähemale.

Südaöö paiku oli kõigil abipaadis olijail uuesti kuiv ja kindel Sõrvemaa rannakruus jala all. Kuigi oldi väsinud ja läbimärjad, nii et ühelgi ärapääsenud karjalapsel polnud enam kuiva kohta hambajuure all, ei tähendanud see palju. Rannas ootavad naised

---

[1] *rüsapaat* — väike, tavaliselt ühe-kahe-mehe paat, mida kasutatakse ääremõrdadest saagi väljavõtmisel.

[2] *järelroom* — murdlainetele järgnev veemasside õõtsumine.

viisid nad oma kalurihüttidesse soojade, kadakatules praksuvate pliidisuude ette ja toibutasid kõigile pääsenuile kuivade riiete, sooja piima, kartuli ja värske tursakala abil varsti kontidesse täie soojusetunde tagasi. Peagi magasid nad nagu kotid kollastel õlgedel. Ei nad kuulnud, kuidas küla lähedal männikus torm mände maha murdis, ja kuigi neile unes veel päevased ja selleöised sündmused viirastusid, ärkasid nad hilja järgmisel hommikul, märkasid silmi hõõrudes algul iseendid, siis kaaslasi ja alles pärast seda tuli neil meelde nende kaheksateistkümne järele küsida, kes öösel koos vana Jaaguga Kaavi madalikule olid jäänud.

Rannaküla ei saanud korraga kahte abipaati välja saata, sest noored, tugevad mehed olid suviselt teenistuselt alles tagasi jõudmata, ja nõnda pööras samane abipaat samade meestega öösel uuesti oma nina mere poole, et ka teisi ustakule jäänud karjalapsi maale aidata. Kaavi madala poole viis tuul paati ise, nii et sel ajal saadi pisut hinge tagasi tõmmata, ja asi ei paistnudki nii väga hull olevat. Aga kui pisut maad rannast eemale jõudes torm nüüd tõesti kogu raskusega merele peale laskus, nii et see ühesainsas veetuisus keema lõi, oli abipaadi meestel enestel tegu, et nad siitsamast, alles ranna lähedalt, surmväsinutena eluga tagasi maale pääsesid.

Kui hommikuks torm tuuleks vaibus ja hiljem päris vaikseks jäi, nii et ka vanemad, nõrgema jõuga mehed võisid aerutüved pihku haarata, ei leitud mitme paadiga otsides ei Kaavi madalalt ega ka kaugemalt merest ei ustakust, ei selle peremehest ega ustakule jäänud kaheksateistkümnest karjusest enam mingit jälge.

Tavaliselt juhtub, et meri osa oma ohvritest laipadena tagasi kaldale uhub või vähemalt mõni ese hukkunud laevast või paadist siin või seal rannas maale aetakse, mille järgi siis hukkunute saatuse, nende viimsete tundide üle püütakse selgust saada. Kuid sel mihklikuu ööl Kaavi madalale Hirsaia Jaagu ustakusse jäänutest ei pääsenud ükski enam tagasi kuivamaa mulda, vähemalt mitte sel kujul, et neid oleks enam ära tuntud või kombekohaselt matta saadud. Kui murdlaine uhtuski mõnel hilisemal aastal siin- või sealpool Irbeni väina kaldale mõne üksiku kondi, mille karjalaps pärast tormi kruusalt või rannaliivalt leidis, ei mõistnud ta niisuguse üksiku kondiga muud peale hakata kui viskas sulpsatuse tegemiseks merre tagasi. Vanem inimene oleks selle ehk siinsamas kruusa alla matnud, kuid meri uhub üksikuid konte, kui liha nende küljest on juba ära pudenenud, harva kaldale, sest kondid on veest raskemad.

Jah, surnu kondid on veest raskemad, aga elava inimese mõte on otsiv, liikuv ning teinekord kalduv igasugustele oletustele, eriti siis, kui lootusi ja oletusi toidab emasüdame kustumatu arm. Läks nädal, teine, kolmas, mihklipäeva järel hakati juba mardipäeva ootama. Miks meri siis viivitab? Aga kui tal polegi anda, kui nad polegi uppunud? Eks ole ennegi juhtunud, et merehäda-

lised, kelle eest kirikus juba surnupalvet lasti lugeda, äkki ühel heal päeval kõpsti oma kodude ustest sisse astusid. Ustaku kere oli ju alles terve, kui abipaat pooled karjalapsed öösel Kaavi madalalt ära tõi. Kas ei võinud mõni suurem laine ustakut ka niisama tervelt Kaavi madalalt minema viia, kas ei võinud nad hiljem mõne juhusliku möödasõitva laeva pardale sattuda, mis neid kusagile kaugele maale viis, kust enam nii kerge pole tagasi pääseda? Jah, aga elumärki võiksid nad enesest siiski saata, kas nad siis ei tea, et nende pärast kodus muret tuntakse... Ah, hakka nüüd teatamisega raha raiskama, kui nad homme-tuna-homme ise võivad kodus olla! Ja mis siingi talvel ees ootamas? Vaatavad ringi, mõni poistest juhtub veel välislaeva kokapoisi või noorema madruse koha saama ja tuleb alles siis ükskord koju, kui naisevõtu-aeg hakkab kätte jõudma.

Aga nüüd märkas emasüda isegi, et ta ennast lohutades oma lootustes liiga kaugele oli läinud, ning kibe tõelisus surus tööst ja murest kurnatud naisel selles või teises vabadikuhütis silmad vett täis. Jälle vingus sügisetorm uste ja akende taga, jälle olid mehed merel, kes siinsamas siiapüügil, kes taga kaugel maailma äärel kolmemastilise rooliratta juures. Kas ei hüüdnud keegi appi, kas ei kostnud läbi tuulevihina imelik, tuttav hääl, Priidu hääl? Värat mürtsus suure hooga vastu posti, õues nagu kostsid kellegi sammud, lähenesid uksele ja kõhn naine, silmad ootusest pärani, ajas ennast voki taga püsti. Issand, issand küll! Aga siis lõi torm — jah, see ta oli, kes väljas värati vastu posti viskas, — oma käed ümber hüti katuse ja puhus korstna otsast sisse, nii et tuhk ahjust tuppa lendas.

Naine läks ja lükkas õhtul poolenisti lahti ununenud siibri kinni ja istus siis uuesti voki taha.

Oh issand küll — ei ole sealt enam kedagi tulemas! Seda viina ju müüakse ja sisse lakutakse — oleks Jaak ometi pool, ometi veerand tundi varem Kuramaa rannast tulema saanud, oleksid nad seekord kõik eluga tagasi olnud! Jaak ise sai oma karistuse kätte — surmast suuremat pole ka seaduseväänajad veel osanud välja mõelda — kes on see, kelle peale sa kaebad, keda sa süütute surmas süüdistad? Jumal on kõrgel, keiser kaugel — ja mis seegi aitaks, kui üks madalal ja teine lähedal asuks. Keiser ise ju oma monopoli kaudu seda viina inimestele sisse lakutab! Surnuid ei saa enam keegi elavaks teha, ja meri ei andnud seekord isegi nende laipu tagasi.

Selle katkendi tegelased on pärit Lääne-Saaremaalt. Sealset loodust ja inimeste elu on A. Hint iseloomustanud järgmiselt: «Siit, karmilt ja omamoodi kaunilt Lääne-Saaremaalt, mille poolsaared ja leetseljakud ulatuvad kaugele Läänemerre, mille madalaveelised lahed on täis väikesi saari ja mõõna ajal veest väljaulatuvaid karisid; siit Lääne-Saaremaalt, mille kehvadel paepealsetel põldudel pole üldsegi mulda, vaid üksnes kruusa ja kive ning kus enamikus naised olid kündjateks-külvajateks (meeste põlluks oli meri või kauge

ookean) — siit Lääne-Saaremaalt on pärit mu lapsepõlve esimesed tugevad muljed, esimesed mured ja rõõmud . . .»

Nendes kehvades oludes tuli ka lastel koos vanematega leivamuresid jagama hakata. Sel ajal, kui isad, vanemad vennad-õed muul viisil leiba teenisid, olid lapsed karjasteks. Sugugi harvad polnud juhtumid, kus karjasekoha saamiseks tuli siirduda «suurele maale» — Saaremaal seda kõigile ei jätkunud.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Kirjeldage Oti karjasepõlve, meenutades ühtlasi A. Alle «Eesti pastoraali». Mis neis eriti kokku langeb?

2. Kirjeldage merereisi algust ning vendade mõtteid, meeleolu ja tulevikunistusi.

3. Selgitage, kuidas looduskirjelduse abil on sündmustik pinevaks muudetud. Tooge konkreetseid näiteid gradatsiooni kasutamise kohta.

4. Kirjeldage inimeste mehist heitlust raevutseva merega.

5. Kuidas kõige hädaohtlikumatel hetkedel avaldub inimeste tõeline olemus? Võrrelge näiteks «kahus peaga poisivolaskit» Jüriga. Millistena on neid kujutatud pala alguses ja pala lõpus?

6. Kuidas peegelduvad äsja tundmaõpitud katkendis rannarahvale iseloomulikud jooned?

Juhan Smuul

JÄRVESUU POISTE BRIGAAD.

(Katkendeid.)

4.

Ladusid seal kive seina
noored mehed Järvesuust.
Tegid seina, vaat'sid seina
ja ei mõelnud üldse muust.

Mõtled — tellis, see on kantis,
täpselt istub seina sees.
Tellis — see on viimne vigur,
vahel sada imet teeb.

Seisab seinas, passib seina,
— aga löö vaid peale lood,
kohe näed, et lood on halvad,
seinaga on sandid lood:

kisub välja, kisub sisse,
nagu madu vingerdab.
Tellis — see on viimne vigur,
pagan temast aru saab!

Vaatab noorukene meister,
tasa, mornilt nohiseb.
Aga jõgi laulab laulu,
jõgi aina kohiseb.

Vaata — kümme korda mõõdab,
hõõrub kivi külgi ja
neli kilo paneb paika
nooruke Paul Külvija.

Neli paari noori käsi,
neli raskelt mõttes pead:
miks me, tellis, telliseke,
sinu saladust ei tea?

Õhtu jõuab, päike veereb.
Uuesti löö peale lood —
sein on sirge, sein on sile,
seinaga on teised lood!

Kaval, punav telliskivi,
mõtlesid — meid nurka lööd!
Aga sinu saladuse
leidsid poisid pingsas töös.

Päike pikki varje heidab.
Tuhisevad tuulehood.
Silm on sirkel, nina vinkel —
vaata, millest räägib lood!

12.

— — — — — — — —

«Paul, kas komsomoli astud?»
Õhtul oodati talt vastust.
Tema mõtles, tema ütles:
«Veel ei astu. Oodake!»

Pärast narilt lõõtsa võttes
istus selle kohal mõttes.
Sõrmi keeltel libistades
istus vaikselt kogu öö.
Hommikul ta küsis luba.
Sai. Ja samal päeval juba
katsus jõudu tellistega.
Valis uue — müüritöö.

Kive toodi, segu toodi.
Sein ei tule seina moodi . . .
Töö käib pikka, töö käib raskelt,
seinaga on sandid lood.
Püüad, vihastad ja rabad.
Õiget nooti veel ei taba.
Noomides ja õpetades
kõlgub vigu näitav lood.

Töö ei ole rikkumiseks —
teavad teised, teab ta ise.
Kui ei oska, kui ei suuda,
mine kraavi kaevama!

Aga kannatage vähe!
Küll ta Külvija käes läeb.
Töö on mehe vääriline,
Külvija tööst jagu saab.

Päevi päikesega kadus.
Ikka kive seina ladus
rõõmsaid silmi kissitades
müürsepp Paul Külvija.
Kuni kõigil' teada anti,
autahvli peale kanti
normiületaja nimi
— müürsepp Paul Külvija!

«Paul, kas komsomoli astud?»
Õhtul oodati talt vastust.
Tema mõtles, tema ütles:
«Veel ei astu. Oodake!»

Kuid kui jaamal' löödi katust,
Külvija vast hoogu sattus.
Kitsad valendavad sindlid
tegid temast kuulsuse.

Siis ta näitas, mis ta suutis,
kuidas Leevaku ta muutis
poisiks, kelle kohta passib
austav nimi — täitsamees.

Koidust pimedani püsis-
katusel. Ta ümber rüsis,
kiskus hõlmu, puges põue
külm ja lõikav sügistuul.
Lõigaku tuul nagu saega —
külma tunda pole aega.
Sindlid, naelad, naelad, sindlid,
töö on kiire, nahk on kuum!

Eha päevi maha mattis.
Ärkas koit. Ja katust kattis,
püsides kui kapten sillal,
nooruke Paul Külvija.
Aga kõigil' teada anti,
autahvli peale kanti
kahe normi täitja nimi
Järvesuust — Paul Külvija.

Lõppes töö. Ja lõõtsa võttes
istus selle kohal mõttes.
Istus, vaikis, mõtles, mõtles,
viskas pilli narile.
«Paul, kas komsomoli astud?»

Küsimata tuli vastus,
otsis üles Ojasoo:
«Anna ankeet!»

13.

Oktoobriöö. Sajab. Ja tuulehood.
Ühtki tähekest taevas ei ole.
Kell tiksub uut päeva. Veel istub koos
komsomoli algorg-i koosolek.

Oma poolsada noort, kes kõik valguse eest
tulid kodudest tööle kui sõtta,
viit noorukest, algajat ehitusmeest
täna oma peresse võtab.

«On tulnud avaldus,» sekretär loeb,
«ühelt noorelt, kes Leevakut taastab.
Nimi — Karusoo, Jakob Jakobi poeg,
sündind kolmekümnendal aastal.

Ta avaldus:
«Ainsaks ja õigeks teeks
suure Lenini tõde on, tean ma.
Ja kui ainsat õiget ja ausat teed
seda mööda minema pean ma.

Kõigest hingest ja puhtast südamest
sinna teele ma tahan astu'.
Ja seepärast palun võtta mind
kommunistlikuks nooreks vastu.»»

Jakob jutustab eluloo: «Järvesuus
mina sündisin, käisin koolis.
Kool sai läbi. Ma tahtsin õppida muud,
aga isa sest vähe hoolis.

Ei süüdista. Raha ei jätkunud seks.
Maa on vilets ja pere läks suureks.
Möödunud aastal ma astusin sulaseks
ühe kuradi kulaku juurde.

Ei sõlminud lepingut. Vedas mind alt.
Ma uskusin, et ta on puhas.
Ka kohus ei päästnud. Jäi saamata talt
väljateenitud poolteist tuhat.

Kirjas olen ma natuke saamatu,
vähe aega jäi lugemiseks.
Ja seepärast rohkem kui raamatud
on õpetand elu ise.

Nii palju kui nõukogude võimust tean
selle põhjal, mis mulle ta toonud,
võin ütelda — vali, kuid õige ja hea
nagu Järvesuu poiste jaoks loodud.

Mis siin rääkida. Enam ei ela ma,
nagu elasin — pimedalt, varem.
Ta on pannud mind õppima, elama.
Tunnen — ma olen kuidagi parem.»

Temast kõneleb brigadir:
«Nii palju tean —
kõva töömehe nime ta väärib.
Ja selle eest anda võin oma pea —
oma piletit tema ei määri.

Tal on puudusi: kergesti vihastab,
tikub kaklema, natuke vannub.
Kuid kordan — töömehena ennast ta
brigaadi on austama pannud.»

Jakob:
«Õigus on, olid sellised lood —
vahel vihastad, kaklema tikud.
Aga tunnistan — säärane tegumood
distsipliini ja rahu rikub.

Ma tõotan — neid kombeid ma üle ei too,
need tõesti on halvad ja toored.
Mu ellu peab tulema õige joon
kui kommunistlikul noorel.»

Valvsas vaikuses toimus hääletus.
Jakob ootas ärevalt vastust:
kas jah või ei?
Noormees Järvesuust
võeti Lenini nooreks vastu.
Võeti ühel häälel.
Näe, tuba on soe,
järsku lamp annab heleda leegi.
On Karusoo, Jakob Jakobi poeg
nii õnnelik kui ei keegi.

*

Paul Külvija jutustab eluloo:
«Just palju mul ütelda pole.
Ma sündisin Järvesuus, seal oli kool,
kuus klassi. Kõik. Rohkem ei ole.»

Kohe raksatab sõnavõtt:
«Seleta, Paul,
meile ära üks udune asi —
minu arust on edev ja pole aus —
kolm korda end paluda lasid!»

Paul tõuseb ja tormavas mõtete räos
käte vahel ta kortsutab mütsi.
Suur hämmastus on tema punavas näos,
ja ta meenutab koolijütsi.

Aga siis löövad silmad tal leekima,
puna näos hakkab lainetama.
Kõrge murduva lapsehäälega
hakkab Külvija kõnelema:

«Luba, seltsimees... Säärane sõnavõtt,
nagu sinu, on vale, sa lahmid!
Sa lahmid! Sa väänad õigust ja tõtt
nagu kõverat paragrahvi!

Sa ütled, et mina, Külvija Paul,
edevusest end paluda lasin,
et ma olen e d e v, et ma pole a u s,
ja ütled — udune asi.

Kommunistlikuks nooreks ei paluta
ega minda kui lasteaeda.
Seepärast mu süda valutas
ja sellepärast läks aega.

Sa tead ju, et kommunistlik noor
on eesrindlik, ausam ja parem.
Sellest kõneles Andrus Ojasoo,
mitte täna, vaid mitu kord varem.

Ja tal olid säärased sõnad — eliit,
ütles — avangard. Mida see näitab?
Tööta nii nagu avangard! Alles siis
ankeedi võid ära täita!

Kortšagin mind kindlale mõttele viis:
ela õigesti, tööta ja tõtta!
Kommunistlikuks nooreks võid astuda siis,
kui midagi kaasa on võtta —

nimelt töömehe nimi. Ei tahtnud ma muud,
sellest mõttest end juhtida lasin.
Ütle, seltsimees, kas see on edevus,
ütle, kas see on udune asi?!»

Ta kõneles, pingul kõik lihased,
tuba lainetas, udusse kastus.
Nõnda võeti ta uljalt ja vihaselt
kommunistlikuks nooreks vastu.

*

Neid Järvesuu poisse on kokku kaksteist.
Mõni tuletab vahest ehk meelde:
mispärast ei kõnelda kõigist neist,
miks ei astu nad minu teele?
Võin vastata:
nendel on ühine tee
ja ühine arengurada.
Nii Jakob kui Paulid on koondportreed,
neid võib teistega samastada.

Suures töös kommunistliku ühiskonna kättevõitmise nimel on noored ikka esirinnas olnud. Nad on selliste ehitushiiglaste peamised loojad, nagu Bratski hüdroelektrijaam, Balti soojuselektrijaam, tsementitehas «Punane Kunda» jne. Neid ettevõtteid on seepärast hakatud nimetama komsomoli löökehitusteks.

Esimeseks komsomoli löökehituseks Eesti NSV-s võib pidada Leevaku hüdroelektrijaama Põlva rajoonis, mis rajati 1947. aastal. Tolleaegse Võrumaa komsomolikomitee üleskutsel saabus ümbruskonna valdadest ja küladest hulk noori, et elektrijaama ehitamisele käed külge lüüa. Üks ehitusbrigaad komplekteeriti Järvesuu küla poistest.

Ehitustööliste seas oli ka tol ajal veel noor kirjanik Juhan Smuul. Oma muljete ja tähelepanekute alusel lõi ta silmapaistva poeemi «Järvesuu poiste brigaad».

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Kirjeldage, kuidas poeemis on kujutatud noorte tööd. Tooge näiteid sellekohastest kunstilistest vahenditest.

2. Iseloomustage Paul Külvijat ja Jakob Karusood. Mis on nende arenemise ja kasvamise peamiseks tõukejõuks?

3. Milliseid eredaid momente esineb eelnimetatud tegelaste Kommunistlikku Noorsooühingusse astumise kujutamisel? Tooge näiteid.

4. Pange tähele, kuidas sisulistest kaalutlustest sõltub teose värsiehitus ja rütm. Tooge näiteid värsiehituslike ja rütmiliste erinevuste kohta: a) töö kujutamisel, b) komsomolikoosoleku kujutamisel.

5. Kuidas «Järvesuu poiste brigaadis» avalduvad poeemi tunnused?

SEAFARMI JUHATAJA.

(Lühendatult.)

On ju täiesti selge: selleks, et hakata elama olevikus, tuleb esmalt lunastada minevik, teha lõpp sellele.
Tšehhov, «Kirsiaed»

On kahju, et ilus, iseloomustav ja õige naisenimi — Ingel hakkab kaduma. Saartel ristiti tütarlapsi Ingliteks veel sajandi alguses. Majaka kolhoosis, kus paljud võiksid auga kanda seda nime, on passi järgi neli Inglit. Kõige noorem, ja ma kardan — viimane Ingel selles külas on seafarmi juhataja Ingel Aer. Ta on sündinud 1915. aastal...

Õhtuti on meil pikad vaidlused. Ingel on sektant ja jutud lähevad sageli usulistele küsimustele...

Paljude lahkusuliste õnnetus oli selles, et vana kord ei andnud neile inimlikku kohta elus. Ja kahest viletsusest valisid nad halvema — lepliku ja vaga viletsuse. Kuid niipea kui kolhoosid kiskusid need inimesed välja eraldumisest, andsid neile võrdse koha teistega, hindasid nende tööd õiglaselt — hakkas suur osa sektantidest välja pääsema aastatepikkusest, nürist pimedusest.

Üks nendest on Ingel Aer. Ta tuleb tagasi elu juurde kindlasti palju kiiremini kui teised. Teda aitab ja tõukab tagant suur kiindumus oma töösse; see, et tal on väga väljapaistev koht ja lugupidamine Majaka kolhoosis. Kuid võib-olla rohkem neist aitab teda nälg teadmiste järele; tahtmine kõike näha ja õigele sektandile mittelubatav juurdlemine maailma asjade üle ...

Ingli lugu on siin.

Ingel ei jutustanud mitte selles veenda püüdvas, agressiivses toonis, nagu seda harilikult tehakse, vaid mingi suure, tahtega vaoshoitud nukrusega. Sektandiks ta mind pöörata ei püüdnud. Tundsin kogu aeg, et tal on raske rääkida, et ta kiirustab ja jätab vahele.

...Sama Sõgedate küla. Samasugune talu, nagu kõik siin olid. Neid oli neli tütart, Ingel neist kõige noorem. Koolist peale algkooli ei saanud unistadagi. Isa käis kalal, ja kui vanemad õed mehele läksid, jäi kogu põllutöö Ingli, tema õe ja ema kaela.

«Saad sa aru, et see küla oli mulle vangimaja. Ma tahtsin

kooli,» rääkis Ingel, «kas või põllutöökooli, või kui sinna ei saaks, siis kokakursustele või õmbleja juurde. Aga ei...»

Ma sain temast aru just selles osas, mida ta rääkis keskmikkude laste saatusest. Olen tundnud füüsilist nälga leiva järele, kuid samuti teist, palju teravamat ja hirmsamat — nälga selle järele, et kas või kõige väiksem murdosa meie lihtsatest soovidest inimliku elu järele läheks täide.

Inglit püüti panna mehele väga rikkale ja vastikule mehele — ühele «angerjakuningatest». Ta hakkas vastu. Ja kuigi ma tean, et kunst nõuab inimeselt palju kangelastegusid, sealhulgas enese hinge halastamatu paljastamise kangelastegu, — ei saa siiski rääkida inimlikust, suurest ja halastamatust kurbmängust, mis murdis Inglis väga palju, paiskas ta välja niigi nigelatest ja lühikestest rööbastest ja viis ta lõpuks sektantide hulka. Igaühes meist, kes me kirjutame elavatest, konkreetsetest inimestest — ka neist inimestest, kes alles arglikult tulevad meiega kaasa —, on ja peab olema see sõnadesse mittepandav mõõdutunne.

Meri on läänes, lõunas ja põhjas. Igal pool on küllalt lagedat maad, teed jooksevad niitidena läbi saare ja edasi, edasi. Neil ei ole lõppu. Kuid inimene, kahekümneaastane, noor, ilus, terve ja sisemiselt täiesti segi, kätest ja jalgadest sidumata, ei hakka astuma ühtegi mööda. Tugevamini kui ahelad seovad teda küla ja talu kahekümne hektari külge isa vihane käsk, teenimatult saadud plekk, ja lootusetus. Tema jaoks saar oma paari tuhande elanikuga, kusagil Hiiu väinade ja Riia lahe vahel sinise vee sõrmuses, on ankrus olev XX sajandi orjagaleer, millel on vähe õnne, kuid palju ülekohut ja maaelu idiotismi.

Nii, 35. aasta ühel õhtul satub ta palvetundi.

«Ära jäta teiseks korraks!
Sinu elu kui unistus on.»

Kõik on hirmus, kurb, lootusetu. Ja Ingel muutus sektandiks.

«Ütle, kuhu ma pidin minema?»

Selles tema küsimuses oli õigustus, varjatud kibedus ja süüdistus nende vastu, kes rikkusid ära mitte ainult tema nooruse. Kuid sektandi rõõmu «ärkamise» üle — seda ei olnud.

Ingel on sigadega mere ääres. Rand on lausik, ja ere kevadpäike soojendab tuulitute ilmadega kaldaäärset madalat vett nii, et selles on paras paljajalu sumada. Ingel võtab põrsa kaenlasse, astub vette, peseb ta puhtaks ja laseb lahti. Haleda ruigamisega jookseb see kaldale, raputab end korraks ja poeb, puhas ja valge, ema kõhu alla. Vana ja tark emis Emma astub aga Ingli järel rahulikult vette, laseb end nühkida ja röhib mõnutundest. Kaldale jõudes ei hooli ta põrsastest, vaid hakkab sageli Ingli poole tagasi vaadates midagi otsima. Lõpuks ta leiab. Suure halli kivi varjus

on madal, tõusuveest sinna jäänud mudane lomp. Veel korra vaatab siga Ingli poole, kuid see peseb parajasti siplevat põrsast. Ja korraga on Emma küljeli poris. Nii. Alles oli ta valge ja puhas, kuid praegu on teine külg porist täiesti must. Veel kord! Ja värskelt pestud Emmal on ainult seljal valge, sirge triip, kuid kõik muu, sabast kärsani on porist läikiv.

Ingel tuleb tagasi ja räägib talle:

«Miks sa siis nõnda teed!»

«Rõhh! Rõhh! Küll on hea!» Emma vaatab talitajale oma lombist otsa, liigutab laisalt suurt ja porist kõrva ning on väga rahul.

«Kui rumal sa oled! Sa oled päris siga.»

Emma on nõus ega mõtlegi soojast mudast välja ronida.

«Küll on loll loom!» katkestan selle jutuajamise.

«Seda ära ütle!» hakkab Ingel sigu kaitsma. «Nii tarku loomi polegi! Võib olla, et koer on sama tark. Sigade kohta halba ütelda ei tohi!»

«Ja pestud emis läheb porilompi püherdama!» tsiteerin Inglile talle vägagi tuttavat raamatut.

«Tehku mis tahab! Tõesti rumal siga!» pahandab Ingel Emmale ja meelitab ta uuesti merre. Mina valvan seni lompi ja kaitsen seda Emma epigoonide eest.

Lõpuks on kogu kari puhas. Ingel läheb ees, sead aga, valged ja laisad, astuvad ruiates ja sabu rõngasse kiskudes talle järele. Päris talitaja kannul on vanad sead, nende vahel sibavad põrsad, keskmine generatsioon on kõige järel. Just need kuuekuised on kõige halvema iseloomuga. Kuna neil on rõngad ninas, ei saa nad tõnguda ja seepärast püüavad üksteist kiskuda. Ühe sulu sead hoiavad kokku ja ründavad teisi, püüdes enneköike hammustada vastast kõrvadest või tagumisest singist. Kui kisa läheb liiga heledaks ja vihaseks, astub Ingel vahele. Et ta vitsa kasutab õrnalt, venivad riiud sageli pikaks.

Säärase kakluse ajal läks juba tuttav Leonora, kelle järele keegi ei valvanud, Pärdi Mihkli õueväravani. Pani kärsa alla, tõstis natuke. Värav läks lahti, ja põrsad rivis järel, oli ta äkki keset Pärdi Mihkli individuaalkartulimaad. Üle pehmete, kohedate vagude läksid Leonora suured ja sügavad ning põrsaste väikesed ilusad sõrajäljed.

Värav vajus vaikse kääksatusega kinni. Me ei märganud emise kadumist enne, kui selja taga hakkas kostma Mihkli vihane sõim. Aer tüüdpidi käes, peksis ta halastamatult aerulabaga Leonorat vastu külgi. Ingel, värisedes viha ja hirmu pärast, jooksis tagasi.

«Ära peksa!» hüüdis ta juba eemalt heleda, katkeva häälega.

Mihkel kuulis, aga peksis edasi.

«Ära peksa keeletut looma!» hüüdis Ingel uuesti ja juurde jõudes langes kogu kehaga aerule.

Emis, hirmunud põrsad pärjana ümber, läks haledalt vingu-

des üle vagude tagasi värava poole. Kuid talitaja hoidis ikka veel aerulabast nii tugevasti, et sõrmenukid tõmbusid valgeks.

«Kuidas sa julged peksta kolhoosi looma!» rääkis Ingel Mihklile, olles ise viha pärast kahvatu.

«Siin on minu maa! Siin võin su sead maha lüüa!» vastas Mihkel sama vihaga.

Ja siis juhtus midagi säärast, et mul jooksis külm värin üle selja. Ootamatult, koolutades põlvega aerulaba, murdis Ingel selle pooleks.

«Nii tuleks sinuga teha!» Ehmunult astus Mihkel sammu tagasi. Ingel, pool aeru käes, vaatas talle otse silmadesse ja astus järele. «Nii tuleks sinuga teha!» Ja siis jäise, rahuliku raevuga: «Kulaku hing oled! Sa ... sa kuradi kulak!»

Pool aeru ikka veel käes, tagasi vaatamata astus Ingel üle vagude. Panin ta järel värava kinni. Sead sõid küla vahel rahulikult noort rohtu. Ingel istus kivile, heitis aerutüki laias kaares eemale ja hakkas kogu kehast vappudes nutma.

«Ja sa ütled, et hinge ei ole?» rääkis ta nutuhoogude vahele. «Aga näed — sellel on! Kulaku hing, kõige hirmsam hing maailmas!»

Päris rahunes ta alles õhtuks. Algul ma mõtlesin, et süüdistus «kulaku hingest» oli öeldud vihahoos. Kuid selgus hoopis muud. Ingel nähtavasti kandis seda mõtet endas kaua. Kui mõni teine oleks teinud nagu Mihkel, poleks see tal üle huulte tulnud, kuna ta teistest mõtles teisiti ja andis neile rohkem andeks.

Kõigil meil on elus sääraseid päevi, kus me kuidagi ei talu üksiolekut ja hoiame teisest inimesest kramplikult kinni. Me nagu paneksime suure osa murest teise õlgadele. Ingliga oli sellel õhtul nii. Me rääkisime väga kaua.

«Kuidas sa mõtled seda — kulaku hing? See on ränk süüdistus.»

«Ränk ja õige,» vastas Ingel. «Usu, kui poleks tulnud nõukogude võimu, oleks ta aasta-kahe pärast olnud kulak, ja see kõige hirmsam. Säärane ei halastaks.»

«Miks sa seda arvad?»

«Tead sa, miks ma aeru pooleks murdsin?» küsis Ingel. «Lapsepõlvest saadik ei või ma näha aeru Mihkli käes. Ikka paistab, et see on verine.»

Meri, suur ja sügav, ei anna oma saladusi välja. Tal on neid palju, uduseid ja hirmsaid. Neid on võimatu kontrollida, ja inimest, keda kahtlustatakse roimas merel, ilma et suudetaks süüd tõestada, jälgivad paljud silmad kogu elu — kuidas ta elab, oli või ei olnud tema oma aastatepikkuse käitumise valgusel selleks võimeline või mitte?

Enne Esimest maailmasõda vedas Mihkel piiritust. Julgust tal oli, julmust oli, kuid siis, kui asi päris hoogu läks, jättis ta

järele lihtsal põhjusel — mitte keegi ei olnud nõus hakkama tema paadikaaslaseks. Nimelt uppus ühel reisil Meemelist tagasi temaga kaasasolnud mees.

Muidugi — piiritusepaat pole klooster, piima seal ei jooda ning säärane õnnetus on alati võimalik. Kuid Mihkli kohta hakkas liikuma tume, salajane kõmu, nagu oleks tema käsi segatud sellesse surma. Võib-olla üks või kaks inimest usuvad seda kogu külas, ja needki ebakindlalt, kuid inimene elab ja tema peal on tõestamata süüdistuse vari, mis, kui selles oleks ka sajas osa tõtt, on küllaltki hirmus.

«Ma usun, ta tappis aeruga,» lõpetas Ingel.

«Kuule, hea inimene, on hirmus süüdistada inimest säärases asjas,» vaidlesin vastu.

«Tema on ahne inimene. Tema võib seda teha. Temal on kulaku hing!» rääkis Ingel ägedalt. «Ma olen näinud seda hinge, see on mul peo peal.»

Et oma süüdistust, millest Inglil vist endalgi hakkas jube, põhjendada, rääkis ta mulle järgmise loo.

45. aastal tuli külasse luteri pastor ja peale «tundi» võttis inimesi armulauale. Sellel juhul on tava maksta nn. «armulauaraha». Kes andis 3, kes 5, kes 10 rubla. Pärdi Mihkel andis 50 kopikat. Raha oli samal laual, mille ääres talitus toimus. Kui inimesed palusid, kes tõsiselt, kes kombe pärast, liikusid Mihkli huuled kuidagi eriliselt. Ta ei vaadanud mitte põrandale nagu teised, vaid rahale laual. Mitte «Meie isa» ei sosistanud ta, vaid arvutas: «Viis ja kolm — kaheksa. Kümme juurde — kaheksateist. Kaheksateist ja kolm — kakskümmend üks.» 65 rubla pealt läks ta segi. Rahad olid liiga tihedalt üksteise peal, kuid, saamata rahu, lükkas Mihkel nad käega laiali ja arvutas lõpuni, saades 103 rubla.

«Nii ahne inimene ei saa olla hea inimene,» ütles Ingel veendunult.

Aeg oli üle südaöö. Äkki tuli Inglile midagi meelde:

«Vaata nüüd olen hädas. Mul tuleb ju loeng!»

«Mis loeng?»

«Seakasvatusest.»

«Kus kohas?»

«Rahvamaja ringis. Paluti ja mina lubasin. Päevane vihastamine viis täiesti meelest ära. Kuidas ma küll seda teen?»

«Tee, nagu oskad. Sa oled kuulus inimene.»

«Ma ei oska. Miks ma ometi lubasin?» ahastas Ingel.

«Kirjuta valmis. Ma vaatan läbi. Seakasvatusest ma midagi ei tea, aga keele küljest aitan.»

«Aita, kulla inimene!» palus Ingel.

Ingel tõusis püsti ja tahtis veel korraks farmi minna.

Mina pidasin teda kinni:

«Sa ütlesid päeval «kuradi kulak». Kas see «kuradi» antakse sulle andeks või ei anta?»

«See oli öeldud pühas vihas. See antakse andeks,» ütles Ingel veendunult. «Kui keegi peksab kolhoosi looma, siis on ta minu vastane ja kolhoosi vastane. Ma neile...»

Loeng õnnestus. Ingel rääkis peast, vabalt ja kuna kuulajad, tegelikult farmijuhatajad ja talitajad, mõistsid asju poolelt sõnalt, anti komistused andeks. Loeng oli lühike, kõige rohkem kakskümmend minutit, aga küsimuste ja vastuste osa läks elavalt üle kahe tunni. Et küünalt ei tohi vaka all hoida, suutis Ingel väga asjalikkude söödaühikute, lõssi ja kartuli vahele poetada ka Herodotose. Kuna inimese üks parimaid jooni on tahtmine teada nii vajalikku kui ebavajalikku, võis ta pärast seda rääkida veel «sigalate sugukonna» pikast ajaloost.

Ja lõpuks:

Elu tempo maal on sageli väga kiire. Mõni päev peale loengut tuli esimees Ingli juurde ja küsis:

«Õppida tahad, hea inimene?»

«Mis mina nüüd... las nooremad...» ütles Ingel ohates, kuid kõigest oli näha, et ta väga tahtis.

«Rajoonist tuli korraldus, et tuleb saata üks inimene kuuajalistele farmijuhatajate kursustele Kõljala põllutöökooli. Juhatus otsustas saata sind. Lähed?»

«Miks ma ei lähe!» ütles Ingel rõõmsalt, tütarlapselikult.

«Anna homme farm üle.»

«Kellele?»

«Las võtab Milde Puri. Tõsine tüdruk, saab asjaga hakkama,» soovitas esimees.

«Milde? Vaata järele, Jaen, et ta omade vanade viguritega pihta ei hakka. Aga ma ise räägin temaga, koputan südamele.»

Kui esimees ära läks, pani Ingel käed sülle ja istus kaua ilma sõna lausumata. Siis, tõstes hämaruses oma noorenenud näo, ütles imestunult:

«Näed sa, missuguseks aktivistiks mind on tehtud. Ja kui hea see on. Tunnen... ei, ma ei oska rääkida. Tunnen, et minus elab koos kaks inimest, uus ja vana, aga uut ma armastan rohkem.»

Läbi hämara kevadõhtu hakkas kostma ta tasane, pehme hääl. Ta õpetas oma sigu.

«Olge ilusasti, armsakesed. Ingel läheb õppima, notsud. Kuulake Milde sõna — tal on kõva käsi! Aga ära olen ma teid hellitanud.»

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Jutustage lühidalt Ingli lugu. Mis on selles ühist ja kokkulangevat paljude tööinimeste käekäigu ja eluvaadetega? Kuidas see tagasivaade minevikku selgitab Ingli sattumist sektantide leeri?

2. Iseloomustage Ingli suhtumist töösse. Mida kirjanik sellega eriti on rõhutanud?

3. Jälgige vastuolu süvenemist Ingli töö, teadmishimu ja usuliste vaadete vahel. Kuidas Ingel ise pala lõpus selle sõnastab? Milline otsus lubab oletada, et Ingel on usulistest eelarvamustest sisuliselt üle saanud?

4. Mille poolest on käesolev pala kaasajalgi aktuaalne? Tooge sellekohaseid näiteid. Kirjutage kirjand (korraldage arutlus) teemal «Usuliste igandite kahjulikkusest».

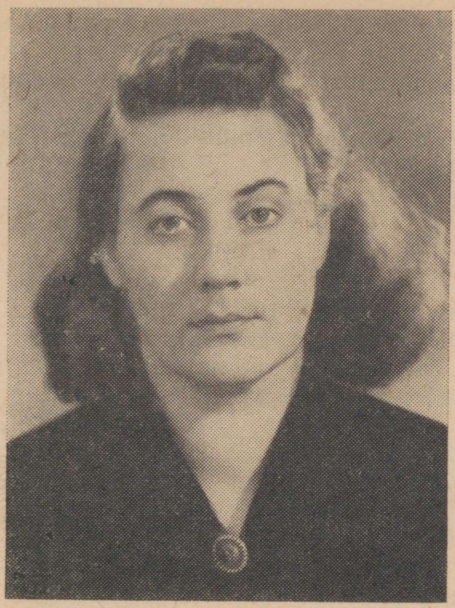

Debora Vaarandi

(sünd. 1916)

Debora Vaarandi (Smuul) sündis 1. oktoobril 1916. aastal Võrus postiametniku perekonnas. Tema lapsepõlv ja kooliaastad möödusid Saaremaal. Õppis Tartu ülikoolis eesti keelt ja kirjandust.

Nõukogude võimu esimesel aastal, Suure Isamaasõja ajal ja pärast seda töötas mitmete ajalehtede juures ajakirjanikuna.

1940. aastal alustas luuletuste avaldamist Sanni Nootamaa nime all. Sõjajärgsel perioodil kujunes ta üheks esileküündivamaks lüürikuks, kelle peatähelepanu on pööratud nõukogulikule ülesehitustööle. Ühes oma kirjutises nõukogude noortele ütleb ta: «Õnn on kujutada nõukogude inimest, ehitajat-loojat, inimest, kes on asunud loodust ümber kujundama mitte sajanditepikkuse visa, sipelgaliku tööga, vaid otse muinashiiu tohutu haardega . . .»

Tema sulest ilmusid mitmed luuletuskogud, näiteks «Kohav rand» (1948), valikkogu «Luuletused» (1953 ja 1956), «Unistaja aknal» (1959) jt.

Kõrvuti lüüriliste luuletustega on Vaarandi viljelnud ka eepilist luulet; ta on kirjutanud rea poeeme, millest eriti tähele-

panuväärsemaks saavutuseks on 1919. aasta Saaremaa ülestõusu kujutav poeem «A l l a M a r i».

Paljud tema luuletused on aluseks olnud populaarsetele lauludele.

D. Vaarandi tegutseb ka publitsistina, kirjanduskriitikuna ja tõlkijana.

EMALE.

See ei ole kangelanna, sirgepihtne,
kõigist väärikam, suursugusem,
kes seal läheb. Vaid mu kühmas, lihtne,
kõigist armsam soojasilmne memm.

Siiski lapsemeel ei üksi hinda
kortse neid, mis kaevund silmaveest.
Vaata, vaprusmedal sulle rinda
pandi töö ja tubliduse eest!

Memm, kas mäletad veel murerohkeid
möödund aastaid kaugeil sõjamail,
laste, omaste, ah, kõigi pärast ohkeid,
milleks ainult öösel mahti said?

Ei, sust iga ärakantud koorem
maha jääb. Ja sul on aina rutt
võtta uus. Su silmad on nii noored,
sest seal puudub minevikunutt.

Keskpäev minu üle kuumust valab,
sind ju riivab tema längus kiir.
Kas sa tead, ma vahel mõtlen sala —
meie vahelt kadunud on piir.

Ükskord oli vaene, ükskord oli pime,
väsiti ju elu alguses.
Ei, me ühteaegu sündisime
Suure Juunipäeva valguses!

Nõnda noorelt vaatavad su silmad,
sest nii kuumalt haaravad su peod
igast tööst. Ja kogu suurt maailma
oma lihtsa eluga sa seod.

1. Võrrelge ema elu enne ja nüüd.
2. Jälgige, kuidas kirjanik oma ema on kujutanud. Milliseid kõnekujundeid kasutab ta ema reipuse esiletoomiseks?
3. Õppige luuletust ilmekalt lugema.

LAUL KOMBAINERIST.

Kord siin orjas popsipere,
vaarus vabatmehe naine
küürus sirbil kõveral.
Nüüd ses laias viljameres
sõidab tütarlaps-kombainer
kõrge päevavarju all.

Juhib oma sinist laeva
läbi ruske rukkivalli,
üle küpse kaeramäe.
Reheliste rasket vaeva,
higisoolast, tolmuhalli
kauges minevikus näeb.

Tema elab ajal suurel.
Hoida oskab juba noorelt
kindlalt rooliratast ta.
Hiiglase-kombaini juurest
veereb koorma järel koorem
kotte puhta teraga.

Üle põllu käivad tuuled,
libisevad kuldsed lained,
kahisevad rukkipead.
Mootorite taktis kuuleb,
kuuleb tütarlaps-kombainer
laulu õnnelikku, head.

Sõida, tütrekene, sõida!
Kuula, kuidas kutsub, hõikab
suur ja rikas elutee!
Mis sa kõik veel kätte võidad,
millist vilja sa veel lõikad,
isegi ei aima veel!

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Missuguse meeleolu loob luuletuse sissejuhatus? Miks?
2. Missugune on luuletuse ülejäänud osa tundetoon? Miks on kaks erinevat meeleolu vastandatud?
3. Mida räägib kirjanik meie nooruse tänapäevast ja tulevikust?
4. Milliseid rahvaluulele omaseid kunstilisi võtteid on kirjanik selles luuletuses kasutanud?
5. Leidke epiteete.
6. Õppige luuletust ilmekalt esitama.

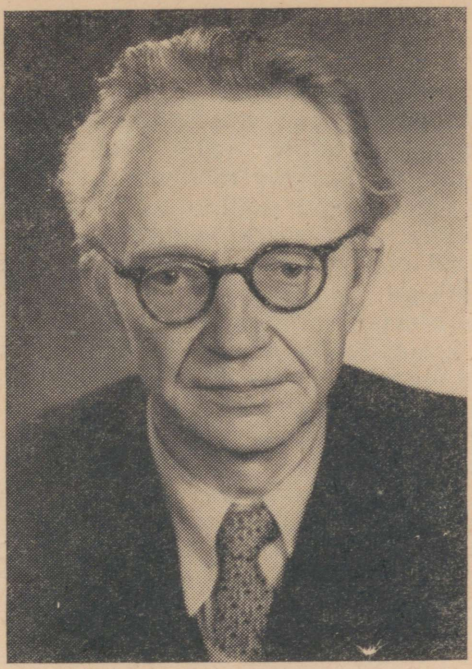

Paul Viiding

(1904—1962)

Paul Viiding sündis 22. mail 1904. aastal Valgas raudteelase perekonnas. Pärast Tartu ülikooli lõpetamist 1930. aastal töötas ta mitmesugustel aladel — kindlustusseltsis, ajakirjanikuna, raadios jm. Nõukogude võimu taaskehtestamise järel oli Viiding Raadiokomitees osakonnajuhatajaks. Pärast Suurt Isamaasõda töötas ta EN Kirjanike Liidu sekretärina, kirjanduskriitikuna, kirjandusliku konsultandina ja vabakutselise kirjanikuna.

Kodanluse võimu aastatel kirjutas P. Viiding rea novellikogusid ja luuletuskogu. Nõukogude perioodil avaldas lasteraamatu «Töörahva riik» (1941), novellikogud «Sild» (1947) ja «Mõtteid rahutul hommikul» (1959) ning luuletuskogu «Edasiminek» (1947). Viiding on tegutsenud viljaka tõlkijana.

Paul Viiding suri 1962. aastal.

ARMASTUSEST.

Kaks saavad kokku. Alles neljateistkümne päeva eest nad ei teadnud teineteise olemasolust. Nüüd on neile nende ühtekuuluvus, nende vajalikkus teineteisele nii selge, et nad ei kujutlegi,

et see võis kunagi teisiti olnud olla. Nad on valmis maailma ja olemise algust lugema hetkest, millal neile sai selgeks: mina armastan sind, sina armastad mind, meie armastame teineteist.

Äkiline kristalliseerumise protsess on loonud midagi täiuslikku: kahe inimese armastuse, nende armastuse, kõikehaarava, kõike muud varjutava, igavikku taotleva.

Ütelgu nüüd üks: eks see kallis ja täiuslik ole ühe kristallvaasi sarnane, mida peab väga hoidma, et kildudeks puruks ei viska; mille pärast peab tundma hirmu: hooletus, ettevaatamatus võib ta ainsa hetkega purustada.

Ütelgu teine: armastus on taime, lille, viljapuu sarnane, mida tuleb hooldada, kasta, soojendada. Põua ja öökülma eest kaitsta.

Andke parem õigus mõlemale, tehke nii: kuni teie armastus on terve ja purunemata, mõtelge tõepoolest, et see on üks õhukesest klaasist astja, mida katkimineku eest hoidma peab. Seda hoolsamini siis hoiate.

Kui ta aga hoidmise kiuste või hooletusest viga on saanud, ärge siis mõtelge, see on nüüd parandamatu mõra kallis klaasis; siis mõtelge: ta on külmade käes või põuas kängu jäänud taim, mis uue hoolitsemise peale võib vastata veel õite ja viljadega.

Ain Kaalep

(sünd. 1925)

SIPELGAD.

I

Sinilille muster kirjab
sammalt nagu sametit —
samblas sipelgad on liikvel,
peavad oma ametit.

Talve jooksul said nad küllalt
soojas pesas puhata,
nüüd eks päike naeratades
taas neid tööle juhata.

II

Metsa, metsa! Pessa saabub
igaüks siis oma jaoga:
kes see tuleb okast kandes,
kes see terve kuiva raoga.

Muidugi, need raod on väiksed,
suuri kanda nad ei jõua,
suurte toomist kahtlemata
tööde plaanid ka ei nõua.

Nendelgi on oma plaanid!
Mis siin õlgu kehitada —
plaanita ei saa ka laulda,
ammugi siis ehitada.

KÜSIMUSI.

1. *Missugused mõtted tekivad luuletajal sipelgate elu vaadeldes?*
2. *Millele vihjavad värsid:*
   Muidugi, need raod on väiksed,
   suuri kanda nad ei jõua,
   suurte toomist kahtlemata
   tööde plaanid ka ei nõua.

KIRJANDUSTEOORIA MÕISTETE SÕNASTIK.

(Süvendamiseks ja kordamiseks.)

allegooria (e. mõistukõne) — kõnekujund, mis konkreetse kuju abil mõistu väljendab tegeliku elu nähtusi või abstraktseid mõisteid. Allegooriat esineb valmides, vanasõnades, mõistatustes, jutustustes jne., näiteks J. Tamme valmides «Siga», «Punik».

On ka ulatuslikumaid allegoorilisi teoseid, näit. Fr. R. Kreutzwaldi «Reinuvader Rebane» jt.

alliteratsioon — kõlakujund. Sama kaashääliku kordumine kahe või enama sõna alguses, nagu: **p**una **p**õlle **p**aeladessa ...

antitees — lausekujund. Vastupidiste mõtete, mõistete, tegelaste karakterijoonte üksteisele vastandamine kujukuse suurendamise eesmärgil.

Näiteks: Sina oled k e v a d e mureta laps —
k e v a d ise oled.
Mina olen tumeda s ü g i s e poeg —
s ü g i s ise ma olen.
(G. Suits.)

Kui r õ õ m u s t a s i d vanad, siis n u t s i d
noored, aga kui n a e r s i d noored, siis p ü h -
k i s i d s i l m i vanad.

assonants — kõlakujund. Sama täishääliku kordumine kahe või enama sõna pearõhulises silbis, nagu: **u**ni t**u**leb **u**llikene.

dialoog — kahe või mitme isiku vastastikune kõne.

Näiteks: «Soo, ja sina näitasid?»
«Mina näitasin jah ...»
(O. Luts.)

dramaatika — näitekirjandus. Põhitunnused: lavalisus; esikohal on tegevus; tegelased jagunevad kindla eesmärgi taotlemisel enamasti kaheks võitlevaks rühmaks; tegevus areneb pingelises võitluses konfliktini, mis laheneb õnnelikult, leplikult või traagiliselt; iseloomulikuks sõnastusvormiks on dialoog; draamateosed jagunevad vaatusteks või piltideks, mis omakorda jagunevad etteasteteks ehk stseenideks; dramaatika põhiliigid on d r a a m a, k o m ö ö d i a, t r a g ö ö d i a.

draama — tõsise sisuga, terava konfliktiga näidend, näit. A. Kitzbergi «Kauka jumal».

eepika — jutukirjandus. Põhitunnused: elunähtuste ja sündmuste ulatuslik ning mitmekülgne kujutamine; sündmustiku pidev arendamine; põhiliste väljendusviiside — jutustuse, kirjelduse ja dialoogi esinemine.

Eepika žanrid on: romaan, novell, jutustus, muinasjutt, muistend, vanasõna, mõistatus, eepos, valm, eepiline rahvalaul.

eepos — ulatuslik jutustava sisuga värsimõõduline teos, näiteks: «Kalevipoeg», «Kalevala», «Ilias», «Odüsseia» jt.

ekspositsioon — teose sissejuhatav osa, mis tutvustab tegelasi ja olukorda. Näiteks O. Lutsu «Kapsapea» ekspositsiooni moodustab Sägi, Pliuhkami, Roosi ja Eliisabeti omavaheline kõnelus näitusest, kuni Pliuhkami otsuseni viia näitusele kapsapea.

epiteet — kaunistav lisandsõna, mis rõhutab põhisõna olulist ja tähtsat omadust. Näiteks: rõhuv vaikus; sibavad sammud.

epiloog — teose lõpule järgnev osa, milles autor käsitleb tegelase või tegelaste edaspidist saatust. Näiteks «Mahtra sõja» lõpule järgnevad kuus kirja, milles selgub peategelaste edaspidine elukäik.

gradatsioon — astmeline tõus. Lüürikas tähendab see meeleolu järkjärgulist süvendamist; eepikas ja dramaatikas tegevuse põnevuse astmelist tõusu.

hüperbool — kunstiline liialdus suurendamise või vähendamise suunas.
Näiteks: kuhu hääli kuulunekse,
sinna metsa murdunekse.

intriig — teose tegelaste omavahelise võitluse areng.

inversioon — lausekujund. Tavalisest sõnade järjestusest kunstikavatsuslik kõrvalekaldumine.
Näiteks: hinge piinas tegu karm *(A. Puškin)*.
...on jäänud meelde pilte eredaid *(J. Smuul)*.

jutustus — romaani ja novelli vahepealne eepika liik, mis sündmustiku poolest on lühem kui romaan ja kompositsioonilt ei ole nii tihe kui novell.
Näiteks: Ed. Bornhöhe «Tasuja», A. Jakobsoni «Väike kangelane».

komöödia — näidend, milles naerdakse välja ühiskondlikke väärnähtusi, inimeste pahelisi ja veidraid omadusi ning igandeid.
Näiteks: E. Vilde «Pisuhänd», O. Lutsu «Kapsapea».

konflikt — teose tegelaste vaheline kokkupõrge.

kulminatsioon — haripunkt. Sündmustiku põnevuse kõige kõrgem aste.

kõlakujund — kunstilise kujunduse vahend, mille abil taotletakse keele muusikaalsust, heakõla. Kõlakujundid on alliteratsioon, assonants ja helijäljendus.
Näiteid helijäljenduse kohta: okste vahelt kostis n ä t s a t a m i s t *(Fr. Tuglas)*; kuuldus l õ r i n, r a g i n, s u r m a k o r i n *(M. Metsanurk)*.

kõnekujund — kunstilise kujunduse vahend, mille kaudu kirjanik püüab sõnastust piltlikustada, ilmekamaks muuta.
Tähtsamad kõnekujundid on: võrdlus, epiteet, isikustamine, metafoor, metonüümia, sünekdohh, hüperbool, allegooria.

lausekujund — kunstilise kujunduse vahend lause sõnastuses.
Tähtsamad lausekujundid on: antitees, inversioon, parallelism, retooriline küsimus.

lüürika — kirjanduse põhiliik, millele on iseloomulik luuletaja isiklike elamuste, tundmuste ja mõtete väljendamine.
Vormilised tunnused: puudub sündmustiku arendamine, sündmused on aimatavad, domineerib üks põhielamus, millele alluvad teised motiivid; enamuses esineb värsivorm (rütm, värsimõõt, riim).
Näiteks: L. Koidula «Sind surmani», A. Puškini «Vang», J. Liivi «Ma lillesideme võtaks».

lüüriline kangelane — isik, kelle mõtteid ja tundmusi luuletuses väljendatakse. Tavaliselt on lüürilise luuletuse kangelaseks poeet ise.

metafoor — kõnekujund. Igapäevases kõnes kasutatava kujutluse asendamine piltlikuma, väljendusrikkama kujutlusega sisulise sarnasuse alusel.
Näiteks: piikide mets (palju piike); heledas härmamantlis raam (järve ümbritsevad härmatisega kaetud puud) *(Fr. Tuglas)*.
Sisult on metafoor peidetud võrdlus.

metonüümia — kõnekujund. Tavaliselt tarvitatava kujutluse asendamine ilmekama, piltlikuma kujutlusega mingi suhte alusel.
Näiteks: Vildet lugedes; meie klassi Tootsid.

monoloog (e. üksikkõne) — tegelase pikem kõne iseenesega.

moto (e. epigraaf) — teose alguses või peatüki ees esinev juhtlause, millega kirjanik püüab selgitada teose või peatüki ideed.

Näiteks J. Liivi «Varjus» on iga peatüki ees moto, millega kirjanik osutab oma seisukohtadele.

muinasjutt — rahvajutt, mis on loodud vabal fantaasial. Muinasjutus näidatakse üleloomulikke sündmusi võimalikena ja loomulikena. Muinasjutu sündmustik ei ole tavaliselt seotud kindla geograafilise kohaga.

Rahvamuinasjuttude looja on rahvas.

On olemas ka kirjanduslikke muinasjutte, mida ei tule ära segada rahvamuinasjuttudega («Saabastega kass», «Okasroosike», «Muinasjutt surnud tsaaritarist ja seitsmest vägilasest», «Seitse kitsetalle» jt.).

muistend — rahvajutt, mis põhineb rahva fantaasial nagu muinasjuttki, kuid muistendi sündmustik on seotud mingi kindla koha, tõeliselt elanud isikute või ajalooliste sündmustega. Muistendis esitatakse mälestusi tõelistest sündmustest või isikutest luulelise liialdusega, fantastiliste lisandustega.

Muistend peegeldab rahva kunagist arusaamist loodusnähtustest ja ühiskonnast.

Muistendite liigid: tekke- ja seletusmuistendid, vägilasmuistendid, ajaloolised muistendid jt.

müüt — muistend, milles antakse fantastiline kujutlus maailma tekkimisest, loodusnähtustest, vägilastest ja jumalatest.

Üldtuntud on kreeka müüdid Heraklesest, Ikarosest, Prometeusest jt.

novell — eepiline väikevorm, milles jutustatakse mõnd episoodi kangelase elust või mõnest iseloomulikust ühiskondlikust sündmusest.

Põhitunnused: üks keskne teema, vähe tegelasi, kelle iseloomu arenemist ei näidata, tegevus areneb pingeliselt, kompositsioon on tihe, lõpplahendus on üllatuslik, mõjuv.

Eesti kirjanduses on väljapaistvamaid novelliste Fr. Tuglas, P. Vallak, R. Sirge jt.; vene kirjanduses — A. Tšehhov, I. Turgenev, M. Gorki.

olukirjeldus — jutustusele lähedane eepiline teos, mis käsitleb tegelikust elust võetud fakte, sündmusi või inimesi, nagu need tõeliselt on olnud.

Olukirjelduses puudub väljamõeldis. Nõukogude kirjanduses käsitleb olukirjeldus sotsialistliku tegelikkuse aktuaalseid küsimusi.

Eesti kirjanduses on olukirjeldust viljelnud A. Saar, E. Rannet, A. Hint jt.

paarisriim — riimi liik. Skeem: aabb.

parallelism (e. mõtteriim) — sama mõtte teisendatud kujul kordumine järgnevates värssides.

Parallelismi esineb rohkesti eesti rahvalauludes.

Näiteks: Enne ma une unustan,
maha jätan magamise.

personifikatsioon (e. isikustamine) — kõnekujund. Inimese ja teiste olendite omaduste omistamine loodusnähtustele, esemetele, mõistetele.

Näiteks: Võimsad mootorid laulsid üks-ühe võidu *(J. Sütiste)*.

poeesia (e. luule) — seotud kõne. Iseloomulikke tunnuseid: korrapärane rütm, riim, värsimõõt ja teatav välisvorm.

poeetika (laiemas mõttes kirjandusteooria) — õpetus luulekunstist.

proosa — sidumata kõnes kirjutatud ilukirjandus.

põhiidee — teose peamine, kandev mõte; kirjaniku seisukoht teoses püstitatud probleemide lahendamisel.

põhiliigid — ilukirjanduslikud teosed jagunevad kolme põhiliiki: eepika, lüürika, dramaatika.

pööre — kulminatsioonile järgnevad sündmused, mis tekitavad pinevuse languse ja viivad tegevuse lõpplahenduse poole.

retooriline küsimus — lausekujund. Esitatakse mitte vastuse saamise eesmärgil, vaid lugeja tähelepanu ja huvi äratamiseks mingi nähtuse vastu.

Retoorilisele küsimusele vastab küsija ise.

Näiteks: «Mis tegi aga Punik? Hoobi sai ta valju. See oli tarvis kätte tasuda.» *(J. Tamm.)*

riim — kahe või mitme sõna häälikuline kokkukõla värsi lõpul, alates pearõhulisest või kaasrõhulisest silbist. Näiteks: j u t t u, n u t t u, hinda d e s t, korda d e s t.

Riimid jagunevad a) silpide arvu järgi: meesriimid (tuld, muld); naisriimid (pesa, kesa); libisevad riimid (seletab, peletab);

b) asukoha järgi: paarisriim (aabb); ristriim (abab); süliriim (abba).

ristriim — riimi liik. Skeem: abab.

romaan — ulatuslik eepiline teos.

Põhitunnused: laiahaardeline sündmustik, suur tegelaste arv, tegelaste kujunemiskäiku näidatakse tavaliselt pikema aja jooksul (E. Vilde «Mahtra sõda», A. Hindi «Tuuline rand», A. H. Tammsaare «Tõde ja õigus» jt.).

Romaani tähtsamad liigid: ajalooline romaan, psühholoogiline romaan (esikohal tegelaste hingeelu analüüs), sotsiaalne romaan (esikohal ühiskondlikud teemad), seiklusromaan jt.

rütm — seotud kõne olulisi põhitunnuseid. Rütmi moodustab silpide pikkuse, arvu ja rõhu korrapärane vaheldumine värsis.

Näiteks: sinu rinnal olen hingand, (8 s.)
kui ma vaevalt astusin; (7 s.)
sinu õhku olen joonud, (8 s.)
kui ma õnnel hõiskasin. (7 s.)

salm (e. stroof) — luuletuse osa, mis koosneb sisult ja vormilt kindlakujuliselt ühendatud värssidest. Tavaliselt on salm neljavärsiline. Esineb ka kahe- ja ja kolmevärsilisi salme.

satiir — tegelikkuse pahede terav naeruvääristamine ja hukkamõistmine. (A. Kitzbergi «Räime-Reeda 10 kopikat», O. Lutsu «Kapsapea».)

seotud kõne — luule e. poeesia. Iseloomulikud tunnused: sõnade rütmiline seos, emotsionaalne, tundeküllane sisu, värssidesse jagunemine, esineb värsimõõt ja riim.

sidumata kõne — proosa. Esineb kõnekeelele omane sõnade ja lausete vaba esitamisviis.

sõlmitus — teose süžee element. Sündmused, mis põhjustavad vastuolu ja annavad tõuke tegevuse arenemisele.

(O. Lutsu näidendis «Kapsapea» on sõlmituseks Pliuhkami otsus viia midagi näitusele.)

süliriim — riimi liik. Skeem: abba.

sünekdohh — kõnekujund. Metonüümia liik, mida iseloomustab terve vahetamine osaga või mitmuse asemel ainsuse tarvitamine. Sünekdohh tõstab esile nähtuse kõige iseloomulikuma omaduse.

Näiteks: Pea meeles värvit s i l m i,
kuldseid h a m b a i d suus. *(J. Sütiste.)*
Võõra võimu vägivalla
heitsid endalt, e e s t i m u l d. *(P. Rummo.)*

süžee — sündmuste tegelik järjestus teoses.

teema — elunähtuste ring, mida kirjanik on kujutamiseks valinud. Näiteks E. Vilde romaani «Mahtra sõda» teemaks on talupoegade elu 19. sajandi keskpaiku ja Mahtra ülestõus.

tragöödia (kurbmäng) — dramaatika põhižanr. Tragöödia kangelane, võideldes õilsate eesmärkide eest, jääb pingelises, ebavõrdses võitluses vastasele alla ja hukkub, näiteks Tiina A. Kitzbergi tragöödias «Libahunt».

trohheus — värsijalg. Skeem: — ∪ (vt. värsijalg).
Näiteks: Karja/põli kada/kane (rahvalaul).

valm — õpetliku sisuga mõistuluuletus või -jutt, mille tegelasteks on loomad. Maailmakirjanduses on parimad valmikirjanikud Aisopos (muinaskreeka), La Fontaine (prantsuse), Krõlov (vene). Eesti kirjanduses J. Tamm, M. Raud, U. Laht.

vanasõna — väljendab ühelauselises, kuid tabavas, ilmekas vormis rahva elutarkust ja moraali.

Näiteks: Töö ei teota kedagi, laiskust laidab igamees.
Kui saad üle koera, siis saad ka üle saba.

Lõoke toob lõuna sooja, pääsuke toob päeva sooja, ööbik toob öö sooja.

võrdlus — kõnekujund. Nähtuste kõrvutamine sarnasuse alusel.

Võrdluse abil tõstetakse esile kujutatava isiku, eseme, olukorra ja nähtuse olulisi omadusi ning jooni.

Võrdluste puhul kasutatakse sidesõnu k u i, n a g u, olevat käänet ja liitsõnu.

Näiteks: Kaugel kiirgasid mõned Lodijärve lossi valgustatud aknad n a g u k a s s i s i l m a d metsa mustaval põhjal. *(E. Bornhöhe.)*
...härmatis pudenes k i i r g a v a t o l m u n a. *(Fr. Tuglas.)*
S i i d p e h m e õhk.

värsijalg — reeglipäraselt korduv rõhuliste ja rõhutute silpide ühend värssides. Tuntumad värsijalad on:
kahesilbilised, näit.: eemal / tõuseb
kolmesilbilised, näit.: tarvis on / hoolega

värsimõõt — värsi sisemine mõõt, rõhuliste ja rõhutute silpide korrapärane kordumine.

Näiteks: Vihma küll / valab ju / pilvede / vinas,
taevas kui / maa sügis / udude / tinas *(A. Alle.)*

värss (e. luuletuse rida) — seotud kõne rütmiline ühik.

Näiteks: Ladusid seal kive seina *(J. Smuul.)*

SISUKORD.

VII klass.

I.

Rahvaluule
Rahvaluule mõiste ja tekkimine 5
Rahvajutud 6
Rahvalaulud 12
Eesti rahvaluule rikkustest 18

II.

Eesti rahvusliku kirjanduse tekkimisest ja arenemisest 19. sajandil . . 19
Fr. R. Kreutzwald
Elulugu 27
Eepose «Kalevipoeg» sünnilugu *(K. Lehe järgi.)* 33
Kalevipoeg (proosajutustus koos tekstinäidetega). *(E. Laugaste ja E. Raua järgi.)* 35
Eepos 58
L. Koidula
Elulugu 59
Miks sa nutad? 64
Jutt 65
E. Vilde
Elulugu 67
Seadusemees 74
Vabrikunaise surm (katkend romaanist «Raudsed käed») 86
Kirjanduse põhiliigid ja žanrid 95
J. Liiv
Elulugu 97
Ta lendab mesipuu poole 103
Rändaja 104
Sügis 104
Peipsi peal 105
Tegevuse arenemine eepilises teoses. (K. Leht.) 108
O. Luts
Elulugu 110
Kapsapea 113
Dramaatika 124
Huumor ja satiir 125

III.

A. Puškin
Elulugu 127
A. P. Kernile 133

Läkitus Siberisse 134
Postijaama-ülem 135
Kirjandusteose tegelased 143
I. Turgenev
Varblane 147
Kaks rikast 147
Minu puud 148
A. Tšehhov
Elulugu 149
Kameeleon 151
H. Heinest ja tema luuletusest «Sileesia kangrud». *(K. Leht.)* . . 155
Sileesia kangrud 156

IV.

N. Ostrovski
Elulugu 158
Kuidas karastus teras (katkendeid) 162
S. Neris
Marite Melnikaite 184
N. Assejev
Kommunistliku töö brigaadile 188
M. Kempe
Õnn 190
A. Kuznetsov
Pean vastu või ei? (katkendeid jutustusest «Legendi järg») . . 191
J. Smuul
Elulugu 195
Kuuendal mandril (katkendeid «Jäisest raamatust») 196
M. Kesamaa
Noorele sõdurile 202
V. Panso
Miks ma armastan teatrit 204

VIII klass.

I.

Eesti kirjandusest 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses 211
A. Kitzberg
Libahunt (1. vaatus) 224
H. Pöögelmann
Elulugu 231
Puid pillun küdevasse ahju 234
Kevadetuuled 235

II.

Eesti kirjandus kodanliku diktatuuri aastail. *(K. Leht.)* 237
A. H. Tammsaare

Elulugu 245
Tähtis päev 250
Tõde ja õigus I (katkend) 256
Fr. Tuglas
Elulugu 263
Meri 264

III.

Nõukogude kirjandusest. *(K. Leht.)* 267
M. Gorki
Elulugu 270
Laul Tormilinnust 274
Ema (kogust «Muinasjutud Itaaliast») 275
V. Majakovski
Elulugu 281
Luuletus Nõukogude passist 282
M. Šolohhov
Inimese saatus (katkend) 286
A. Fadejev
Noor Kaardivägi (katkendeid) 291
Mussa Džalil
Elulugu 316
Ära usu! 317
A. Tvardovski
Kaugused kauguste taga (katkendeid samanimelisest poeemist) . 318

IV.

J. Sütiste
Elulugu 339
Rüblik 344
Maakera pöördub itta (katkend) 346
Tervitus teile, võidukad väed! 350
Lüürika 353
Metonüümia 355
A. Hint
Tuuline rand (katkend romaani II osast) 359
J. Smuul
Järvesuu poiste brigaad (katkendeid) 375
Seafarmi juhataja (lühendatult) 382
D. Vaarandi
Emale 390
Laul kombainerist 391
P. Viiding
Armastusest 393
A. Kaalep
Sipelgad 395
Kirjandusteooria mõistete sõnastik. (A. Kriisa.) 396

Вилланд, Лео Иоханнесович
ХРЕСТОМАТИЯ ДЛЯ ШКОЛ РАБОЧЕЙ МОЛОДЕЖИ (VII—VIII кл.)
На эстонском языке
Обложка Э. Тали
Издательство «Валгус»
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja E. Leibak
Kunstiline toimetaja H. Keigo
Tehniline toimetaja I. Vahtre
Korrektorid V. Kask ja M. Laineste

Ladumisele antud 30. IX 1965. Trükkimisele antud 2. XII 1965. Paber 60×90, 1/16. Trükipoognaid 25,25. Arvestuspoognaid 24,21. Trükiarv 3000. Tellimise nr. 7433. Hans Heidemanni nim. trükikoda, Tartu, Ülikooli 17/19. I

Hind 56 kop.

6—5

56 kop.

A-274

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00427300 1